

## Az egri püspökség kezdetei

*Galambosi Péter*

Miután Szent István a korona birtokában keresztény uralkodó lett, hatalmának elsődleges támaszává az egyház vált, s ennek megfelelően királyi hatalma az ország azon területein érvényesült, ahol létre tudta hozni a latin rítusú egyházszervezetet. Magától értetődő módon az első püspökségek azokon a területeken jöttek létre, melyeken már az államalapítás előtt is a fejedelmi törzs uralma érvényesült. Azt, hogy az Árpádok fennhatósága alatt álló területeken István már koronázása előtt egyházmegyéket alapított, Thietmar merseburgi püspök krónikájának sokat idézett sorai tanúsítják, melyek szerint „a mondott császár [III. Ottó] kegyelméből és biztatására pedig Henriknek, a bajorok hercegének sógora, a saját országában püspöki székeket felállító Vajk, koronát és áldást nyert”.<sup>1</sup> Thietmar szavai továbbá nem hagynak kétséget afelől, hogy több főpapi szék is létesült már a koronázás előtt. Bizonyos, hogy Veszprém és Győr püspökségeit alapították a legkorábban, melyeket aztán Esztergom érseksége követett István királylyá szentelése idején, s noha éles viták tárgyát képezi a kalocsai egyházmegye alapításának ideje, korai létét az valószínűsíti, hogy az Árpádok eredeti szállásterületén hozták létre.<sup>2</sup>

Ez a szisztéma, melynek lényege szerint az egyes egyházmegyék földrajzi kiterjedése egy-egy törzs szállásterületével kerül átfedésbe, a keleti országrész püspökségeinek létrehozása során az egyházszervezés vezérelvévé vált, ugyanis ezzel vette kezdetét a keresztény monarchiába újonnan

---

<sup>1</sup> Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III. Collegit Albinus Franciscus Gombos. IV. Index. Composouit Csaba Csapodi. Bp., 2011.<sup>2</sup> (továbbiakban: CFH) III. 2203. p.: „Imperatorem autem predicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.”

<sup>2</sup> A veszprémi püspökség korai létét bizonyítja, hogy az 1002. évi pannonhalmi oklevél már említi Szent Mihály egyházát: *Diplomata Hungariae antiquissima. Edendo operi praefuit Georgius Györfly. I. (1000–1131). Bp., 1992.* (továbbiakban: DHA) 39–41. p. Győr korai alapítását elsősorban földrajzi kiterjedése támasztja alá, minderre legújabban ld.: THOROCZKAY GÁBOR: Néhány megjegyzés a Szent István-i egyházszervezés folyamatához. In: UŐ: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák.* Bp., 2016. 79–89. p. (továbbiakban: THOROCZKAY, 2016.) 80. p. Püspöki Nagy kánonjogi megközelítésből felvetette, hogy Esztergom érseki rangját az alapozta meg, hogy 963 körül mint az Árpádok székvárosában, itt jött létre az első magyar térítőpüspökség: PÜSPÖKI NAGY PÉTER: *Szent István egyházszervezete. Előzmények és kánonjogi háttér.* In: *Szent István és kora.* Szerk.: Glatz Ferenc – Kardos József. Bp., 1988. 59–80. p. (továbbiakban: PÜSPÖKI NAGY, 1988.) 68., 73. p. Elméletét azonban mind kronológiai, mind forráskritikai tények egyértelműen cáfolják, ld.: GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET: *A magyarországi keresztény egyházszervezés forráskritikájához.* In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc – Szabados György. Szeged, 2000. 187–196. p., 191–196. p. A Kalocsával kapcsolatos vitás kérdésekre átfogóan ld.: KOSZTA LÁSZLÓ: *A kalocsai érseki tartomány kialakulása.* Pécs, 2013. 11–33. p.

bevonat területek integrációja.<sup>3</sup> Az egri egyházmegye alapításának időpontját illetően nem alakult ki konszenzus. Általánosan elfogadott vélemény, hogy az Aba-törzs területének egyházi kereteit hivatott megteremteni, s mindebből adódóan feltételezni szokás, hogy létesítése az Árpádok és az Abák kiegyezésével állhat összefüggésben. Ennek kapcsán azonban több kérdés újragondolásra szorul és tisztázásra vár.

A 14. századi krónikaszerkesztmény úgy írja, hogy Aba Sámuel Szent István király *sororius*a volt, mely kifejezés meghatározatlan fokú nőági rokonságot jelöl.<sup>4</sup> Elsősorban Györffy munkássága nyomán jelent meg a mérvadó szakirodalomban az az álláspont, hogy a szent király és Aba között nagybáty-unokaöcs viszony állhatott fenn, azonban ahogy arra Kristó felhívta a figyelmet, a krónikában összesen négy helyen fordul elő a *sororius* kifejezés, s mivel a másik három esetben bizonyíthatóan a nőtestvérrel kötött házasságon keresztül létrejött rokonsági kapcsolatot írja le, ezért a negyedik esetben is minden bizonnyal a nőtestvér férjére értendő.<sup>5</sup>

A közelmúltban Szabados foglalt állást amellett, hogy Aba Sámuel mégiscsak unokaöccse lehetett Istvánnak. Érvelését a Tarih-i Üngürüs vonatkozó szöveghelyére építette, mely szerint Aba, Erdély bánja, István király leánytestvérének fia volt. Felfigyelt ugyanis arra, hogy a török krónika Pétert mint István fiát említi, s mivel álláspontja szerint ez összhangba hozható az Altaichi Évkönyvek azon bejegyzésével, mely szerint István király Imre herceg halála után fiává fogadta Pétert, úgy véli, hogy az a krónikavariáns, mely alapján a török fordítás született, még a korai Árpádok hiteles leszármazását ismertette, ellentétben a korunkra maradt középkori latin krónikákkal.<sup>6</sup> A török krónika adatainak súlyozása kapcsán azonban

<sup>3</sup> A törzsi szállásterületek és az egyes püspökségek területének átfedésére ld.: HÓMAN BÁLINT: A honfoglaló törzsek megtelepedése. In: UÓ: Magyar középkor I–II. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003. (2. kiad.) I. 77–80. p.

<sup>4</sup> *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette: Szovák Kornél és Veszprémy László. Bp., 1999. (2. kiad.) (továbbiakban: SRH) I. 325. p. Röviden érdemes megjegyezni, hogy a Szent István és Aba Sámuel közötti rokonságról a legkorábbi hazai elbeszélő források, többek között a Pozsonyi Évkönyvek és a Zágrábi Krónika vonatkozó részei nem tesznek említést, de még a rokoni kapcsolatokra nagy hangsúlyt fektető Anonymus sem vélte fontosnak Abát a szent királyhoz kötni, leányági Árpád-rokonságáról csupán az udvari történetírás emlékezett meg: Kézai Simon mester, a 14. századi krónikaszerkesztmény, s az utóbbi alapján megírt késő középkori országtörténetek.*

<sup>5</sup> Györffy arra alapozta álláspontját, hogy Aba király Orseolo Péter kor- és vetélytársa volt: GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Bp., 2013. (4. kiad.) (továbbiakban: GYÖRFFY, 2013.) 286. p. Érveinek cáfolatát és a szöveghely helyes értelmezését ld.: KRISTÓ GYULA: Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica*, 1992. 25–27. p.

<sup>6</sup> SZABADOS GYÖRGY: Magyar államalapítások a IX–XI. században. Szeged, 2011. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.) 306–309. p. A török krónika vonatkozó szöveghelyét ld.: Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája. A Tarih-i Ungurus és kritikája. Fordította és a bevezető tanulmányt írta: Hazai György. Bp.,

nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, amit Szabados is hangsúlyoz, hogy a szöveg rendkívül későn, a 16. század derekán keletkezett. Azt a felvetést pedig, mely szerint a török krónikás a niederaltaichi szerzetes feljegyzései alapján írta Pétert István király fiának, noha mindenképp elgondolkodtató, csak egy átfogó kutatás erősíthetné meg, amely elvégzi a török krónika, a magyar írott hagyomány és a nyugati elbeszélő források magyar vonatkozású adatainak összehasonlító elemzését. Úgy vélem, ennek hiányában a török krónika adatainak nem lehet perdöntő jelentőséget tulajdonítani, a bántó anakronizmusok pedig, melyre az idézett szöveghely is jó példát statuál, komolyan megkérdőjelezzik, hogy a fordítás alapjául szolgáló történeti mű mennyire hitelesen mutatta be a korai Árpád-kor történetét.<sup>7</sup>

Azt pedig, hogy Abát már a legrégebb magyar krónikák is István király sógoraként szerepeltették, Mügelni Henrik erősíti meg. A 14. században élt szász mesterdálnok a magyar nép történetéről egy középfelnémet nyelven írt prózai és egy latin nyelven szerzett ritmikus krónikát hagyott az utókorra. Munkája során a magyar udvari gesztairódalom egy korunkra nem maradt, a 12. századból származó archaikus darabját vette alapul, s a latin és középfelnémet szövegek összehasonlításából megállapítható, hogy a *sororius* kifejezést következetesen *swogernek* fordítja, ami a *der Schwager* középfelnémet megfelelője. Mivel Henrik mind anyanyelvén, mind latinul egyaránt magas szinten alkotott, tudatos fogalomhasználata további érvenként hozható fel a Szent István és Aba közötti rokonsági fok megítélésében.<sup>8</sup>

Abban a kérdésben, hogy mikor került sor az egri püspökség alapítására, a kutatók rendre az Árpád–Aba-szövetségből indultak ki, s abból az előfeltételezésből, hogy az egyházmegye létrehozása mintegy betetőzte az Aba-törzs meghódolását és territóriumuk beolvastását István monarchiájába. Tekintélyes kutatók, többek között Font, Kristó és Török úgy foglaltak állást, hogy az alapításra legkésőbb 1009–1010 folyamán került sor.<sup>9</sup> Kosz-

1996. 93. p. Az Altaichi Évkönyvek vonatkozó szöveghelyét: CFH I. 93. p. Péter származását a magyar hagyomány tudatosan torzította el: SRH I. 323. p.

<sup>7</sup> Feltűnő torzítás Aba erdélyi bánésága. Az Árpád-kori írott hagyomány szerint Szent István idejében egy bizonyos Zoltán állt Erdély élén: SRH I. 315–316. p.; VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Zoltán. In: Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század) Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994. (továbbiakban: KMTL.) 747. p. Szent Gellért nagyobb legendájából azt is tudjuk, hogy Aba Sámuel palotaispán volt, mikor 1041-ben megdöntötték Péter uralmát: SRH II. 500. p.; SZŐCS TIBOR: A nádori intézmény korai története. Bp., 2014. 26–28. p. A török krónika jellemzően Erdély kormányzóiként mutatja be a korai Árpád-kor trónkövetelőit, így Béla, Géza és Álmos hercegeket, s körük a királyi hatalomtól független, közvetlenül az ő irányításuk alatt álló főúri társadalmat vizionál. Mindez a 16. századi török krónika keletkezési idején fennálló politikai helyzet, az önálló Erdély és a Magyar Királyság elkülönülésének történetiellen visszavetítése.

<sup>8</sup> Vö.: SRH II. 259. p. és Uo. II. 154. p. Mügelni Henrik fogalomhasználatának megbízhatóságára ld.: VÁCZY PÉTER: A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. In: Levéltári Közlemények, 1941. 313. p. Henrik személyére és munkásságára: BAGI DÁNIEL: Az oroszán, a sas, a samár és az igaz mester: Mügelni Henrik két magyar krónikájának keletkezési körülményei. In: *Századok*, 2018. 3. sz. 591–622. p.

<sup>9</sup> FONT MÁRTA: Államalapítás 970–1038. Magyarország Története. Szerk.: Romsics Ignác. II. Bp., 2009. (továbbiakban: FONT, 2009.) 52. p.; KRISTÓ GYULA: A vármegyék

ta a pécsi, a kalocsai és az egri egyházmegyék patrocíniumai között felfedezni vélt összefüggésre alapozva dolgozta ki elméletét, mely szerint a három egyházmegyét egyaránt 1009-ben hozták létre.<sup>10</sup> Ugyanakkor egy másik elképzelés szerint, melyet az elmúlt évtizedekben elsősorban Györffy és Püspöki Nagy képviselt, az egri egyike volt a legelső püspökségeknek, melyeket a koronázás körüli években alapítottak.<sup>11</sup>

A hagyományos koncepcióktól eltérően a köztörténeti összefüggések jelentőségét hangsúlyozta Zsoldos, aki abból a szemszögből közelítette meg a kérdést, hogy az Abákkal való szövetség milyen szerepet játszhatott az Árpádok politikájában, s ennek fényében mikor lehetett annak aktualitása. Felvetése szerint a Gyula-törzs Erdélyben fekvő területének akadálytalan megközelítése csak szövetséges vidékeken keresztül volt lehetséges, ezért az egri püspökség létrehozására már a 11. század első éveiben sor kerülhetett.<sup>12</sup> Noha javaslata mindenképpen támogatandó, mindebből nem határozható meg sem a két törzs szövetségekötésének, sem az egri egyházmegye alapításának időpontja, csupán az válik egyértelművé, hogy az Abák törzsi területe legkésőbb 1003-ban, az erdélyi hadjárat idején már István király keresztény monarchiájának részét képezte, így önálló püspöksége ekkor már minden bizonnyal állt.

A szövetségekötés aktualitásának pontosabb tisztázásához érdemes volna megfordítani a kérdést, s abból a szempontból is vizsgálni a problémát, hogy az Abáknak mikor és milyen érdeke fűződött a szövetségekötéshez. Tekintetbe véve azt, hogy Aba sógora volt Szent Istvánnak, inkább tűnik valószínűnek, hogy a két törzs még Géza fejedelem korában lépett szövetségre egymással az Árpádok azon politikai programjának keretei között, mely során a bomló törzsszövetséget házassági-diplomáciai kapcsolatok révén igyekeztek egységesíteni.<sup>13</sup> Azután ugyanis, hogy Géza fejede-

---

kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. (Nemzet és Emlékezet) (továbbiakban: KRISTÓ, 1988.) 395. p.; TÖRÖK JÓZSEF: A tizenegyedik század magyar egyháztörténete. Bp., 2002. (Keresztény Századok) (továbbiakban: TÖRÖK, 2002.) 41. p.

<sup>10</sup> Koszta érvelése szerint e három püspökség védőszentjeit az első ezredforduló Európájában népszerű *imitatio Romae* gyakorlatának megfelelően választották ki, melynek lényege, hogy egy újonnan alapított egyház felszentelésekor tudatosan valamely nagy jelentőségű római templom védőszentjére kívántak utalni. Ezek szerint a Szent Péter- (Pécs), a Szent Pál- (Kalocsa) és a Szent János-patrocíniumok (Eger) a vatikáni, a városfalakon kívüli és a lateráni bazilika titulusaira vezethetők vissza. Bővebben, nemzetközi analógiákkal kiegészítve ld.: KOSZTA LÁSZLÓ: A püspökség alapítása. In: A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor évszázadai 1009–1543. Szerk.: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümei József. Pécs, 2009. 13–42. p. (továbbiakban: KOSZTA, 2009a.) 24–30. p. Thoroczkay meglátásait Koszta elméletével kapcsolatban: THOROCZKAY, 2016. 80–82. p.

<sup>11</sup> GYÖRFFY, 2013. 179. p. (Térkép); PÜSPÖKI NAGY, 1988. 74. p.

<sup>12</sup> LENKEY ZOLTÁN [ZSOLDOS ATTILA] – ZSOLDOS ATTILA: Szent István és III. András. Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból. Bp., 2003. 65–66. p. A felvetéssel kapcsolatos meglátásokat ld.: THOROCZKAY, 2016. 82–83. p. Az erdélyi hadjáratra a magyar írott hagyomány szerint 1002-ben került sor: SRH I. 314. p. A pontos dátumot a kortárs Hildesheimi Évkönyvek tartották fenn: CFH I. 141. p.

<sup>13</sup> Géza házassági politikájára ld.: GYÖRFFY, 2013. 100. p.; KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980. (Elvek és utak) (továbbiakban:

lem házasságot kötött Sarolttal, az erdélyi Gyula leányával, az Abák törzse harapófogóba került, hiszen területüket nyugatról az Árpádok, kelet felől pedig a Gyulák, mint két egymással szövetségben álló törzs fogták közre, így amennyiben nem akartak arra a sorsra jutni, mint ami a nyugati országrészben megtelepedett törzseknek jutott osztályrészül az augsburgi vereséget követően, saját érdeküknek kellett tekintsék, hogy alkalmazkodjanak a megváltozott belpolitikai légkörhöz.

Ehhez kapcsolódóan fontos megjegyezni, hogy az olyan sztyeppe-i törzsszövetségekben, mint amilyen a magyar is volt, a fejedelem kíséretében nem a szövetséges törzsek vezetői voltak jelen, hanem jellemzően a szövetséges törzsekből származó előkelő fiatalok, akiknek mindenekelőtt két szempontból nézve jutott kulcsszerep. Egyrészt a fejedelem túszként használhatta fel őket abban az esetben, ha valamely törzs lázadni akart volna, másrészt a kíséret tagjait a fejedelemhez láncoló személyes kötelék garantálta a fejedelmi politika érvényesülését a törzsi érdekekkel szemben.<sup>14</sup> Valószínű, hogy a fiatal Aba Sámuel is így került Géza kíséretébe, ahol elnyerte a fejedelem egyik leányának kezét, mindez pedig az Árpádok udvarában betöltött jelentős szerepét mutatja.

A köztörténeti összefüggések tükrében tehát sokkal inkább az tűnik valószínűnek, hogy az Árpádok és az Abák szövetségének megkötésére már a 10. század utolsó harmadában sor kerülhetett, legalábbis a belpolitikai erőviszonyok eltolódása alapján az egyértelműen indokolt volt. Így azonban a két törzs szövetsége nem állhatott közvetlen összefüggésben az egri püspökség létrehozásával, nem lehetett annak közvetlen előzménye. Ismét hangsúlyozni szükséges, Szent István korona híján csak az Árpádok törzsfői hatalma alatt álló területeken tudta letenni az egyházszervezet alapjait, az Árpádokkal rokonságban álló törzsek földjén erre nem volt lehetősége. Mindezt jól példázza Erdély esete, ahol az intenzív konstantinápolyi kapcsolatok eredményeként a 10. század közepétől kezdve egy görög rítusú térítő püspökség működött a Gyulák védnöksége alatt, egészen addig, amíg a szent király fegyverrel uralma alá nem hajtotta a területet.<sup>15</sup> Mindebből világossá válik, hogy az egri püspöki szék semmiképp sem tartozhatott azok közé, melyekre Thietmar utalt.

Államelméleti szempontból nézve ugyanis a keresztény királyság alapkövét Szent István királlyá avatása során tették le. A koronázási szertartás legfontosabb mozzanata az ószövetségi mintát követő felkenés volt, mely révén a megkoronázott uralkodó egyházi személlyé, népének főpapjá-

---

KRISTÓ, 1980.) 480–483. p. Font is hangsúlyozza, hogy a sororius kifejezés pontatlansága és többféle értelmezési lehetősége miatt nem jelenthető ki biztosan, hogy István király és Aba Sámuel voltak-e azok, akik megkötötték a két család szövetségét: FONT, 2009. 32. p.

<sup>14</sup> A nomád fejedelmi kíséret felépítésére ld.: RÓNA-TAS ANDRÁS: A honfoglaló magyar nép. Bp., 1997. 268–269 p.

<sup>15</sup> A Gyulák megtérésére ld. Ioannés Skylitzés híradását: MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984. 85–86. p. A Gyulák Erdélyére: BÓNA ISTVÁN: A magyar honfoglalástól a tatárjárásig. In: Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk.: Makkai László – Mócsy András. Bp., 1986. (továbbiakban: BÓNA, 1986.) 268–279. p.; KRISTÓ GYULA: A korai Erdély. (895–1324) Szeged, 2002. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 18.) (továbbiakban: KRISTÓ, 2002.) 80–92. p.

vá lépett elő, kinek küldetése, hogy alattvalóit az üdvösség felé vezesse. E felfogásban az *ecclesia*, melynek élén a papi funkciót betöltő király áll, azonosul a *populusszal*, melyet az kormányoz.<sup>16</sup> A keresztény vallás tehát biztosította Szent István államának eszmei egységét, s egyúttal feljogosította, mi több, kötelezte a megkoronázott uralkodót arra, hogy az Árpádok főhatalmát ekkor már csak névlegesen elismerő törzseket mint az üdvösség felé vezető alattvalóit tényleges kormányzása alá vonja. E szellemben látott hozzá István a térítéshez és az egyházszervezet alapjainak kialakításához a Kárpát-medence keleti felében, magától értetődő módon először azon törzsek területein, melyekkel a rokoni kötelékek miatt szorosabb kapcsolatban állt.

Az Abák törzsének önálló külpolitikai és azzal összefüggő vallási orientációjáról hallgatnak a források, s a terület integrációja István keresztény monarchiájába a jelek szerint akadálymentes volt. A két törzsfői család feltételezhetően szoros kapcsolata, valamint a Szent István korában érvényesülő politikai elmélet és gyakorlat egyaránt azt a feltételezést erősítik, mely szerint az egi püspökség alapítására közvetlenül a koronázást követően, már 1001 és 1003 között sor került.

Az észak-keleti országrészt uraló Abák családjának azon ága, mely beházasodott a fejedelmi dinasztiába, mindenben támogatta István törekvéseit, amit tanúsítanak a térség korai egyházi emlékei, többek között a Feldebrőhöz és Tarnaszentmáriához kapcsolódó hagyományok, melyek a legrégibb időkből vezetnek vissza.<sup>17</sup> A szent király kiemelt támogatását élvező bencés szerzetesek már a magyar kereszténység hajnalán megjelentek ezen a vidéken. Bencés monostor létesült többek között Abasáron is, melyet maga Aba Sámuel, a régió ura építtetett, s ahol később a dicstelen véget ért király végső nyughelyére lelt. A magyar írott hagyomány jelenete Aba Sámuel kihantolásáról és második temetéséről tükrözi a lakosság vallásosságát, mert noha az elbeszélés eredetét minden bizonnyal a néphagyományban kell keresni, a keresztény szentéletrajzok jellegzetes motívumai is megjelennek benne.<sup>18</sup>

<sup>16</sup> A teokratikus királyság eszmeiségének általános jellemzőire ld.: CANNING, JOSEPH: A középkori politikai gondolkodás története, 300–1450. Bp., 2002. 76–93. p. Magyar vonatkozásban Szent István koronázása kapcsán: GYÖRFFY, 2013. 148–162. p.; KRISTÓ GYULA: A magyar állam megszületése. Szeged, 1995. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 8.) 326–327. p.

<sup>17</sup> A feldebrői és tarnaszentmáriai román kőtemplomok építését a legújabb művészettörténeti kutatások csupán a 11–12. század fordulójára datálják, ld.: MAROSI ERNŐ: A romanika Magyarországon. Bp., 2013. (Stílusok – Korszakok) 56–63. p. Mindez ugyanakkor nem teszi kétségessé, hogy igen korai előzményekkel számolhatunk, hiszen a magyar kereszténység kezdeti szakaszában a templomok többsége fából épült, s még a legfontosabb királyi alapítású apátságok egynémelyike is csak a 11. század végén kapott kőépületet. Minderre kiváló példa az 1080-as években alapított szentjebbi apátság, melynek első temploma a hagyomány szerint szintén fából épült: DHA I. 302–303.p.

<sup>18</sup> SRH I. 332. p. Az abasári monostorra bővebben ld.: GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I–IV. Bp., 1963–1998. (továbbiakban: GYÖRFFY, 1998.) I. 130. p. Ugyancsak a néphagyomány köszön vissza Anonymus szűkszavú

A korai Árpád-kor tekintélyes kutatói, többek között Koszta, Kristó és Szegfű akként vélekedtek, hogy Aba Sámuel csupán politikai megfontolásból támogatta István törekvéseit, s a szent király halála után a trónt elfoglalva tudatos pogány restaurációba kezdett.<sup>19</sup> Meglátásom szerint azok a forráshelyek, amelyek ezt a képet látszanak alátámasztani, tudatosan elfogultak, s kései keletkezésük nyomán elsősorban az utókor által a történeti személyekre kimondott értékítéletet tükrözik. A Gellért-legendák közismert hűsvéti jelenetének tudatos megkomponáltsága joggal ébreszt kételyt az elbeszélés hitelével kapcsolatban, a krónikákban arisztokratikus szemzőből láttatott, a közszabadok rétegének kedvező társadalompolitika pedig hihetően katonai célokat szolgált.<sup>20</sup> A közel egykorú források azonban ennek éppen ellenkezőjét bizonyítják. A magyar krónikák igen korai hagyományt tartottak fenn, amikor Aba monostoralapításáról és keresztény gyakorlat szerinti temetéséről szólnak. Ez utóbbi különösen annak fényében érdemel figyelmet, hogy a magyar krónikák hangsúlyozzák: a nyíltan pogány Levente herceget pogány rítus szerint temették el.<sup>21</sup> Fontos kiemelni a kortárs Altaichi Évkönyvek azon bejegyzését, mely szerint a trónra lépő Aba király zsinatot tart, s a korszellemnek megfelelően együttműködik az egyházzal.<sup>22</sup> Mindennek fényében azokat a véleményeket tartom jobban megalapozottnak, melyek szerint Aba Sámuel teljesen magáévá tette a szent király politikai alapelveit.<sup>23</sup>

Ugyanakkor ezzel összefüggésben nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egyes törzsek élén álló családok különböző ágai gyakran eltérő politikai orientáció hívei voltak. Az Árpádok családja is megosztott volt a kereszténység különböző irányzataihoz fűződő viszony kérdésében, hiszen míg a Géza-ág a latin rítusú nyugati, addig a Mihály-ág a görög rítusú keleti kereszténységre tért, s közben a Koppány-ág mindvégig kitartott az ősi pogány hit mellett.<sup>24</sup> Az Aba-nemzetség esetében ugyancsak törésvonalak

---

jellemzésében: SRH I. 73. p. A kutatásban népszerű álláspont szerint Aba Sámuel eredeti nyughelye Feldebrőn volt: KOVALOVSKI JÚLIA: Feldebrő. In: KMTL. 216. p.

<sup>19</sup> KRISTÓ, 1980. 486. p.; KOSZTA LÁSZLÓ: Válság és megerősödés (1038–1196). Magyarország Története. Szerk.: Romsics Ignác. III. Bp., 2009. (továbbiakban: KOSZTA, 2009b.) 15. p.; SZEGFŰ LÁSZLÓ: Eretnekség és tirannizmus. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1968. 5. sz. 501–516. p.

<sup>20</sup> A Gellért-legendák vonatkozó szöveghelyeit ld.: SRH II. 476., 500. p. Kritikájukra: GERICS JÓZSEF: Középkori források elbeszélésének értelmezése napjainkban. (Szent Gellért Aba királyról) In: *Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Bp., 1995. (METEM-könyvek, 9.) 77–87. p. Aba társadalompolitikáját a 14. századi krónikaszerkesztményben: SRH I. 329. p. Helyes értelmezését: MAKK FERENC: Szent István és utódai. In: *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk.: Kristó Gyula – Makk Ferenc. Szeged, 2000. 337–338. p.

<sup>21</sup> Levente temetését ld.: SRH I. 344. p.

<sup>22</sup> CFH I. 94. p.

<sup>23</sup> Az Aba Sámuel személye körüli viták áttekintésére: TÖRÖK, 2002. 108–109. p.

<sup>24</sup> A Géza-ág nyugati orientációjára ld.: VARGA, GÁBOR: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. München. 2003. 57–81. p. A Mihály-ág kijevei kapcsolatairól tanúskodik, hogy Szár László felesége de Ruthenia származott: SRH I. 344. p.

rajzolódnak ki a vallásválasztás kapcsán. Az 1046–47. évi pogány szellemiségű lázadás zászlóbontására Abaújvárotról került sor, ami arra utal, hogy a család valamely ága a megmozdulás mellé állt, ugyanakkor ezzel szemben a nemzetség egy másik tagja, Péter ispán, mély vallásosságáról tanúbizonyságot téve, 1067 körül Százdon alapított monostort.<sup>25</sup>

A magyar történetírásban régóta jelen van, s az egyháztörténeti kutatásban sokak által elfogadott az a nézet, mely szerint az egri egyházmegye területe, magában foglalva az Alföld tekintélyes részét, egészen a Marosig húzódott, s ezzel magyarázzák azt, hogy a Zaránd vármegyében fekvő zombolyi, későbbi nevén pankotai főesperesség már az Árpád-kortól kezdve az egri püspökséghez tartozott. Mindezt első látásra igazolni is látszik IV. Béla 1261. évi oklevele, mely szerint a zarándi Zomboly és Nevegy falvak, tartozékaikkal együtt, Szent István adományából jutottak az egri egyház kezére. Ebből következik az a népszerű elképzelés, mely szerint a bihari püspökség területét az egykor hatalmas kiterjedésű egri egyházmegyéből szakították volna ki.<sup>26</sup>

A bihari püspökség korai történetét szinte teljes homály fedi, s ennek következtében a korai magyar egyháztörténettel foglalkozó kutatók változatos koncepciókat dolgoztak ki az egyházmegye létrehozásának ideje, okai és körülményei vonatkozásában. Ezen elméletek közül Koszta gondolatai érdemelnek külön figyelmet, aki egy olyan képet vázolt fel, mely szerint a Szent István által alapított egri egyházmegyének a püspöki központtól távol eső területeit I. András király szervezte önálló püspökséggé, azonban a két egyházmegyét a Szent László-kori egyházszervezeti reformokig együtt igazgatták. Mindezt azon megfigyelésekre alapozta, hogy az 1046–47. évi pogánylázadás eseményeinek elbeszélése során a krónikák nem tesznek említést bihari püspökről, s az egyházmegye első ismert főpapja, a vallon származású Leodvin a líeგი székeskáptalan nekrológiumában mint egri püspök szerepel.<sup>27</sup>

---

Értékelésére: FONT MÁRTA: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) 127. p.

<sup>25</sup> Az abaújvári jelenetet ld.: SRH I. 337. p. A százdi monostor alapítólevelét: DHA I. 183–185. p. Egyes elképzelések szerint Péter ispán Aba Sámuel fia volt: TÓTH PÉTER – CSORBA CSABA: A századi alapítólevél 1067. Oklevéltár. Miskolc, 1986. (továbbiakban: TÓTH–CSORBA, 1986.) 11–12. p. Azonosítani szokás azzal a Péter vitézzel, aki az 1074. évi kemeji csatában a hercegek oldalán harcolva esett el: SRH I. 385–386. p. Arra, hogy Péter ispán az Aba-nemzetség tagja volt: PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. Bp., 1899.<sup>2</sup> (Reprint 1984.) (továbbiakban: PAULER, 1899.) I. 124. p., 251. sz. jegyz.

<sup>26</sup> IV. Béla 1261. évi oklevelének kétnyelvű, latin-magyar közlését ld.: Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Válogatta, fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel ellátta és a mutatót készítette: Kondorné Látkóczki Erzsébet. Eger, 1997. (továbbiakban: ÁOHML.) 23–29. p. (A Zaránd megyei adományokat: 27. p.) A zombolyi esperesség azonosítására és az abból levont következtetésekre ld.: KANDRA KABOS: A zomboly-pankotai főesperesség. In: *Századok*, 1883. 6. sz. 582–592. p.

<sup>27</sup> KOSZTA LÁSZLÓ: A bihari püspökség alapítása. In: Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Szerk.: Zsoldos Attila. Nagyvárad, 2014. 41–81. p. (Tanulmányok Biharország történetéből, I.) (továbbiakban: KOSZTA, 2014.) 41–81. p. A szerző tanulmányában saját gondolatai kifejtése előtt a dualizmus korától kezdődően



Meglátásom szerint a püspökökről fennmaradt forrásadatok megtévesztők lehetnek az egyes egyházmegyék alapítási idejének meghatározására irányuló kísérletek során, mivel a 11. század hiányos archontológiai ismeretei alkalmatlanok efféle következtetések levonására. A győri püspökség korai létét például kétségbe vonhatatlanul igazolja, hogy 1009-ben, Azo pápai legátus, valamint a magyar egyházi és világi vezetők jelenlétében, esetleg egy vegyes zsinat alkalmával, székhelyén keltezték a pécsi püspökség alapítólevelét. Ugyanakkor nemcsak hogy Szent István országglásának negyven esztendejéből nincs adatunk a győri püspökök kilétére, de az egész 11. századból is csupán két főpap személyéről, Miklósról és Hartvikról van tudomásunk az egyházmegye élén.<sup>28</sup>

Egy rendszerint mellőzött forráshely lehetséges értelmezése továbbá kétségessé teszi, hogy valóban Leodvin lett volna Biharvár első püspöke.<sup>29</sup> Árpád-kori krónikáink elbeszélése szerint Szent Gellért egyik mártírtársa bizonyos Budli püspök volt. A források nem árulják el, hogy mely egyházmegye élén állt, ugyanakkor egy, a Várad Regestrumban fennmaradt, 1214. évi Bihar vármegyei per jegyzőkönyvében a bíróság előtt megjelent tanúk között két, *de genere episcopi Budlu* származó személyt is említettek.<sup>30</sup> Györffy e két névalak egybecsengésére alapozta azon feltevését, mely szerint a pesti révnél halálra kövezett főpap a bihari egyházmegye püspöke volt, akinek kultuszát nemzetsége még másfél évszázad múltán is ápolta.<sup>31</sup>

---

ismerteti a bihari, később várad püspökség kutatástörténetét. A pogánylázadás krónikás elbeszélését ld.: SRH I. 337–344. p.; Uo. II. 501–503. p. Leodvin személyére legújabban: TÓTH PÉTER: Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után. In: Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére. Szerk.: Érszegi Géza. Tihany, 2007. 31–36. p. (továbbiakban: TÓTH, 2007.) 33–34. p. Leodvin bihari püspökségéről a namuri Szent Albán-egyház alapítástörténete tanúskodik: CFH II. 969–970. p. Említését a liégei székeskáptalan nekrológiumában mint egri püspök: MARCHANDISSE, ALAIN: *L'obituaire de la cathédrale Saint-Lambert de Liège. (XI–XIVe siècles.) Bruxelles, 1991. 158. p.*

<sup>28</sup> A pécsi alapítólevelet ld.: DHA I. 54–58. p. Koszta a szöveg azon szakaszára alapozva, mely szerint „in presencia eius nuncii Azoni episcopi et aliorum omnium nostrorum fidelium episcoporum, marchyonum, comitum necnon minorumque personarum” került sor az új püspökség felállításának elrendelésére, feltételezi, hogy Győrött egy előre meghatározott helyen és időpontban tartott vegyes zsinatra került sor. Bővebben: KOSZTA, 2009a. 26–30. p. Győr püspökeit: ZSOLDOS ATTILA: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. (História Könyvtár – Adattárak 11.) (továbbiakban: ZSOLDOS, 2011.) 90. p.

<sup>29</sup> Megjegyzendő, hogy Kristó hívta fel a figyelmet először arra, ami Koszta kiindulópontja volt, hogy a krónikák nem tesznek említést vértanúhalált halt bihari püspökről: KRISTÓ GYULA: Megjegyzések az ún. „Pogánylázadások” kora történetéhez. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica*, 1965. 53–54. p.

<sup>30</sup> SRH I. 339–341. p.; Uo. II. 501–503. p., Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum. Curis et laboris Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky. Bp., 1903. 188. p.

<sup>31</sup> GYÖRFFY GYÖRGY: Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely

Noha közvetlen forrás nincs arra vonatkozólag, hogy a Biharban birtokos család valóban a vértanútól származtatta volna magát, kétségtelen, hogy a 11–12. századból nem ismerünk más, hasonló nevű püspököt.<sup>32</sup>

Ami Leodvin viselt egyházi méltóságait illeti, a 11. század közepi magyar belpolitika mozgatórugóinak ismeretében egyszerű magyarázat adható a forrásadatok látszólagos ellentmondására. Wazo liégei püspökről (1042–1048) még közvetlenül halála után jegyezték fel, hogy híre magyar földre is eljutott, s késő középkori németalföldi krónikák fenntartották azt az egri egyházmegyében élő vallonok körében is népszerű hagyományt, mely szerint Wazo idején a liégei egyházmegyéből többen Magyarországra vándoroltak.<sup>33</sup> Mindennek fényében az tűnik valószínűnek, hogy Leodvin az Eger környékére betelepülő vallonokkal érkezett Magyarországra, s ebből következik, hogy az 1040-es évek végétől az egri püspökség élén állhatott.<sup>34</sup> Azt követően azonban, hogy 1053-ban I. András királynak fiúgyermeké született, megromlott viszonya öccsével, Béla herceggel, akit korábban, törvényes utód híján, örökösévé tett.<sup>35</sup> Tudatában annak, hogy Leodvin püspök András király legszűkebb bizalmi köréhez tartozott, s figyelembe véve azt, hogy a püspökök politikai szereplőkként gyakran közvetítettek a világi hatalmasok között, valószínűnek tartom, hogy András, miután megromlott a viszonya Béla herceggel, úgy kívánta öccsét szorosabb ellenőrzés alá vonni, hogy Leodvint, kinek hűségében nem kellett kételkednie, áthelyezte a bihari püspökség élére, mely egyházmegye nagyrészt átfedésben volt a Béla hercegi hatalma alatt álló területekkel.<sup>36</sup>

---

György. Szerk.: Bartha Antal. Bp., 1984. I/1. 575–1006. p. (továbbiakban: GYÖRFFY, 1984.) 795., 846. p. Egy, a modern kutatás által el nem ismert újkori hagyomány szerint Budli éppenséggel egri püspök volt: SUGÁR ISTVÁN: Az egri püspökök története. Eger, 1984. (Schematizmus Archidiecesis Agriensis 1.) (továbbiakban: SUGÁR, 1984.) 19–27. p.

- <sup>32</sup> A régebbi szakirodalom Pauler nyomán elfogadta, hogy a Registrumban említett Budlu nem azonos Szent Gellért mártírtársával: PAULER, 1899. I. 423. p., 188. sz. jegyz.
- <sup>33</sup> A vonatkozó forrásokat ld.: CFH I. 17–18., 297–298., 524. p.; Uo. II. 1395., 1713. p. Az adatok értékelésére: KOSZTA, 2014. 59–60. p.; TÓTH, 2007. 30–31. p.
- <sup>34</sup> Györffy szerint Leodvin előbb volt Biharvár püspöke, akit András király később Egerbe helyezett át, továbbá a nevek vélt hasonlóságára alapozva felvetette annak lehetőségét, hogy Leodvin azonos lehet azzal a Hilduinval, aki Bonipert pécsi püspök megbízásából járt Fulbert chartres-i püspöknél, s így feltehető, hogy már István uralkodása alatt Magyarországon tartózkodott, bővebben ld.: GYÖRFFY GYÖRGY: Szent István történeti kutatásunkban. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc – Kardos József. Bp., 1988. 18–22. p., 22. p. Györffy ugyanakkor vélhetően olvasati hibára alapozott, ugyanis a nekrológiumban nem *Hiduin*, hanem *Liudinus* alak olvasható, véleményem szerint tehát nincs okunk megkérdőjelezni azt, hogy Leodvin 1047 után érkezett magyar földre. Álláspontom szerint Leodvin nem azért szerepel egri püspökként a nekrológiumban, mert akként halt volna meg, hanem pont azért, mert Liégeben jól tudták, hogy amikor Magyarországra telepedett, Eger volt a célpontja.
- <sup>35</sup> András és Béla viszályára ld.: SRH I. 351–357. p.; GYÖRFFY, 1984. 862–865. p.; KOSZTA, 2009b. 26–29. p.
- <sup>36</sup> A legfrissebb archontológiai összefoglalók jellemzően 1050 körülre helyezik Leodvin bihari püspökségét, ld.: ENGEL PÁL – KOSZTA LÁSZLÓ: Váradi püspökök. In: KMTL.

Koszta az egri és a bihari egyházmegyék együttes igazgatása mellett érvel azzal is, hogy Kálmán király az Árpád-kori írott hagyományban ugyancsak mindkét püspökséggel kapcsolatban említésre kerül. A 14. századi krónikaszerkesztmény ugyanis beszámol arról, hogy Szent László, minthogy fiatalabb unokaöccsét, Álmost szánta királyi utódának, Kálmánt egri püspökké akarta tenni, aki azonban lengyel rokonaihoz szökött; egy másik fejezetben ugyanakkor arról esik szó, hogy Kálmán trónra lépése előtt váradi püspök volt.<sup>37</sup> Noha már ezen a ponton meg kell jegyezni, hogy a vonatkozó krónikahely nem bizonyítja Kálmán egri püspöki működését, csupán László egy végül meg nem valósult tervéről számol be, meglátásom szerint Kálmán rövid püspöki pályafutása a különböző krónikaszovegek összevetésével tisztázható.<sup>38</sup> A 152. fejezetben ugyanis Kálmán váradi püspökségének említésekor a Képes Krónika-család kódexeiben olvasható „sicut quidam dicunt” beszúrás egyértelműen bizonyítja, hogy a könyves királyt Váradhoz kötő hagyományok archaikusabbak, s mindez összhangban áll az ugyancsak igen régi hagyományokat fenntartó Zágrábi Krónika elbeszéléseivel.<sup>39</sup> Mindezzel szemben a kizárólag a Képes Krónika-család kódexeiben fennmaradt, a királyból egri püspököt kreálni kívánó 140. krónikafejezet információinak hitelessége erősen megkérdőjelezhető. A fejezet elbeszélése szerint ugyanis Szent László kijelölt örököse, Álmos herceg önszántából mondott le a koronáról Kálmán javára, ami köztudottan ké-

---

712–713. p.; ZSOLDOS, 2011. 97. p. Minthogy azonban Leodvin bihari püspökségéről kizárólag a namuri egyházalapításról szóló feljegyzés tájékoztat, ez az álláspont csak akkor lehetne helytálló, ha feltesszük, a bihari főpap ekkoriban látogatott el szülőföldjére. Meglátásom szerint a köztörténeti tények ellentmondanak ennek a feltételezésnek. Az András király uralkodása elején felállt püspöki kar az 1040–50-es évek elején bizonyosan minden erejét arra fordította, hogy a pogánylázadás után helyreállítsa a magyar egyházszerkezetet. A püspökök az egyházi élet újrarendezésében oroszlánrészt vállaltak, egyrészt mint a király tanácsadói, másrészt mert a pogánylázadás pusztításai elsősorban a falusi plébániahálózatot sújtották, s a Szent István-i törvények az egyházi élet alsóbb szintjeivel kapcsolatos teendőket mindig az illetékes püspök hatáskörébe utalják. Leodvin hazalátogatására tehát csak az 1050-es években, leginkább az évtized második felében kerülhetett sor. A püspökök korabeli politikai szerepére legújabbban ld.: HOWE, JOHN: Before the Gregorian Reform. The Latin Church at the Turn of the First Millenium. Ithaca, 2016. 237–239. p.

<sup>37</sup> KOSZTA, 2014. 62–65. p.; SRH I. 419., 432. p.

<sup>38</sup> A Kálmán által viselt egyházi méltóságokra vonatkozó adatok ellentmondásosságához azért is érzem szükségét hozzászólni, mert a kérdés tisztázatlanságából fakadóan még a legújabb archontológiai összefoglalók sem tudták elhelyezni a későbbi uralkodót a 11. századi főpapok sorában: ENGEL PÁL – KOSZTA LÁSZLÓ: Egri püspökök. In: KMTL. 180. p.; UŐK: Váradi püspökök. In: Uo. 712. p.; SUGÁR, 1984. 29. p.; ZSOLDOS, 2011. 87., 97. p.

<sup>39</sup> SRH I. 432. p. Annak megállapítása, hogy az Árpád-kori krónikák azon helyein, ahol ellentétes hagyományok összevetéséről olvashatunk, mindig az a hagyomány a régebbi, amelyre az írnok mint másoktól származóra utal, Györffy érdeme: GYÖRFFY GYÖRGY: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában. In: *Ethnographia*, 1965. 3. sz. 411–434. p., 417. p. A Zágrábi Krónika tudósítását ld.: SRH I. 209. p.

sőbbi, 12. század közepi torzítás.<sup>40</sup> Mindezen körülmények figyelembevételével nem tartom elképzelhetőnek, hogy a krónikás, aki a 140. fejezetet átdolgozta, azért Egerrel hozta összefüggésbe Kálmánt, mert onnan mondhatni egyszerűbben szöktethette lengyel földre – mely eseménynek ugyanakkor a középkori lengyel történeti irodalomban nem található párhuzama.

A bihari egyházmegye a később Vata által vezetett törzs szállásterületét fedte le, s mivel a kalocsai, az egeri és az erdélyi püspökségeket 1003-ig már létrehozták, nem tartom kizártnak, hogy a Vata-törzs behódolására és ennek következtében a bihari egyházmegye megalapítására már ugyancsak a korai időkben sor kerülhetett. Vata területét ugyanis néhány év leforgása alatt, mintegy a keresztény térítés bátyái vették körül az István királyi hatalmát elismerő területeken létrejövő püspökségek, s Ajtony, a déli szomszéd törzsfői szuverenitása részben csakugyan egyházpolitikai alapon nyugodott. Az ezredfordulót követő években a politikai légkör rendkívül gyors változásának lehetünk tanúi, ami sürgette a törzsfőket a konkrét politikai állásfoglalás mihamarabbi megtételére.

Az egeri püspökség dél-alföldi gyarapodásával kapcsolatban behatóbb vizsgálatot igényel IV. Béla említett, 1261. évi adománylevele. Az oklevél *narratio*ja szerint az egyház levéltára a tatárok dúlásának következtében megsemmisült, ami szükségessé tette, hogy birtokait és kiváltságait újfent összeírják. Feltűnő ugyanakkor, hogy a különböző birtokok mellett rendre Szent István és Szent László neve merül fel donátorként, csupán az ugocsai és beregi adományokat kötik III. Béla és II. András nevéhez.<sup>41</sup> Érdeemes megfigyelni a felsorolt birtokok földrajzi szórását. A Hevesújvár, Borsod, Zaránd, Zemplén, Abaújvár és Szabolcs vármegyékben fekvő birtokok István, míg a Szolnok, Csongrád, Békés és Veszprém vármegyékben található javak László adományaként vannak feltüntetve.<sup>42</sup> Már mindebből feltűnő, hogy a zarándi falvak kivételével a Szent István nevéhez kötött adományok az Alföld északi és a hegyvidék déli részén lokalizálhatók.

Még több következtetés vonható le az adományozott birtokok felsorolásából kirajzolódó geopolitikai irányvonalakból. A birtokok felsorolásában az István nevéhez kötött zarándi falvak László csongrádi, békési és veszprémi adományai után következnek, s rendre említésre kerülnek a Körösök

<sup>40</sup> Kálmán és Álmos hatalmi harcaira ld.: GYÖRFFY, 1984. 940–944., 956–960. p.; KOSZTA, 2009b. 64–69. p. A 140. krónikafejezet kritikáját: JOHANNES DE THURO CZ: *Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1. Ab initiis usque ad anno 1301. Compositus Elemér Mályusz adiuvante Julio Kristó. Bp., 1988. 405–410. p.*

<sup>41</sup> Az egeri püspökség korai birtokviszonyaira ld.: KOVÁCS BÉLA: *Az egeri egyházmegye története 1596-ig. (Schematizmus Archidiocesis Agriensis 3.) Eger, 1987. 27–30. p.*

<sup>42</sup> A szent királyok adományainak kivonatát ld.: DHA I. 60–61., 307–308. p. Györffy szerint az oklevél egy Szent István-i alapítólevél kivonatát tartotta fenn, s a vármegyék megnevezése miatt a veszprémi oklevél analógiájára rekonstruálhatónak tartotta az egeri egyházmegye területén kialakítottként vélt vármegyei hálózatot: GYÖRFFY, 2013. 183. p. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a birtokok lokalizálása a 13. század közigazgatási viszonyait tükrözi. Valószínűleg Szentpéterynek van igaza abban, hogy a szöveg nem királyi oklevelekre, hanem a királyi adományokat összeíró diplomákra utal: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. I–II. Bp., 1923–1987. (továbbiakban: RA) I/1. 6. p. (sorszám nélkül)*

mentén található halászó- és malomhelyek. A Dunántúlon fekvő Veszprém megyei birtokok beszúrása a felsorolás ezen szakaszán nehezen értelmezhető, de ettől eltekintve a birtokokat elhelyezkedésük szerint a Fehér-Körös partvidékén, nyugatról kelet felé haladva sorolják fel.<sup>43</sup> Tekintettel arra, hogy Szent László volt az, aki a Sebes-Körös partján fekvő Váradra helyezte át a dél-alföldi egyházmegye székhelyét, egyértelműnek látszik, hogy a Körös-vidék egyházpolitikai viszonyainak átszervezése is az ő nevéhez köthető.<sup>44</sup>

Van adatunk, mely arra utal, hogy László az átalakítások során felülvizsgálta az egyházi birtokok helyzetét, amennyiben az szükséges volt. Imre király 1198-ban olyan körösi vámjövedelem élvezetében erősítette meg a váradi egyházat, melyet az Szent László adományából bírt, a hagyomány szerint az egyház alapításától fogva. Figyelembe véve azonban, hogy a csonka formában ismert szöveg szerint a vám Biharvár birtokában volt, s csupán a jövedelmek voltak a váradi püspök és a székeskáptalan számára biztosítva, valószínű, hogy a vámbevételek már az egyházmegyei központ áthelyezése előtt a püspök kezébe kerültek, az átszervezés során azonban szükségessé vált a birtoklási és használati jogok tisztázása.<sup>45</sup> Mindebből látható, hogy a lovagszent az egyházszerkezeti reformok keretein belül figyelemmel volt az egyházi kézen lévő birtokok és jövedelmek helyzetére is. Ebből a megközelítésből a zarándi falvak eladományozása az egri püspökségnek, egységben a csongrádi és békési donációkkal, sokkal inkább illene László egyházpolitikai koncepciójába.

<sup>43</sup> ÁOHML. 27. p.: „item villa Halaz iuxta Crisium triplicem in comitatu Changradiensi cum duabus piscinis vicissim positis Halaztoua et Asuantou vocatis cum omnibus piscaturis in Crisio et aliis locis piscationum intra suas metas existentibus, que similiter per beatissimum regem Ladizlaum ipsi ecclesie Agriensi sunt donate et collate cum loco molendini; item villa Feyerem cum conditionariis; item villa Pispuky similiter cum omnibus conditionariis et loco molendini iuxta Crisium album cum villa Kettesd in comitatu de Bekes existentes; item villa Mour ultra Danubium in dyocesi Wesprimiensi cum omnibus conditionariis coqume episcopalis similiter per beatum Ladizlaum regem donate; item villa Sombol cum Sombolhege in toto, que villa est locus episcopalis curie; item Pecher cum Dusnukzoth et Dusnukbos usque ad Crisium ac pulsatoribus et conditionariis ecclesie; item Neueg iuxta Crisium album de duabus partibus Crisii cum loco molendini ac libero transitu Crisii in comitatu de Zarand existentes per beatissimum Stephanum regem collate”.

<sup>44</sup> Szent László egyházpolitikájára átfogó jelleggel ld.: THOROCZKAY GÁBOR: Szent László és az egyház. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk.: Bárány Attila – Pósnán László. Debrecen, 2017. 47–56. p. A László-kori egyházigazgatási reformokra: KOSZTA LÁSZLÓ: Államhatalom és egyházszerkezet a 11. századi Magyarországon: vázlat a keresztény magyar állam kiépülésének dinamikájáról. In: *Valóság*, 2010. 6. sz. 52–59. p., 56. p.

<sup>45</sup> Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (továbbiakban: CD) VII/5. 149. p.: „tributum castris Bychor de Kewres ad usum episcopi et fratrum ecclesie waradiensis ex donatione beati Ladislai regis tempore sue fundacionis collatum” Értelmezésére ld. még: WEISZ BOGLÁRKA: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés a középkori Magyarországon a középkor első felében. Bp., 2013. (Magyar Történelmi Emlékek – Adattárak) 85.p.

Az, hogy azokat az oklevél mégis Szent István király adományának tulajdonítja, talán véletlen elírásnak tudható be. IV. Béla oklevele V. István 1271. évi átíratában maradt fenn, melyet vélhetően két írnok írt.<sup>46</sup> Az egyes adománybirtokokhoz meglehetősen sablonos formában fűzik hozzá, hogy azok *per beatissimum regem Stephanum*, illetve *Ladizlaum* jutottak az egyház kezére, s az *in comitatu de Zarand* fekvő birtokokat a felsorolásban az *in comitatu de Zemlen* található javak követik. Nem kizárt, hogy az írnok, illetve írnokok, megtévesztve az erősen formulás szövegezésről és az egymást követő vármegyék hasonló névalakjától, pusztán tévedésből tulajdonították a Fehér-Körös mentén fekvő zarándi falvakat és azok tartozékait Szent István király adományának. Megjegyzendő továbbá, hogy az oklevél csupán a két falu adományozásáról szól, a középszintű egyházigazgatási körzetekről hallgat.

A főesperes (*archidiaconus*) méltósága csupán Kálmán első törvénykönyvében kerül először említésre, s a korábbi időkből fennmaradt dekrétális források tanúsága szerint a magyar egyház történetének legkorábbi szakaszában a megyésispán a püspökkel volt köteles együttműködni.<sup>47</sup> Mindebből látszik, hogy a főesperességek kialakulása hosszú folyamat volt, amely végigkísérte az egész 11. századot. A keresztény királyság létrehozása és a térítés idején keresztelőegyházi szervezet jött létre, s az egyházszervezet megszilárdulása során ezen egyházak papjai, akik közvetlenül a térítést irányító püspök alatt álltak, a kiforró esperesi körzetek vezetői lettek.<sup>48</sup> A világi és egyházi közigazgatás kiépítésének összefüggései kapcsán szükséges hangsúlyozni, hogy az egyházmegyék létrehozása megelőzte a püspökségek területén kialakított vármegyék megszervezését.<sup>49</sup> Ezen általános tendenciák fokozottan érvényesek a keleti országrész egyházmegyéire, ugyanis a királyságba egy tömbben integrált területeken mind az egyházi, mind a világi közigazgatás alsóbb szintjeinek megszervezése több időt vett igénybe.

Az egri püspök Zaránd vármegye feletti joghatóságának eredete jól elhelyezhető az egyházszervezeti fejlődés imént vázolt folyamatában. Zaránd

<sup>46</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Fényképtár. 210 757.; ÁOHML. 33–34. p. Az oklevélkritikai megjegyzések: Uo.; RA II/1. 118–124. p. 2123. sz.

<sup>47</sup> Kálmán I/58–60.: ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege) Bp., 1904. 191. p. A püspökök és ispánok együttműködésére az István-kori törvénytöredékekben: JÁNOSI MÓNKA: Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 9.) 58. p.

<sup>48</sup> A fejlődésre bővebben ld.: KRISTÓ, 1988. 208–235. p.; THOROCZKAY GÁBOR: A középkori Magyar Királyság egyházigazgatásának néhány kérdése. In: Egyháztörténeti Szemle, 2019. 4. sz. 3–10. p., 6–8. p. A keresztelőegyházi szervezetre: MÁLYUSZ ELEMÉR: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 2007. (2. kiad.) 18–21. p.

<sup>49</sup> Minderre bővebben ld.: KRISTÓ, 1988. 208–214. Ellentétes vélemény szerint Szent István királyságában az egyházmegyei határokat nyugati minta alapján a már meglévő világi közigazgatási határokhoz igazították: GYÖRFFY, 2013. 231. p.; PÜSPÖKI NAGY, 1988. 74–75. p.; VÁCZY PÉTER: A korai magyar történet néhány kérdéséről. In: *Századok*, 1958. 1–4. sz. 265–345. p., 335. p.

az egykor organikus területi egységet képező bihari régióból szakadt ki és alakult önálló vármegyévé, s amint azt a Váradi Krónika tanúsítja, a területek földrajzi egységből fakadó kapcsolata még a 14. században is szoros volt.<sup>50</sup> Zsomboly falu azonban még a 11. században, inkább László, mint István adományából, az egri püspök magánbirtokává vált, ami közvetlen ellenőrzést biztosított az egyházszervezet alsóbb szintjeinek kialakítása során. Így, amikor a dél-alföldi régió esperesi hálózata kialakult, s Zsomboly az önállóuló Zaránd vármegye területét lefedő főesperesség központja lett, az egri püspök és a helyi főesperes között fennálló személyes függőségi viszony maga után vonta Eger püspöki joghatóságát a főesperesség, s így Zaránd vármegye felett.

Amennyiben viszont az egri egyházmegye eredeti kiterjedését a hegyvidéken és az annak előterében húzódó észak-alföldi területeken lokalizáljuk, reális választ adhatunk arra a kérdésre, hogy miért éppen Egerben jelölték ki a püspökség székhelyét. Szent István király és körei a Kárpát-medence különböző vidékein mindig a helyi viszonyokhoz és lehetőségekhez igazodva jártak el a magyar egyházszervezet kialakítása során, mindez jól tükröződik a püspöki székhelyek kijelölésének gyakorlatában is. Az Árpádok törzsi területén tudatosan világi hatalmi központokban állították fel az egyes püspöki székeket, e koncepció azonban az új területek integrálása során részben megváltozott. Pécsen elsősorban az antik hagyományok továbbélése, a keleti püspöki székhelyek közül pedig Marosvárt és vélhetően már ekkor Gyulafehérvárt, amellet, hogy egyúttal világi igazgatási központok is voltak, elsősorban az alacsonyabb szintű egyházi előzmények tették alkalmassá.<sup>51</sup>

Az észak-keleti országrészben létrehozott egyházmegye székhelyét az Eger-patak völgyében, a patak bal partján emelt várban alakították ki, melynek területén egy 10. századra keltezhető körtemplom és feltehetően egy törzsfői szálláshely emlékeit tárták fel. Feltételezni szokás, hogy ezen korai előzmények miatt választották ki Egert a felállítandó egyházmegye központjának.<sup>52</sup> Láttuk azonban, hogy az Abák területén, több helyen már a legkorábbi időktől kezdve zajlott az egyházi élet, több helyen létesültek templomok, mindez tehát nem emelte ki Egert a többi helység közül. A település világi jelentősége pedig csupán évszázadokkal később, a török

<sup>50</sup> SRH I. 211. p. Értelmezését: KRISTÓ, 1988. 473–474. p.

<sup>51</sup> Pécsre ld.: KOSZTA, 2009a. 30–34. p. Csanádra: JUHÁSZ KÁLMÁN: A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig. (1030–1242) Makó, 1930. (Csanád vármegyei Könyvtár, 19–20.) 23–36. p. Az erdélyi püspökség egyedülálló módon nem székhelyről, hanem tartományról van elnevezve, ezért többen azt feltételezték, hogy eredetileg nem Gyulafehérvár volt az egyházmegye székhelye.: BÓNA, 1986. 267–268. p.; KRISTÓ, 2002. 100–118. p. A kérdésre legújabbban, a korábbi álláspontok áttekintésével ld.: HUNYADI SÁNDOR: Az erdélyi káptalan kezdetei. In: *Magister Historiae III. Válogatott tanulmányok a 2016-ban és 2017-ben megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiából.* Szerk.: Borbás Benjámin – Kozák-Kigyóssy Szabolcs László. Bp., 2019. 57–75. p., 58–60. p.

<sup>52</sup> KOVÁCS BÉLA: Eger. In: KMTL. 179. p.

háborúk idején értékelődött fel, Árpád-kori élete a püspöki székhely köré szerveződött.<sup>53</sup>

Az Árpád-kori írott hagyomány szerint a régió ura, Aba Sámuel, Abaújvárott építette ki hatalmi központját.<sup>54</sup> A Hernád partján emelkedő erősség Egertől 98 km-es távolságra, észak-keleti irányban épült, s talán nem véletlen, hogy a püspöki székhelytől nyugatra ugyancsak 98 km-re emelkedett Nógrádvár. Ebben a hatósugarban mérve, keleti irányban kis híján ugyanekkora távolságra található Szabolcsvár (90 km), dél felé pedig ugyan Szolnok vára némileg közelebb épült (81 km), de megközelítőleg azonos távolságra található Várkony (94 km), mely a korai Árpád-korban szintén fontos erődnak számított.

E várak jelentősége minden bizonnyal abban állt, hogy rajtuk nyugodott az Aba-törzs területi hatalma. Abaújvárott épült ki a törzset vezető család hatalmi központja, s Szabolcsvár esetében is erős a gyanú, hogy a törzs élén álló nemzetség valamely ágának fő erőssége volt. Péter ispán azon birtokai közül ugyanis, melyeket a százdi apátságnak adományozott, 9 a későbbi Szabolcs vármegye területén, 3 a későbbi Borsod vármegyének Szabolccsal határos Tisza-menti vidékén, 2 a későbbi Heves vármegye nyugati felében, 1 pedig a későbbi Zemplén vármegye legdélibb vidékén feküdt. Mint az látható, ezek a birtokok kitették Szabolcsvár korabeli szűkebb és tágabb vonzáskörzetét.<sup>55</sup> Nógrádvárral kapcsolatban nem csak az érdekes, hogy pontosan ugyanakkora távolságra létesült Egertől, mint Abaújvár, hanem az is, hogy a két erőd nevének magyar jelentése is ugyanaz: *új vár*. Ezen körülmények értelemszerűen vonják maguk után annak feltételezését, hogy a két erősséget azonos várépítési program során emelték.<sup>56</sup> Várkonynál volt az egyik legfontosabb tiszai átkelőhely, jelentőségét

<sup>53</sup> Eger Árpád-kori történetére ld.: GYÖRFFY, 1998. III. 80–89. p.

<sup>54</sup> SRH I. 337. p.: „Novum Castrum, quod rex Aba construxerat” A krónikák soraiból úgy tűnhet, mintha a várat Aba uralkodása idején (1041–1044) építették volna, holott erre minden bizonnyal korábban sor került. A középkori magyar latinságban a *castrum* mint világi hatalmi központ csupán a 12. század közepén válik bevett fogalommá, ami egyértelművé teszi a szöveghely kései megfogalmazását. Bővebben ld.: KRISTÓ, 1988. 400. p.

<sup>55</sup> A százdi alapítólevélben felsorolt birtokok számbavétele során nem voltam tekintettel azokra, melyek a 13. században interpolált szövegrészekben kerülnek említésre, továbbá szándékosan hagytam figyelmen kívül a Pest megyei helyneveket, mivel Csabarákosa településnek az oklevélben olvasható névalakja egyértelműen 13. századi betoldás, könnyen elképzelhető, hogy a Pest megyei helyneveket említő összefüggő szövegrész szintén egységes interpoláció. Az oklevél kritikáját ld.: DHA I. 182–183. p. Az egyes birtokok részben eltérő lokalizálására: GYÖRFFY, 1998. I. 804–805. p.; TÓTH–CSORBA, 1986. 11. p.

<sup>56</sup> Györffy eltérő véleménye szerint, melyet alapvetően meghatározott, hogy a korai vár- és megyerendszerről kialakított koncepciójában rendkívül nagy hangsúlyt fektetett az Árpád-dinasztia vélt 10. századi abszolút hatalmára, Nógrád várat István király létesítette azzal a céllal, hogy lezárva a Verőce-patak mentén húzódó útvonalakat, észak-keleti irányból biztosítsa a fő udvarhelyek védelmét: GYÖRFFY, 1998. IV. 213. p. Meg kell azonban jegyezni, hogy Nógrádvár esetében a régészeti kutatás, noha mind a mai napig nem tárt fel 10–11. századi rétegeket, ugyanakkor ennek ellenére a vár korabeli létét nem kérdőjelezi meg, minderre ld.: BÓNA ISTVÁN: Az Árpádok korai



jól mutatja, hogy itt jelölték ki a területi kiterjedésében csupán körvonalakban felvázolható 11. századi hercegség egyik határpontját, amit az valószínűsítek, hogy a krónikás hagyomány szerint kétszer is itt került sor királyok és hercegek találkozására. Miután a század közepére, de legkésőbb utolsó harmadára kialakult a szolnoki várispánság és vármegye, Várkony elveszítette hatalmi funkcióit, s hosszú időre eltűnik a forrásokból.<sup>57</sup>

Mindezt összevetve egy olyan kép rajzolódik ki, mely szerint az Abák törzse által uralt országrész meghatározó várai minden irányban megközelítőleg azonos, 90–100 km-es távolságra helyezkedtek el a területen létrehozott egyházmegye székhelyétől. Minthogy a magyarság csupán a 12. század elejétől kezdett északi irányban terjeszkedni a Bódva, a Hernád és a Tarcál folyók mentén, északon ekkor még nem épült hasonló jelentőségű vár.<sup>58</sup> Ez a körülmény tehát abba az irányba mutat, hogy az Eger-patak partján épült erőd elsősorban központi elhelyezkedése miatt bizonyult alkalmasnak arra, hogy itt jelöljék ki az egyházmegye székhelyét.

A püspökség eme területi kiterjedése még a 11. század során jelentősen megváltozott, ugyanis Nógrád és a Tisza alföldi szakaszán fekvő Szolnok (a 13. századtól Külső-Szolnok) vármegyék területe később a váci püspökséghez tartozott, de annak létrehozása előtt az egri egyházmegye területét képezték.<sup>59</sup>

Áttekintve az egri püspökség korai történetének vitás kérdéseit a következő megállapításokat tettem és következtetéseket vontam le. A politikatörténeti összefüggések fényében úgy vélem, indokolatlan közvetlen kapcsolatot feltételezni az Aba-törzs behódolása és az egri egyházmegye megalapítása között, előbbire véleményem szerint már a 10. század utolsó harmadában sor kerülhetett, míg utóbbira csak a koronázást követő években, 1001 és 1003 között nyílt lehetőség. A régió egyházi szervezetének kialakításában István nagy segítségére volt sógora, Aba Sámuel, aki az Árpádok fejedelmi udvarában már fiatalon megismerkedett a kereszténységgel, s később uralkodóként is igyekezett a szent király nyomdokain haladni. Valószínűtlennek tartom azonban, hogy az egri püspökség területe egészen a Marosig nyúlt volna. Nem tartom indokoltnak a bihari egyházmegye létrehozását a 11. század első harmadánál későbbre datálni, az egri püspökség Zaránd vármegyei birtokgyarapodása pedig sokkal inkább tük-

várai. Debrecen, 1998. (2. kiad.) 58–60. p.; MORDOVIN MAXIM: A várszervezet kialakulása a középkori Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban a 10–12. században. Bp., 2016. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia, 5.) 17. p.

<sup>57</sup> A várkonyi találkozókat ld.: SRH I. 353–355., 422–423. p. A 11. századi hercegségre legújabbban: BAGI DÁNIEL: Divisio Regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslek birodalmában a 11. és a korai 12. században. Pécs, 2017. A régészeti kutatás mindmáig adós a vár helyének pontos lokalizálásával és feltárással. A helyi hagyomány szerint az erőd a Tisza-partján, az ún. Vár-dombon emelkedett. A település, mint *villa*, oklevélben csupán 1301-ben bukkan fel először: CD VI/2. 302. p. Szolnok vármegye kialakulására: KRISTÓ, 1988. 434–440. p.

<sup>58</sup> A Felvidék keleti területeinek magyar megszállására ld.: MARSINA, RICHARD: A mai Szlovákia területének betelepüléséről a 11. századtól a 13. század közepéig. In: *Történelmi Szemle*, 1984. 3. sz. 370–389. p., 385. p.

<sup>59</sup> A váci püspökség létrehozása körüli vitás kérdések áttekintésére ld.: THOROCZKAY, 2016. 84–89. p.; TÖRÖK, 2002. 47–61. p.

rözi Szent László politikájának irányvonalait. Meglátásom szerint a zombolyi (pankotai) főesperesség sajátos exklávé helyzete onnan eredeztethető, hogy az eгри püspök még a korai időkben adományba nyerte a falut, minek következtében a település körül kialakuló egyházigazgatási körzet felett is realizálni tudta az egyházi joghatóságra vonatkozó igényét. Ennek fényében az egyházmegye kezdeti kiterjedését az Északi-középhegység és az Észak-Alföld térségére lokalizálom, ahol a régió főbb váraitól nagyjából egyenlő távolságra fekvő Egerben jelölték ki a püspökség székhelyét.

**Legenda vagy valóság?  
Boldog Özséb személye Gyöngyösi Gergely  
rendtörténeti krónikájában és szerepe  
a Pálos Rend megalakulásában**

*Scheffer Miklós*

Az utóbbi években paradigmaváltás figyelhető meg a pálos rend eredetének kutatásában és Özséb, a hagyomány szerinti rendalapító személyének megítélésében. Korábban minden rendtörténeti ismertető és tanulmány valamilyen fokú kiindulási alpnak tekintette Gyöngyösi Gergely, 16. századi rendfőnök krónikájában<sup>1</sup> Boldog Özsébről leírtakat. Újabban egyre inkább teret nyernek azok a nézetek, melyek szerint Gyöngyösi adatai enyhén szólva is kétségbe vonhatók vagy némely elemében egyenesen fikciónak tekinthetők. Élt-e egyáltalán Özséb, és milyen szerepe volt Remete Szent Pál rendjének megalakulásában?

Mindenekelőtt nagy vonalakban foglaljuk össze a krónikás Özsébről írt történetét gyermekkorától, remeteségbe való vonulásáig bezárólag! Esztergomban született „derék, előkelő szülőktől”. Már kisgyermekként kitűnt nemcsak tudásával, hanem erkölcsös, életszentségben példás magatartásával. Serdülőként sem változott a helyzet, mind a tanulásban, mind a böjtölésben, imában, virrasztásban való állhatatos kitartása messze kortársai fölébe helyezte. Már korán elismerték érdemeit és esztergomi kanonoknak nevezték ki. Híre az akkor már a Pilist lakó remetékhez is eljutott, akik gyakran felkeresték, hogy evangéliumi irgalmasságát megtapasztalják, vesszőből font kosaraikat élelemre cserélték nála. Az ifjú kanonok annyira megismerte és megkedvelte életvitelüket, hogy elhatározta, városi életét feladva közéjük áll. Tervét a tatárjárás késleltette ugyan, de miután a veszedelem elvonult, minden javadalmáról lemondva kivonult a pilisi rengetegbe. Nem volt egyedül, esztergomi tartózkodása alatt több társát is bevatta elhatározásába, akik szintén lelkesen követték őt, annak ellenére, hogy erről környezetük le akarta beszélni őket. Később felépítették első kolostorukat a Szent Kereszt oltalma alatt, majd az egyre terebélyesedő jámbor társulat fejlődését nem lehetett megállítani, „királyok, fejedelmek, bárók több országban sok monostort alapítottak.”<sup>2</sup>

Mindezek után lássuk, a kutatás főbb képviselői az utóbbi évtizedekben hogyan viszonyulnak ehhez a történethez és a benne körvonalazódó rendalapító személyéhez és szerepéhez!

Török József lényegében Gyöngyösi leírását követve mutatja be Özsébet. Bár kitér arra, hogy egyesek „a puszta létét is kétségbe vonják a források hiánya miatt”, a továbbiakban történelmi alakként kezelve vázolja fel a

---

<sup>1</sup> GYÖNGYÖSI, GREGORIUS: Vitae fratrum eremitarum ordinis sancti pauli primi eremitae. Ed. Franciscus L. Hervay. Bp., 1988. (továbbiakban: GYÖNGYÖSI, 1988.) 42. Magyar nyelvű kiadása: GYÖNGYÖSI GERGELY: Arcok a magyar középkorból. Ford.: Árva Vince – Csanád Béla – Csonka Ferenc. Bp., 1983. (továbbiakban: GYÖNGYÖSI, 1983.)

<sup>2</sup> GYÖNGYÖSI, 1983. 36-41. p.

pálos rend életre hívásában betöltött szerepét.<sup>3</sup> Ismertetéséből világossá válik, hogy az esztergomi kanonok nem újat talált ki, vagyis nem az ő hívására született meg a remeteélet Magyarországon, hanem ténykedése révén összefogta a már meglévő pilisi remeteket, hogy aztán munkálkodása és annak utóhatása, lassan országos méreteket öltve, egy rendbe kovácsolja az addig egymástól függetlenül létező, elvonult közösségeket.<sup>4</sup>

Guzsik Tamás sem támaszt kétségeket Özséb személyét illetően, Gyöngyösi művének adataira alapoz, történeti tényként kezeli az állítólagos 1256-os esztergomi zsinatot, aminek oklevelén Özséb aláírása is szerepel. (A zsinatról alább részletesebben szó lesz.) Pál püspök 1263-as, a korai rend működését szabályzó okiratot a pálos rend „születési anyakönyvi kivonata“-ként értékeli.<sup>5</sup>

Hervay F. Levente vonatkozó tanulmányában hangsúlyozza, hogy Gyöngyösi nem szokványos munkát végzett, amikor rendjének történetét írásba foglalta. Ugyanis „a középkor szerzetes krónikásai ritkán írtak rendjük vagy kolostoruk történetéről [...] A legtöbb rend első története csak a XVI. század legvégén és a XVII. század első évtizedeiben készült el”. Ennek fényében, Gyöngyösire utalva megjegyzi: „nem lehet eléggé értékelni, hogy a magyar eredetű pálos rendnek már 1520 körül volt krónikása”.<sup>6</sup>

Özséb személyével kapcsolatban igen értékes történeti adalékokkal teszi árnyaltabbá a róla kialakult sztereotip képet. Megjegyzi, hogy eleve érdekes maga az Özséb (Eusebius) név; jelentése jámbor, kegyes, hálás, istenfélő. Felveti azt a lehetőséget, hogy mivel a név gyanúsán hasonul a rend küldetéséhez, lehetséges, hogy Gyöngyösi a humanista történetírás hatása alatt, maga kreált ilyen nevű rendalapítót, amit az is erősíthet, hogy e név a magyar Árpád-kori forrásokban csak egyszer fordul elő.<sup>7</sup> Vagyis – és ezt már én teszem hozzá – igen ritkának számított a 13. században, és ez nagyon fontos lesz a továbbiakban.

Özséb személyének történeti értékével kapcsolatban két forrást közöl. Az egyik egy 1255-ben kiállított, birtoküggyel kapcsolatos oklevél, melyben Eusebius, Bethleem gömöri főesperes, esztergomi kanonok társaságában a nevezett területet bejárta. A gond csak az, hogy ebben az írásban Özséb nem kanonok, hanem prebendárius, vagyis olyan személy, aki a kanonokot bizonyos tevékenységében segíti vagy helyettesíti. (A prebendárius szerepével alább sokkal bővebben szükséges foglalkozni.) „Lehetséges, hogy Eusebius prebendárius is utóbb kanonok lett, majd néhány év múlva a remeték élére állt”<sup>8</sup> – írja Hervay, vagyis elfogadja történeti személyként Boldog Özsébet, még ha nem is pontosak Gyöngyösi állításai.

<sup>3</sup> ACZÉL LÁSZLÓ ZSONGOR – LEGEZA LÁSZLÓ – SZACSVAY PÉTER – TÖRÖK JÓZSEF: Pálosok. Bp., 2006. (továbbiakban: ACZÉL et al., 2006.) 10–15. p.

<sup>4</sup> Uo.

<sup>5</sup> GUZSIK TAMÁS: A pálos rend „születési anyakönyvi kivonata”. Az 1263-as kolostorösszeírás topográfiai és építészeti érdekességei. In: *Architectura Hungariae*, 2000. 1. sz. Online: arch.et.bme.hu – 2020. január. 1. p.

<sup>6</sup> HERVAY F. LEVENTE: A Pálos Rend eredete. In: *Decus Solitudinis. Pálos évszázadok*. Szerk.: Óze Sándor – Sarbak Gábor. Bp., 2007. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4/1.) 57–65. p. (továbbiakban: HERVAY, 2007.) 57. p.

<sup>7</sup> Uo., 61. p.

<sup>8</sup> Uo.

A másik forrása Carolus Péterffy, a 18. századi jezsuita író, aki beszámol egy bizonyos 1256-os esztergomi zsinatról, ahol Özséb is részt vett, de Hervay leírása szerint az erről tanúskodó oklevél hamisítvány.<sup>9</sup> Marad tehát egyetlen adatunk arról, hogy a Pálos Rend születésének közvetlen előestéjén élt egy Eusebius nevű prebendárius Esztergomban. Hervay, Özséb személye kapcsán a bizonytalanságok elsorolását követően, óvatosan ugyan, de nyitott a bizonyosság felé.

Holler László is teljes mértékben valós személynek tartja Boldog Özsébet, Gyöngyösi adataira támaszkodva tekinti át a Pálos Rend születésének körülményeit. A *Vitae fratrum*ban fennmaradt, Pál püspök által, a formálódó közösségnek 1263-ban kiállított nevezetes oklevelét<sup>10</sup> egyenesen forrásértékűnek véli Özséb személyét illetően. Rámutat a szöveg, egy mindenki által figyelmen kívül hagyott mondatára. A püspök így fogalmaz: „Jelen levelünkkel tudtára akarjuk adni mindenkinek, hogy szeretett fiaink, a rendfőnök, a perjelek és egyházmegyénk helyeinek remete testvérei Szentatyánktól, Orbán urunktól, Isten kegyelméből a római szentegyház főpapjától személyesen kérték: kegyeskedjék megengedni, hogy a remete-életből Szent Ágoston szabályai szerinti életre térhessenek át.” Holler szerint ez a felsorolás (rendfőnök, perjelek, remete testvérek) egy már 1263-ig

<sup>9</sup> Uo., Hervay így fogalmaz: „Az oklevél, amelynek alapján Carolus Péterffy jezsuita író ismertet egy ilyen zsinatot, a zalavári apátság levéltárát 1341-ben pusztító tűzvész utáni hamisítvány, amelyet 1371-ben Tamás esztergomi érsekkel sikerült átíratni, és ezzel a hitelesség látszatát kelteni.” Az állítólagos zsinati határozat tehát a zalavári bencés apátság számára lett volna kiállítva, a zalavári apát joghatósága alá tartozó lelkészek kánonjogi fegyelmeinek megtartására. Hervay szerint a valóság az, hogy mivel az 1341-es zalavári tűzvészben a levéltár megsemmisült, ezt kihasználva lehetett dokumentumot kreálni 1256-os évszámmal. Az oklevelen szerepel a „részvevők” aláírása. Itt bukkan fel Özséb neve is a következőképpen: „Eusebius, Prior Provincialis Ordin. S. Pauli primae Eremitae. Magister Porse, Archi-Diaconus Nitriensis, Canonicus Strigoniensis.” (A határozatot, a résztvevők névjegyzékével ismerteti: PETERFFY, CAROLUS: *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata*. Viennae – Posonii, 1742. I. 86–87. p. Özséb nevét szintén idézi rendtörténeti művében, de pontatlanul és rossz oldalszámmal: KISBÁN EMIL: *A Magyar Pálosrend története*. Bp., 1938. 17. p.) Hogy valami tényleg nincs rendben, arról az is árulkodik, hogy Özséb neve után úgy szerepel a pálos közösség neve, mint „Első Remete Szent Pál Rendje”. A gond az, hogy Özsébnek még fogalma sem lehetett, hogy az általa összegyűjtött remetéknek később Remete Szent Pál lesz a védőszentjük, ugyanis e névalak csak a 14. század első felében bukkan fel először. Özséb idejében „keresztúri remete barátok” (*Fratres Sanctae Crucis de eremo*), „ágostonos barátok” volt a nevük. Hogy pontosan mikor születik meg a „Remete Szent Pál Rendje” név, azt nehéz megmondani, mert bár 1304-ben és 1309-ben már felbukkan, ezek az oklevelek csak többszörös átíratban maradtak ránk, így nem dönthető el, az eredetiben is jelen volt-e Remete Szent Pál neve, vagy csak a későbbi másolók toldották bele. XXII. János pápa 1322. szeptember 27-én kelt oklevelében már hitelesen olvashatjuk, valamint egy 1325-ös egri püspöki oklevelében is. Vö.: HERVAY, 2007. 62–63. p.

<sup>10</sup> A kutatók egyöntetűen hitelesnek tartják az oklevelet, annak ellenére, hogy egyetlen ismert forrása ugyanaz a Gyöngyösi-féle rendi krónika, aminek Özsébbel kapcsolatos állításait sokan kétségbe vonják.

kialakult hierarchikus rendi struktúrára utal. Az említett rendfőnök pedig nem lehet más, csakis Özséb testvér. Feltételezi, hogy Özsébnek sikerült megszerezni a többi remeteség perjeleinek támogatását, és „esztergomi kanonoki tapasztalatára is tekintettel” rendfőnökké választották.<sup>11</sup>

Németh Zsoltnál Özséb alakja és szerepe már összetettebb. Elfogadja egy ilyen nevű esztergomi klerikus létezését, és nem vonja kétségbe hozzájárulását a magyar remeteközösségek renddé formálódásának útján, de igyekszik árnyalni Gyöngyösi sorait. „Gyöngyösi tisztában lehetett vele, hogy olyan legendát örökölt az alapításról, ami kissé túlértékeli Özséb személyét [...] Özséb rendalapítóként és első rendfőnökként való feltüntetése a 14. század elejének terméke lehet...” – írja Németh Zsolt, de hozzáteszi, hogy Özséb jelentősége mégis kiemelhető, mivel „feladata az lehetett, hogy a pilisi remeteket egyesítse és szervezett közösségekbe vonja, megmentve őket az ágostonos rendbe kényszerüléstől, lendületet adjon a független remeteségek renddé kovácsolódásának”, valamint „életszentségével maradandóan rajta hagyta a nyomát a formálódó rend szellemiségén”.<sup>12</sup>

Solymosi László szintén kiemeli, hogy a pálos krónika már a középkor végén elkészült, megelőzve ezzel (nem számítva az obszerváns ferencesek szerényebb rendtörténetét) a többi szerzetesi közösséget. Azonban nézete szerint ez azért volt fontos, mert igazán nekik volt szükségük legjobban múltjuk feltárására, hiszen a pálos rend „a többi jelentős szerzetesrendtől eltérően nem rendelkezett szent alapítóval és annak életrajzával”. Láthatólag a szerző számára Özséb csak fikció.<sup>13</sup>

A legszkeptikusabb véleményt F. Romhányi Beatrix képviseli. Szemében Özséb személyének megformálása valójában egy toposz-gyűjtemény, a középkori legendairóladalom sémáit követő kitaláció. „Özséb neve és élettörténete először a Vitae fratrum elején bukkan fel, és a szöveg terjedelme ellenére valójában szinte semmit sem tudunk meg róla.” Később ezt írja: „Összességében úgy vélem, Gyöngyösi művében Özséb (Eusebius) életrajzát irodalmi alkotásnak, alakját pedig irodalmi fikciónak kellene tekintenünk. Történeti létezését e 16. századi művön kívül semmi sem támasztja alá.”<sup>14</sup> Egy 2016-os tanulmányában már meg sem említi Özséb nevét.<sup>15</sup>

Látható tehát, hogy Gyöngyösi történetének teljes elfogadásától, a részleges igazságtartalom megengedésén át, a teljes történelmietlenségig és fikcióig minden nézet képviselteti magát. Felmerül hát a kérdés, valóban el

<sup>11</sup> HOLLER LÁSZLÓ: A veszprémi püspök egy 1263. évi okleveléről. In: *Decus Solitudinis. Pálos évszázadok*. Szerk.: Óze Sándor – Sarbak Gábor. Bp., 2007. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4/1.) 121–133. p. (továbbiakban: HOLLER, 2007.) 133. p.

<sup>12</sup> NÉMETH ZSOLT: A pálos rend történetének első évszázada. In: *Magyar Hüperion*, 2015. 3. sz. 274–287. p. (továbbiakban: NÉMETH, 2015.)

<sup>13</sup> SOLYMOSSI LÁSZLÓ: Pálosok a 13. századi Révfülöpön. In: *Villa Filip*, 2005. 1–2. sz. 4–11. p. (továbbiakban: SOLYMOSSI, 2005.) 4. p.

<sup>14</sup> F. ROMHÁNYI BEATRIX: A pálos rendi hagyomány az oklevelek tükrében. Megjegyzések a pálos rend középkori történetéhez. In: *Történelmi Szemle*, 2008. 3. sz. 289–312. p. (továbbiakban: F.ROMHÁNYI, 2008.) 299–300. p.

<sup>15</sup> F. ROMHÁNYI BEATRIX: Heremitae – monachi – fratres. Szempontok a pálos rend történetének újragondolásához. In: *Pálosaink és Pécs*. Szerk.: Sarbak Gábor. Bp., 2016. 9–23. p. (továbbiakban: F.ROMHÁNYI, 2016.)

kell-e fogadnunk, hogy Gyöngyösi találta volna ki Özsébet. És igaz-e, hogy személyéről semmit sem tudunk meg? A kutatás aktuális állásának áttekintése után Gyöngyösi *Vitae fratrum* című művében a rendalapító bemutatásával kapcsolatos szövegrészek elemzésével arra keresek választ, mennyire hihetünk (vagy nem hihetünk) Gyöngyösi Özsébbel kapcsolatos leírásának, továbbá van-e köze az 1255-ös esztergomi oklevél Eusebiusának Gyöngyösi Gergely Özsébéhez.<sup>16</sup>

Először az oklevélről:<sup>17</sup> 1255. november 24-én Fülöp, az esztergomi székeskáptalan prépostja oklevelet állít ki Bánca István bíboros, volt esztergomi érsek rokonának, Bánca Lampertnek, aki az Esztergom megyében található Kürt faluban földet adott el Posa nyitrai főesperes kanonoknak. A birtokot Bethleem gömöri főesperes, esztergomi kanonok és Eusebius esztergomi prebendárius járta be.<sup>18</sup>

Az oklevél reá vonatkozó adatainak fényében vegyük szemügyre a pálos krónikás szövegének azon kulcsmondatait, amikben konkrét információ található a hagyomány szerinti rendalapítóról!<sup>19</sup>

### 1. *Özséb (Eusebius)*

Gyöngyösi így nevezi azt az egyházi férfit, aki összegyűjti a Pilis remetéit. Mint már érintettük, a név olyan ritka volt az Árpád-korban, hogy csak egyetlen írásos említése ismert, tárgyalandó oklevelünkben.

### 2. „Esztergomban született”

Élettörténetének további részei is Esztergomban és környékén játszódnak, ifjúsága, papi karrierje, ismerkedés a remetékkel, elhatározása a remete-életre, viták a környezetével. A mongol invázió említése kapcsán Gyöngyösi meg is erősíti ezt: „...Özséb elhatározta, hogy Esztergomot társaival nem hagyja el, amíg a béke helyre nem áll.”<sup>20</sup> Tehát nem kételkedhetünk benne, hogy esztergomi lakos volt. Ez az adat megegyezik az oklevélből kinyerhető információval, itt szintén esztergomi lakos.

Az első két pontot egyben kezelve; ha Özséb személye Gyöngyösi kreációja lenne, több mint érdekes véletlennek tűnhet, hogy az általa elképzelt alak pontosan abban a városban és pontosan azon ritka néven él, amit egy oklevél is megőrzött. Hacsak nem feltételezzük, hogy Gyöngyösi megfelelő főhős után kutatva végig nem vizsgálta az Esztergomban számára elérhető összes Árpád-kori okmányt, ami véleményem szerint nem életszerű. Az sem mellékes, hogy Gyöngyösinek nem volt különösebb személyes kötődése Esztergomhoz, és a város az ő idejében már politikai súlyponttal sem rendelkezett.

<sup>16</sup> Stilisztikai okokból, ha az oklevélre hivatkozom, az *Eusebius* nevet, ha Gyöngyösi szövegére, az *Özséb* nevet használom.

<sup>17</sup> A továbbiakban csak *1255-ös oklevél* megnevezéssel hivatkozom rá.

<sup>18</sup> HERVAY, 2007. 61. p. Eredeti szöveg: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. Ed.: KNAUZ, FERDINANDUS. Strigonii, 1874. 428–429. p.

<sup>19</sup> Alapvetően a kiadott magyar fordítást idézem (GYÖNGYÖSI, 1983.), de ha szükségesnek érzem, a latin eredetit vagy más, mértékadó forrásban található fordításverziót is segítségül hívok.

<sup>20</sup> GYÖNGYÖSI, 1983. 36–38. p.

3. „Miközben könyvet írt, nem hanyagolta el az Isten parancsa szerinti életet sem.”<sup>21</sup>

Ebből a mondatból megtudhatjuk, hogy Gyöngyösi szerint Özséb írástudó volt. Ezen az információn ma már könnyen átsiklunk, de a középkorban nem volt magától értetődő, még klerikusi körökben sem.<sup>22</sup> Hogy könyvet írt („scribebat libros”<sup>23</sup>) volna, az lehetséges túlzásnak tűnhet, de itt talán nem Gyöngyösit kell okolnunk, hanem a magyar textust. Török József fordítása valószínűleg közelebb áll az igazsághoz: „Miközben könyveket másolt [...]”<sup>24</sup> Mindenesetre gondolkodjunk el azon is, mire utalhat itt Gyöngyösi a könyv (liber) szóval. Semmiképpen sem kell arra gondolnunk, hogy Özséb irodalmi alkotások írásával/másolásával töltötte a szabadidejét. A *liber* szó nemcsak könyvet, hanem ügyiratot, szerződést, oklevelet is jelent.<sup>25</sup> Emellett a paleográfia tudománya számon tartja a könyv formájú okleveleket. Eredetileg a rendkívül hosszú okmányokat feltekerve tárolták, de ez nehézkessé tette a szöveg áttekinthetőségét. A probléma megoldására kezdtek áttérni az összefüggő, terjedelmes iratok könyv formában való elrendezésére. Mivel külföldön 14. századinál régebbiről nem ismert ilyen dokumentum, viszont hazánkban már a 12. században megjelent.<sup>26</sup> Az is fontos adalék, hogy a középkori oklevélmásolatokat könyv formájú gyűjteményekbe rendezték (*libri regii*, *liber traditionum*).<sup>27</sup> Bármelyik magyarázatot is választjuk, Gyöngyösi szövegéből tehát az derül ki, hogy Özséb írástudó lévén, valószínűleg egyházi adminisztrációs munkával (is) foglalkozott. Erre az információra utal az a tény, hogy az 1255-ös oklevélben egy birtok adás-vétel kapcsán helyszíni határjáráson találjuk őt.

4. „...érdemeiért korán esztergomi kanonoknak nevezték ki...”<sup>28</sup>

Ez az a pont, amit a skeptikusok érvként használnak Özséb személye és Gyöngyösi szövegének történeti értéke ellen. Való igaz, ha 1255-ben még az esztergomi káptalan körein belül működik, 1250-ben nem vonulhat el a Pilisbe remetéskedni. A kronológiai ellentmondást meg lehet magyarázni Gyöngyösi hiányos adataival, melyeket a rendi hagyomány pontatlanul őrzött meg. Azt viszont nehezebb feloldani, Gyöngyösi miért titulálja kanonoknak őt, amikor Eusebius 1255-ben prebendárius. Azért, hogy a problémára elfogadható megoldást találjunk, a prebendárius középkori egyházi társadalomban betöltött szerepét kell részletesebben megvizsgáljunk.

Mindenekelőtt valamit fontos szem előtt tartani. Bizonyos szempontok alapján meg kell különböztetni a 13. század (Eusebius korának) prebendáriusát a 15–16. századéitól (Gyöngyösi kora). A különbség nem szembenállást jelent, hanem egy közel háromszáz éves fejlődési folyamat

<sup>21</sup> Uo. 36.

<sup>22</sup> MÁLYUSZ ELEMÉR: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 2007. (továbbiakban: MÁLYUSZ, 2007.) 97. p.

<sup>23</sup> GYÖNGYÖSI, 1988. 39. p.

<sup>24</sup> ACZÉL et al., 2006. 10. p.

<sup>25</sup> FINÁLY HENRIK: A latin nyelv szótára. Bp., 1884. 1133. p.

<sup>26</sup> FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: Palaeographia. In: *Fons*, 1994. 3. sz. 225–274. p., 264–266. p.

<sup>27</sup> Levéltári kézikönyv. Szerk.: KÖRMENDY Lajos. Bp., 2009. 28. p.

<sup>28</sup> GYÖNGYÖSI, 1983. 36–37. p.



kezdő és végpontját. Ennek áttekintése után könnyebben tudjuk megkísérlni az ellentmondás feloldását.

A 12. század közepétől több forrásból ismertek a káptalanok kanonokjainak sanyarú életkörülményei. 1153-ban az esztergomi káptalan olyan szegény, hogy a papoknak nincs elegendő élelmük, és több hasonló híradás is fennmaradt a 13. század közepéig ínséges helyzetükről. A probléma orvoslására püspökeiktől különböző javadalmakat (prebenda) kaptak és fokozatosan püspöki és királyi birtokadományokban is részesültek. A 13. század második felére helyzetük normalizálódott olyannyira, hogy többen külföldi egyetemekre is eljutottak, majd hazatérve az egyházi értelmiség elitjét kezdték képviselni. A társadalmi ranglétrán ilyen módon felemelkedő kanonokok mind gyakrabban kezdtek távol maradni javadalmaik székhelyétől, némelyek két káptalanban is élveztek prebendákat, persze két helyen egyszerre nem lehettek. Ebből kifolyólag egyre nehezebben tudták ellátni liturgiai feladataikat, pl. a napi hétszeri közös zsolozsmázást.<sup>29</sup>

A vagyonosodó kanonok réteg már megengedhette magának a helyettes állítását, akik anyagi juttatás fejében fennálló kötelezettségeiket távollétük alatt elvégezték. A helyettesek a káptalani iskolák nem feltétlenül kanonoki pályára koncentráló, alacsonyabb sorú növendékeiből kerültek ki. A plébániai étellel szemben előnyben részesítették a káptalani központokban való működés lehetőségét, ennek érdekében szívesen elvállalták a zsolozsmázást a kanonokok távolmaradása esetén.<sup>30</sup>

Ez a fokozatosan kiépülő, az alsó papság rétegéhez tartozó prebendáriusi szerepkör pontosan abban az időszakban és, úgy tűnik, abban a városban jelent meg, ahol és amikor Eusebiusról is hírt kapunk. Már 1243-ból is ismerünk prebendáriust Esztergomban, de egy 1252-es okmány is bizonyítja létezésüket. Sőt az is több mint valószínű, hogy ekkor már egyházi státuszuk az alkalomszerű megbízásoktól az intézményesülés irányába mutatott.<sup>31</sup>

Az 1255-ös esztergomi oklevélből is látszik, hogy a prebendárius feladata nemcsak liturgiai jellegű volt, hanem hiteleshelyi tevékenységet is jelentett,<sup>32</sup> ami legtöbbször azt takarta, hogy kiküldöttként részt vett a birtok adás-vételek, vitás, peres ügyekkel kapcsolatos határjárásokban és az azzal járó adminisztrációban. Az írásbeliség fejlődése magával hozta az egyre növekvő hiteleshelyi munkát. A kanonokok mind kevésbé tudták maguk ellátni a bővülő adminisztrációs feladatokat, és egyházi társadalmi státuszuk emelkedésével, vagyoni helyzetük jelentős javulásával a sokszor több napos kiküldetések helyszíni feladatait sem érezték magukénak. Ha elgondoljuk a korabeli utazás, útviszonyok és alkalmi szállások nem túl komfortos körülményeit, az időjárásnak való állandó kiszolgáltatottságot, érthető, hogy a hiteleshelyi munka ezen része inkább a prebendáriusokra hárult. Ebből két következtetést mindenképpen le lehet vonni. Az egyik,

<sup>29</sup> Ld.: KOSZTA LÁSZLÓ: Adalékok a székesegyházi alsópapság XIII–XIV. századi történetéhez. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 1988. 86. sz. 15–26. p. (továbbiakban: KOSZTA, 1988.) 16. p.

<sup>30</sup> Uo., 16–17. p.

<sup>31</sup> Uo.

<sup>32</sup> MÁLYUSZ, 2007. 76. p.

hogy az ilyen munkában résztvevő javadalmasok írástudók voltak, a másik, hogy rendelkeztek a szükséges jogi ismeretekkel.<sup>33</sup>

Bár a prebendárius papi réteg elsőként valószínűleg Esztergomban jelent meg, szervezeti fejlődésükről a legteljesebb képet a zágrábi káptalan forrásaiból nyerhetünk, itt ugyanis a történelem viharai elkerülték a levéltári anyagokat, és csaknem minden korabeli okmány fennmaradt róluk. Hogy az ott tapasztalható fejlődés nem volt helyspecifikus, azt az ország többi részén – igaz csak szórványosan – reánk maradt adatok bizonyítják.<sup>34</sup> Így általában elmondható, hogy az évtizedek múltával feladatkörük teljes intézményes jelleget öltött, anyagi helyzetük egyre jobbnak volt mondható, birtokkal, saját házzal rendelkeztek. Ahogy az évszázadok folyamán a kanonokság egyházi státusza emelkedett, úgy helyetteseiké is, igaz, alárendelt szerepük mindvégig megmaradt. Az ezernégyszázas évek közepétől már káptalanon belüli testületté alakulnak, szervezeti működésük a kanonokság mintáját követte. Jól látható a lezajló folyamatból, hogy a 15–16. századra a prebendárius vagyoni helyzete, rangja megegyezett a 13. század végi kanonokéval.<sup>35</sup>

Láttuk, az alsó papsághoz tartozó javadalmasok egyszerűbb társadalmi sorból származtak. Ennek köszönhető, hogy a szegényebb néprétegek közelebb érezték magukhoz őket, népszerűek voltak köreikben. Inkább az ő munkájukat vették igénybe, mint a számukra megfizethetetlen kanonokokét. Arra is számos adat van, hogy végrendeleteikben a prebendáriusok a kedvezményezettek.<sup>36</sup> A fentiek mellett ez is fontos adalék lesz Gyöngyösi szövegének értelmezése kapcsán.

Felmerül a kérdés, papi karrier tekintetében volt-e átjárás a javadalmasok és a kanonokok között. Magyarul: javadalmasból lehetett-e kanonok? Káptalani funkciójuk megjelenésétől kezdve a 13. század első feléig bezárólag erre nem látunk példát.<sup>37</sup> Későbbi rangbeli emelkedésüket azonban az is jelzi, hogy erre mégiscsak nyílt lehetőség. Kanizsai János esztergomi érsek 1391-ben Szent István vértanú tiszteletére káptalant alapított, minek kanonokjait a prépost a székeskáptalan prebendáriusaiból volt köteles kiválasztani. A kiválasztottak a székeskáptalanban prebendáriusok maradtak, ellenben a Szent István templomban kanonokok lettek. A két funkciót csak bajosan tudták ellátni, amiről a fennmaradt források is beszámoltak.<sup>38</sup>

A 16. század elejére a prebendáriusból kanonokká válás már egészen természetes folyamat, sőt a javadalmas poszt a kanonokság előszobája, ahogy erről a zágrábi és a szepesi káptalannal kapcsolatban értesülhetünk. Egy 1515-ös zágrábi határozat konkrétan szabályozza a kanonokká lett prebendárius javadalmairól való lemondását és utódlásának módját.<sup>39</sup>

Ahogy a prebendárius réteg a kanonokság felé vezető úton haladt, elkerülhetetlen volt a prebendáriust helyettesítő poszt kialakulása. Ugyanaz

<sup>33</sup> KOSZTA, 1988. 19–20. p.

<sup>34</sup> MÁLYUSZ, 2007. 160. p.

<sup>35</sup> Ld.: MÁLYUSZ, 2007. 151–157. p.

<sup>36</sup> MÁLYUSZ, 2007. 156–157. p.

<sup>37</sup> KOSZTA, 1988. 22. p.

<sup>38</sup> MÁLYUSZ, 2007. 76. p.

<sup>39</sup> MÁLYUSZ, 2007. 158. p.

a folyamat játszódott le, mint közel 300 évvel korábban a kanonokokkal, ám ez a tendencia már nem tudott kiteljesedni a reformáció okozta hatások miatt.<sup>40</sup>

E hosszabb kitérő után térjünk vissza a kérdéshez, hogyan hozható összefüggésbe az oklevél Eusebius prebendáriusa Gyöngyösi Özséb kanonkjával. Azt már az előző pontokból is láthattunk, hogy a két forrás adatai harmonizálnak, és a ritka név egyezése csak tovább erősíti a tényt, hogy ugyanarról a személyről van szó. A titulusok különbözőségére a következő magyarázatot javaslom:

Gyöngyösi természetesen művelt, világlátott egyházi emberként ismerte korának kánonjogi, társadalmi viszonyait, tisztában volt a káptalani élet sajátjaival, nyilván ismerte a prebendáriusok már rangosnak mondható státuszát. Tudhatott arról is, hogy a javadalmas tisztség az ő korában már a kanonokká válás felvezetője. Aki tehát prebendárius lett a 16. század elején, az nagy valószínűséggel azért történt, mert kanonok akart lenni. Gyöngyösi tehát semmi mást nem tett, csupán saját korának egyházi viszonyait egyszerűen visszavetítette Özséb korára és – ha olvasott is Eusebius perendáriusról (vagy ismerte a rendi hagyományt) – természetesnek vette, hogy azért lett az, mert kanonokságra pályázott. És mivel Gyöngyösi korában már jó ideje szabad volt az átjárás a két státusz között, feltehetőleg magától értetődőnek vette, hogy Özséb előbb-utóbb az is lett.

5. *„szétszórtan lakó és emiatt remetéknél nevezett testvérek gyakran látogatták meg, hogy vesszőből font kosaraikat kenyérre cseréljék föl. Annnyira megkedvelte társaságukat, hogy gyakran fölkereste őket”<sup>41</sup>*

Láttuk, hogy a prebendárius tisztség az alsóbb néprétegek körében volt népszerű. Ezt érvényesíthetjük a nincstelen, egyszerű remetékre is, akik talán bátrabban keresték a kapcsolatot egy javadalmassal, mint a magasabb társadalmi szinten álló kanonokkal.

Özséb gyakran felkereste őket – írja Gyöngyösi. Milyen körülmények között volt alkalma Özsébnek megismerkedni a Pilist lakó remetékkel? Az 1255-ös oklevélben Eusebius Kürt falu térségében vett részt határjáráson. A település ma már nem létezik, de valószínűleg a Pilis-hegység déli lábainál elterülő vidéken, Pilisvörösvártól északnyugatra lokalizált Kürt faluról lehet szó.<sup>42</sup> A térképre nézve látszik, hogy az odavezető úton érinteni kell a Pilis hegyvidék azon részeit is, amelyek alkalmasak arra, hogy az ember erdei remetékkel találkozzon. Oklevelünk nyilván csak egy forrás az ilyen vidéki munkákra, de feltehetjük, hogy Eusebius esetében sem az egyetlen alkalom. Az ehhez hasonló kiszállások, helyszíni munkák során könnyen lehet, hogy az erdőt lakó remetékkel is volt alkalma találkozni.

6. *„kiváltképpen a jogban volt jártas”<sup>43</sup>*

<sup>40</sup> MÁLYUSZ, 2007. 159–160. p.

<sup>41</sup> GYÖNGYÖSI, 1983. 37. p.

<sup>42</sup> BENKŐ ELEK: Udvarházak és kolostorok a pilisi királyi erdőben. In: In Medio Regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”. Szerk.: Benkő Elek – Orosz Krisztina. Bp., 2015. 727–754. p., 1. ábra.

<sup>43</sup> GYÖNGYÖSI, 1983. 37. p.

Ez az állítás teljes mértékben harmonizál a prebendárius tevékenységével és oklevelünk információjával. Mint fentebb láttuk, hiteleshelyi munkája megkövetelte a megfelelő jogi ismereteket.

7. *„világi méltóságáról elfelejtkezve [...] nemcsak egyházi feladatát látta el, pedig ez még az erőseket is megviselte volna, hanem alázatosan még a megvetett hivatalokat is elvállalta, noha azok inkább a világiakhoz illettek”<sup>44</sup>*

Miről szólhat ez a homályos megfogalmazás? A „világi méltóság” Gyöngyösi szemében nyilván saját kora prebendáriusának, a külvilág szemében is emelkedettebb társadalmi rangját jelentheti. „Nemcsak egyházi feladatát látta el.”<sup>45</sup> Ezt egy kis értetlenséggel olvassuk. Milyen egyházi feladatokról lehet szó, amikor pár sorral feljebb, igaz nem egyértelműen kimondva, de úgy értelmezve a szöveget, hogy Özséb kivonult a Pilisbe. És már ezzel a résszel is gond van. Ott még egészen világos a leírás, ahol Özséb Esztergomban maradt a tatárjárás miatt, de miután a béke helyreállt, csak ennyit ír Gyöngyösi: „Mikor ez bekövetkezett [ti. a béke] hasonló szándékkal bár, de nem hasonló korúak mentek a remetehelyekre.” Ebből az általános fogalmazásból nem derül ki, vajon Özséb is velük tartott-e, pedig a történet fókusza mindvégig rá irányul. Még a következő szakaszban, ahol szülők, barátok el akarják tántorítani társait a remeteélettől, és Özséb védi őket beszédével, sem igazán világos, vajon ekkor már ő is csatlakozott-e az elvonulókhöz. És ezután következik az a rész, ahol Özséb egyházi feladatainak ellátásáról esik szó. Márpedig ez a mondat tovább gyengíti azt a képzetet, hogy akkor már társaival tartott volna.

Nem hinném, hogy az „egyházi feladatokat” az elvonult remeteélet kontextusában kellene érteni. Véleményem szerint Özséb ekkor még Esztergomban tartózkodott, és ellátta prebendáriusi munkáját (erre utalhat az „egyházi feladatok”). Úgy gondolom, káptalani emberként nem ment egyik pillanatról a másikra a kiválás, bár szíve a remetei magányba húzta, kénytelen volt elvarrni maga után a szálakat a testületi munkájában. Így legjobb esetben is kettős életet élhetett bizonyos ideig.

A következő szakasz ugyanerre a következtetésre sarkallhat. Itt Gyöngyösi Özséb vendégszeretetét méltatja, amikor arról ír, hogy személyválogatás nélkül minden társadalmi rétegből valót szívesen látott, „akkora szerénységgel fogadott, szolgált, vigasztalt, táplált”,<sup>46</sup> mintha anyjuk lenne. A lelki támogatás ugyan anyagi feltételek nélkül való, de a táplálás már nem annyira. Gondoljuk el, egy erdőlakó remete, hogyan tudná ilyen korlátlanul vendégül látni felebarátait, amikor Gyöngyösi korábban arról ír, hogy a remetek Esztergomba jártak élelmet szerezni kosaraik fejében. Nyilván nem dúskáltak kint az erdőben, de a remeteélet nem is erről szól. Véleményem szerint ez a vendéglátás még esztergomi életéhez köthető.

És egy utolsó adalék, ami szintén ebbe az irányba mutat: Gyöngyösi szerint Özséb minden új „jelentkezőért bűnbánatot tartva, a templomba sietett, hogy ott szokása szerint Istennek hálát adjon”.<sup>47</sup> Kint az erdei ma-

<sup>44</sup> GYÖNGYÖSI, 1983. 39. p.

<sup>45</sup> „non solum chori ecclesiastici stationem”. GYÖNGYÖSI, 1988. 41. p.

<sup>46</sup> GYÖNGYÖSI, 1983. 40. p.

<sup>47</sup> Uo.

gányban a „templomba sietés” aligha kivitelezhető, tekintve, hogy Gyöngyösi kronológiájában csak ezután következik a Szent Kereszt kolostor felépítése. A szöveg tehát azt sugallja, hogy Özséb ekkor még városlakó volt, a káptalanban tartózkodott. És ha a magyar fordítás mögé nézünk, a latin szöveg még beszédesebb. Ott ugyanis nem *ecclesia* vagy *templum* szerepel, hanem *oratorium*.<sup>48</sup> A szó imaházat, imatermet jelent, de értelmezhető kápolnának is. Általános értelmében a kolostorok ablaknyílással a szentélyre néző kisebb imaterme.<sup>49</sup> Hogy az esztergomi székeskáptalanban is volt ilyen, azt joggal feltételezhetjük. Csak ezután kezdődik új fejezet, amiben arról olvasunk, hogy 1250-ben Özséb felépíti a Szent Kereszt kolostort. Itt persze már konkrét utalás van arra, hogy együtt lakik remetetársával.<sup>50</sup>

Az 1250-es alapítási évszám Gyöngyösi tévedése lehet, hiszen az 1255-ös oklevélben még esztergomi prebendárius, de ez a pontatlanság megérthető; a rendi hagyomány nem feltétlenül évszámra pontosan őrizte meg a történeteket. De elképzelhető más magyarázat is. A fenti gondolatmenet számomra azt is sugallja, hogy Özséb – ahogy fentebb utaltam rá – egy ideig kettős életet élt. Még hivatalosan a káptalan testületébe tartozva ellátta munkáját, de már Esztergomban társakat „toborzott” és kijárt a pilisi erdőkhöz, hogy ottani életüket is szervezze. Majd miután felépült a Szent Kereszt egyház és a hozzá tartozó kolostorépület (valamilyen korai változata) ő is kiköltözött remetetársaihoz.

Bár ezen írás Özséb személyéről szól, néhány gondolat erejéig fontos kitérni a Szent Kereszt kolostor alapítása körüli kronológiai vitákra és el-lentmondásokra. A minden érintett kutató által hitelesnek tartott, ám csak Gyöngyösi krónikájában fennmaradt, Pál veszprémi püspök 1263-as oklevelében nem szerepel a Szent Kereszt kolostor. A rendelet egyenesen tiltja, hogy a felsorolt lakhelyeken kívül<sup>51</sup> újabbakat emeljenek.<sup>52</sup> De még ugyanott Gyöngyösi idézi Benedek veszprémi püspök 1291-es oklevelét, ahol már szerepel a kékesi (ma Pilisszentlászló) rendházzal együtt. Tehát elviekben nem lehet igaza Gyöngyösinek, aki 1250-re datálja a Szent Kereszt remetesség alapítását, amikor az 1263-as oklevél nem tud róla, holott minden jel szerint a terület a veszprémi püspökség joghatósága alá tartozott.<sup>53</sup> Ha nem említi, abból az következik, hogy akkor még nem létezett. De ha csak 1263 után épült fel, hogy hozható összefüggésbe Pál püspök új lakhelyek létesítését tiltó rendelkezésével? Figyelmem kívül hagyva a kiközösítéssel járó tilalmat, mégis felépítették? Gyöngyösinél persze nem tapasztalható el-lentmondás, mert művében 1250-ben alapítatik, és 1263-ra nyilván fel is épült. A helyzet az, hogy a szabályozó okirat keltét követő tíz éven belül biztosan fel kellett, hogy épüljön, mert 1274-ben már állt, ahogy erről IV.

<sup>48</sup> „secessit in oratorium”. GYÖNGYÖSI, 1988. 41. p.

<sup>49</sup> Vö. \*\* [DIÓS ISTVÁN:] Oratorium. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. IX. köt. Bp., 2002. 133. p.

<sup>50</sup> GYÖNGYÖSI, 1983. 41. p.

<sup>51</sup> „Insula Pilup Sanctae Helenae, Kewkwith Sanctae Mariae Magdalenaee, Bókon Sancti Jacobi, Idegsyt Beatae Elizabeth, Bodochun Sancti Emerici, Insula prope Ermenyes: Elek Sanctae Mariae Magdalenaee, Zakach Sancti Dominici.” GYÖNGYÖSI, 1988. 45. p.

<sup>52</sup> GYÖNGYÖSI, 1983. 45. p.

<sup>53</sup> HOLLER, 2007. 132–133. p.

László egy adományozó okleveléből értesülünk.<sup>54</sup> Hogy ez hogyan volt lehetséges, arról források híján csak találgatásokba bocsátkozhatunk.

Más szemszögből nézve a kérdést, feltűnő, hogy a Pál püspök oklevelében felsorolt remeteségek mind az ország egy területére koncentrálnak, a Balaton-felvidékre és a Dunántúlra. Még pontosabban a Balaton régiójának nyugati fertájától, a Zala folyó környékéig bezárólag, ez a terület a középkori Zala-megye része, kivéve a Somogy megyei Szakácsi remeteséget.<sup>55</sup> A Pilis még a legkeletibb helytől, Révfülöptől is legalább 160 km távolságra van. Feltennem az óvatos kérdést: van-e értelme a óriási földrajzi távolság ellenére a Szent Kereszt remeteség alapításának kérdését ezen kolostorcsoport összefüggésében vizsgálni, még annak fényében is, hogy Benedek veszprémi püspök 1291-es oklevele már egyben kezeli az időközben megalakult Pilis és a Balaton tágabb térségének rendházait.

### Végezetül...

Mit mondhatunk következtetés és összefoglalás gyanánt a Gyöngyösi által megformált Őzséb-kép hitelességéről? Nézetem szerint a szövegben olyan igazságmagokat találunk, amiket a pálos krónikás korának irodalmi eszközeivel, hangulat vagy inkább a hit és áhítat erősítését szolgáló stílusesszökkel gazdagítva tált olvasóinak. Hogy már gyermekkorában is inkább virrasztott, imádkozott, böjtölt, minthogy játszott volna, a történeti kutatás számára nem jelent értékelhető információt, de a hívő lélek kegyesen elfogadja, hiszen korban hozzánk közelebb álló, jobban dokumentált életrajzú szentekről is feljegyeztek hasonlókat. (Gondoljunk csak a 20. század egyik legnagyobb szentjére, Pietrelcinai Pio-ra!) Gyöngyösi halmozza az ezzel kapcsolatos irodalmi elemeket, hogy Őzséb életszentségét, már ifjú korában történt kiválasztottságát megfelelő példa gyanánt állítsa az utókor számára, ezért szövegének fennkölt stílusa a szent ember bemutatásának szolgálatában áll. De történetének vázát mégis olyan információk alkotják, amiket az Eusebius prebendáriust említő 1255-ös oklevél adatai megerősítenek. Őzsébnek hívják, esztergomi lakos, írástudó, káptalani testület tagja,

<sup>54</sup> „IV. László király a Pylis-i királyi erdő egy részét a szentkereszt (pálos) monostornak adományozza.” SZENTPÉTERY IMRE: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. II. köt. 2–3. füz., 1272–1290. Bp., 1961. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok, 9.) 118. p. Tovább fokozza a rejtélyt a Pilis második pálos monostora alapításának két szekunder forrásban található évszáma. Az egyik Pázmány Péter műve, aki úgy tudja, hogy a szentléleki (Pilisszentlélek) kolostor alapítása 1265-ben történt. „De Sancto Spiritu, in Pilisio, prope Strigonium: Fundatur Anno 1265.” PAZMANY, PETRUS: *Acta et Decreta Synodi Dioecesanæ Strigoniensis. Tyrnaviæ, 1629.* 122. p. A másik Nicolaus Benger kezétől való, aki szerint ez 1263-ban ment végbe. BENDER, NICOLAUS: *Chronotaxis monasteriorum ordinis S. Pauli primi Eremitæ*. (Kézirat, 1742.) – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. E 153. Cap. 89. Ha az általuk ismert, de azóta elveszett kútfők hitelesek, újfent érthetetlen, mikor épült valójában a Szent Kereszt kolostor, és Pál püspök tiltása ellenére hogyan létesülhetett maga a szentléleki rendház is.

<sup>55</sup> *Idegsyt Beatae Elizabeth* lokalizációja ezidáig nem történt meg. Vö.: GUZSIK TAMÁS – FEHÉRVÁRY RUDOLF: *Eltűntnek hitt pálos kolostorhelyek Zala megyében*. In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1980–1981*. Zalaegerszeg, 1981. (Zalai Gyűjtemény, 16.) 33–49. p.

jogban jártas, valószínűleg gyakorta kell vidékre utaznia hiteleshelyi munkája miatt, ennek következtében módja nyílik kapcsolatba kerülni az Esztergom környéki remetékkel.

Gyöngyösi Özséb-alakja valóságos személy és megegyezik Eusebius prebendáriussal. A pálos krónikás ismerte a generációról, generációra öröklődő rendi hagyományt, talán volt is a birtokában egy ilyen témájú kezdetleges kézirat. Ha belegondolunk, hatalmas szerencse, hogy fennmaradt egy Gyöngyösitől független, korabeli kútfő Özséb előéletéből, ugyanis nem törvényszerű, hogy amíg valaki „csak egy a sok közül”, a történetírás látókörébe kerüljön. Csak miután valami nagyot, említésre méltót tett, irányul rá tetteivel együtt a személyére és múltjára is a figyelem. És ez a független, korabeli forrás (az 1255-ös oklevél) és Gyöngyösi Özsébet bemutató szövege, az erősebb nagyítólencse alatti elemzés, összehasonlítás során mégiscsak több, egymással összhangban álló információt tár fel, vagy az oklevél hiteles történeti keretbe foglalja a *Vitae Fratrum* állításait.

Újra csak felhozva Hervay F. Levente fontos gondolatát, hogy a Gyöngyösi előtti korokban egyáltalán nem volt divat rendtörténetet írni, csak a 16. század végén, a 17. század elején ragadnak tollat a rendi krónikások, hogy összegyűjtsék mindazt az információt, amit megalakulásukról rögzíteni érdemes, a pálosrendi történetírót úttörőnek tekinthetjük, még ha adatai olykor pontatlanok, hiányosak vagy ha irodalmilag színesebbek is, de semmiképpen nem kitalációk.

### **Ki, mikor és miért alapította a magyar pálos remeterendet?**

Egyáltalán alapította valaki? – teszi fel a kérdést a modern kor rendi hagyományokat megfelelő kritikával kezelő történésze. A „pálos” jelző nyilván még kerülendő lenne, ami az alakulás első évtizedeit illeti, de az egyszerűség kedvéért nevezzük őket a mai terminussal. A következőkben – röviden – egy teoretikus történetet vázolnék fel a rend megalakulásának körülményeiről saját olvasatban.

Mindenekelőtt azt a mottót javaslom szem előtt tartani, hogy a középkor tekintetében: „minden pálos remete, de nem minden remete pálos”. Néhány kutatónál zavar tapasztalható abban a tekintetben, mit jelent a pálos rend kezdete és mit a gyökerei. Többen azt hangoztatják, hogy azért sem Özséb az alapító, mert már 1225-ben a Mecsekben is jelen voltak.<sup>56</sup> Igen, jelen voltak a remeték, de nem a pálosok. Vagyis – leszámítva a 11–12. századi remetéket – a 13. század első felétől kezdve volt egy korszak, amikor a Magyar Királyság területén több, egymástól független remeteközösség működött regionális fennhatóság alatt. A legkorábbiak: Insula Pilup Révfülöpön (1221), a mecseki Szent Jakab (1225), a borsodi Tardonán 1240-től ismerjük jelenlétüket.<sup>57</sup>

Miközben sorra létesülnek hasonló közösségek, itthon és külföldön több fontos, a további fejleményeket befolyásoló esemény történt:

<sup>56</sup> Erre plasztikus példa a közismert ismeretterjesztő oldal, a Wikipédia megfogalmazása: „Ez a renház lett az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok első háza.” Online: hu.wikipedia.org – 2020. január.

<sup>57</sup> Ezeket lenyűgöző alapaossággal, pontosan adatolva gyűjtötte össze: F.ROMHÁNYI, 2016.

- A joachimizmus térnyerése
- Az Ágoston-rend létrejötte
- A tatárjárás
- Özséb feltűnése Esztergomban

Mi történhetett ezek fényében? Teóriám a Pálos Rend megalakulása kapcsán nemcsak a *hogyanra*, hanem a *miértre* is keresi a választ. A *miért* tekintetében, önmagában nem tartom kielégítő magyarázatnak az Ágoston-rendbe való betagozódás „elleni” motivációt, ahogy azt több kutató hangsúlyozza.<sup>58</sup> Ezt csak köztés, ösztönző eseménynek gondolom, más meghatározó tényezők mellett. Hogy meglátásom szerint ezzel együtt milyen további körülmények vezettek a rend megalakuláshoz, a következőkben foglalnám össze:

### A joachimizmus

A 12. század második felében, Itáliában feltűnt egy különös szerzetes, Joachim de Fiore. Prófétának, látnoknak, misztikusnak tartották, nem mellesleg exegéta és rendalapító is volt. Nézeteinek, tanításának tartalma nem volt mentes az ellentmondásoktól, mégis évszázadokra kiterjedően befolyásolta a keresztény gondolkodást és hitéletet. Munkássága Dantétól kezdve, a ferenceseken át, az eretnekmozgalmakig mindenhol érezte hatását.<sup>59</sup>

Életének első felében, valamikor az 1150–60-as években a kereszties hadak kíséretében bejárta Konstantinápolyt, Szíriát és a Szentföldet. A Tábor-hegyen misztikus elragadtatásban részesült. Hazatérve ciszterci kolostorba vonult Sambucinába, ahol egy húsvét éjjelen újabb víziója támadt. Látomásainak témája a Szentírás volt, annak ó- és újszövetségi összhangja tárult fel előtte, misztikus úton kapta meg az írások értelmét. Jelenései hatására több exegetikai művet írt,<sup>60</sup> majd pápai engedéllyel, 1188-ban megalapította a floríanus néven ismertté vált rendet, melynek anyaházát Fiorében építette fel.<sup>61</sup>

Tanításának jellemzője az apokaliptikus történelemteológia. A történelmet a Szentháromsággal összefüggésben három nagy korszakra osztotta; az első az Atyáé, a laikusok korszaka, a törvény ideje, a második a Fiúé, az evangélium és a papság ideje, a harmadik a Szentléleké, a szerzetesi (remetei) ideál korszaka, az Ó- és Újszövetség lelki megértésének (*intelligentia spiritualis*) az ideje.<sup>62</sup> Mivel e harmadik korszak számára a még be

<sup>58</sup> Ld.: F.ROMHÁNYI, 2008. 297. p.; SOLYMOSI, 2005. 11. p.; NÉMETH, 2015. 29. p.

<sup>59</sup> KORÁNYI ANDRÁS: Joachim de Fiore: Az összhang mestere, vagy lázító? In: *Lelkipásztor*, 2000. 11. sz. 415–419. p. (továbbiakban: KORÁNYI, 2000.) 415., 418. p.

<sup>60</sup> *Expositio in Apocalypsim* (A Jelenések könyvének magyarázata), *Liber Concordiae Novi ac Veteris Testamenti* (Az Ó- és Új szövetség összhangjáról) *Psalterium Decem Chordarum* (Tízúrú zsolttáros könyv), ld. KORÁNYI, 2000. 415. p.

<sup>61</sup> KORÁNYI, 2000. 415–416. p.; \*\* [DIÓS ISTVÁN:] Joachim da Fiore. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. V. köt. Bp., 2000. 846. p.

<sup>62</sup> KORÁNYI, 2000. 417. p.



nem teljesült jövő, a tökéletes megértésre (hogy a Szentírás betűjének sírjából Krisztus győzelmesen feltámadva kiléphessen) még intenzíven készülni kell. Erre a világtól elvonult, tanulással és elsősorban kontemplációval töltött remetei életet tartotta a legmegfelelőbbnek. Nézete szerint a harmadik kor előkészítése az életszentségét remeteként kezdő Szent Benedekkel, a nyugati szerzetesség atyjával indult el.<sup>63</sup> Joachimnál tehát a remeteélet kiemelten fontos, ez abból is látszik, hogy e harmadik korszak szerinte a világ végéig fog tartani.

De mikor fog elkezdődni? A korszakhatárokat Máté evangéliuma Jézus-genealógiájának mintájára 42 nemzedékenként szabta meg, és ezt az újszövetségi időre és azon túl is folytatólagosan kiterjesztette. A krisztusi életkort véve egy nemzedéki ciklusnak (ezt harminc évnek tekintette)  $42 \times 30 = 1260$ , azaz 1260-ban ér véget a Fiú, és kezdődik a Szentlélek s ezzel együtt a remeteség korszaka.<sup>64</sup>

Joachim teológiájának magvai 1202-ben bekövetkezett halála után korának szellemi táptalajában gyökeret vertek, majd szárba szökkenek és termést hoztak, ha nem is mindig egészségeset. Tanítványai és követői szélsőségektől sem mentes irányokba fejlesztették tovább tanítását. Ennek következtében nemcsak rájuk, hanem atyamesterükre is az eretnesség gyanújának árnyéka vetült. A IV. lateráni zsinat (1215) is foglalkozott a problémával, de Joachim írásait és kolostorainak életét megvizsgálva, személyét véltlennek találták, bár a gondolataiból fakadó későbbi tévtanításokat több eretnességgel együtt elítélték.<sup>65</sup>

Joachim történelem-értelmezésének hatására, mely kiterjedt az újszövetségi – második – kor végén fellépő egyházüldözésre és az antikrisztus eljövetelére is, 1260-ban vezeklő mozgalom bontakozott ki az itáliai Perugiában. A Szentlélek korát várva tömegesen nyilvános bűnbánatot tartottak, önmaguk és egymás ostorzásával szenvedtek komoly testi büntetést. A flagellánsok tevékenysége hamar elterjedt Európa egyes részein (német földön, Csehországban, Lengyelországban), Magyarországra is eljutott, mint ismeretes, a Képes Krónika is megemlékezik róla. Bár a mozgalom később szélsőséges irányt vett, száz év múlva VII. Kelemen pápa elítélte, hazai keretek közt ennek nyomát nem találjuk.<sup>66</sup>

### A tatárjárás

A Magyar Királyságot 1241–42-ben megbénította a mongol invázió, hatalmas sebet ejtve az ország társadalmi, gazdasági szövetén. A mindenki által közismert tragikus eseménysorból ehelyütt csak néhány mozzanatot ragadjunk ki. A vesztes muhi csata és IV. Béla udvarának Dalmáciába való menekülése után a mongol seregek előtt nyitva állt az út Magyarország teljes felprédálására. Több százezer áldozat, elpusztult települések, a lakosság 15-

<sup>63</sup> KORÁNYI, 2000. 417–418. p.

<sup>64</sup> Ld.: Joachimitizmus. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. V. köt. Bp., 2000. 846. p.

<sup>65</sup> KORÁNYI, 2000. 419. p.

<sup>66</sup> Vö.: \*\* [DIÓS ISTVÁN:] Flagellánsok. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. III. köt. Bp., 1998. 709. p.; Képes Krónika. Ford.: Bollók János. Szerk.: Szovák Kornél. Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források) 114. p., ld. még: 233. p., 788. sz. jegyz.

20, mások szerint 50%-ának halála. Ugyanakkor az invázió nemcsak az erőszakot jelentette. A mongolok betörésének következtében nem volt aratás, majd 1242-ben elmaradt a vetés, 1243-ban pedig sáskajárás pusztított el mindent, amit csak tudott. Hiába adta ki Batu Kán Esztergom falai alatt a visszavonulásról szóló parancsot és hagyták el az országot, az éhínség, a kannibalizmus, a járványok, a testi-lelki gyötrelmek, a reményvesztés még jó ideig itt maradtak.<sup>67</sup>

### **Az Ágoston-rend létrejötte, a remeték integrációja**

Az észak-itáliai remetéket két lépcsőben egyesítve létrejött az Ágoston-rend. Már a IV. Lateráni Zsinat (1215) szorgalmazta a folyamatot, de az első integráció 1244-ben történt, majd IV. Sándor pápa törekvései révén 1256-ban megszületett a Nagy Unió, amit a *Licet Ecclesiae Catholicae* bullájával megerősített.<sup>68</sup> A rend hamarosan Magyarországon is megjelent,<sup>69</sup> és céljuk természetesen a hazai remeték védőszárnyuk alá vonása lett volna. A tervük azonban a magyar egyházi és/vagy világi hatalom elgondolásával szembement.<sup>70</sup>

### **A tényezők lehetséges értelmezése**

Hogy a Pálos Rend születésében az események az ismert módon alakultak, az okok egyikének a tatárjárás eseményét tartom. A középkorban minden természeti csapást, járványt, háborút Isten büntetésének vélték. Rogerius mester a tatárjárásról írt beszámolójának elején kiemeli: „Az ő vétkeiket nem bittal, hanem vesszejével (Zsolt. 88,33), bűneiket nem gyógyírral – amivel övéit szokta megvizsgálni –, hanem veréssel és haragjával látogatta meg.”<sup>71</sup>

A Margit-legendából ismeretes, hogy IV. Béla Margitot már magzat korában Istennek ajánlotta az ország szinte kilátástalannak tűnő veszélyből való megmenekülése érdekében. Ebből látszik, hogy jóllehet a veszély elmúltával, a várrendszer kiépítésével nélkülözhetetlen katonai, stratégiai lépéseket tett az ország védelmének megerősítése érdekében, legalább annyira fontos volt számára keresztény hittel az égiek segítségét is megnyerni. Talán benne és tanácsadói körében is megfogalmazódott az a szándék, hogy kell egy tisztán hazai, szent életű közösség, akik teljes életüket az elvonult szemlélődő imának, vezeklésnek, böjtölésnek szánva, áldozatukat felajánlják, úgy az ország testi-lelki sebeinek gyógyítása érdekében, mint – távolabbi tekintve – a hasonló csapások elkerülése ellen égi oltalmat nyerni, ahogy ezt a közeli és távolabbi jövő tartogatta is a Magyar Királyság

<sup>67</sup> SZÜCS JENŐ: A lepusztult ország, 1242. In: *História*, 1992. 9. sz. 8–9. p.

<sup>68</sup> HUŤKA, MIROSLAV: Vitus Pannonius, egy kevésbé ismert magyarországi középkori szent. In: *Magyar Sion*, 2012. 2. sz. 203–216. p., 205–206. p.

<sup>69</sup> Az ágostonosok egyik előzményének tekinthető villhelmita rend már jóval 1256 előtt működött hazánkban. Ld. F. ROMHÁNYI BEATRIX: Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon. In: *Aetas*, 2005. 4. sz. 91–101. p., 92. p.

<sup>70</sup> SOLYMOSI, 2005. 11. p.

<sup>71</sup> Rogerius mester Siralmas Éneke. Ford.: Horváth János. In: Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor. (1000–1530) Főszerk.: Tarnai Andor. Bp., 1991. Online: [Sermones Compilati: sermones.elte.hu](http://sermones.elte.hu) / Szövegkiadások magyarul / Szöveggyűjtemény – 2020. január.

számára.<sup>72</sup> A terv megvalósulásának lehetőségét – a már akkor az országban több helyen virágzó – remeteközösségek spirituális erejében láthatták meg. (Romhányi Beatrix következtetése szerint, kezdetben a világi hatalom inkább támogatta a rend létrejöttét, mint az egyházi vezetés.<sup>73</sup> És itt tartom fontosnak idézni a kutató másik észrevételét: „Habár remeték valóban élhettek az erdős vidéken, a magam részéről nem tartom valószínűnek, hogy csak úgy, a maguk elhatározásából kolostort alapíthattak volna ezen a területen. Ilyen legfeljebb az ország peremvidékein fordulhatott elő, a Magyar Királyság szívében, Esztergom tőszomszédságában aligha. [...] elgondolkodtató, hogy a remeték éppen abban az időben tudják Szent Kereszt-kolostorukat megalapítani, amikor IV. Béla ismét Esztergom környékén töltötte ideje nagy részét.”<sup>74</sup> Megjegyzése számomra azt erősíti, hogy az integráció kezdettől fogva királyi és országos célokat szolgált.)

De miért remeték? Joachim de Fiore az európai spirituális gondolkodásra nagy hatást tevő munkáiból láthatólag kitűnik az eremitizmus iránti elköteleződés, oly mértékben, hogy a világvége előtti utolsó nagy korszakot a Szentlélek működése által átitatott egyetemes remeteélet idejének tartotta. Láttuk az időszakok tartamának számításából a korszakváltás határát jelentő 1260-as évet. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ez az évszám feltűnően azonos a magyarországi remeték integrációjának kezdetével, mind Gyöngyösi kronológiájában, mind Pál püspök oklevelének 1263-as keltezésében – nyilván korábbi események reflexiójaként – erre az időszakra ismerünk.

Ráadásul a tatárjárás tragikumát nemcsak, mint az egek jövőbeni határozó oltalmáért való könyörgés kiváltó okaként értelmezhető, hanem a Joachim történelem-teológiájában megfogalmazott, a korszakváltást megelőző antikrisztusi eseményként is. A misztikus szerzetes így fogalmaz: „abban az időben a Sárkány hetedik feje is felkel majd, tudniillik az Antikrisztusnak nevezett király, s vele együtt hamis próféták sokasága. Úgy gondoljuk, nyugat felől kél, és segítségére siet annak a királynak, aki a pogányok feje lesz.”<sup>75</sup>

IV. Béla számára nem volt elég a mongol invázió, nyugatról két Frigyes is tetézte a bajait. A király katonai segítség ellenében hűbéri esküt tett II. Frigyes német-római császárnak, de az soha nem érkezett meg. Névrokona II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg, aki a szorongatott helyzetet kihasználva betört a nyugati végekre, majd a mongolok elől menekülő magyar uralkodót foglyul ejtette és csak váltságdíj fejében engedte szabadon.<sup>76</sup> Joachim leírása (hazai szemszögből) feltűnő módon ráillik a tatár hódítás körüli eseményekre. A korabeli vélekedés Frigyes császárt a megjövendölt

<sup>72</sup> 1285-ben Talabuga mongoljai újból megtámadták Magyarországot. IV. László király szétverte seregüket, majd kiűzte őket az országból. Másfél évtized múlva kihalt fiágon az Árpádház, majd évtizedes hatalmi belviszályok és anarchia sújtotta az országot.

<sup>73</sup> F.ROMHÁNYI, 2008. 299. p.

<sup>74</sup> F. ROMHÁNYI BETRIX: Pálos kolostorok a Pilisben. In: *Laudator temporis acti. Tanulmányok Horváth István 70 éves születésnapjára.* Szerk.: Tóth Endre – Tari Edit. Esztergom–Bp., 2012. 223–227. p., 224–225. p.

<sup>75</sup> KORÁNYI, 2000. 418. p.

<sup>76</sup> RUDOLF VERONIKA: Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok II. (Harcias) Frigyes uralkodása alatt. (1230–1246) In: *Fóns*, 2018. 1. sz. 3–47. p., 32–35. p.

antikrisztusnak tartotta,<sup>77</sup> a pogányok királyában Batu kánra, vagy magára Ögödejre ismerhetünk. IV. Béla szorult helyzetét tekintve bizonyos szempontból mindkét nyugati uralkodó – akaratlanul is – segítette a mongol kánt.

A joachimizmustól átítatott korszellem, a történelmi, és nem utolsósorban apokaliptikus színezetű események összhangja a jövődölésekkel – véleményem szerint – hatással volt a magyarországi remeték renddé szerveződésének folyamatában. Valószínűleg a magyar uralkodó körei és a felső papság számára is ismert volt a korszakváltás váradalma, a vélt remetei kor eljövételének közelsége. Hogy Isten akaratának beteljesülését elősegítsék, és hogy a hasonló sorscsapások elkerülése érdekében az egek oltalmát és irgalmát elnyerjék, szükségesnek tartották a magyar remetéket egy központi akarat és cél szerint koordinálni. Ahogy a flagellánsok egyházi ellenőrzés híján szélsőséggé fajult mozgalma is vezekelt a bűnök bocsánatáért, hazai területen ezt jobbnak látták rendezett keretek között, összhangban a remeteélet (a Szentlélek és az eremita kor) ideális formái közt megvalósítani.

A tényezők sorában helyet kap az ágostonosok hazai megjelenése és a magyar akarral szembenálló célja a remeteségek beolvasztására. Önmagában nem érzem szükségserűnek, hogy az Ágoston-rend ellenében ment végbe a határozottan itthoni kézben tartott integráció. A Magyar Királyság remeteközösségei előbb-utóbb (miután a megfelelő anyagi háttér is biztosítva lett) akár az ő soraikba is betagozódhattak volna, hiszen ők is az Ágoston-regulát vallották magukénak. Kellott legyen egy felsőbb ok, és ezt a fentiekben, az alapvetően udvari célokban vélem megtalálni. Az Ágoston-renddel való vitát csak köztes eseménynek tartom abban a tekintetben, hogy ráadás-ként, ösztönző erővel hatott a hazai alapítás folyamatában.

Az ilyen politikai, szellemi és spirituális áramlatok légkörében, Esztergomban híre ment egy megfelelő egyházi képzettséggel rendelkező és a remetékkel jó kapcsolatot ápoló prebendáriusnak. Özséb talán már akkor fontolgatta a remeteélet vállalását, amikor az udvar meglátta benne a lehetőséget, hogy összekötő kapocs lehet közte és a remeték között, vagyis végrehajtsa legalábbis első körben a pilisi remeték összegyűjtését. Így kiszemelték „rendalapítónak”. Vagyis Özséb jókor volt jó helyen, és a királyi szándék találkozott egyéni terveivel, de annak, számára nem is remélt távlatokat adott. Az Ágoston-rend hazai megjelenése és törekvéseik inkább csak gyorsították és határozottabbá tették a folyamatot, mintsem hogy önmagában az ellenük való integrációban látnánk a pálos rend megalakulásának okát. Teóriám szerint Özséb tehát felsőbb biztatásra (is), megfelelő egyházi ismeretek birtokában kezdte meg a pilisi remeték közösséggé szervezését, de még nem adta fel városi életét azért sem, mert káptalani feladatait egy ideig el kellett látnia, és kapcsolatot is tartott – talán csak közvetve – udvari körökkel. Ez megmagyarázná, hogy miért működött prebendáriusként 1255-ben, amikor Gyöngyösi szerint már 1250-ben megkezdték első pilisi hajlékuk felépítését. Csak amikor a közösséggé alakulás már megfelelő pályára állt, akkor adta fel végleg régi életét és vált belőle végérvényesen remete.

A végső terv tehát az volt, hogy az addig egymástól függetlenül működő remeteségeket fokozatosan egy hazai alapítású rendbe tereljék egy olyan országban, ami még ki sem heverte a tatárjárás gyötrelmeit, éppen ezért a

<sup>77</sup> KORÁNYI, 2000. 418. p., 32. sz. jegyz.

fizikai mellett a lelki újjáépítésre is szüksége volt, és aminek szellemi-spirituális életét valószínűleg átszínezte a joachimizmus korszakváltó eszméje, a Szentlélek korának várása, a remetei életideál beköszöntével.

Láthatóan a magyar uralkodók az első perctől kezdve megfelelő adományokkal gyámolították a törekvést. Özséb lett az a személy, aki a folyamatot a gyakorlatban is elindította, elsöben a pilisi remeték összefogásával. De ez a felsöbb hatalom által is szándékolt cselekménysor azt is eredményezte, hogy az integráció „gravitációs” központja a Médiüm Regni-ben található Pilis lett a Szent Kereszt anyakolostorral. A késöbbieik során a korábbi, meglévö remeteségek csatlakoztak a pilisi mozgalomhoz, így a balaton-felvidéki, a dunántúli, a mecseki és az egri remeték, majd jöttek az új alapítások. Kezdetben az anyaház nevérol Keresztúri barátoknak hívták öket. Károly Róbert magyar hatalmi tervei, III. András halála és ezzel az Árpád-ház fiági kihalása utáni zavaros évtizedek közepette kivételes szerencse, hogy alkalom nyílt a remeterend jogi ügyeit megfelelő mederbe terelni. Erre Gentilis bíboros magyarországi ténykedése során kerülhetett sor. A Pálos Rend pápai legitímációja egyik ellentételezése volt Károly király elismerése érdekében. Láthatólag a rend ügye ott szerepelt a magyar politika homlokterében. Az 1308-ban kezdödö egyházjogi folyamatban végül 1328-ban, XXII. János pápa általi megerösítés során, immár Remete Szent Pál nevét felvéve és oltalmát kérve teljes jogú szerzetesrenddé váltak.<sup>78</sup>

Úgy vélem tehát, a fent felsorolt történelmi, egyháztörténeti, kánonjogi, teológiai és személyes okok összessége egyaránt vezetett a Pálos Rend megalakulásához. A személyesség Özsében keresztül tárul fel, de ennek megvilágításához szükség volt Gyöngyösi róla szóló elbeszélésének tüzetesebb vizsgálatára. Tanulmányom első felében a rendelkezésünkre álló, igen csekély forrás alapján megkíséreltem Özséb személyének történeti magjához hozzáférni, második részében pedig alakját a hazai remeték renddé alakulásának történelmi, egyháztörténeti, teológiai folyamatában elhelyezni.

Az egyházpolitikai, hatalmi, jogi törekvések és ténykedések mögött ott húzódik a lelkiség, a spirituális mozgatórugók, a hit, az üdvtörténetbe való ágyazottság tudata, ahogy ez a középkori ember számára egyértelmű volt, de talán a mai történeti kutatás kevésbé számol vele. Bár a tatárjárás mellett az Árpádok letűnése és az utána következö hosszú belső csatározás is nagy csapás volt, az ország lassan újra önmagára talált, sebei begyógyultak, elindult egy hosszabb töretlen fejlődés, nemcsak gazdasági, hanem hitéleti téren is, hogy a magyar történelem egyik legdicsöségesebb korszaka teljesebben ki. És ez – úgy gondolom – a világi erőfeszítések mellett, a pálosok vezeklö, szemlélödö, imádságos életének is volt köszönhetö, ahogy a rend és az ország sorjának misztikus kapcsolatára a Pázmány Péternek tulajdonított, sokat idézett gondolat is rávilágít.

<sup>78</sup> HERVAY, 2007. 64. p.

## Esterházy Miklós nádor és az 1638. évi nemzeti zsinat<sup>1</sup>

Tusor Péter

### 1. Elöljáróban

A kora újkor Magyarországon, miként szerte Európában és a katolikus koronák gyarmatain, a zsinatok virágkora. A magyar egyháztörténelemben sohasem tartottak annyi nemzeti, tartományi és egyházmegyei zsinatot, mint a 16–17. században.<sup>2</sup> Kiváltképpen, ha a protestáns felekezetek gyűléseit is ideszámítjuk.<sup>3</sup>

Ha tényleges számukat nézzük, a mintegy kéttucatnyi alkalom már jóval kevesebbnek tűnik, kiváltképpen a programadó Trienti Zsinatnak (1545–1563) a rendszeres helyi szinódusok tartására vonatkozó előírásai fényében. Még akkor is kevésnek, ha a történeti hűségnek és az akkor már félévezredes magyar–horvát *condominium*nak (melyet Magyar–Horvát Királyságnak nevezni több, mint hiba) köszönhetően a zágrábi egyházmegye zsinatait is számításba vesszük. Azt ugyanakkor mégsem lehet állítani, hogy Magyarország a zsinatok szerepét tekintve a katolikus konfesszionalizáció peremvidékének számított volna. A helyi zsinatok összehívására – bár jelentőségük, hatásuk számottevő volt – sehol sem került sor az előírt rendszerességgel.<sup>4</sup>

A Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) haláláig a kora újkori Magyarországon tartott katolikus zsinatok tézisszerű értékelését a következőképpen fogalmaztuk meg áttekintő tanulmányunkban: „A kora újkori magyarországi zsinatok Oláh Miklóstól (1553–1568) Pázmány Péterig bezárólag a *Tridentinum* reformdekrétumainak meghonosítását látták fel-

---

<sup>1</sup> Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban az MTA TKI és a MKI támogatásával.

<sup>2</sup> A magyar szinodológia máig meg nem haladott alapmunkái a barokk-kori tudományosságunknak köszönhetőek: PÉTERFFY, CAROLUS: *Sacra concilia ecclesiae Romanocatholicae in regno Hungariae celebrata*. Tom. I–II. Posonii, 1742. (továbbiakban: PÉTERFFY, 1742.); BATHYANY, IGNATIUS: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. I–III. Albae Carolinae–Claudiopoli, 1785–1827.; SZVORÉNYI, MICHAEL: *Synopsis critico-historica decretorum synodaliū pro Ecclesia Hungarocatholica aditorum*. Vesprimii, 1807. További irodalom: NAGY KONSTANTIN: *A magyar kath. egyház nemzeti zsinatai*. Gyöngyös, 1943.; MÉSZÁROS KÁROLY: *Tartományi zsinat Esztergomban, 1858*. Pest, 1859. 15–65. p.; legújabbban: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk.: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Bp.–Pécs, 2014. (Seria *Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis*, 10.)

<sup>3</sup> Protestáns zsinatokra ld.: BUCSAY MIHÁLY: *A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945*. Bp., 1985. 35–100. p.; ZOVÁNYI JENŐ: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Bp., 1977. (Humanizmus és reformáció, 6.)

<sup>4</sup> Még a trienti katolicizmus itáliai törzsterületén sem. CESAREO, FRANCESCO C.: *The Episcopacy in Sixteenth-Century Italy*. In: *Early Modern Catholicism: Essays in Honour of John W. O'Malley S.J.* Ed.: Comerford, Kathleen M. – Pabel, Hilmar M. Toronto, 2001. 67–83. p., 76–77. p.

adatuknak. A hittani, dogmatikai kérdések nem kerültek elő az üléseken, melyeket külön tárgyalás, értékelés, kommentálás nélkül fogadtak el. A zsinatok, bár kulcsfontosságúak a trienti típusú katolicizmus magyarországi bevezetésében, említésre méltó önálló karakterrel, jelleggel nem bírtak. Még a szakirodalom által korábban behatóbban nem elemzett, és tévesen tartományi zsinatnak nevezett 1611. évi nemzeti zsinat sem, mely ugyanakkor fordulópont a hazai katolicizmus történetében, és a trienti típusú konfesszionalizáció<sup>5</sup> általános jellegű programhirdetésének tekinthető Magyarországon.<sup>6</sup>

Ez a kép azonban nem teljes, a megállapított tézis a gondos adatolás ellenére sem helytálló az egész kora újkorra nézve! Amennyiben ugyanis nem állunk meg Pázmánynál, hanem a vizsgálatainkba bevonjuk a halálát követő évben, 1638-ban az utód, Lósy Imre (1637–1642) által összehívott zsinatot is, különleges magyar sajátossággal gazdagíthatjuk a kora újkori zsinatok történetét. Jelen tanulmányban e különlegességgel kívánunk behatóbban foglalkozni.

## 2. Lósy primás zsinata, 1638

Lósy személyében egy olyan tridentiánus magyar reformfőpapot tisztelhetünk, aki a pozsonyi káptalan képviselőjeként, majd Pázmány helynökeként és segédpüspökeként 1611-től kezdve valamennyi nagyszombati zsinaton részt vett, és egri megyéspüspökként 1635-ben egyházmegyei szinódust hívott össze.<sup>7</sup>

Az 1638. június 14. és 16. között tartott szinódust formálisan tartományi zsinatként hívta össze Lósy primás, ám az 1611. évihez hasonlóan, azonos ismérvek alapján ezt is nemzeti zsinatnak tekinthetjük.<sup>8</sup> Aktáit 47 prelátus írta alá, köztük tíz püspök: három felszentelt, a többi *electus*, illetve

<sup>5</sup> A kora újkori felekezetszerveződésre legújabban, további irodalommal: REINHARD, WOLFGANG: Felekezet és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejleményei. Szerk.: Tusor Péter. Ford.: Forgó András. Bp., 2017. (Collectanea Studiorum et Textuum, III/1.)

<sup>6</sup> TUSOR PÉTER: Zsinatok a kora újkori Magyarországon (Oláh Miklóstól Pázmány Péterig). In: *Új Magyar Sion*, 2020. (Megjelenés alatt.) (továbbiakban: TUSOR, 2020.)

<sup>7</sup> PÉTERFFY, 1742. II. 336–346. p.

<sup>8</sup> Iratanyaga kiadva: PÉTERFFY, 1742. II. 346–375. p., ahol is (a főegyházmegyei ügyésznek az igazolatlanul távolmaradók elleni keresetében) *expresse* a nemzeti zsinat elnevezés szerepel: „Cum nonnulli videnrentur inveniri, qui Synodo huic Nationali de iure ac de more interesse debuerant, nec tamen interfuerunt...”. Uo., 373. p. Érvek a nemzeti zsinati jelleg mellett: TUSOR, 2020. – Az 1638. évi határozatok (és a zsinat leírásának) díszes feliratú, bőrbe kötött példánya: Archivio Segreto Vaticano (továbbiakban: ASV.), Congregazione Romane, Concilio, Concilia, n. 89. E fondra: HENKEL, W.: Inventar des „Fondo Concilii” im Archiv der Konziskongregation. In: *Annuario Historiae Conciliorum*, 1983. Nr. 2. 430–451. p. – Lósy 1642 őszére összehívott zsinatát betegsége, majd halála, illetve az akkori diéta elmaradása meghiúsította. Az október 9-re szóló meghívó: Nadbiskupski Arkiv Zagreb, Acta ecclesiastica, n. 82.; ld. még Gaspare Mattei nuncius 1642. november 8-ai jelentését: Biblioteca Apostolica Vaticana (továbbiakban: BAV.), Barb. Lat., vol. 7024, fol. 129r.

*nominatus*. Számosan a kalocsai tartományt képviselték: az erdélyi, szerémi, csanádi címet viselő főpapok, továbbá a bosnyák Bielavich György tinini és horváth Levakovich Ráfael szendrői püspök, valamint a zágrábi káptalan képviselője.<sup>9</sup> A kalocsai érsek és a zágrábi püspök betegsége és kora okán kimentette magát, melyet a zsinat, ha ímmel-ámmal is, de elfogadott.<sup>10</sup> Hogy a kétségkívül nemzeti zsinatokat miért hívják mégis az aktákban leginkább tartományi zsinatnak a korszakban, illetve miért dominál ez az elnevezés, arra az szolgálhat magyarázatul, hogy a *Tridentinum* kötelező érvényű határozataiban nem használja – a pápaság pedig mind kevésbé szereti – a nemzeti zsinat fogalmát, hanem csak a *Metropolitani* által összehívandó *Provincialia Conciliár*ról beszél. (sess. 25, c. 2.)<sup>11</sup>

Lósy Imre primás 1638. évi nemzeti zsinatát a korábbiakhoz képest már eleve különlegessé teszi előttünk, hogy itt végre hangsúlyosabban jelennek meg hitbéli kérdések is. Igaz, kevésbé a doktrinális, mint inkább a gyakorlati problémákkal összefüggésben. Az I. *caput*ban (*Circa fidem*) például elrendelték, hogy tegyenek végre eleget a – több évszázados – kívánalomnak, és minden székeskáptalanban állítsanak fel egy teológusi kanonoki stallumot. Kimondták továbbá, hogy hitvitába csak hozzáértő klerikus merészeljen bocsátkozni. Akinek nincs megfelelő képzettsége, tapasztalata, az elégedjék meg a hittételek ismertetésével.<sup>12</sup> A IV. *caput* a búcsúk értelmezésével foglalkozik. Előkerülnek elvontabb kérdések az istentiszteletek (*Divina Officia*) s az ereklye- képtisztelet, szentkultusz kapcsán is (II. és III. *caput*). Az V. (egyházmegyei zsinatok évenkénti tartása), a VI. (vizitációk), a VIII. (szemináriumok), a IX. (rezidencia) és a XI. (korábbi zsinatok határozatainak betartása) fejezet a szokásos reformtematikák aktualitásait tárgyalják. A VII. és a X. fejezet viszont ezeknél különlegesebbnek mondható. A plébánosi vizsgák megkövetelése és alapos szabályozása (VII.) valamint a püspöki bíraskodás beható körülírása (X.) a korábbi cikkelyeknél is jobban tanúsítják katolikus konfesszionalizáció magyarországi konszolidációját.

A korábbiakkal összevetve további sajátossága az 1638-as nemzeti zsinatnak, hogy két, közelmúltbeli pápai rendelkezés is szó szerinti kihirdetésre került rajtuk, sőt ezeket a zsinati aktákhoz, aktákba is illesztették. Az egyik a Rítus Kongregáció 1631-es végzése, amely a szentté avatáshoz kapcsolódó vizsgálatokat igyekezett mederbe terelni a megyésfőpásztorok illetékességének erősítésével. A másik az 1634 decemberében publikált *Sancta Synodus Tridentina* kezdetű bulla, amely jelentősen megszigorította a püspökök rezidencia-kötelezettségét. Hosszúra sikeredett szövegét

<sup>9</sup> PÉTERFFY, 1742. II. 374–375. p.

<sup>10</sup> : „...statuitque sacra synodus excusationem eiusdem [sclt. episcopi Zagrabiensis] respectu aetatis senilis, expensarum locique distantiae habere speciem tantum apparantem, sed non sufficientem, nihilominus indulgendum fore pro hac vice, et cum hac cautela, ne secundo ipsi similis vel alteri excusatio suffragari possit.” PÉTERFFY, 1742. II. 356. p.

<sup>11</sup> Szövegüket ld. az 1638-as zsinati akták között is: PÉTERFFY, 1742. II. 351. p., Uo., 307. p.

<sup>12</sup> „Controversias fidei pro concione ii tractent, qui in iis versatissimi sunt aliis; qui minus periti sunt in iis, satis est, si articulos fidei simpliciter tradant, ne se in huiusmodi contorversiarum tractationem frigide et sine fructu immergant”. PÉTERFFY, 1742. II. 358. p.



Jakusith György választott veszprémi püspök olvasta fel teljes terjedelmében közvetlenül a zsinat megnyitása után, a tanácskozások megkezdése előtt.<sup>13</sup>

A rezidencia-bulla publikálására két magyarázatot is találhatunk. Az egyik, hogy az épp ekkortájt a különféle okok miatt mind feszültebbé váló szentszéki–magyar kapcsolatok oldásaként javításra került sor az aktusra, épp annak a bullának a kihirdetésére, amelynek megszületésében Pázmány Péter állandó római Habsburg követsége körüli tervezgetések is belejátszottak.<sup>14</sup> Mivel a magyar püspökök egy kivételével állandó vagy ideiglenes székhelyükön tartózkodtak – leszámítva a jogosan akadályoztatott erdélyi és a hódoltságai főpásztorokat –, könnyű kitalálni a másik okot is. A pápai bulla zsinati publikálása, magyarországi kihirdetése nyilvánvalóan Lippay György egri püspök ellen irányult. Ő királyi kancellárként folyamatosan a bécsi udvarban tartózkodott.<sup>15</sup>

### 3. Nádori részvétel a zsinaton? Esterházy emlékirata („Considerationes”)

#### a) Főúri devóció megnyilvánulása?

Az 1638. évi nemzeti zsinat legfontosabb különlegessége mindazonáltal abban rejlik, hogy tárgyalásaira nem csupán az összehívó prímás-metropolita előterjesztései nyomán került sor, melyeket szövegszerűen egyébként nem is ismerünk. A tárgyalás menetét és a határozatokat ugyanis nagyban befolyásolták Esterházy Miklósnak, az ország nádorának (*Prorox*) (1625–1645) javaslatai is, melyek höflányi várában, 1638. június 11-én, három nappal a zsinat megnyitása előtt keltek. A zsinathoz intézett nádori emlékirat szövegét a vatikáni apostoli könyvtár őrizte meg az utókor számára.<sup>16</sup>

Jóllehet a magyar zsinati aktáknak nemzetközi viszonylatban is páratlanul alapos, széleskörű és korai publikálásának köszönhetően már 1742-től tudni lehet a nádori „részvételről” a nemzeti zsinat munkájában, a történettudomány idáig nem szentelt neki különösebb figyelmet. Szerepet játszhatott ebben, hogy a jezsuita Péterffy Károly a lényegi tartalomnak mindössze egy-egy mondatos kivonatát adja 11 pontban. Emellett csupán a nádor kísérőlevelét közli előljáróban, hosszas emlékiratának bevezetőjeként feltüntetve azt, miközben az eredeti bevezetőt elhagyja, záradékat pedig rövidíti és módosítja.<sup>17</sup> A már kiadott részek ugyanakkor önmagukban is figyelemre méltóak. A Péterffy által közzétett kísérőlevelében a ná-

<sup>13</sup> PÉTERFFY, 1742. II. 362., 352–356. p.

<sup>14</sup> TUSOR, PÉTER: Le origini della bolla “Sancta Synodus Tridentina”. (I cardinali degli Asburgo e papa Urbano VIII, 1632–1634.) In: La Dinastia de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio. Coords.: Millán, Martínez J. – Cuerva, González R. Madrid, 2011. 205–227. p.

<sup>15</sup> Lippay rezidencia-ügyére ld. alább, 31. sz. jegyz.

<sup>16</sup> BAV. Barb. Lat., vol. 6894, fol. 15r–17v.; vol. 7009, fol. 21r–24v. A nádori zsinati emlékirat kiadása: TUSOR PÉTER: Esterházy Miklós nádor „Considerationes”-ei az 1638. évi nemzeti zsinathoz. (Forrásközlés a vatikáni könyvtárból.) In: *Fons*, 2020. (Megjelenés alatt.) (továbbiakban: TUSOR, 2020a.) Egy példánya: Primási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, n. 203/1.

<sup>17</sup> PÉTERFFY, 1742. II. 346–347. p.

dor kifejti, hogy személyesen akart megjelenni a zsinaton, és csupán akadályoztatása miatt foglalja össze írásban meglátásait. Mondandóját az egész zsinatnak szánja, a korabeli teljes hivatalos formulát használja címzésül, melynek elemei a szövegbeli megszólításokban is visszaköszönek.<sup>18</sup> Kísérőlevelében Esterházy gondos szóhasználattal javaslatait nem *propositiones*, hanem *considerationes* elnevezéssel illeti. A zsinathoz intézett emlékiratának mi is ezt a címet adjuk, méghozzá nagy kezdőbetűvel: „*Considerationes*”. A *Considerationes*hez írt kísérőlevelében a nádor arra kéri (*obtestans*) a résztvevőket: „mivel az álnok eretnekség nem csak megjelent, hanem az egykor igen szent Királyság apostoli egyházának velejéig hatolt, semmilyen fáradságot nem kímélve törekedjenek a Szentlélek kegyelmétől újjászületve Isten nagyobb dicsőségére mindazt elvégezni és elrendelni, ami szükséges lesz a felebarát épülése, a kölcsönös szeretet, az ország nyugalma, az ősi vallás visszahozatala, a tévelygők üdvözülése és az eretnekek jobb belátásra térítése szempontjából”.<sup>19</sup>

A *Considerationes* szemmel láthatóan teológiai, kánonjogi műveltséggel és nyilvánvalóan szakszerű, vélhetően jezsuita segítséggel – Esterházy udvari papja Hajnal Mátyás volt<sup>20</sup> – megírt kísérőlevele kiemeli, hogy a nádor tiszteletben tartja a zsinat kizárólagos illetékességét a törvénykezésre, és „mindeneket” a résztvevők „ítélőképességére és magasabb ítéletére” bíz. E mozzanat tér vissza magának az emlékiratnak a záró részében. A *Considerationes* záradékában Magyarország nádora szükségesnek látja kiemelni a teljes zsinat előtt, hogy javaslatait „nem azzal a szándékkal fogalmazta meg, hogy mintha az érintett dolgokban rendelkezni (*disponere*) szeretne, vagy netalán ellenséges érzülettől vezéreltetve egyes főpapok érintettségét közszemlére tegye. Egyedül Istent és a katolikus hit terjeszté-

<sup>18</sup> „Illustrissimis, Reverendissimis, Venerabilibus, Admodum Reverendis Dominis N.N. Archiepiscopis, Episcopis, Praepositis, Abbatibus aliisque ad praesentem Synodum Tyrnaviensem congregatis etc. Dominis amicis, Fratribus observandissimis”. PÉTERFFY, 1742. II. 346. p.

<sup>19</sup> „Licet quidem ad terminum congregationis Dominationum Vestrarum pro quibusdam summe necessariis, bonum publicum ac promotionem catholicae religionis concernentibus oretenus praesentandis interesse animitus cupiverim, ob certas tamen et inevitandas necessitates moras agere cogor. Quas considerationes suggerendas iudicavi, brevi calamo constrictas hisce inclusas submitto. Obtestans unice, cum prava haeresis non solum intrinseca occupaverit, verum etiam in ipsas medullas *Ecclesiae nostrae Apostolicae Regni quondam sanctissimi Hungarici* pervenerit, nullis parcendo laboribus enitantur ad maiorem Dei gloriam Spiritus Sancti gratia refecti concludere, statuereque quidquid in exemplum proximi mutuum charitatem, regni tranquillitatem, avitae religionis reductionem, salutem errantium et respicientiam haereticorum conducere necessum erit; subiciens tamen omnia altiori iudicio et discretioni Dominationum Vestrarum Illustrissimarum, Reverendissimarum [etc.], quorum precibus et sacrificiis me caetero commendo”. PÉTERFFY, 1742. II. 347. p. A címzés és a megszólítás és e bevezető sorok kizárólag Péterffy kiadásából ismertek.

<sup>20</sup> Rá ld.: LUKÁCS, LADISLAUS: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I: 1551–1600*. Romae, 1978. (MHSI, 117.) 683. p.; ZEMPLÉNYI FERENC: *Egy magyar jezsuita emblematikus*. In: *Ikonológia és műértelmezés*. Szerk.: Pál József. II. Szeged, 1987. 203–214. p.

sét tartotta szemei előtt, melyekért vérét is kész kiontani, és az édes haza javára, valamint az egyházi rendnek és joghatóságának előmozdítására foglalta össze röviden meglátásait”. Írását a Péter-levél közismert oroszlanos hasonlata (1Pt 5, 8) zárta.<sup>21</sup>

A gondos körülírás is mutatja, hogy fellépését Esterházy maga is érzékenynek tartotta, részben ezért is igyekezett jól körülbástyázni érvekkel, kínosan ügyelve a megfelelő jogi terminusok használatára, és a hivatalos előterjesztésnek, illetéktelen beavatkozásnak még a látszatát is messze elkerülte. Egyúttal azonban kompetenciáját is hangoztatta, az emlékiratnak Péterffy által a kísérőlevélre cserélt, jóval rövidebb eredeti bevezetőjében egyenesen „hivatalához tartozónak” nevezte javaslatai megtételét.<sup>22</sup> A *Considerationes* végén pedig jó előre visszautasította, hogy esetlegesen illetéktelenséggel vagy önkényességgel vádolják fellépése miatt. Ezt szintén hiába keressük a 18. századi kiadásban.<sup>23</sup>

Részleges – és mondjuk ki bátran – manipulatív közlője, Péterffy Károly a nádor buzgóságának bizonyítékaként értelmezi a forrást,<sup>24</sup> mely interpretáció érdekében maga is mindent megtett. Abban ugyanis, hogy magukat a javaslatokat nem közli, hanem csupán rövid, erősen eufemizáló címekben foglalja össze az egyes pontokat, aligha terjedelmi okok játszottak közre. Esterházy ugyanis nemcsak a fellépésnek tényét, hanem annak tartalmát, hangvételét is igyekezett biztosítani óvatos soraival. A *Considerationes* szinte minden pontjában éles, helyenként megsemmisítő, olykor egyenesen indulatos bírálatot fogalmaz meg a klérussal, mindenekelőtt a felsőpapsággal szemben!

<sup>21</sup> A záró rész Péterffynél (PÉTERFFY, 1742. II. 347. p.) és szinte azonos szöveggel a vatikáni példányokon is. Hogy mégsem teljesen azonos szöveggel, vö. alább, 23. sz. jegyz.

<sup>22</sup> Magának az iratnak eredeti bevezetője mindössze ennyi: „Congregatis in unum dominationibus vestris illustrissimis, reverendissimis, venerabilibus et admodum reverendis Spiritus Sancti gratia et directione ecclesiae proficuis impensius elaboraturis nos quoque haud deesse volumus, verum ad officium quoque nostrum spectare iudicantes aliqua suggerere placuit ad praesentem materiam spectantia.” BAV. Barb. Lat., vol. 6894. fol. 15r–17v.; vol. 7009. fol. 21r–24v.; TUSOR, 2020a.

<sup>23</sup> A derék jezsuita nemcsak a *Considerationes* bevezetőjét szerkesztette át, hanem annak záradékából elhagyta Esterházy e mondatait. „Essent complures his attexendae considerationes, quo modo haereses irrepserint consolidataeque sint, qualique cum contemptu prematur religio catholica, ac his similia. Verum ne fors existant, qui nec haec vocationis meae existere asserunt, aut passionibus inductum facere cogitent. Eapropter solemniter et conscientiose protestor...” és csonkítását a következő kontaminációval palástolja: „Conscientiose tamen protestor...” BAV. Barb. Lat., vol. 6894. fol. 15r–17v.; vol. 7009. fol. 21r–24v.; TUSOR, 2020a. A záró rész: PÉTERFFY, 1742. II. 347. p.

<sup>24</sup> „Modesta hac adhortatione integerrimi animi sui sensa Prorex explicuit, nihil se omnino praeter incrementum religionis orthodoxae, quietam publicam, et restitutam Ecclesiae Hungaricae sanctitatem desiderasse...” PÉTERFFY, 1742. II. 348. p.

### **b) Kurrens kléruskritika. A Considerationes pontjai**

Ismerkedjünk meg közelebbről Esterházy nádor kritikájának tartalmával.<sup>25</sup> Az egyes pontokat nem fordítjuk szó szerint, teljes terjedelmükben, inkább lényegüket igyekszünk kiemelni és szembeállítani Péterffy címadásaival, melyek zárójelben, kurzív szedéssel találhatóak. Magyarország nádora szerint tehát:

1) A legnagyobb veszélyt az egyházi vezetők körében eluralkodó vetélkedés („*perniciosae intrinsecae animorum simultates*”) jelenti, mely méreg gyanánt járja át őket, s melyből hatalmas kár és a hívek megbotránkozása következik. Ennek levetkőzése, az egyetértés és a tiszta lélek elengedhetetlen a rájuk bízottak üdvösségre vezetéséhez a Szentlélek segítségével. (PÉTERFFY: „I. Az egyetértés megőrzéséről a klérus soraiban.”)

2) Ismeretes, hogy az ugyan jól ellátott püspökök kisebb javadalmakat is birtokolnak, s elfoglalják azokat sok érdemes és rászoruló elől. Így számos helyen hiány támadt az Isten ígését hirdetőkből. Ezért hasznos lenne, ha az egyes javadalmakat más-más egyháziaknak adományoznák, különösen, ha önmagukban elégségesek egy személy megélhetésére.

3) Az egyházi középréteg több tagja is, mint ismeretes, számos beneficiumot halmoz fel magának és még többet igyekszik összegyűjteni. Ezáltal azonban nemcsak a papok és ígéhirdetők száma csökken, és sokuk megélhetési feltételei romlanak (miközben a tanulók és növendékek száma Isten kegyelméből folyamatosan növekszik). A javadalomhalmozás az országgyűléseken is a katolikus szavazatok csökkenését eredményezi, hiszen három-négy helynek csak egy képviselője van. Erre a problémára is megfelelő orvoslást kell találni. (PÉTERFFY: „II. Több javadalmat ne adományozzanak egy személynek, mivel így az országgyűlésen csökken a szavazatok száma.”<sup>26</sup>)

4) Némely szerzetesrendek az elmúlt időkben kihaltak az országban, vagy elhagyták azt és más rendek szabályzatát kezdték követni. Ezek birtokait és funkcióit világi papok vették át és a kánoni előírásoknak megfelelően élvezik. Most ezek a szerzetesek a visszatérésen fáradoznak, s szintúgy a kánoni törvények alapján követelik tulajdonukat. Mindez nagy zavarokat okoz, és gondoskodást igényel. (PÉTERFFY: „III. A háborúk által elűzött szerzetesek visszahozataláról korábbi helyeikre.”<sup>27</sup>)

5) Ugyancsak megfontolásra érdemes, hogy a szerzetesrendek javait bíró világi papok halála után más szerzetesek szerzik meg a javadalmat az eredeti tulajdonos rend kárára, ami miatt már több botrány támadt.

6) Számos szerzetes – köztük külföldiek –, akinek hivatása, esküvel erősített fogadalma ezt kifejezetten tiltja, püspökségekre és más egyházi java-

<sup>25</sup> A szöveg vatikáni lelőhelyei és forrásközlése imént már többször idézve: BAV. Barb. Lat., vol. 6894. fol. 15r–17v; vol. 7009. fol. 21r–24v.; TUSOR, 2020a.

<sup>26</sup> Az előző pontra is vonatkozik, vagyis Péterffynél e két fejezet összevonva.

<sup>27</sup> A következő két pontra is vonatkozik, vagyis Péterffynél e három fejezet összevonva.

dalmakra áhítozik. Sőt többen már birtokolnak is ilyeneket, még hozzá pápai jóváhagyás nélkül. E dologra figyelmet kell fordítani, hiszen nyilvánvalóan ártalmas az országra és az egyházi rendre a diétai szavazatok csökkenése és az idegenek térnyerése miatt.

7) Káros, hogy többen azok közül a püspökök sem rezideálnak, akiknek módjukban állna, hanem gondjaikat levetkőzve és kényelmüket keresve máshol időznek. Nem ismerik juhaikat és így a juhaik sem ismerik pásztoraikat. Zsinati rendelkezésbe foglaltan erőteljesen érvényt kell szerezni a *Tridentinum* idevágó rendelkezéseinek, az előírt kánoni büntetés alkalmazásával. (PÉTERFFY: „*IV. Hogy a püspökök és javadalmasok részint javaik megőrzése, részint pedig juhaik felügyelete érdekében székhelyükön tartózkodjanak.*”)

8) Számos javadalmas javadalmát névleg megtartja, titokban azonban évdíj fejében másra ruházza át a lelkek veszélyeztetésével. (PÉTERFFY: „*V. A javadalmak ok nélküli cseréjéről.*”)

9) Az egyházlátogatások teljesen mellőztetnek, amely a papság botrányos életmódjához, az egyházi tulajdon eltékozlásához vezet, és a protestáns prédikátoroknak kedvez. Tíz templomból kilenc világi célokat szolgál, az újonnan szentelt oltárok hol összetörve, hol csupaszon állnak. Képek alig vannak vagy tönkrementek. Kelyhek, felszerelések sincsenek. A templomokról csak külalakjuk árulkodik, sem prédikációt, sem szentmisét nem tartanak bennük. A nép barmok módjára él, a templomok a latrok menedékei, sokszor a plébániákkal együtt gabonaraktárul szolgálnak. (PÉTERFFY: „*VI. A plébániák vizitációjáról.*”)

10) Sopronban több egyházi javadalom található. És noha minden javadalom feladatokkal is jár, ezek birtokosai csak a hasznot nézik, elhanyagolják kötelességeiket. A protestánsok ugyanakkor nagy figyelmet fordítanak a hit dolgaira. Ezért egy-egy tudós magyar és német javadalmast kellene oda helyezni, akik tisztességüket szavukkal és tetteikkel példásan viselnék. (PÉTERFFY: „*VII. Sopron város javadalmairól.*”)

11) Egyszer és mindenkorra el kell határozni, hogy a püspökök és javadalmasok ne váltogassák székhelyüket. A rangidős főpapok ugyanis haszonlesően, botrányok közepette, egyházi kötelemeik elhanyagolásával és tekintélyük kárára folyton-folyvást jövedelmezőbb egyházmegyékre ácsingóznak. Az egész világon hallatlan dolog, hogy üresedés esetén a címzetes püspökök példájára állandóan váltogatják püspökségüket és újakra törnek, sok léleknek kárt okozva ezzel. A gyakori váltások következtében a hívek nem ismerik pásztoraikat, s inkább fordul fokozott figyelem a jövedelmekre, semmint a lelkekre. Továbbá a püspöki székhelyek is elhanyagolódnak. A pápa és az uralkodó egyetértésével féket kell vetni az ilyen aspirációknak, így a püspöki jövedelmekre és rezidenciákra jobban gondot lehet majd viselni, s a juhok is ismerni fogják pásztoraikat. (PÉTERFFY: „*VII. A püspökök, apátok és mások országgyűlési ülésrendjének meghatározásáról.*”)

12) Szükséges, hogy a püspökségek és a többi beneficium adományozása a metropolita tudtával és az általa adott információ alapján történjék. Ez nem sérti az uralkodó főkegyúri jogát, hiszen az adományozás továbbra is az ő döntése alapján történik. Így nem lesz szükség külső erők kegyeit keresni, akik a magyar ügyeket nem ismerik, és a magyarok iránt nem viselhetnek jó érzéssel. (PÉTERFFY: „IX. A püspökségek és javadalmak adományozására a metropolita-érsék előzetes tudta nélkül ne kerüljön sor.”)

13) A váci püspökség, jóllehet török területen fekszik, bizonyos javakkal rendelkezik. Mivel az ottani jobbágyok barmok módjára tartatnak, szükséges és súlyos bűn terhe alatt megvalósítandó, hogy a püspök legalább két plébánosról gondoskodjék, akik az igehirdetést és az isteni szolgálatot ellátják. (PÉTERFFY: „X. Hogy a jórészt török területen fekvő váci egyházmegyében legalább két papot tartsanak, akik a szegény nép lelkipásztori ellátásáról gondoskodnak.”)

14) Az erdélyi püspökséget ugyan az uralkodó alkalmas személynek adományozta, a pápa azonban nem adja megerősítését. Ha azért nem, mert Erdélyt Magyarországtól elszakítottak tartják a római Kúriánál, akkor a hódoltsági egyházmegyékben sem adható pápai megerősítés. Ám mivel ott diszpenzációval megadják, úgy Erdélyben sem lehet ennek akadály. Ez ügyben az egyházfőt egyöntetűen kérlelni kell. (PÉTERFFY: „XI. Az erdélyi püspökségről és más, a török által elszakított püspökségekről, hogy ezekről tárgyaljanak a pápával.”)

#### **4. A nádori pontok forráskritikája. Magyar egyházi viszonyok az 1630-as években**

##### **a) Alaptalan arisztokrata vádak?**

Ha ezeket a rövid tartalmi összefoglalókat a figyelmes olvasó összeveti az eredeti szöveggel, azt látja, hogy Esterházy sorai nem ennyire hűvösen tárgyilagosak: a klérus felé irányuló kritika, mint már utaltunk rá, meglehetősen szenvedélyes, át-átsüt rajtuk a felháborodás. Fokozására olykor biblikus képeket is használ a nádor. Például a javadalomhalmozás miatti paphiány nyomán egyenesen arról beszél, hogy a „bárányok idegenbe vitetnek, és az ádáz farkas óriási pusztítást végez Krisztus akoljában”, illetve hogy mindez az „Anyaszentegyház szőlőskertjében okoz kárt” (2–3. pont). Találkozunk jogi regulaszerű megfogalmazással is. A soproni javadalmakkal foglalkozó részt (10. pont) a következő általános igazság zárja: „Nem egyeztethető össze a jó lelkiismerettel a bőséges jövedelmek élvezése, közben pedig mindeneknek az elhanyagolása”.

Tartalmának, vehemens stílusának ismeretében nem kell csodálkoznunk azon, hogy a 18. század derekán Péterffy Károly nem közölte le a dokumentumot. Mária Terézia (1740–1780) uralkodásának elejéről visszatekintve egy világi főúrnak ilyen mérvű kléruskritikája szinte elképzelhetetlennek tetszett. Sőt tetten ért manpiulációi ellenére érdeméül kell felhozunk, hogy nem mellőzte teljesen a zsinati akták sorából, melynek teljes rekonstruálása csak az ő közlésével lehetséges, hiszen a fontos kisérvőlevél szövege csak tőle ismert. Azt viszont kései történész utódként – a bevezető és a záradék „átszerkesztése” mellett – feltétlenül szemére kell vetnünk a derék páternek, hogy címadása, leírása tulajdonképpen csak két esetben

informál megfelelően az adott pont tartalmáról (a metropolitai joghatóságról és a váci egyházmegyéről szóló IX–X. pont). A többi vagy csak egy-két szavas címadás (VI–VII.), vagy a problémákról egyáltalán nem ejt szót (I. III.), illetve csak épphogy, vékony szeletüket érinti (II. IV.). Szemrehányásunk három esetben kifejezetten aggályá mélyül. Az éves járadék fejében történő javadalom-átruházások, e sajátos „zsebszerződések” (8. pont) Péterffy-nél csupán mint ok nélküli javadalomcserék jelennek meg. (V.) A püspökségről püspökségre araszolgtatás Esterházy által hosszasan kárhovatott kérdése (11. pont) mint az országgyűlési ülésrendnek a 18. században kétségkívül számos feszültséget okozó problémája kerül elő. (VIII.) Az utolsó pont (14.) Esterházynál tulajdonképpen a Szentszék kritikája az erdélyi püspökség betöltésében elfoglalt álláspontja miatt, és a hódoltságiak csupán példaként jelennek meg. Ezzel szemben a jezsuita történész mindezen püspökségek ügye római rendezésének szükségességéről ír. (XI.)

A Bécsben tanult, fiatalon, 46 évesen, főműve kiadása után alig négy évvel, 1746-ban elhunyt jezsuita szerzetes nyilván igen jól, nálunk százszor jobban tudott latinul. A magunk részéről tehát erős kételyt táplálunk az iránt, hogy esetleg félreértelmezte volna a szöveget. Sokkal inkább elképzelhető, hogy a nyilvánvaló apologetikus attitűd mellett leginkább a leírtak történeti hitelében kételkedhetett, hiszen a 18. század konszolidált viszonyai között jórésük talán valószerűtlennek tetszhetett.

Valóban így volt-e, és Esterházy tollát túlzó indulat, egyfajta premodern antiklerikalizmus vezette? Vagy épp ellenkezőleg, a magyar arisztokrata írása inkább szigorú és hiteles látletnek tekinthető a korabeli egyházi elit belső viszonyairól? Az elkövetkezőkben erre keressük a választ.

A nádor által leírtak történeti kritikai vizsgálata, az általa a zsinat előtt vázolt problémák szisztematikus feltárása és elemzése külön monográfia keretében lenne megvalósítható. Izgalmas, különleges kötet születhetne, vagy talán születik is majd egyszer, melynek egyes fejezetei a *Considerationes* pontjaira alapozódnának. Itt azonban meg kell elégednünk néhány példával, bizonyítékkal, amelyek, mondjuk ki előre megállapításunkat, Esterházy kritikájának jogos, hiteles voltát igazolják. Az áttekinthetőség kedvéért lehetőleg sorjában haladunk végig a pontokon.

## **b) A felsőklérus ellentétei és javadalomhalmozás**

A magyar felsőklérus megosztottságának több bizonyítékát találjuk az 1630-as évekből. Pázmány és a győri káptalan a jezsuita kollégium alapítása miatti ellentéte jelenti a legenyhébb fokozatot.<sup>28</sup> A győri káptalan és Draskovich György püspöknek az országgyűlésig jutó, tettlegességig fajuló konfliktusa már súlyosabb válságtünet.<sup>29</sup> A legmélyebb meghasonlást a

<sup>28</sup> KÁDÁR ZSÓFIA: A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben. (1626–1630) In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Győr, 2011. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások, 13.) 209–234. p.

<sup>29</sup> SZABADY BÉLA: Draskovich György győri püspök élete és kora. (1599–1650) In: A 300 éves soproni szent benedekrendi Sz. Asztrik Kat. Gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről. Sopron, 1936. 15–115. p., 41skk és 93skk p. A problémával az 1638. évi zsinat is foglalkozott, ahol is kimondták – hiába –, hogy győri káptalan, a

Pázmány előző évi halála után a primási székért folyó harc és annak következményei, a közvetlen utód, Lósy Imre és az udvari magyar kancellár, egri püspök, az 1642-ben Lósy örökébe lépő Lippay György mélyülő konfliktusa jelentette. Lippay a bíboros egyértelmű rendelkezése ellenére lépéseket tett az esztergomi érseki szék azonnali elnyeréséért, az 1637/38. diétán pedig súlyos összeütközésbe került a protestánsoknak teendő alkalmi engedményekre hajló Lósyval. A primás ráerősítve a római Rezydencia Kongregáció által 1638 januárjában indított eljárásra,<sup>30</sup> a rezidencia-kötelzettségre hivatkozva igyekezett eltávolítani riválisát kancellári hivatalából és ezáltal a bécsi udvarból. 1638. július 12-én illetékes metropolitaként Rómába is írt ennek érdekében.<sup>31</sup> A Rezydencia Kongregáció eljárásának alapját képező *Sancta Synodus Tridentina* zsinati felolvastatásának egyértelmű célja, pontosabban célpontja Lippay volt. A hetedik, a rezideálás elmulasztását kifogásoló nádori pont célzottja is elsődlegesen a kancellár. De Draskovich György sem szeretett folyamatosan Győrben időzni, igaz, egyházmegyéje területét általában nem hagyta el,<sup>32</sup> és úgy tűnik, Jakusith György veszprémi püspök is inkább tartózkodott pruszkai birtokán, mint egyházmegyéje ideiglenes sümegi székhelyén.<sup>33</sup> Rajtuk kívül a nyitrai, a zágrábi és a zenggmódruzi püspököknek, valamint a primásnak volt tényleges rezidenciája, őket nem érthette kritika. (*Considerationes*, 1. és 7. pont)

A javadalomhalmazásnak már a középkori egyetemes zsinatok által is kritizált eljárása Magyarországon valóban bevett gyakorlat volt, miként általában a kora újkori Európában, főként Itáliában.<sup>34</sup> A *Tridentinum* csupán a püspökségek és a közvetlen lelkipásztori kötelezettségekkel járó be-

---

püspök és a jezsuiták többdimenziójú kontroverziájára kerüljön pont. PÉTERFFY, 1742. II. 373. p.

<sup>30</sup> ASV. Congr. Rom., Concilio, Regesta Litterarum super Residentia, vol. 1, fol. 57v. 64v. 68v. 76v. 78v. 81v–82r. 89v. 152r–v. 156r–v.

<sup>31</sup> BAV. Barb. Lat., vol. 6894. fol. 19r–20v. Részletesebben ld.: TUSOR PÉTER: Lippay György egri püspök, királyi kancellár rezidenciaügye. In: *Századok*, 2020. (Megjelenés alatt.) (továbbiakban: TUSOR, 2020b.)

<sup>32</sup> Nemcsak Draskovichnak, utódainak is kedvenc tartózkodási helye volt Rákos (Fertőrákos), olykor Szombathely. Ennek egyik oka a Győr erődváros jellege volt. Vö.: GECSÉNYI LAJOS: A 16–17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez. (Az erődváros megjelenése.) In: *Uó: Gazdaság, társadalom, igazgatás Tanulmányok a kora újkor történetéből*. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2008. 213–228. p.

<sup>33</sup> Ld. pl. 1640. március 30-i levelét Gaspere Matteihez, ahol pruszkai tartózkodását egészségi okokkal indokolja (sőt magát a nuncius is fürdőzni hívja oda). ASV. Archivio della Nunziatura in Vienna, Processi dei Vescovi, n. 65, s.f. Egri püspöki éveiből levelei rendre hol Jászón, hol Pruszkán keltek.

<sup>34</sup> Vö. WEBER, CHRISTOPH: Familienkanonikate und Patronatsbistümer. Ein Beitrag zur Geschichte von Adel und Klerus im neuzeitlichen Italien. Berlin, 1988. (Historische Forschungen, 38.) küln. 148–266. p., 169–204. p.; ROSA, MARIO: Per grazia del papa. Pensioni e commende nell'Italia del Seicento. In: *Roma, la città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo di Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyła*. Ed.: Fiorani, Luigi – Prosper, Adriano. Torino, 2000. (Storia d'Italia. Annali, 16.) 293–326. p.; REINHARD, WOLFGANG: Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: *Princes, Patronage and the Nobility*. Ed.: Asch, R.G. – Birke, A.M. Oxford, 1991. 329–356. p.



nefíciumok *cumulatió*jának tudott véget vetni, az egyebekének: apátságokénak, prépostságokénak, kanonokságokénak, oltárigazgatóságokénak nem. Nálunk kivétel nélkül az összes püspök, a tényleges javadalommal bíró prépost és apát – ők nem szerzetesek, hanem világi pap „kommendátorok” – érintett volt a kérdésben.<sup>35</sup> A nádor valóban teljes joggal féltette a felnövekvő papi utánpótlás<sup>36</sup> anyagi biztonságát, a javadalmakhoz tartozó területeken a katolicizmus megfelelő helyi képviselőjét és az országgyűlés alsótábláján a szavazatokat is.<sup>37</sup> (*Considerationes*, 2–3. pont)

### c) Külföldi szerzetesek hazai ambíciói, a *resignatio in favorem* és kánoni vizitációk

Amit Esterházy az egykori szerzetesi javak visszaszerzéséről ír, több szempontból is fontos, illetve újszerű. A korszakból eddig leginkább olyan problémákról tudtunk, melyek az uralkodó, illetve arisztokrata családok által zálogban tartott szerzetesi birtokok visszaszerzésével voltak kapcsolatosak.<sup>38</sup> Bár arról van ismeretünk, hogy például a ciszterek, mindenekelőtt Lilienfeld és Heiligenkreuz irányából tettek lépéseket javaik visszaszerzésére, ezek azonban leginkább az uralkodó előtti elvi tiltakozásokra szorítkoztak.<sup>39</sup> Hasonlóan nem voltak számottevőek a bencések Pázmány által is feleslegesnek vélt restaurációs kísérletei.<sup>40</sup> Az ágostonosok és premontreiek jelentősebb próbálkozásairól egyelőre nincsen adatok. Előbbiek visszatele-

<sup>35</sup> Elég csak fellapozni a régebbi-újabb püspökéletrajzokat, káptalani és egyéb proszopográfiákat, telis-tele vannak a kumulált javadalmak felsorolásával. Pl.: BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története. IV. Sajtó alá rend.: Málnási Ödön. Debrecen, 1935.; JUHÁSZ KÁLMÁN: A csanádi püspökség története. (1552–1608) A csanádi püspökség története. (1608–1699) Makó, 1935–1936. (Csanádvármegyei könyvtár, 28–29.); újabban: SUGÁR ISTVÁN: Az egri püspökök története. Bp., 1984. (Az egri főegyházmegye schematizmusa, 1.); Esztergomi érsekek, 1001–2003. Szerk.: Beke Margit. Bp., 2003.; KOLLÁNYI FERENC: Esztergomi kanonokok, 1100–1900. Esztergom, 1900.; BÉDY VINCE: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.); PFEIFFER JÁNOS: A veszprémi egyházmegye történelmi névtára. (1630–1950) München, 1987. (*Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae*, 8.); CHOBOT FERENC: A váci egyházmegye történelmi névtára. I–II. Vác, 1915–1917.

<sup>36</sup> Erre és egyik legjelentősebb intézményére: FAZEKAS ISTVÁN – BEKE MARGIT: A bécsi Pázmáneum. Bp., 2002. (METEM Könyvek, 37.)

<sup>37</sup> SZLJÁRTÓ M. ISTVÁN: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Keszthely, 2010. (továbbiakban: SZLJÁRTÓ M., 2010.) 29–42. p.

<sup>38</sup> Pl.: ZLINSZKY JÁNOS: A szentgotthárdi ciszterci apátság kegyúri jogai és Pázmány Péter. In: Pázmány Péter emlékezete. Szerk.: Hargittay Emil. Piliscsaba, 2001. 109–138. p.

<sup>39</sup> SIPTÁR DÁNIEL: A ciszterciak XVII–XVIII. századi visszatérése Magyarországra. In: A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk.: Guitmann Barnabás. Bp., 2009. 293–316. p., 298–300. p.

<sup>40</sup> VÁRSZEGI ASZTRIK: Pázmány és a magyar bencések. In: Az Úr szolgálatának iskolája, 1939–1989. A gimnázium tanárainak tanulmányaiból. Pannonhalma, 1990. 54–58. p.; UÓ: Pázmány Péter und die ungarischen Benediktiner. In: *Studien und Mitteilungen aus der Geschichte des Benediktinerordens*, 1988. 183–188. p.; TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: Pannonhalmi bencés misszió 1658-ban. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1996. 1–2. sz. 287–294. p.

pülésére 1655-ben került sor Lékán,<sup>41</sup> utóbbiakéra pedig csak 1702-ben kerül sor Morvaországból.<sup>42</sup> Ebben az időszakban zajlott azonban a domonkos rend sikeres visszatelepítése Magyarországra, jelesül Szombat-helyre.<sup>43</sup> Sigismondo Ferrari mélyreható kutatásokat végzett a rend történetére vonatkozólag, ebbe nyilván a korábbi szépszájú birtokok is beletartozhattak (1475-től a domonkosok már nem voltak koldulórend).<sup>44</sup> Mindenesetre a részletek, főképpen más tulajdonos renddel folytatott kontroverziák feltárása további kutatások feladata, kiváltképpen, hogy maga a nádor ilyen kiemelt figyelmet szentelt a kérdésnek (*Considerationes*, 4–5. pont).

Arról nincsen nagyon tudomásunk, hogy külföldi koldulórendi szerzetesek személyre szólóan tényleges jövedelmet biztosító magyar egyházi javadalmat tudtak volna szerezni. Arról viszont sokkal inkább, hogy püspöki címeket nyertek maguk számára az udvarnál. Ezek a címek balkáni, tengeremelléki püspökségek titulussai voltak, melyek fel-feltűntek a középkor folyamán a magyar királyok okleveleinek méltóságsoraiban.<sup>45</sup> Az udvari magyar kancellária a 16. század végétől kezdte ezeket mind nagyobb számban adományozni. Az adományozások száma az 1620-as években ugrott meg jelentősebben, újabb és újabb címek kerültek elő. Mindez a

<sup>41</sup> A rend történetére: FALLENBÜCHL FERENC: Az ágostonrendiek Magyarországon. Bp., 1943. (A Szent István Akadémia II. osztályának értekezései, III/3.)

<sup>42</sup> KOVÁCS IMRE: A türjei premontrei prépostság története. Zalaegerszeg, 1991. (Zalai Gyűjtemény, 32.) [A prépostság a komendátorok kezén (1569–1703) 1634 és 1644 között]; Uő: Fejezetek a csornai prépostság történetéből. (ms.) 288–299. p.

<sup>43</sup> SIGISMUNDUS, FERRARIUS: De rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Praedicatorum. Bécs, 1637.; vö.: RÖSSLER MÁRIA IRÉN: Magyar domonkosrendi példák és legendák. Kassa, 1927.

<sup>44</sup> F. ROMHÁNYI BEATRIX: Domonkos kolostorok birtokai a késő középkorban. In: *Századok*, 2010. 2. sz. 395–410. p.

<sup>45</sup> A kérdésre a püspökségek felsorolásával: RITZLER, REMIGIUS: Die Bischöfe der Ungarischen Krone. In: *Römische Historische Mitteilunge*, 1971. 127–164. p.; BAHLCKE, JOACHIM: A „Magyar Korona püspökei”. Adalék az egyház 17–18. századi társadalom- és alkotmánytörténetéhez. In: *Történelmi Szemle*, 2006. 1–2. sz. 1–24. p. – A püspökséget nyert külföldiek, akár szerzetesek, akári világi papok (vö. alább, 47. sz. jegyz.) rendre hasztalan próbáltak a magyar főpapoktól kisebb javadalmakat, pl. káptalani stallumokat megszerezni, ezért pl. az örökös tartományokban igyekeztek célt érni, akár még plébániák megszerzésével is, és így biztosítani a püspökhöz méltó megélhetés kánoni elvárását. Káptalani dignitás, netalán királyi adományozású beneficium, királyi kamarai évdíj elnyerésére csak azon idegen származású főpapoknak volt leginkább lehetőségük, akik a hazai hierarchia tagjainak, leginkább az ország primásának jelöltjeként kerültek be a magyar epizkopátusba. Részben későbbi példák a korszakból: a fiumei születésű Pietro Mariani 1636-ban veszprémi olvasókanonokságot és hantai prépostságot nyert Lippay György veszprémi püspöktől, majd 1638-ban győri éneklókanonokságot és szentadalberti prépostságot Draskovich György győri püspöktől (a kinevezőiratok másolatai: ASV. Arch. unz Vienna, Proc. Vescovi, n. 77.); illetve a chioszi származású Hyacinto Macripodari kamarai penziót és tihanyi apátságot szerzett, ezek alapján püspöki megélhetésének hivatalos igazolása: Magyarország és a római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Szerk.: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Bp.–Róma, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae, I/15.) 291–292. p., n. 7.

pápaság növekvő ellenállásával találkozott. A Kúria mind kevésbé volt hajlandó ezen királyi kinevezések megerősítésére. E jelöltek Esterházy állításával ellentétben rendszerint törekedtek megszerezni pápai bulláikat, ám mind kevésbé jártak sikerrel,<sup>46</sup> hiába próbálkoztak újabb és újabb címekkel.<sup>47</sup> A spanyol Habsburgok *mutatis mutandis* hasonló, címzetes püspöki kinevezési igényeivel is hadakozó pápai udvarban a Konzisztoriális és a Propaganda Kongregáció elemzései igyekeztek bizonyítani az igények alaptalan voltát,<sup>48</sup> mely ellen a császári követség szakértői ontották ellenérveiket.<sup>49</sup> Az egyes esetek, problémák viszonylag jól dokumentáltak a forrás-szinten, feldolgozásuk külön tanulmányt, kötetet érdemel majd.<sup>50</sup> Most

- <sup>46</sup> Számos – szinte kivétel nélkül külföldi – választott püspöke levelei megerősítésük érdekében a római Habsburg-követekhez, valamint királyi prezentációk: Archivio di Stato di Roma, Archivio Giustiniani, busta 90–96 és Archivio Sforza–Cesarini, Parte I, Souvrani, busta 14, passim.
- <sup>47</sup> A csúcstartó Henricus Fastroyer („in spiritualibus Vicarius Generalis exercitus nostri Campestris”), aki korbáviai c. püspök 1624. november 13-tól (a püspökségben 1640. szeptember 22-én nevezték ki utódát, s 1638 júniusában ismét ilyenként említik (ekkor „praepositus in Eisgarn”) – Tribunicensis c. püspök (Raguza szuffragáneusa, „nunc de iure et de facto vacantem”) 1626. augusztus 25-től (királyi *praesentatio* másnap) – novi c. püspök („a multoque tempore vacantem”) 1628. április 12-től 1638. november 12. előtti lemondásáig (utódának kinevezése) – szendrői c. püspök 1630. április 12. előttől (királyi *praesentatio*jának dátuma). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL.) E 229. (= Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Collationes Ecclesiasticae.) vol. 1. fol. 293., 438–439.; MNL OL. A 33. (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária, Propositiones et Opiniones.) fasc. 2. n. 101.; MNL OL. A 35. (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária, Conceptus Expeditionum.) n. 247., 248. Anni 1626.; MNL OL. E 229. vol. 1. fol. 309–310.; MNL OL. A 35. n. 103. Anni 1628.; MNL OL. E 229. vol. 1. fol. 317–318.; MNL OL. A 35. n. 120. Anni 1630. 1638-ban ismét prezentálta az uralkodó VIII. Orbánnak a korbáviai püspöki címre. 1638. jún. 23-án tudatta Scipione Gonzaga követtel a bemutatást és szőlította fel a pápai megerősítés kieszközlésére. – MNL OL. A 35. n. 227. Anni 1638. Őmellette számos olasz és spanyol ferences, domonkos és kármelita szerzett magyar püspöki címet az 1630-as években (a bosnyákokról nem beszélve), és a tendencia a következő évtizedben is folytatódott. Ld. pl. MNL OL. E 229. vol. 1. fol. 356, 392, 396, 406, 418, 425, 435, 439, 443 etc.; MNL OL. A 35. n. 66. Anni 1634.; MNL OL. A 33. fasc. 29. fol. 1095.; MNL OL. A 35. n. 372. Anni 1642.
- <sup>48</sup> Vö. pl.: ASV. Fondo Borghese, Serie I, vol. 469–474, fol. 57r–v és 64r–v; Archivio Concistoriale, Congregatio Consistorialis, Acta vol. 1640–1643, fol. 900r–901v és 906r–907r. – Egy későbbi (1666. évi) alapos elemzése a problémának: uo., vol. 1664–1666, fol. 819r–826v és Archivio Storico della Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli (o de Propaganda Fide), Scritture, Ungheria e Transilvania, vol. 1, fol. 13r–19v.
- <sup>49</sup> Pl.: ASV. Arch. Concist., Congr. Consist., Acta 1633–1640, fol. 588r–591v és 594r–597v.; Gli archivi della Santa Sede e il regno d’Ungheria. (secc. 15–20.) In memoriam di Lajos Pásztor. A cura di: Platania, Gaetano – Sanfilippo, Matteo – Tusor, Péter. Budapest–Roma, 2008. (továbbiakban: CVH I/4.) 78–80. p.
- <sup>50</sup> A pozitívista irodalom eddigi, nem lebecsülendő eredményei tehát érdemben elmélyíthetők. Vö.: FRAKNÓI VILMOS: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. I–III. Bp., 1901–1903. III. passim; Uó: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bp., 1895. passim.

elégedjünk meg annak az aláhúzásával, hogy a kérdésre az ország nádora hármasszempont alapján hívta fel a figyelmet: *a)* egyházi (a szerzetesi állapottal való összeférhetetlenség); *b)* politikai (országgyűlési szavazatok), és *c)* nemzeti (hogy nem magyarok). Kiváltképpen ez utóbbi érdekes számunkra, hiszen azt mutatja: a korban már az egyházi érdekek védelme kezdett nemzeti jelleget ölteni, és ezáltal nem a központi hatalommal, hanem idegen nemzetiségű igénylőkkel szemben. Ez ugyan elsődlegesen még nem nyelvi alapon nyugvó megkülönböztetés volt: a nem a Magyar Királyság területén születettek, illetve élők vonatkozott. (*Considerationes*, 6. pont)

A 8. pontban említett eljárás nagyon különleges információ, és azt bizonyítja, hogy Magyarországon is meghonosodott az Itáliában elterjedt *resignatio in favorem*, a kedvezményezett lemondás intézménye. Ennek lényege, hogy a javadalom tulajdonosa egy másik fél javára lemond *beneficiumáról*, aki a továbbiakban előre kialakított összegű penziót biztosít számára korábbi jövedelmeiből. A lemondásra rendszerint egy újabb, javadalmazottabb tisztség reményében került sor. Az alkalmazott eljárás során nemcsak az utód személyének kiválasztása volt befolyásolható, hanem némi többletbevételhez is lehetett jutni. A magyar rendszer ennél annyiban volt szélsőségesebb, hogy a korábbi tulajdonos csak a címet engedte át az új tulajdonosnak, és a teljes jövedelmet megtartotta magának. Az „utód” így kénytelen volt beérni a rangemelkedéssel járó presztízsnövekedéssel.

A vizitációk és ezzel a plébániák, lelkészségek elhanyagolásának meggyőzően leírt sorai talán a legjelentősebbek a *Consideratio* pontjai közül. A *visitatio canonica* a trienti típusú reformáció kulcsmozzanata, és elsődlegesen Pázmány fennmaradt kiadott egyházlátogatási jegyzőkönyvei alapján úgy tudtuk: ezek végzésére következetesen sor került, s ha vannak is szép számmal hiányok a fennmaradt jegyzőkönyvek sorában, az inkább a források pusztulásának tudható be.<sup>51</sup> Esterházy aligha kétségbe vonható kritikája viszont azt bizonyítja: az eljárások lefolytatása a legtöbb egyházmegyében a kora újkori katolikus reform fénykorában számos kívánnivalót hagyott maga után Magyarországon (9. pont).

#### **d) Sopron, Vác, Erdély. A püspöki áthelyezések és a metropolitai joghatóság**

Sopron és a váci egyházmegye kapcsán a nádori kritika két püspököt vett célkeresztbe. Sopron esetében a fő felelős Draskovich György győri püspök lett megszólítva. A fontos város lelkipásztori helyzete, vallási viszonyai azonban az elkövetkező évtizedekben is feszültek maradtak.<sup>52</sup> A másik

<sup>51</sup> Néhány kiadott vizitáció a korszakból: Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei. (1616–1637) Kiad.: Beke Margit. Bp., 1994. (Strigonium Antiquum, 3.); *Visitatio Canonica*. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1647–1674. Kiad.: Tomisa Ilona. Bp., 1992. A vizitációk jegyzéke: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa. I–VIII. Szerk.: Dóka Klára. Bp., 1994–1999.

<sup>52</sup> Sopron korabeli egyházi viszonyaira, az javadalmakra és javadalmásokra ld. még: PRAY SÁNDOR: A soproni evangélikus egyházközség története. I. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. 305skk és 320skk. p. A szövevényes és feszült soproni helyzetre: BÁN JÁNOS: Sopron újkori egyháztörténete.

érintett Nagyszombat Gergely váci püspök volt. Vác esetében a helyzet kedvezőbb, az 1640-es években, ha átmenetileg is, Nógrádban a püspökség ideiglenes székhelyet kapott.<sup>53</sup> (*Consideratio*, 10. és 13. pont)

A 11. és a 14. pontban Esterházy a kora újkori magyar egyháztörténet két jól ismert alapjelenségét veszi szemügyre. Jóllehet a kánonjogi előírások régóta tartalmazzák azt a kívánalmat, hogy megyéspüspök áthelyezésére csupán metropolitai szék esetében kerülhessen sor, Magyarországon már a 15. század közepén, az egyházszervezet feletti állami ellenőrzés megszilárdulásával általánossá vált a *translatiók* gyakorlata. Elszaporodásuknak az sem tudott gátat szabni, hogy míg a püspöki szék betöltésében uralkodói közreműködést szupplikáció/nomináció keretében (sőt kezdetben, és elvértve patronátus formájában is) a kánonjog elismerte, az áthelyezés egy másik püspöki székre elvileg kizárólag a Szentszék számára volt fenntartva.<sup>54</sup> A 16–17. századra, kiváltképpen a címzetes püspökségek török hódítás miatti megszorodásával, az áthelyezések nemcsak megnövekedtek, hanem a magyar egyházszervezet működésének szerves, mondhatni szabályszerű részévé váltak és maradtak a 18. századig.<sup>55</sup> Például a primási székben bekövetkező változás egy-két kivételtől eltekintve az összes püspökség élén változást idézett elő, a főpapok sorban araszoltak előre a jelentősebb, vagy annak vélt püspökségre. A rendszerbe legtöbbször csak legalul, egy-egy hódoltsági, sőt még inkább balkáni, délvidéki címnél lehetett belépni, mely utóbbiakat, ugyebár, külföldiek is megcélozták. A szisztéma működésének, fennmaradásának részletei elmélyült vizsgálatot követelnek, a for-

---

Sopron, 1939. (Győregyházmege múltjából, 4/2.) 180. p.; DOMINKOVITS PÉTER: Egy soproni városplébános végrendelete a felekezeti küzdelmek korából. (Csehi István, 1644.) In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2005. 2. sz. 129–142. p., 13–23. sz. jegyz. Eszerint a zsinat (mely *nationalis* elnevezéssel tűnik fel), mely előtt megjelentek a város követei is, határozatot hozott arról, hogy a városnak magyar plébánosának kell lennie. Ilyen kánont Péterffy-nél nem találunk, ami arra utal, hogy kisebb, konkrét ügyek nem kerültek be a jezsuita történész kiadványába.

<sup>53</sup> A zsinati határozat említésével, és az abból Draskovich győri püspök és kanonokja, Nagyszombat váci püspök között keletkezett kontroverzia leírásával: SZARKA GYULA: A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában. Vác, 1947. (Vácegyházmegye múltjából, 4.) 30–34. p.; ld. még: MOLNÁR ANTAL: Adatok a váci egyházmegye török kori történetéhez. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2001. 2. sz. 56–69. p.

<sup>54</sup> A konstanzi bullára, a magyar királyi főkegyúri jogra és a középkorvégi uralkodói egyházi kinevezésekre legújabbán további irodalommal: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk.: Bárány Attila – Pósn László. Debrecen, 2014. 176–188., 219–239. p.

<sup>55</sup> A 16–17. századi magyar episzkopátus monografikus feldolgozása még várat magára. Kiváló támpontokat ad: BAHLCKE, JOACHIM: Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation. (1686–1790) Stuttgart, 2005. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa, 23.) küln. 11–90. p. (Történeti bevezető.) Magyarul: Uő: A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia: együttműködéstől a konfrontációig. Ford.: Fazekas István. Bp., 2013. Meg kell említenünk ugyanakkor a magyar történettudomány alapos kritikáját is: GÓZSY ZOLTÁN – VARGA SZABLOCS: — In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2008. 1. sz. 70–75. p.

rásadottságok ezt sok esetben lehetővé is teszik.<sup>56</sup> Az azonban már most megfogalmazható, hogy a szisztéma, melyet eddig tulajdonképpen megszokottnak és bejáratottnak, mondhatni tradicionálisnak véltünk, a kortárs világi katolikus elit szemében erőteljesen kontraproduktív, sőt botránykeltő mozzanatként jelent meg.

A promóciós hullámok – 1638-ig – legutolsó feltornyosulása épp Pázmány 1637. évi halála miatt következett be, és az így bekövetkező sorozatos áthelyezések pápai megerősítéseinek problémái 1639-ben a szentszéki–magyar kapcsolatokat addig soha nem látott kihívás elé állították. Az erdélyi püspökség Esterházy által említett ügye ennél jóval korábbra, a keleti magyar, mindinkább protestáns jellegű államiság kiépüléséig nyúlik vissza, amiben az sem hozott rendezést, hogy 1634-ben Pázmány II. Ferdinánddal olyan püspököt neveztetett ki Simándi István személyében, aki kész volt az erdélyi fejedelemség területén működni. A Szentszék magatartása csupán annyiban lett következetesebb az elkövetkező években, hogy a hódoltsági (pécsi, csanádi) püspökök sem kapták meg bulláikat. A kutatás által részletesen tárgyalt különleges történelmi helyzet, a különféle megoldási kísérletek ellenére, mindvégig rendezetlen maradt a 17. században.<sup>57</sup>

A metropolitai joghatóság erősítésének igénye nagyon különleges fejezete a nádori *Considerationes*nek. Az itt utolsónak röviden elemzésre kerülő pont még nyilvánvalóbbá teszi, hogy Esterházy teológusi segítséggel vetette papírra sorait. Ez a mozzanat tudniillik belső, egyházkormányzati jellegű, a többi ponttal ellentétben nincs látható vetülete a „külvilág felé”. Majdnem 400 év távlatából nehéz eldönteni, hogy a magyar főúr ezzel a trienti reform episzkopalista jellegét kívánta volna erősíteni a metropolitai joghatóságot épp ezekben az években még inkább megnyirbálni igyekvő Kúriával szemben,<sup>58</sup> vagy csupán gesztust kívánt gyakorolni Lósy Imre primás felé, erősítve annak pozícióit? (13. pont).

## 5. A *Considerationes* motivációi és hatása

### a) Esterházy fellépésének indítékai

Ha rátérünk Esterházy nádor motivációinak vizsgálatára, melyek zsinati szereplésére ösztönözték, azt tapasztaljuk, hogy abban személyes mozzanatok is megragadhatóak, akár pozitív, akár negatív irányban. Tudjuk, viszonyra Lósy primással – Pázmánnyal ellentétben – konfliktusmentes, sőt az 1637/38. évi országgyűlésen szövetségesek is voltak az protestánsokkal szemben tanúsítandó politika formálásában. A személyes indítást erősí-

<sup>56</sup> Rengeteg adat az esztergomi érsekeknek az uralkodóhoz intézett leveleiben. MNL OL. A 30. (= Magyar Kancellária Levéltára. Litterae Archiepiscoporum.) 1–2. cs.

<sup>57</sup> A kérdés viszonylag jól feldolgozott: GALLA FERENC: Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye. In: Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. Szerk.: Angyal Pál – Baranyay Jusztin – Móra Mihály. Bp., 1941. 561–587. p.; JAKAB ANTAL: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században. Kolozsvár, 1944. (Erdélyi tudományos füzetek, 172.) – Az ASV. Archivio Concistoriale alapján azonban az eddig megrajzolt kép tovább árnyalható.

<sup>58</sup> Ld. pl.: Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach. (1598–1667) I–VII. Hrsg.: Keller, Katrin – Catalano, Alessandro. Wien–Köln–Weimar, 2010. II. (Diarum 1629–1646.) 189. p.

ti, hogy Lósy egyházkormányzati pozícióinak erősítése egyenes arányban gyengítette volna az udvari kancellár Lippay György egri püspök befolyását, aki kifejezetten a nádor ellenlábásának számított. A rezidencia-kérdés hosszas nádori tárgyalásának fő célpontja Lippay volt.<sup>59</sup> Esterházynál ugyanakkor a személyes motivációk nem bizonyultak elsődleges, illetve kizárólagos szempontnak. A kritikákból tudniillik bőven kijutott Draskovich György győri püspöknek is, aki kifejezetten a nádor favoritjának számított a magyar epizkopátuson belül.<sup>60</sup> Ahítatára, vallásos elkötelezettségre pedig talán elég felidézni a nagyszombati egyetemi templom, az ország első barokk temploma építtetését.<sup>61</sup>

Megkerülhetetlen kérdés, hogy a személyes célokon, illetve a vitathatatlan magándevóción túl vajon mi ösztönözte Esterházy Miklóst e szokatlannak tűnő fellépésre, illetve mi adhatta Magyarországon a keretét a *Considerationes* megírásának? A választ az ország különleges, végleges erőviszonyaiban még nem kialakult, főbb vonalaiban azonban stabilizálódni látszódo multikonfesszionális struktúrájában, illetve alkotmányának, működésének különleges rendi jellegében találhatjuk meg.

A kora újkori konfesszionális interakciónak, a lutheránusok konzisztoriális, a kálvinisták presbiteriális jellegének, e két 1638-ban még megszeménően többségének számító felekezet szinodális működésének ismeretében nem is tűnik annyira szokatlannak, hogy a hegemoniára törő trienti katolicizmus életének formálásában, jobbításában a világi katolikus elit hallatni kívánja a hangját. Nem elégszik meg a kegyúri, mecénási szerepkörrel (mint a későbbiekben, gyakorlatilag egészen a 19. század végig, a Katolikus Néppárt megalakulásáig), hanem meglehetősen problémaérzékenységgel szól hozzá bizonyos kérdésekhez, javarészt mulasztásként vagy visszaélés-ként értékelt jelenségekhez. A párhuzam tulajdonképpen kézenfekvő. 1610-ben Thurzó György nádor hívja össze a zsolnai evangélikus zsinatot és elnököl rajta; a katolikus Esterházy, aki fiatal felnőttként 18 éves kora körül katolizált, nem egyszerű főúrként, hanem nádorként vindikál – ha kellő óvatossággal és már-már kínosan gondos fogalmazással – szinte hasonló szerepet magának. Péterffy közléséből nem véletlenül maradtak ki a nádori pontokat közvetlenül felvezető sorok, melyekben Esterházy kifejezetten kötelességéhez/hivatalához („*ad officium nostrum*”) tartozónak ítélte, hogy kifejtse bizonyos javaslatait.<sup>62</sup>

A nádor interkonfesszionális motivációi mellett a kora újkori rendiség magyarországi sajátosságait érdemes még röviden szemügyre venni. A középkori alapokon 1608-ban konszolidált és szabályozott rendszerben a hatalom duális jellegű: a rendek és az uralkodó együttesen gyakorolják. A ne-

<sup>59</sup> TUSOR, 2020b.

<sup>60</sup> A Lippay–Esterházy–Draskovich viszonyrendszerre ld.: PAYR SÁNDOR: Draskovich György győri püspök, a soproni jezsuita collegium alapítója. I. In: *Protestáns Szemle*, 1904. 2. sz. 77–92. p., 83–85., 89–90. p.; SZABADY BÉLA: Draskovich György püspök élete és kora, 1599–1650. In: A soproni katolikus főgimnázium értesítője. Sopron, 1936. 14–115. p., 41–43. p.; KÁDÁR ZSÓFIA: A soproni jezsuita kollégium kezdetei. (1636–1640) Dobronoki György SJ superiorsága. I. In *Soproni Szemle*, 2011. 4. sz. 381–403. p., 394–395. p.

<sup>61</sup> Vö.: GALAVICS GÉZA: A barokk művészet kezdetei. In: *Ars Hungarica*, 1973. 97–126. p.

<sup>62</sup> Ld. fentebb, 22. sz. jegyz.

messég mellett – pontosabban rangsor szerint, előtt – a katolikus klérus az államalkotó tényező, őket a meglehetősen gyenge szabad királyi városok képvisellete követi. Az országgyűléseken a főpapok és főurak együtt tanácskoztak, szavaztak a felsőházi üléseken, a prépostok, apátok, valamint a káptalanok képviselői a nemesi vármegyék követeivel az alsóházban; a megyegyűléseken hol püspök, hol arisztokrata főispáni elnöklettel tárgyaltak közösen egyháziak és világiak. A közös munka színtereit az országos bírósági fórumok (*tabula septemviralis*, *tabula regia*) és a megyei jogszolgáltatás oktávái szaporították.<sup>63</sup>

Ez a gyakori és szoros kapcsolat abban a kora újkori európai milióben, ahol *religio* és *politicum* kéz a kézben jártak, még inkább érthetővé teszi Magyarország nádorának fellépését, sőt a kölcsönösség igénylésének jegyével ruhazza fel. Ama felfogás meglétére enged sejtetni, miszerint ahogyan a ország ügyeiben együtt tanácskoznak és hoznak törvényeket egyháziak és világiak, ez nem lehet másként az egyház ügyeiben sem. Mely egyházat Esterházy egyenesen apostolinak nevez (*Ecclesia nostra Apostolica*). Ezt az egyházat a hagyomány és közjogi felfogás szerint szakrális személy, az első magyar király, Szent István mintegy apostolként alapította. Mely alapítás mellől épp ezekben az években kezd átmenetileg elmaradozni a korábban még obligát kifejezés, miszerint a Szent Király „a pápa jóváhagyásával” („*ex nutu summi pontificis*”) járt volna el.<sup>64</sup>

Mindezek ismeretében válik érthetővé, miért kívánt az ország nádora személyesen megjelenni a zsinaton, és miért is tartotta végső soron hivatalához tartozónak a *Considerationes* papírra vetését, melynek elején és végén nem véletlenül hangsúlyozza, hogy nem vezetik személyes célok. (Ami, láthattuk, kevés kivételtől eltekintve, igaz is.) A mindenkori nádor és az egyházi rend, kiváltképpen vezetője, a primás viszonya tudniillik nem volt mentes a feszültségektől. Konfliktusuk elsődlegesen nem felekezeti okokra vezethető vissza, hiszen katolikus és protestáns nádorok esetében egyaránt megfigyelhető. Sokkal inkább a szoros közjogi kooperáció természetes velejárója, illetve a rangelsőség eldöntetlenségének folyamánya volt

<sup>63</sup> Vö.: BENDA KÁLMÁN – PÉTER KATALIN: Az országgyűlések a kora újkori Magyarországon. Bp., 1987. (Előadások a Történettudományi Intézetben, 6.); SZLJÁRTÓ M., 2010. küln. 29–42. p.; legújabban: FORGÓ ANDRÁS: Egyház, rendiség, politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein. Bp., 2017.; EMBER GYÖZÖ: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivaltörténet, 1.) passim.

<sup>64</sup> E problémára és kontextusára: BENE SÁNDOR: A Szilveszter-bulla nyomában. (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja.) In: „Hol vagy István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. Szerk.: Bene Sándor. Bp., 2006. 89–124. p.; TÓTH GERGELY: Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban. (16–18. század) Bp., 2016. 193kk p.; TUSOR PÉTER: Rationes, ob quas cancellarius Ungariae a residentia episcopali excusari merito debet. In: Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. Szerk.: Horn Ildikó – Lauter Éva – Szirtes Zsófia et al. I. Bp., 2016. 333–347. p.



és lesz is az elkövetkező évtizedekben.<sup>65</sup> Zsinati „felszólalását” Esterházy egyértelműen és határozottan ki kívánta emelni ebből a feszültségekörből.

*b) A nemzeti zsinat „nádori kánonjai”*

A nádor törekvése sikerrel járt. A *Considerationes* – mint fentebb részben már láthattuk – ugyan nem szabta át a magyarországi katolicizmus arculatát, a nemzeti zsinat helyt adott a nádori fellépésnek, „befogadta” azt. Nem nyilvánította illetéktelennek, sőt a „megfontolásokat” tulajdonképpen mégiscsak előterjesztésnek (*propositio*) vette, hiszen többségükre tételesen reflektált.

A zsinati kánonok VII. fejezete a vizitációkkal foglalkozik. Az egyházlátogatások tárgyalása nyilvánvalóan a zsinatok állandó napirendi pontjai közé tartozott, de talán Esterházy szigorú sorai is közrejátszhattak abban, hogy itt minden korábbinál részletesebb szabályozással és szankcionálással találkozhatunk. A káptalanokat a püspököknek személyesen kellett látogatnia, a szerzetesi közösségeket, plébániákat a főespereseknek, még hozzá évente, javadalomvesztés terhe mellett. Nem feledkeztek el a hódoltság részéről sem, ott alkalmas, szabadon mozgó papok feladata lett az ellenőrzés – olvashatjuk.<sup>66</sup>

A többi pont esetében nem kell feltételezésre hagyatkoznunk a nádor szerepét illetően. A IX. *Caput (De residentia ac beneficiorum adeptione)*<sup>67</sup> szinte teljes egészében Esterházy Miklós „előterjesztésein” alapul. A IX/1. kánon – szembemelve a zsinat elején felolvasott bullával – a pápa mellett a metropolitának, vagy akadályoztatása esetén a rangidős szuffragáneusnak ad felhatalmazást, hogy figyelmeztesse, majd eljárjon a rezidenciakötelezettség ellen vétő prelátusok ellen.<sup>68</sup>

A IX/2. kánon szerint az udvari kancellár útján kérni kell az uralkodót, hogy a címzetes püspökségeket kizárólag a magyar káptalanok tényleges tagjainak adományozza, továbbá idézze az uralkodó emlékezetébe, hogy a kánonok stallumokat egyházmegyei papoknak adományozza, hogy az ő rezideálásuk is biztosítva legyen.<sup>69</sup>

A IX/4. kánon felszólította azokat, elsősorban a szerzeteseket, akik pápai diszpenzáció nélkül javadalomképtelenek, hogy a felmentés megszerzése előtt ne merészeljenek javadalmat elfogadni.<sup>70</sup> Továbbá kimondja,

<sup>65</sup> Vö. BITSKEY ISTVÁN: A nádor és az érsek, Esterházy Miklós vitája Pázmány Péterrel. In: Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Szerk.: Angri János – Barta János. Debrecen, 2005. 55–62. p.; FUNDÁRKOVÁ, ANNA: Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff. (1647–1650) Wien, 2009. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 1.) XV–LXVIII. p.

<sup>66</sup> PÉTERFFY, 1742. II. 365–366. p.

<sup>67</sup> PÉTERFFY, 1742. II. 370–372. p.

<sup>68</sup> PÉTERFFY, 1742. II. 370. p.

<sup>69</sup> „...non absque defectu *Ecclesiae Hungaricae* fieri, quod episcopatus titulares, qui antea in Capitulis ernat, extra Regnum constitutis conferuntur; nam nec in synodis, nec in comitiis eorum opera uti possumus, nec in sacramentorum ordinis administratione, aliisque episcopalibus functionibus levamen ab iis habemus.” Uo.

<sup>70</sup> „Illi qui sine dispensatione incapaces sunt beneficiorum, nosse debent, quod non debeant in eorum adeptionem importune sese ingerere; quod ubi fecerint,

hogy kérni kell az uralkodót: a pápánál és a protektornál mozdítsa elő a megerősítéseket, melyek főként a protektor illetékgényei miatt húzódnak, és alig van már felszentelt püspök.

A IX/5. kánon előljáróban idézi a Trienti Zsinatnak a javadalomhalmozást tiltó rendelkezését (eszerint csak akkor lehet kettő, ha az egyik nem elég a megélhetéshez, de nem lehet lelkipásztori jellegű). Ugyanakkor számos ellenkező tartalmú hazai törvényt is citál.<sup>71</sup> A zsinati atyák bár fontosnak tartották, hogy a katolikus szavazatok ne csökkenjenek az országgyűlésben, ám anyagi érdekeik védelmében salamoni és meglehetősen „puha” döntést hoztak. Kijelentették, hogy mind a zsinat, mind az ország törvénye-  
ihez ragaszkodni kívánnak.<sup>72</sup>

A javaikat visszaszerezni igyekvő szerzetesrendek igényét Esterházyval ellentétben nem látja megalapozottnak a zsinat, hangoztatván, hogy önként („*sponte sua*”) hagyták el monostoraikat és kolostoraikat, amikor elmenekültek az országból. Javaikat a világi klérus mentette meg számos veszély közepette sok fáradsággal, és őrizte meg költséget nem kímélve, azokat *optimo iure* szerezte meg és *pro libitu* tartja birtokában. A IX/6. kánon végül kimondja: kérni kell az uralkodót, hogy az egyház legfőbb kegyuraként („*tanquam supremus Ecclesiarum patronus*”) tartsa meg e téren a klérust jogaiban.

A IX/7. kánonban tényleges hivatkozás jelenik meg („*refertur ad sacram Synodus*”) Esterházy írására. Itt rövid úton eltiltásra kerül a *resignatio in favorem*<sup>73</sup> lelkekre veszélyes gyakorlata. Közvetetten idekapcsolódik a 3. kánon is, mely előírja, hogy azok, akik kegyúri közreműködés révén jutnak egyházi tisztséghez, tegyenek esküt, miszerint javadalmukat nem idegenítik el, és nem rontják le.

A IX/8. kánon ugyan külön hivatkozás nélkül, de lényegében szinte átemeli a nádori kifogásokat a püspökségekről történő gyakori áthelyezések kapcsán. A javasolt gyógy mód ugyanakkor szemlátomást ezúttal sem túl radikális. A zsinat résztvevői az uralkodóra hárítják a felelősséget, mondván, nála kell elérni, hogy gyakoroljon e téren önmérsékletet.<sup>74</sup> Arról,

---

condignam contra ipsos habendam animadversionem iuxta Canones infallibiliter noverint. Regulares potissimum, qui suo ordini obstricti habentur, priusquam dispensationem Apostolicam obtineant, quae non consuevit sine magna necessitate, eiusque accurata consideratione concedi, diligentissime attendant in hac re, ne id in hoc genere attentent, quod condigna castigatione emendari debet.” PÉTERFFY, 1742. II. 371. p.

<sup>71</sup> „Leges autem Regni Hungariae usque adeo hanc pluralitatem beneficiorum evitandam consueverunt, ut plura statuta extent in contrarium (Albert art. 8, decr. 13; Math. Art 13; Vladislai decr. 3, art. 56; Decr. Ferd. I. 1548, art. 6.)”. Uo.

<sup>72</sup> „Et quidem vel ex ea causa, quod ex pluralitate beneficiorum vota in comitiis diminuantur, iustissime vitari pluralitas beneficiorum suadetur. In hac igitur re inhaeret S. Synodus decreto S. Concilii Tridentini, ac legibus etiam patriis Regni.” Uo.

<sup>73</sup> „Esse aliquos ex beneficiatis, refertur ad sacram Synodus, qui propria autoritate, sed tamen nominatenus beneficia in alios transferant, proventus interea, eorumque usum sibi reservando.” PÉTERFFY, 1742. II. 371–372. p.

<sup>74</sup> „...oranda itaque sua maiestas erit, ut in mutationibus Episcopatum clementem suam moderationem adhibere dignetur”. PÉTERFFY, 1742. II. 372. p.

hogy a váci püspök személyesen tartózkodjon Nógrádban vagy legalább megfelelő helynököt tartson, a zsinat harmadik, utolsó napján döntöttek.<sup>75</sup>

Az erdélyi püspökség ügyéről nem találunk a kiadott aktákban zsinati döntést. Az uralkodói kinevezési jog elfogadása és egyházmegye kánoni betöltése érdekében a Magyar Királyság püspökei és prelátusai („*Episcopi et Prelati Regni Hungariae*”) külön iratot intéztek „*ex synodali congregatione*” a pápához, kiegészítve a bullák kiállítása díjmentességének kérésével. A felterjesztést – lelőhelye alapján – a Hitterjesztési Kongregáció plénuma tárgyalta, határozat és eredmény nélkül.<sup>76</sup>

## 6. Kitekintés, összegzés

### a) A *Considerationes* római fogadtatása

A Péterffy által előjáróban közölt nádori vázlatpontok és a zsinati kánonok imént idézett pontjai tartalmának gondos összevetéséből már eddig is kikövetkeztethető lett volna a szerves kapcsolat, az, hogy a nemzeti zsinat kánonjainak egyik előterjesztője Esterházy Miklós volt. Ennek megállapítása, bizonyítása és elemzése azonban a vatikáni magyar kutatások lehetősége és feladata maradt. Mint már előkerült, a vatikáni apostoli könyvtár őrizte meg ugyanis számunkra a nádori pontoknak hazai levéltárakban ez idáig fel nem lelt szövegét. A dokumentum nem véletlenül, netán a nuncius hírszolgálatnak köszönhetően került először a pápai Államtitkárságra, majd pedig annak korabeli irataival egyetemben az uralkodó pápai család, a Barberinik tulajdonába. Miként Malatesta Baglioni nuncius Enzersdorfban 1638. július 14-án a Szentszék ügyeit irányító pápai neposnak, Francesco Barberininek írt jelentésében beszámol róla, maga Esterházy adta át neki a szöveget, mondván, „bár a zsinat már véget ért, ám jobban meggondolva úgy ítélte, hogy azt Eminenciádnak is látnia kell és kért, hogy gondoskodjam erről”.

A nuncius jelentése arra enged következtetni, hogy a nádor pontosan informálva volt a zsinat menetéről, és hiába tárgyalták érdemben javaslatait, hoztak kánonokat ezekkel kapcsolatban, a zsinaton történekekkel nem igazán lehetett elégedett, ha hamarosan tudatni akarta metsző kritikáját a pápai udvarral. Malatesta Baglioni először nem akarta átvenni tőle az iratot, ami azt mutatja, hogy szokatlannak, netalán illetéktelennek tartotta a főúr fellépését. Ám a nádor erősködésére és hogy ne sértse meg, eljuttatta Rómába másolatát<sup>77</sup> (az Esterházytól átvett példányt eszerint jónak látta magánál tartani). Mint írja, nem tehetett másként, „a magyarok ugyanis, ha fejükbe vesznek valamit, a siker reménye nélkül is tovább mozgatják azt...”. Baglioni szinte mentegetőzik a *Considerationes* elküldése miatt, és a

<sup>75</sup> PÉTERFFY, 1742. II. 373. p.

<sup>76</sup> Kiadva: CVH I/4. 76–78. p.

<sup>77</sup> Egészen pontosan két másolatot küldött Rómába. Az iratnak a nunciátúra kancelláriáján készült, az alább közlésre kerülővel gyakorlatilag egyező szövegű kópiája megtalálható még: BAV. Barb. Lat., vol. 7009. fol. 21r–24v. A *duplicatum* meglétét az magyarázhatja, hogy Malatesta az Államtitkárságnak mind Francesco Ceva államtitkár által irányított részlegébe, mind pedig Barberini bíboros *in proprio* irodájába (vö.: TUSOR PÉTER: A barokk pápaság. Bp., 2004. 166–185. p., külön. 172–174. p.) tanácsosnak vélte eljuttatni a szöveget. Ami arra utal, hogy mentegetőzésével ellentétben remélt valami hatást a benne foglaltaktól.

bíboros belátására bízva, mi legyen az irat sorsa.<sup>78</sup> A pápai udvarban azonban nem kívánták felhasználni a magyar epizkopátussal szemben, a mind feszültebb viszony ellenére sem. Nemcsak azért, mert a kritika világi részről származott, hanem mert több pontja a Kúria tagjain is számon kérhető lett volna! Az irat hátoldalára ezért csak annyit vezettek rá, hogy helyezték el a könyvtárban, vagyis *ad acta* tették.<sup>79</sup>

Nemcsak Esterházy juttatta el javaslatait Rómába, a kánoni előírásokkal összhangban így tett a hivatalos zsinati határozatokkal Lósy primás is. Ezek a rendes hivatali úton a Zsinati Kongregáció elé kerültek.<sup>80</sup> Azon túl, hogy Pio és Albornoz bíboros lett megbízva szemlélésükkel, nincs más adatunk a Kongregáció állásfoglalásáról.<sup>81</sup> Egyedül annyi történt, hogy valaki, vélhetően Francesco Paolucci titkár oldalt megjelölte az általa különlegesnek vélt pontokat. Nos, ezek két kivétellel<sup>82</sup> a „nádori kánonok” voltak. Az Esterházy javaslatain alapuló határozatok szinte mindegyike feltűnés keltett a Zsinati Kongregáció sokat látott, már 1626-tól (egészen 1657-ig) hivatalában lévő titkárnak szemében.

### b) Tézis

A „nádori előterjesztések” és a „nádori kánonok” római fogadtatásának bemutatásával érkeztünk el oda, hogy pontot tegyünk e szinodológiai vizsgálatunkra és befejezésül megfogalmazzuk tézisüket. Eszerint a kora újkori magyarországi zsinatok „*de reformatione*” szinódusok, alapvetően a tridentínus reform módozataival foglalkoztak, a hittelt (*de fide*) kapcsolatos problémákat elvértve tárgyalták.<sup>83</sup> Különlegességüknek számít azonban az e

<sup>78</sup> A nuncius jelentésének jelzete, melynek a *Considerationes* eredetileg a melléklete volt: BAV. Barb. Lat., vol. 6986. fol. 109r–v.

<sup>79</sup> Mint köztudomású, a levelezések, *discorsók*, diplomáciai iratok, egyéb kéziratok szokásos őrzési helye – kötetekbe kötve – az itáliai arisztokrata családoknál a könyvtárban volt. A levéltár a jogbiztosító, gazdasági jellegű iratokat őrizte. A *Barberiniani Latini* 6894. sz. kötete tartalmazza többek között a korszak többi magyar provenienciájú forrását is, pl. Lósy és Lippay primások leveleit stb.

<sup>80</sup> ASV. Congr. Rom., Concilio, Concilia, n. 89. (Vö. fentebb is.) Ezen kívül csupán az 1858-as esztergomi (ugyanezen szám alatt) és az 1863-as kalocsai tartományi zsinat jegyzőkönyve (n. 27.) található meg a Zsinati Kongregáció levéltárában. A jelek szerint a kánoni kötelezettség ellenére Magyarországról – még ha egyes jegyzőkönyveket esetleg nem megfelelően archiváltak is Rómában – nem igyekeztek a zsinati határozatok felküldésével a Kúriába, Lósy lépését tehát különlegesnek tekinthetjük. A zsinati akták bekötetése (ez szemmel láthatóan római munka) és kézbesítése a magyar püspökkari ágens feladata volt: „*Illustri domino Iacobo Fauilla, exhibeantur*” – olvashatjuk az első oldalon.

<sup>81</sup> A teljes jegyzőkönyv számozatlan. Az utolsó oldalon található rövid feljegyzésből tudjuk, hogy Pio és Albornoz bíboroshoz kerültek az akták, melyeket vissza kellett adniuk a titkárnak, Francesco Paoluccinak: „*cardinalibus Pio et Albornozio, qui restituant [?] secretario*”.

<sup>82</sup> Az egyik a *Circa fidem* kaput 12. pontja: a győri püspök a kalugyereket mozdítsa el. A másik a plébánosi vizsgákról szóló fejezet 3. pontja, miszerint kérni kell a Propaganda Kongregációt, hogy a misszionáriusoknak csak úgy adjon fakultásokat, hogy azokat a megyéspüspökök tudta és engedélye nélkül ne használhassák.

<sup>83</sup> Vö. TUSOR, 2020.

tanulmányban feltárt világi főúri részvétel a határozathozatalban. A világi elem a 15. század egyetemi zsinatain még meghatározónak mondható, élükön Zsigmond római és magyar király összehívó, szervező szerepével. Trientben még ott vannak az uralkodók képviselői, I. Ferdinánd előterjesztésekkel is él a Zsinaton. Az alsóbb szinteken azonban a protestánsokkal ellentétben, katolikus viszonylatban a zsinat kizárólag a klérus ügye lesz, e folyamatban az 1638. évi magyar nemzeti zsinat údíró kivétel. És egyszeri kivétel. Az abszolutizmus és a katolikus hegemonia megszilárdulásával nemcsak a világi katolikus elit ilyen jellegű megnyilvánulásai, hanem a zsinatok is háttérbe szorultak. A szekularizáció kiteljesedő folyamatában az egyháziak egyre csökkenő mértékben tudtak beleszólni kormányzati, politikai ügyekbe, a világiak pedig az egyház belső életébe: ezt a jelek szerint 1638-ban még meglévő és elfogadott lehetőséget az állam monopolizálta mindinkább magának, legszemléletesebb módon a jozefinizmus és posztjozefinizmus évtizedeiben.<sup>84</sup>

---

<sup>84</sup> Egy másik magyar, szinodológiai sajátosságra, miszerint a nemzeti zsinat 1648-ban mint az egyházi autonómia kifejezője jelenik meg bizonyos kérdésekben az – egyébiránt fő támasznak számító – államhatalommal szemben ld.: TUSOR PÉTER: Nemzeti zsinat, 1648. Katolikus rendi autonómiatörekvés a kora újkori Magyarországon. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk.: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Bp.–Pécs, 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, 10.) 69–129. p.

## „Hogyan lehet szeretni a hazát?” Zadravecz István egy interjúja és két szentbeszéde, Szeged–Alsóváros, 1919. január – május

*Sarnyai Csaba Máté*

### **Bevezetés**

Mielőtt a tanulmányunk alcímében jelzett tárgyára térnénk, szót kell ejtünk a témánk szempontjából hangsúlyos életrajzi elemekről, Zadravecz pályájának 1919-es szakaszáról. Ennek felvázolását követően az általa 1919. január második felében a költő Juhász Gyulának adott interjúján keresztül igyekszünk rávilágítani arra, milyen volt a viszonya a körülötte felmerülő radikális világi és egyházi mozgalmakhoz. Majd két 1919. májusi szentbeszédéből kiindulva törekszünk rámutatni arra, hogy a tanulmányunk címében feltett kérdésre milyen zadravecki válasz bontható ki. Végül a fentiekben bemutatott forrásokat abból a szempontból értelmezzük, hogy miért és mennyiben tűnhetnek egy Zadravecz által vázolt világ – ember és társadalomkép kritérium-rendszerének és értékrendjének. A Horthy-korszak későbbi eszmei-szellemi és ideológiai fejleményeinek tükrében felvetjük azt is, hogy mindezek tekinthetők az utóbb „szegedi gondolatnak” nevezett keresztény-nemzeti program egyik lehetséges korai megfogalmazásának is.

### **1. Zadravecz István pályája a forradalmak idején<sup>1</sup>**

Az őszirózsás forradalom Zadraveczet Szegeden találta.<sup>2</sup> 1918. október 31-én, a Károlyi-kormány megalakulásakor mondott szentbeszédében így fogalmazott: „Ne gondoljátok, hogy a forradalomnak független Magyarország a célja. Bár ez volna, én szívemből kiáltanám rá az éljent. Vallás, pap, egyház, hazaüldözés az egésznek a mottója!”<sup>3</sup>

A proletárdiktatúra, elsődlegesen a francia katonai jelenlét miatt, csupán néhány napig állt fenn Szegeden. Ez idő alatt, miután a budapesti kormányzótanács kimondta az egyház és az állam teljes szétválasztását, március 25-én a szegedi forradalmi kormányzótanács határozata alapján

---

<sup>1</sup> A tanulmány ezen része korábbi formájában megjelent: SARNYAI CSABA MÁTÉ: Az autonómiáról nézetei egy papnak, 1919. március. (P. Zadravecz István az ellenforradalom „Kapisztránja” a katolikus autonómiáról.) In: Magyarország és Európa, 1919–1939. Szerk.: Döbör András – Kiss Gábor Ferenc. Szeged, 2001. (Belvedere könyvek.) 107–109. p. Jelen tanulmány szerzője *köszönettel* tartozik ORMOS MÁRIA professzor asszonynak, aki felhívta figyelmét a szegedi ellenforradalmi kormányok működésével kapcsolatos történeti kutatások problémáira.

<sup>2</sup> Zadravecz János – az István nevet a ferences rendbe való belépésekor vette fel – 1884-ben született Csáktornyan. Szülei papi pályára adták, tizennégy éves korában lépett be a franciskánusokhoz. A rend Rómába küldte tanulni, itt szentelték fel 1907-ben. Ezután a bajai, majd a gyöngyösi rendi iskolában teológiát tanított. 1915-ben került Szegedre, ahol házfőnök lett. Politikus alkatú ember lévén a szószerket gyakorlata felhasználta arra, hogy az ige hirdetését politikai állásfoglalással kösse össze. A háború alatt tartott szentbeszédeivel jelentős népszerűsége tett szert hívei körében és a városban egyaránt.

<sup>3</sup> Idézi: NAGYMIHÁLY SÁNDOR: Zadravecz püspök, a szegedi Kapisztrán. Bp., 1941. 49. p.

Zadraveczet letartóztatták. Kérdésére, hogy ez politikai okokból történt-e, hiszen ekkor a Károlyi-párt helyi szervezetének alelnöke volt, nem kapott választ. Két nap múlva a tiszavirág életű proletárdiktatúra exponensei elmenekültek a városból, így a páter is kiszabadult.<sup>4</sup>

István atya akkor kerül ismét a politika vérkeringésébe, amikor április 25-én, az előző nap Bécsből Szegedre érkezett Gömbös Gyula javaslatára, az országban először itt alakult meg az Anti Bolsevista Comite helyi szervezete, amely tagjai közé választotta. Ezt május 4-én hozták nyilvánosságra.<sup>5</sup>

A következő, szempontunkból két esemény miatt is fontos, időszak július közepe. 12-én a gr. Károlyi Gyula vezette kormányt felváltotta P. Ábrahám Dezső kabinetje. Horthy Miklós, ekkor még mint hadügyminiszter, felhívta a kormány figyelmét arra, hogy a sikeres ellenforradalmi katonai tevékenység érdekében szükséges a – még a június 5-i parancsa alapján szerveződő – nemzeti hadsereg egységes irányítása. Ezt egy külön felállítandó hadsereg-parancsnokság segítségével látta megvalósíthatónak.<sup>6</sup> Miután Horthynak az antant tiltakozása miatt távoznia kellett a Hadügy Minisztérium éléről, megkapta a nemzeti hadsereg fővezérletét. Ezzel nagyjából egy időben, július 15-én, pedig Zadravecz István a Klauzál téren felszentelte a Prónay-különítmény zászlaját.<sup>7</sup> Az ebből az alkalomból tartott nagyhatású beszédében az alakuló nemzeti hadsereg hivatását Hunyadi János pogány törökverő seregének küldetéséhez hasonlította.<sup>8</sup>

Horthy napi kapcsolatban állt ebben az időszakban Zadravecz-cel. Ideológiai kérdésekről, politikai tendenciákról és perspektívákról egyeztettek.<sup>9</sup> Zadravecz később is gyakran vont párhuzamot a Szegedről való indulás hasonlatosságára építve a kormányzó Hunyadi János és Horthy Miklós, valamint a ferences Kapisztrán Szent János és saját maga között.

A tanácskormány augusztus 1-i lemondása után már csak rövid ideig, de nagy aktivitással működtek a Szegeden koncentrálódó ellenforradalmi erők. Horthy augusztus 9-i hadparancsában bejelentette fővezérré való kinevezését, és már másnap felkereste István atyát kérve tőle, hogy tábori papként csatlakozzon a Dunántúlra induló nemzeti hadsereghez. A *guardián* az ugyanezen a napon elmondott prédikációjában fogalmazta meg a maga hivatását: „Két talizmánt viszek magammal: keresztet és Magyarország térképét(...)felrázom mindenkiben a keresztényi érzületet és a nemzeti önérzetet. Azért élek, azért dolgozom, hogy a régi haza határaiból, a régi Magyarország földterületéből semmi el ne vesszen.”<sup>10</sup>

<sup>4</sup> A szegedi ferences rendház története. (*Historia Domus*) (továbbiakban: HD.) I. köt. (1820–1920.) 1919. március 25. 705. sz.; 1919. március 27. 706. sz.

<sup>5</sup> Erről ld.: KELEMEN BÉLA: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919) Szeged, 1922. (továbbiakban: KELEMEN, 1922.) 100. p.

<sup>6</sup> BORÓVI JÓZSEF: A magyar tábori lelkészet története. Bp., 1992. (továbbiakban: BORÓVI, 1992.) 126. p.

<sup>7</sup> Érdemes megjegyezni, hogy a zászlóánya Gömbös Gyuláné volt. KELEMEN, 1922. 366. p.

<sup>8</sup> BORSÁNYI GYÖRGY: Páter Zadravecz titkos naplója. Bp., 1967. 9. p.

<sup>9</sup> MIKLÓS PÉTER: Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2007. 2. sz. 205–212. p.

<sup>10</sup> Idézi: KELEMEN, 1922. 458. p.

József főherceg mint kormányzó – a fővárosban megalakult Fridrich István vezette kormány hozzájárulásával – Horthyt az összes magyar haderő parancsnokává nevezte ki. Két nap múlva az Ábrahám Dezső vezette második szegedi kormány beszüntette működését, Horthy pedig 13-án Szegedről Siófokra utazott, ahol felállították a nemzeti hadsereg főhadiszállását.

Horthy hatalmának 1919. novemberi biztosítása után a fővezérség a katonai tábori lelkészi kar újjászervezését kezdeményezte.<sup>11</sup> Bár a Huszárkormány részéről a korábbi tevékenységük alapján országosan jóval ismeretebb és elismertebb Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, illetve Bangha Béla jezsuita szerzetes neve is felmerült e tisztségre,<sup>12</sup> a fővezér – Horthy Miklós – a magyar nemzeti hadsereg azon óhaját fejezte ki, hogy előbb apostoli tábori helynökké – majd a szükséges procedúra után – tábori püspökké azt a Zadravec Istvánt nevezzék ki: „aki a keresztény világnézetért és a magyar nemzeti eszméért vívott küzdelemben mindkét forradalom idején kiváló és eredmény teljes tevékenységet fejtett ki és ezen szereplése következtében a hadsereggel immár elválaszthatatlanul összefonódott.”<sup>13</sup> Ezzel összecsengenek a szegedi ferences rendház *Historia Domus*ának a pátertől közvetetten idézett sorai: „Ő tudja, és nevetve mondogatja, hogy a sok lótás-futással, ellenforradalmi gyűlésezgetéssel: vagy a hazamentők lajstromába írja be a nevét, vagy pedig az akasztófát kovácsolja össze magának.”<sup>14</sup> Innentől kezdve pályája 1921-ig töretlen.<sup>15</sup>

<sup>11</sup> A körletparancsnokságonként felállítandó tábori lelkészi hivatalokról ld. 147055/eln.6.–1919. sz. rendeletet, idézi: BORÓVI, 1992. 129. p.

<sup>12</sup> BORÓVI, 1992. 132. p.

<sup>13</sup> Horthy Miklós levele Csernoch János hercegprímáshoz. BORÓVI, 1992. 33. p.

<sup>14</sup> HD. I. köt. 1919. május 6. 708. sz.

<sup>15</sup> Az első töréspont az a sok vitát kiváltó elképzelése, amelyet röviden a Kapisztrán-kultusz kibontakoztatásaként summázhatunk. Ennek jegyében Hunyadi János tábori papját a magyar hadsereg hivatalos védőszentjévé szerette volna nyilváníttatni. Horthynak szóban 1921. február 17-én tette meg javaslatát ez ügyben, majd írásban fordult a honvédelmi miniszterhez március 29-én. A proposíció ellen egyrészt tiltakoztak a protestánsok, hiszen a hadsereg egészére vonatkozó szent kultusz nyilvánvalóan ellenkezett egyházi tanításaikkal. Nem lelkesedtek azonban érte a katolikus püspökök sem, mivel részben a ferences rend esetleges túlhangsúlyozását, részben pedig eléggé szembetűnő személyes áthallásokat véltek felfedezni benne. A királykérdésben elfoglalt pozíciója tovább nehezítette Zadravec helyzetét a kor egyházi és politikai viszonyrendszerében. Egyházi méltósága, püspöktársai többségéhez hasonlóan inkább királyhűséget diktált volna a számára. Másfelől viszont, mint a fentiekben is láthatuk, a Horthy-rendszer politikai elitjéhez erős szálak kötötték. Az a pillanat, amikor egyértelműen állást kellett foglalnia a IV. Károly királyhoz átállt csapatok és a Horthyhoz hű hadsereg közötti budaörsi csata napja 1921. október 23-án. Zadravec, ahogyan ezt tőle, mint tábori püspöktől kategorikusan megkövetelték, elutazott Budaörsre és kiállt a Horthyt támogató erők mellett. Ezzel a nehezen elkerülhető lépéssel egyházi körökben tovább gyengítette helyzetét. Egyházi és politikai ellehetetlenüléséhez végül a frankhamisításban való közreműködése vezetett. A botrány 1925 végi kirobbanása után személye a Bethlen-kormánynak és az egyháznak egyaránt kényelmetlenné vált, így Zadravec benyújtotta lemondását. A húszas évek végén teljesen megválnak az aktív közéleti szerepléstől, visszavonul a budapesti ferences rendházába.



## 2. A „vita communis” és/vagy kommunizmus 1919. január

A Károlyi-féle népköztársasággal szembeni elégedetlenség erősödik, de még bő két hónappal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt járunk. Juhász Gyula – a *Historia Domus* megfogalmazása szerint a „kommunisták fővezére és egyleteiknek lelke”<sup>16</sup> – felkereste a pátert, hogy a papság aktuális helyzetéről és az ország állapotáról egy interjúban véleményét kérje.<sup>17</sup> Egyszermind azért is, hogy támogassa törekvéseiket, különösen az ország területi épségének megvédése érdekében. Az utóbb történetek fényében Zadravecz itt olvasható gondolatai mindenképpen érdekes, és tovább gondolásra érdemes, adalékkal szolgálhatnak.

A *Tűz* című szegedi radikális hetilap hasábjain megjelent beszélgetésben az őszirózsás forradalmat már – eltérően az 1918. október 31-i idézett prédikációjától és más későbbi megfogalmazásaitól – szükségesnek, igazságosnak, nagy bűnök és nyomorúságok megszüntetőjének nevezte. Ő már a Nagy Háború idején mondott szentbeszédeiben is megjósolta, hogy az istentelen háború után jön a nép ítélete. Juhász Savonarola prófétái ítéleteihez hasonlítja azokat a szöszékről korábban elmondott szavait, melyek szerint: „eljön az idő, amikor nem kaszárnnyák és kardok kellene, hanem a kultúra templomai: iskolák és könyvesházak és az írók, tudósok, tanítók tolla fog diadalmas harcba fogni!” Zadravecz ebben a nyilatkozatában a demokrácia híveként aposztrofálja magát, hiszen mint ferences szerzetes önként vállalt szegénységben él. „A kommunizmust mi a magunk körében már századok óta megvalósítottuk, vita communisban élünk” – mondja. Ez a legideálisabb életközösség annak az embernek, aki szabadon és tökéletes-ségre törekedve akarja földi hivatását teljesíteni.

A következőkben az előző év októberében létrejött radikális reformokat követelő szegedi papi tanács elképzeléseiről kérdezi a költő a gardiánt. A válasz megértéséhez röviden összefoglaljuk a fent említett reformtörekvéseket.

Épp a Károlyi-féle népköztársaság kikiáltásának napján, „Magyarország megújhodása hajnalán”, 1918. október 16-án, a ferences rendház *Historia Domus*-át idézve, „a szegedi alsópapság egyik-másik meggondolatlan tagja” hozta létre a Délmagyarországi Papi Tanács Végrehajtó Bizottságát. „Nem akarunk szembe helyezkedni Egyházunk hierarchiájával és dogmáival, de korszerű reformot sürgetünk” – írják paptársaiknak szóló kiáltványukban. Mivel a püspöki aula környékéről kiinduló mozgalom „sohasem váltott ki őszinteséget a papság lelkéből, szakítsuk el végre magunkat a

---

Emlékiratai megírása után zarándokutatót tesz a Szentföldre, erről egy kisebb könyvet is ír, majd a *Szentföld* című kiadványt és a *Katholikus Lexikont* szerkeszti. A bécsi döntéseket követően buzdító beszédeket tartva tért újra vissza a nyilvánosság elé. A második világháború után mint háborús és népellenes bűnöst a népbíróság két évi szabadságvesztésre ítélte. 1954-ben részt vett a Keresztény Nemzeti Párt illegális szervezetében, majd 1960-ban olyan kispapokat szentelt fel, akiket, mivel szembe fordultak az állam és az egyház között létrejött 1950-es „megállapodással,” kizártak a központi papi szemináriumból. 1965-ben halt meg. Az esztergomi Ferences Rendház kriptájában nyugszik.

<sup>16</sup> HD. I. köt. 1919. január 12. 701. sz.

<sup>17</sup> Páter Zadravecz a világ és a papság dolgairól. Írta: Juhász Gyula. In: *Tűz*, 1919. január 23.

sima arcú udvaroncok befolyásától és csináljuk meg a mi ügyünket magunk, ő nélkülük”.

A program pontjai: 1. A papnevelés gyökeres reformja. 2. Az alsópapság anyagi helyzetének rendezése. 3. Az országos papi nyugdíj intézmény bevezetése. 4. A papi szemináriumok, üdülőhelyek, nyugdíjas papi otthonok felállítása és betegsegélyező pénztár létesítése. 5. A párbér, kepe stb. javadalmazási rendszer eltörlése. 6. A szolgálati pragmatika behozatala. 7. A túl nagy lélekszámú plébániák decentralizációja és a szükséghez képest új plébániák felállítása. 8. A mise kivételével a többi szertartásnak anyanyelven való végzése. 9. Az országos autonómia létesítése, amelyekben az egyes egyházmegyék az egyházmegyei papság köréből a világi elem bevonásával titkos szavazással választják meg a püspököket. 10. Az egyházmegyei zsinatok öt évenkénti tartása. 11. A kanonoki intézmény eltörlése, a káptalani vagyonnak a papnevelésre, papi nyugdíjra és rokkantalapra való fordítása. 12. A katolikus egyháznak szabad érintkezése az egyház fejével. 13. A szerzetesrendek fennmaradása a regulájuk teljes szabadságában. 14. A vallásoktatás kötelezettsége az összes iskolában, melyet a papság végez, úgyszintén a vallás mélyítésére szolgáló egyesületek létjogosultsága az iskolákban. 15. A felekezeti iskolák fennmaradása. 16. A vallás szabad gyakorlása. 17. A felekezeti egyesületek szabadsága és állami elismerése. 18. A szekularizáció esetén az egyházi alapok, épületek, szerelvények, műkincsek sérthetlensége. 19. Szekularizáció esetén azon templomok és intézmények fenntartási alapjának biztosítása, melyeket a szekularizált alapokból tartottak fenn. 20. A cölibátus eltörlése minden korlátozás nélkül.

A fenti elképzelések kapcsán Zadravecz megjegyzi, hogy szükségesnek tartja az egyházban is a haladást, elsősorban a gazdasági reformokat. A cölibátust azonban szerinte fenn kell tartani, mert „eksztázis és szabadság nélkül nincs valódi lelki élet, nincsen papi értéktöbblet, már pedig a család mind a kettőben bénítaná és akadályozná a lelkek atyját”.

Aki nősülni akar, az lépjen ki a papi rendből, de az egyház ne átkozza ki. „Legyünk liberálisok másokkal szemben, önmagunkkal szemben pedig szigorúak!” – zárja le a beszélgetést.

### **3. Zadravecz István hazaszeretet-értelmezése 1919 májusában**

Zadravecz Istvánnak az első, szempontunkból fontos egyházi beszéde<sup>18</sup> 1919. május 4-én hangzott el épp az Anti Bolsevista Komitee szegedi szervezetének megalakulásával egy időben az alsóvárosi Ferences templomban. Már ezen a misén is megjelent a teljes tisztikar, élén a tábornokokkal.

A gardián a 23. zsoltár pásztor metaforájával kezdi szavait. Úgy értelmezi a közismert képeket, hogy azok – tekintet nélkül minden esetleges eltérésre – az emberek közti megértés teljességének kifejezései. Azt is implicálják, hogy egy igazi hatalom, egy igazi erő létezik, a keresztényi szeretet összetartó ereje.

Zadravecz fontosnak tart egy olyan igaz „ideát”, a jézusi életmodellt, amelynek a fényében az emberek megértik, hogy testvérek. Így az erő nem válik egymással szembeni erőszakká, csak a közös jog együttes védelmét

<sup>18</sup> Nyomtatvány. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, XIV. 10. (= Tonelli Sándor iratai, 1919–1939.) 1. dob. Francia megszállásra vonatkozó iratok, 1919/1920.

szolgálja. „E hasonlata, s tanítása által Jézus a legnagyobb internacionalista” – hangzanak szavai.

Az ember szerinte kétféleképpen kötődik a világhoz, amelyben él: szellemi, vagyis világnézeti szempontból és anyagi érdekei által. A fent idézett jézusi értelemben, szellemi szempontból internacionalistának kell lenni, „akár Szegeden él az az ember fehér rámába szorítva – akár Afrikában fekete rámába szorítva – akár Budapesten várja szorongva a történéndőket”.

A krisztusi internacionalizmustól lép tovább a páter a nemzet fogalmának értelmezése felé. A szónok úgy látja, nem az aktuális politikai küzdelmek révén jön létre a nemzet, hanem a nemzeti szellemben lévő erő alkotja a honszellemet. A hazát szeretni, védeni, hazafinak lenni jog és kötelesség: „Sőt, annak hogy a nagy elv: „egy akol és egy pásztor” teljesüljön, előfeltétele a népek és nemzetek hazaszeretete. A nemzeti- és hazaszeretet alapja tehát a nagy internacionálé szeretetnek [...] Egyik a másikat feltételezi.”

Beszéde következő részében nyíltan az aktuális helyzet felé fordul az egyházi és vállaltan aktuálpolitikizál. Értelmezésében a történelmi hagyományokban gyökeredző Magyarország keresztény alapra épülő, független, önrendelkezéssel bíró, a Kárpátoktól szegélyezett „szent föld”: „belesápadna az, ki ezt a megszentelt földet, oly hazaáruló internacionálénak akarta kidobni!”

Az általa elgondolt haza és nemzet képét tárgyalva teszi fel a szónoki kérdést a házfőnök: „Hogyan képzelem el a fölépítését?” Ehhez először a közelmúlt és a jelen hibáit, vétkeit, bűneit kell feltárni. Olyan, kezdetben jogos, vágyak törtek fel a társadalom szenvedő tömegeiben, amelyek elkeseredésbe és jogtalanságba átsapva egészen a fennálló helyzetig, a proletárdiktatúra kilengéséig vezettek. „Legutolsó gondolatként a vörös hadsereg akartak hazát menteni s újra építeni. És a hazamentő vörös hadsereg mint rablóbandával találkozunk!”

A megszálló francia csapatok vezetői azt mondják, hogy „amint a magyar nemzet önérzetre ébred, nemzeti kormánya lesz, tárgyalnak vele, s jogait visszaadva kivonulnak e hazából”. Ekkor még nem volt tudható, hogy ebből mi valósul meg. Ebben a helyzetben a magyarság előtt álló feladatot egyértelműnek látta ZdravecZ: öntudatra ébredve menteni a történelmi hazát.

A pusztító internacionális szocializmus képével szembeállítja a „nemes, nacionális szocializmus” képét. Az utóbbi fogalom és gyakorlat a szónok értelmezésében röviden azt jelenti, hogy lett-légyen szó bármely társadalmi osztályról vagy politikai orientációról, azok egyeduralomra ne jussanak, így elkerülhető a párturalom és az osztályharc egyaránt. Ehhez tartozik még, hogy a létrejövő szabad országban mindenki lehetősége és tudása szerint tudjon érvényesülni. „Ha ilyen szociális alapra helyezzük a hazát, akkor érvényesül a munkás”, de ugyanakkor a szellemi munka is megkapja az őt megillető helyet. Ember és ember közötti különbség csak abban lehet, hogy „ki bír többet tenni az édes haza oltárára”.

Egy héttel később, május 11-én, tartott tábori miséjének prédikációja<sup>19</sup> szorosán kötődik a korábban ismertetett szentbeszédéhez. Az előzőben a

<sup>19</sup> Nyomtatvány. – Uo.

polgárság és a munkásság számára ad iránymutatást a hazaszeretet mibenlétéről az adott pillanatban, az utóbbiban is ugyanez a szándék vezérli, csak most a főként katonai hallgatóság előtt.

Kiindulásként a számára legfontosabb katonai erényeket fogalmazza meg: „Én a katonában két erényt láthatok csak: 1. a hazaszeretetet és 2. a fegyelmet.”

A civil polgár hazaszeretete – Zadravec meglátása szerint – elsődlegesen magánérdekére és tulajdonára épül, és így többnyire érdek- és pártarcokra fullad. A katona ezzel szemben nem állhat egy egyén, egy politikai párt vagy egy dinasztia privát érdekeinek szolgálatában: „Mert ezek mind dulakodnak a haza adta hatalomért, míg ő a hatalom gyökerét, a haza fogalmát védi s szolgálja.”

Az elmúlt évszázadokban a katonai nevelés célja a dinasztia, az uralkodó, és nem a haza szolgálata. A Habsburg–dinasztia a legkevésbé sem forrt össze a haza eszményével. A gardián különbséget tesz a magyarság érdekeit szem előtt tartó nemzeti király és a „fizetett király” között. Előbbi az, aki kifejezheti a nemzet egységét: „Vér a nemzet véreből, lélek a nemzet lelkéből, test a nemzet testéből.”

A katonák hazaszeretetének pártokra vagy kormányformára való tekintet nélkül a haza idealizált, keresztény-nemzeti eszményére kell épülnie. A fegyelem és a hazaszeretet erénye összefonódik a katonaságban. Ez a fegyelem „az alapja minden hatalomnak, minden erőnek”.

A rosszul értelmezett militarizmus, mint ahogyan ezt a háború megmutatta, pusztulás és szenvedés forrása. „Ha azonban felette áll a pártérdeknek, felette a kormányformáknak és egy a gerince: „hazám közbiztonságát megvédem”, akkor nem militarizmus a neve, hanem honszerem!” – jelenti ki István atya.

Záró gondolataiban külön szól a megújuló katonaság parancsnokaihoz. „Minden katonában embert és magyart lássatok!” – hangzanak szavai. Katonáknak és polgároknak a hazaszeretet összetartó erejére támaszkodva, címre és rangra való tekintet nélkül, össze kell fogniuk az ország újjáépítésében. E nagy újjáépítésben „velünk a jó Isten és a Magyarok nagyasszonya!” – fejezi be prédikációját Zadravec István.

#### **4. Zadravec megnyilvánulásai 1919 első felében és a „szegedi gondolat” szellemi gyökerei**

Már a háború alatti szentbeszédeiben is előre vetíti, hogy „eljön az idő, amikor [...] iskolák és könyvesházak és az írók, tudósok, tanítók tolla fog diadalmas harcra fogni!” Más szóval a kultúra, a szellem és az iskolák képviselik a háború utáni át/újjáépítés valódi fundamentumát. Nem a forradalmak alapozhatják meg az ország megmentését és rekonstrukcióját. Hisz már az 1918. október 31-i szentbeszédében is azt mondja, hogy „Vallás, pap, egyház, hazaüldözés az egésznek a mottója!”

A Juhász Gyulának 1919 januárjában, a forradalmak között, adott interjújában a későbbi szentbeszédben említett, keresztényi eredetű nemes szocializmus forrása a krisztusi *vita communis*. Ez a legideálisabb életközösség annak, aki szabadon és tökéletességre törekedve akarja földi szent hivatását teljesíteni. A katolikus egyházon belüli reformok kapcsán az alsó papság jobb anyagi ellátását és az egyházi vagyon kezelésének újragondolását tartja fontosnak. Ugyanakkor azonban elutasít bármilyen egyházfe-

gyelmi vagy a hierarchiát érintő változtatási igényt, mert ez az egyház belső stabilitását és erkölcsi mértékadó szerepét veszélyeztetné. A klerikusok elmélyült belső lelki szabadsága átélte hitükre épül, mert „eksztázis és szabadság nélkül nincs valódi lelki élet, nincsen papi értéktöbblet”. Egy keresztény erkölcsi fundamentumra alapozódó fizikai, lelki, szellemi rekonstrukció háttérében a fentiekben vázolt, a hívek szemében stabil és autentikus egyház állhat. Ez az eklézsia keresztény erkölcsi- és hitközösség.

Az 1919. májusi szentbeszédre térve, ezekben láthatjuk, hogy a történelmi viharok után a társadalmi összefogás megteremtésének eszmei kiindulópontja a jézusi életmodell, amelynek legfőbb kisugárzása a testvériség. Ez első szinten a különböző népek, fekete-afrikaiak – gondoljunk csak a Szegedet megszállva tartó francia gyarmati katonákra – vagy épp a háború és a forradalmak miatt szorongó magyarság közti keresztényi „internacionalizmust” jelenti. Ez a keresztény internacionalizmus szemben áll az országot és a nemzeteket további romlásba döntő proletár internacionalizmussal. Ebben a jézusi internacionalizmusban, a történelmi hagyományokban és a földrajzi keretekben gyökeredzik a magyarságot összetartani hivatott keresztény-nemzeti szellem, amely a társadalom eltérő csoportjainak összetartozás-tudatát hivatott megalapozni. Ez a közösségtudat akadályozza meg a magyar társadalom egyes csoportjai közt, az adott korban oly jellemző erőszakot. A fenti eszmei alapokon nyugvó összetartozás-tudat általánossá válva a nemzet öntudatra ébredését szolgálhatja. Ez a közös öntudat pedig egy idealizált „nacionális szocializmushoz” vezet, ahol minden egyes ember vagy csoport – munkás, értelmiségi, civil vagy katona – képességei szerint érvényesülhet, a különbség egyedüli fokmérője a hazáért hozott áldozat nagysága. Ez a keresztényi alapú „nemes szocializmus” mentheti meg a nemzetet és őrizheti meg a történelmi hazát. A társadalmi változás élén – Jó pásztor módjára – egy a magyarságot szolgáló, azt megtestesíteni hivatott nemzeti királyt képzel el Zadravecz.

A katonák szerepe nélkülözhetetlen és elsődleges ebben a társadalomképben. Ők az idealizált, mindenek – de főként pártok, részérdekek – felett álló hazaszeretet megtestesítői. Ők fegyelmezettségükkel példát adhatnak, és kell is hogy adjanak, a parciális érdekeik közt elvesző, a nemzeti közösség együttes érdekeit szem elől tévesztő civil társadalomnak. Ha mindez együtt van, akkor „velünk a jó Isten és a Magyarok nagyasszonya!”

Az 1919-es proletárdiktatúra alatt meggyengült a hagyományos dualista gyökerű vezetőréteg. Ez ad lehetőséget arra, hogy felmerüljön nemzeti szellemben egy hagyományait őrző, ugyanakkor új szellemű – nem a szabadelvű politikai tradíciókra épülő – Magyarország megteremtésére irányuló törekvés. Ennek eszköze az, hogy a munkásság, a polgárság és a parasztság összefonódva leváltja a 19. század második felében hatalmat gyakorló politikai elitet a nemzeti szellemű középosztály vezetésével. Ennek az átalakulási elképzelésnek az ideológiai alapját képezi a Zadravecz által vázolt világ-, ember-, és társadalomkép értékrendje. Ez tekinthető a később „szegedi gondolatnak” nevezett keresztény-nemzeti program egyik lehetséges korai megfogalmazásának.

## Az Apostoli Szentszékek és magyarországi diplomáciai képviselőjének elképzelése a pécsi püspöki szék betöltéséről 1922–1923-ban<sup>1</sup>

*Tóth Krisztina*

Az 1920-as évek elején a pécsi püspökség élén Zichy Gyula állt, aki egyházmegyéjében számos egyházi kezdeményezést felkarolt, fellendítette a hitéletet, több plébániát erigált, gimnáziumot és internátust alapított, nyomdát hozott létre.<sup>2</sup> Mindez hozzájárulhatott, hogy feléje fordult Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nuncius figyelme, amikor Várady Lipót Árpád kalocsai érsek szívbetegsége elhatalmasodott, és fennállt az érsekség közeli megürülésének lehetősége, majd az érsek halála után a kormány, a kormányzó és a primás jelöltjeivel szemben ezirányú előléptetését szorgalmazta.<sup>3</sup>

A kalocsai érseki szék betöltésének kérdése, amely több évig húzódott, a püspökkinevezések gyakorlatának kialakításában is jelentőséggel bírt, számos történésznek megragadta a figyelmét, és nagyrészt hazai levéltári források alapján alaposan feldolgozták.<sup>4</sup> E kinevezés mellékszálaként jele-

---

<sup>1</sup> Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében, a 128346-os számú „A szentszéki-magyar kapcsolatok 20. századi ismeretlen fejezetei” című NKFI PD Ösztöndíj támogatásával.

<sup>2</sup> Vö.: LAKATOS ANDOR: Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki széken (1923–1942). In: Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Szerk.: Horváth István – Kikindai András. Bp.–Pécs, 2007. (továbbiakban: LAKATOS, 2007.) 111. p. Pécsi tevékenységéről összefoglalóan: TENGYEL ADRIENN – KOVÁCS ZOLTÁN: A millenniumtól a szerb megszállás végéig. In: A pécsi egyházmegye ezer éve, 1009–2009. Szerk.: Sümei József. Pécs, 2008. (továbbiakban: TENGYEL–KOVÁCS, 2007.) küln. 169–173. p.

<sup>3</sup> Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (továbbiakban: S.RR.SS. AA.EE.SS.), Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. ff. 34r–37r. Zichy kinevezését feltételezi például 1923. március 8-án Pietro Gasprinak írt jelentésében: uo. ff. 60r–62r, 60r, vagy például 1923. április 30-i jelentésében: uo. ff. 50r–53v, 50r.

<sup>4</sup> CSIZMADIA ANDOR: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban. Budapest 1966. (továbbiakban: CSIZMADIA, 1966.) 276–301. p.; GERGELY JENŐ: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945. Bp., 1997. (továbbiakban: GERGELY, 1997.) 22., 54–57., 58. és 59. p.; SALACZ GÁBOR: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon. Bp., 2002. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 16.) (továbbiakban: SALACZ, 2002.) 43–97. p.; LAKATOS, 2007. 111–116. p.; LAKATOS ANDOR: A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje (1909–2009). In: A Kalocsa-Bácsi Érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéig. Pozsony, 2009. 19–28. p.; FEJÉRDY ANDRÁS: A Szentszék és a püspöki híiségeskü új szövegének megállapítása 1924-ben. In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Szerk.: Fejérdy András. Bp., 2015. (továbbiakban: FEJÉRDY, 2015.) 107–145. p. Az utóbbi tanulmány olasz nyelvű változata: ANDRÁS FEJÉRDY: La Santa Sede e la definizione del nuovo testo del giuramento di fedeltà allo stato nel 1924. In: Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l’Ungheria (1920–2015). A cura di András Fejérdy.

nik meg a szakirodalomban a pécsi megyéspüspöki kinevezés. A szoros összefüggés vitathatatlan, azonban több olyan kérdés van, amelyről különösen a szentszéki levéltári források fényében, ezeket összevetve a hazai levéltári források anyagával, tisztább képet nyerhetünk.<sup>5</sup> Közéjük tartozik például, hogy kik merültek fel 1922-ben és 1923 első hónapjaiban mint lehetséges jelöltek az előléptetéssel esetlegesen megürülő püspökségre, hogyan szerzett róluk a nuncius információt, ezeket milyen formában hasznosította az Apostoli Szentszék a döntéshez, illetve, hogy ez utóbbihoz milyen szempontokat vettek figyelembe, mennyiben befolyásolta azt a nuncius és a kormány vélekedése. Ennek a döntési folyamatnak a lépéseit szeretném jelen tanulmányomban szentszéki levéltári források bevonásával feltárni, különös tekintettel annak pécsi vonatkozásaira.

### I. A pécsi püspöki szék megürülésének felmerülése 1922-ben

A pécsi püspöki szék betöltésének kérdése *sede plena* vetődött fel először 1922-ben a kalocsai érseki szék várható megüresedése kapcsán, ugyanis Várady Lipót Árpád kalocsai érsek gyógyíthatatlan szívidegbetegségben szenvedett,<sup>6</sup> a kormány és a kormányzó pedig szerette volna, ha eljön az idő, jelöltjét, Prohászka Ottokár akkori székesfehérvári püspököt<sup>7</sup> a kalocsai érseki székben látni. Továbbá a főkegyúri jog szünetelése idején a püspöki kinevezések mikéntjére vonatkozóan is szerettek volna precedenst teremteni, mivel nem volt kialakult gyakorlat: ez volt az első várható üresedés a király nélküli királyságban. Így 1922. szeptember 18-án Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter<sup>8</sup> kifejtette álláspontjukat a kalocsai érseki szék betöltéséről Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nuncius-

Città del Vaticano, 2016. (Atti e documenti 45.) (továbbiakban: FEJÉRDY, 2016.) 139–167. p.; a győri püspök a kalugyereket mozdítsa el. In: Prohászka tanulmányok, 2015–2017. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2017. (továbbiakban: TÓTH, 2017a.) 320–355. p.

<sup>5</sup> Jelen tanulmányom megírásához mind a vonatkozó iratanyagot őrző hazai (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [továbbiakban: MNL OL.], Prímási Levéltár [továbbiakban: PL.], Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár [továbbiakban: KFL.], Pécsi Egyházmegyei Levéltár [továbbiakban: PEL.]), mind a szentszéki levéltári forrásokat (Vatikáni Apostoli Levéltár, Pápai Államtitkárság történeti levéltára) felhasználtam.

<sup>6</sup> Vö.: Lorenzo Schioppa nuncius 1922. november 17-i jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. ff. 39rv. Várady Lipót Árpád 1914-től 1923-as haláláig volt kalocsai érsek. Vö.: IPOLYI LÁSZLÓ: Várady Lipót Árpád (1914–1923). In: A Kalocsai Főegyházmegye Schematismusa 1975. Kalocsa, 1975. 30. p.

<sup>7</sup> Prohászka Ottokár 1905-től 1927-es haláláig volt székesfehérvári püspök. Vö.: SZABÓ FERENC: Prohászka Ottokár élete és műve, 1858–1927. Bp., 2010. 108. és 321. p. Mivel Prohászka Ottokáról rendkívül sok publikáció látott idáig napvilágot, ezek tételes felsorolásától itt eltekintek, bővebben lásd: Prohászka tanulmányok, 2015–2017. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2017. 454–493. p.

<sup>8</sup> 1922. június 16-tól 1931. augusztusig vallás- és közoktatásügyi miniszter. *Budapesti Közlöny*, 1922. 137. sz. 1. p.; *Budapesti Közlöny*, 1931. 191. sz. 1. p.

nak,<sup>9</sup> ismertette a jelölt érdemeit. Helyére a székesfehérvári püspökség élére Vass József népjóléti és munkaügyi minisztert hozta szóba,<sup>10</sup> dicsérve az egyháznak és a hazának tett szolgálataiért.<sup>11</sup> Az után érdeklődött, hogy lenne-e a szóban forgó jelöltek ellen az Apostoli Szentszéknek kifogása. Vázolta, hogy a kormány nem szeretne prezentációs jogot gyakorolni ezzel, csak felkészülni a várható üresedésre. Véleménye szerint olyan megoldást kellene keresni, ami nem teremt precedenst és nem érinti a főkegyúri jog kérdését.<sup>12</sup>

A nuncius még a beszélgetés napján papírra vetette észrevételeit Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak,<sup>13</sup> a kormány és kormányzó jelöltje, Prohászka Ottokár ellen érvelve, ellene szóló érvként felhozva Index ügyét, vitatható tanait, a székesfehérvári egyházmegye kormányzásának elhanyagolását és túlzottan demokratikus eszméit.<sup>14</sup> Helyette nem vetette fel Klebelsbergnek, de a bíboros államtitkárnak megemlítette, hogy például a kegyes, buzgó és önzetlen Zichy Gyula pécsi megyéspüspök<sup>15</sup> igen méltó lenne a kalocsai érseki székre, akinek helyére, Pécsre Batthyány Vilmos<sup>16</sup> vagy Radnai Farkas<sup>17</sup> címzetes érsekeket lehetne kinevezni. Ezt a meggyőződését azzal indokolta, hogy habár nem tudnak erős kézzel kormányozni egy egyházmegyét, azonban mégis el kellene gondolkodni kinevezésükön,

<sup>9</sup> Lorenzo Schioppa 1920 és 1925 között volt budapesti apostoli nuncius. Bővebben lásd: TÓTH KRISZTINA–TUSOR PÉTER: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)*. Bp.–Róma, 2016. (Collectanea Vaticana Hungariae [továbbiakban: CVH] I/14.) XLVII. p.

<sup>10</sup> 1920. december 16-tól 1922. június 16-ig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, amikor népjóléti- és munkaügyi miniszterre nevezte ki Horthy Miklós. Vö.: *Budapesti Közlöny*, 1920. 289. sz. 1. p.; *Budapesti Közlöny*, 1922. 137. sz. 1. p. Politikai pályafutásáról bővebben lásd: TIMÁR ISTVÁN: A bethleni konszolidáció „szürke eminenciása”. Vass József politikai pályafutásának vázlata. In: *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények*, 1995. 4. sz. 67–73. p.; TASCHEK ZOLTÁN: „Az ország szolgálatában megmaradni a legfőbb erkölcsi kötelesség”. Vass József miniszterelnök-helyettesi szerepe a Bethlen-kormányban. In: *Clio Műhelytanulmányok*, 2019. 4. sz.

<sup>11</sup> SS.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. f. 34rv.

<sup>12</sup> Uo. ff. 34r–37r.

<sup>13</sup> Pietro Gasparri XV. Benedek 1914. október 13-án nevezte ki államtitkárává, majd 1922. február 6-án XI. Pius is megbízta e feladat ellátásával. E tisztségét 1930-ig viselte. Vö.: *Acta Apostolicae Sedis* (továbbiakban: AAS), 1914. 16. sz. 525. p.; AAS, 1922. 6. sz. 171. p.; AAS, 1930. 2. sz. 96–97. p.

<sup>14</sup> Sokkal bővebben kifejtettem: TÓTH, 2017a. 320–355. p. A történetek hátterének ismertetésekor a továbbiakban is fogok e munkámra támaszkodni, erre minden egyes alkalommal külön nem hivatkozok.

<sup>15</sup> 1905 és 1925 között volt pécsi megyéspüspök. Vö.: TENGELY–KOVÁCS, 2007. 169–173. p.

<sup>16</sup> 1870-ben született, 1911 és 1920 között volt nyitrai megyéspüspök. 1919 márciusában kiutasították Csehszlovákia területéről és áttették a magyar-csehszlovák határon. A pápa 1920 decemberében lemondását elfogadva címzetes érseki címet adományozott neki. SALACZ GÁBOR: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 3.) (továbbiakban: SALACZ, 1975.) 12. és 18. p.

<sup>17</sup> 1848-ban született, 1904-től 1920-ig volt beszercebányai megyéspüspök. Szintén kiutasították Csehszlovákiából. Lemondását a pápa 1920 decemberében fogadta el és címzetes érseki címet adományozott neki. Vö.: SALACZ, 1975. 13. és 18. p.



mivel a két nevezett még nem öreg,<sup>18</sup> munka nélkül maradtak és nincs megfelelő jövedelmük.<sup>19</sup>

A nunciusnak a két Csehszlovákiából 1919-ben kiutasított, a határon áttett és lemondását a Szentszéknek benyújtott főpap anyagi helyzetéről szóló észrevételeit több forrásból megerősíthetjük. Már Csernoch János 1919. szeptember 7-i pápának írt levelében utalt rá, hogy mindössze 5000 koronát kaptak püspökségükből történő kényszerű távozásukkor, azóta semmit.<sup>20</sup> A háttérben folytatott egyeztetések 1923-ra érték el hatásukat: 1923. június 7-én Pietro Gasparri arról értesítette Schioppa nunciust, hogy a két érseknek 10 ezer frank nyugdíjat ígért a prágai kormány.<sup>21</sup> Radnai Farkas Magyarországon a veszprémi püspök vendégszeretettel élvezte, a sümegi püspöki nyaralóban lakott és a vallásalapból is több alkalommal részesült támogatásban, azonban ezek nem vissza nem térítendő segélyek, hanem a későbbiek során visszafizetendő kölcsönök voltak.<sup>22</sup> Batthyány püspök ellenben Budapesten egy kétszobás albérletben élt és a vallásalapból sem részesült egy alkalommal sem juttatásban.<sup>23</sup>

Tehát már 1922-ben felmerültek Lorenzo Schioppa nuncius részéről lehetséges nevek a pécsi püspöki székre, azonban ezeket csak Pietro Gasparrival közölte szeptember 18-i levelében. A vallás- és közoktatásügyi miniszter felvetésére helyben úgy reflektált, hogy túl korai lenne erről beszélni, hiszen a kalocsai érseki szék javadalmasa még nem hunyt el, az elvi

<sup>18</sup> Ahogy a fenti két lábjegyzetből kitetszik, Batthyány Vilmos 52, Radnai Farkas pedig 74 éves volt 1922-ben, a nuncius levelének íródásakor. Utóbbi esetben a nuncius talán csak arra szeretett volna utalni azzal, hogy „nem öreg”, hogy még egészséges, cselekvőképés volt.

<sup>19</sup> SS.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. f. 35r.

<sup>20</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Anno 1918–1920. pos. 1340. fasc. 534. f. 11v. Az 5000 koronás összeget megerősíteni látszik az 1921. február 16-i minisztertanácsi jegyzőkönyvben Radnai Farkas vasúti szabadjegy iránti kérvényének tárgyalásakor felhozott érvelés, mely szerint a besztecebányai püspök 5000 koronával és két útításkával volt kénytelen távozni püspökségéből. A forrás szerint 1921-ben már Sümegen tartózkodott, de korábban „menhelyről menhelyre járva szíves kollegiális jótékonyaságból” élt. Vö.: MNL OL. K 27. (= Minisztertanácsi jegyzőkönyvek) 1921. évi február 16. 29. pont, ff. 58–59.

<sup>21</sup> Archivio Apostolico Vaticano (továbbiakban: AAV.), Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 16, ff. 478r–479v.

<sup>22</sup> Vö.: a vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő és azok kezelését ellenőrző időleges bizottság jegyzőkönyvei, a nuncius levelének íródásáig kiutalt támogatások: MNL OL. K 753. (= Vallás- és Közoktatási Minisztérium. Vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő bizottság) 1. cs. 1921. április 15. (141. ülés), f. 648, 2. pont, pp. 3–4; a vallás- és közoktatásügyi miniszter 50 ezer koronát utalt ki Radnainak, a bizottság utólag hozzájárult. 1921. február 3. (145. ülés), f. 652, 17. pont: 50 ezer korona kiutalását javasolta a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a bizottság hozzájárult.

<sup>23</sup> Lorenzo Schioppa nuncius levele Pietro Gasparriának: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1923–1939. pos. 17. fasc. 24. f. 17v. Arra, hogy semmiféle juttatásban nem részesült a vallásalapból, a vallás- és tanulmányi alapokra felügyelő és azok kezelését ellenőrző időleges bizottság jegyzőkönyveiben is találunk utalást a Novák István volt eperjesi püspök által igényelt támogatás kapcsán: MNL OL. K 753. 2. cs. 1923. május 15. (161. ülés), f. 110, 5. pont, 6–7. p.

kérdésről pedig azért sem szeretne, mivel számára úgy tűnik, hogy a kormány egyoldalúan szeretné megoldani a jelöltek prezentálásával vagy megjelölésével a püspökkinevezések kérdését, amelyről a tárgyalások még folyamatban vannak az Apostoli Szentszékkal. Nyilván ezt az utóbbi vádat igyekezett Klebelsberg cáfolni.<sup>24</sup> Pietro Gasparri 1922. október 26-i válaszában arról biztosította a nunciust, hogy a kalocsai széküresedés esetén az általa ajánlott jelöltek közül választanának.<sup>25</sup>

A nuncius novemberben felkereste a kalocsai érseket is, hogy meggyőződjön egészségi állapotáról. Ezt követően november 17-én arról számolt be Pietro Gasparrinak, hogy szellemileg friss és tudatában van a súlyos diagnózisnak. Orvosa szerint betegségétől bármelyik pillanatban meghalhat, de előfordulhat, hogy még évekig élni fog. Mindezek mellett Schioppa nuncius megerősítette véleményét, hogy Zichyt tartaná alkalmasnak utódjául, míg helyére, Pécsre Batthyány Vilmos címzetes érseket. Itt tehát Radnai Farkas neve már nem került szóba. A magyarázatot a nuncius maga adja meg: a két Csehszlovákiából elűzött érsek közül Batthyányt tartja inkább rászorulóknak. Véleménye azonban nem túl kedvező róla: a nyitrai egyházmegye tizenöt éves kormányzása alatt sem tudta elsajátítani a szlovák nyelvet, ami akadályozta az ügyek vitelében és kevésbé szimpatikussá tette. Ehhez jön hozzá, hogy mindössze ötvenkét éves és munka nélkül Budapesten él, két szobában szűkölködve és ebédjét is szerzetesnővérek kegyelméből kapja. Mind a kormány, mind pedig a kormányzó számára szimpatikus jelölt lenne, hiszen antilegitimistának tartják, habár minden nap imádkozza szentmiséjében a „Memento pro Rege”-t. Nyomasztó helyzetét a nuncius véleménye szerint épp egy olyan püspöki javadalom személyében történő betöltésével lehetne orvosolni, mint a pécsi, ha az megüresedik.<sup>26</sup> E feltétel teljesülésére azonban még jócskán várni kell, és ekkor még csak feltételes módban fogalmazódik meg a gondolat: ha megüresedvén a kalocsai érseki szék, sikerül a nuncius jelöltjét, Zichy Gyulát kinevezetni oda, akkor meg fog ürülni a pécsi püspöki szék is. Az első történet ebben az irányban Várady Lipót Árpád érsek 1923. február 18-án bekövetkező halála.<sup>27</sup>

Február 19-én Daruváry Géza, a külügyminisztérium vezetésével megbízott igazságügy miniszter<sup>28</sup> kifejezte részvétét a nunciust, aki figyelmeztette, hogy a kormánynak nincs joga prezentálásra vagy kinevezésre, illetve tudatta, hogy a Szentszék annak idején meg fogja kérdezni a kormányt, hogy van-e a Szentszék jelöltje ellen politikai kifogása. Nem

<sup>24</sup> SS.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13. fasc. 21. ff. 35r–36r.

<sup>25</sup> AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 6. fasc. 1.1. f. 18r.

<sup>26</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. ff. 39r–40v.

<sup>27</sup> Erről Horváth Győző káptalani helynök 1923. február 19-i távirata: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13. fasc. 21. f. 44r. A szentszéki követséggel Várady halálhíret tudató távirat: MNL OL. K 105. (= Külügyminisztérium. Vatikáni követség.) 35. cs. M-6j. t. f. 25r.

<sup>28</sup> Daruváry Géza 1922. december 19-én igazságügy miniszterként megbízást kapott a külügyminisztérium vezetésére is (vö.: *Budapesti Közlöny*, 1922. 291. sz. 1. p.), azonban külügyminiszterré csak 1923. június 11-én nevezte ki Horthy. Vö.: *Budapesti Közlöny*, 1923. 131. sz. 1. p. Külügyminiszteri hivatalát 1924. október 7-én kelt felmentéséig látta el. *Budapesti Közlöny*, 1924. 217. sz. 1. p.

sokkal ezt követően Daruváry tanácskozott Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszterrel és Bethlen István miniszterelnökkel: egyetértettek abban, hogy a főkegyúri jogot érintetlenül kell hagyni, s a püspökkinevezések elvi kérdésének sürgetése nélkül a kormány szempontjából alkalmas jelölt kineveztetését szeretnék elérni. A kalocsai érseki székbe nem szeretnék menekült vagy az elszakított területeken élő püspököt juttatni. Az előbbieket azért nem, mivel igazságtalan lenne a nem menekültekkel szemben, utóbbiaknak pedig pozíciójuk feladása nem volna nemzeti szempontból kívánatos.<sup>29</sup> Várady érsek halálát követő napokban már szóba került a kalocsai utódlás, Klebelsberg és a hercegprímás is beszélt a nunciussal, és úgy tűnt, hogy sikerült Schioppa előtt Batthyány kineveztetése ellen érvelniük. A vallás- és közoktatásügyi miniszter e beszélgetés során a minisztártársaival egyeztetett érveket hozta fel. Ekkor Batthyány neve nem mint lehetséges pécsi püspöké, hanem mint lehetséges kalocsai érseké merült fel.<sup>30</sup>

Az érseki szék betöltése az első olyan eset volt, amikor a főkegyúri jogát gyakorolni tudó király nélküli királyságban egy egyházmegye – jelen esetben főegyházmegye – élére kellett új főpásztort kinevezni, így mind a Szentszék, mind a kormány érdekelt volt abban, hogy az ő álláspontja érvényesüljön. További püspöki kinevezés annak kapcsán merült fel, hogy amennyiben egy korábbi megyéspüspököt neveznek ki kalocsai érseknek, a püspöki szék megüresedik, és annak betöltéséről is gondoskodni kell. Kezdetben mind a kormány, mind pedig az e célból márciusban Rómába utazó hercegprímás Kalocsára Prohászka Ottokár mellett lobbiztak, miközben egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy személye az Apostoli Szentszék számára nem elfogadható.<sup>31</sup> Helyére, Székesfehérvárra Vass Józsefet szerették volna.<sup>32</sup>

Zichy személye felmerült ugyan a szentszéki követnek a bíboros államtitkárral történő beszélgetése során – illetve később Somssich József szentszéki követ és a nuncius beszélgetése során is<sup>33</sup> –, azonban Klebelsberg úgy vélte, hogy „oly mértékben beteg, hogy ma már önállóságát majd-

<sup>29</sup> SALACZ, 2002. 44. p.; MNL OL. K 64. (= Külügyminisztérium. Politikai osztály. Res.) 11. cs. 34/a t. ff. 3r–6r: Klebelsberg Kuno 1923. február 23-i levele Daruváry Gézának, 138 res. pol./1923, f. 4r.

<sup>30</sup> Uo. 44–45. p.; CSIZMADIA, 1966. 278–279. p. Klebelsberg véleménye az volt, hogy a nuncius azért ajánlotta Batthyányt, mivel az Apostoli Szentszék szeretett volna az alól a kötelezettség alól kibújni, hogy a cseh kormánynál a nyitrai javadalomból Batthyány gróf tisztességes megélhetését biztosító nyugdíjat kieszközöljön. Azonban ezt az álláspontját nem hozta a nuncius tudomására. A prímás sem támogatta volna Batthyány kinevezését, mivel ő könnyen ütköző, túl kemény embernek tartotta, akinek a hívei szívét sem sikerült megnyernie és – ellentétben Fischer-Colbrie Ágost kassai püspökkel vagy Takács Menyhért jászóvári préposttal – könnyen el tudták távolítani. MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. ff. 4v–5r.

<sup>31</sup> Sokkal bővebben lásd: TÓTH, 2017a. 335–345. p.

<sup>32</sup> Gasparri felhívására 1923. március 4-én a szentszéki követ írásba foglalta, hogy a kormány jelöltje Kalocsára Prohászka Ottokár, Székesfehérvárra Vass József. Vö.: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. f. 43r.

<sup>33</sup> Somssich 1923. március 7-én elküldött számjeltávirata szerint dicsérőleg nyilatkozott róla Schioppa. Vö.: MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. f. 38r.

nem teljesen elvesztette és az egyházmegye tényleges kormányzata voltaképpen Mosonyi Dénes oldalkanonok kezében van”.<sup>34</sup> Ezért Daruvárytól kéri, hogy ilyen értelemben instruálja Somssich Józsefet.<sup>35</sup> A kormány tehát nem számolt komolyan Zichy Gyula lehetséges kalocsai érseki kinevezésével, így az ennek következtében megürülő pécsi püspökség várható betöltésével sem. A szentszéki magyar követ, bár hivatalosan a magyar kormány álláspontját képviselte, 1923. március 22-i magánlevelében Csiszárík János külügyminisztériumi követségi tanácsosnak sommásan foglalta össze a véleményét:

„A kalocsai successio ügye sem megy úgy ahogy szerettem volna. November eleje óta összesen háromszor írtam meg, hogy Prohászknak nincsenek kilátásai: a kormány pont őt jelöli! Minden más jelöltet a Szentszék szívesen fogadott és örömmel kinevezett volna: ezt biztonsággal mondhatom. S evvel a főkegyuri jog kérdése is mily simán oldódott volna meg: teoriában lemondunk a jelölés jogáról, in praxi a Szentszék azt nevezte volna ki akit jelöltünk!”<sup>36</sup>

Április végére a kormány mindinkább Vass József kalocsai érseki jelöltsége mellett foglalt állást, április 23-án Somssich átadott az államtitkárságon egy aláírás nélküli rövid feljegyzést, hogy a kormányzó Prohászkt látná szívesen kalocsai érsekként, de ha ez nem lehetséges, akkor a kormány azt szeretné, ha Vaszt neveznék ki kalocsai érseknek.<sup>37</sup> Csernoch János április 30-i levelében szintén nagyrészt Vass mellett érvelt.<sup>38</sup> Mivel az utóbbi nem volt megyéspüspök, így nem is merülhetett fel a kormány vagy a primás részéről utódja püspöki kinevezésének kérdése.

<sup>34</sup> MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. f. 35rv, f. 35r. Klebelsberg Kuno 1923. március 6-án Daruváry Gézának írt levele. 160. res. pol./1923. szám alatt van nyilvántartva.

<sup>35</sup> Uo., valamint: MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. f. 41r: Klebelsberg Kuno 1923. március 10-én kelt levele Daruváry Gézának, 163. res. pol./1923. Az ügyben ekkora már intézkedés történt: Daruváry Somssichnak, 1923. március 9, 163. res. pol. /1923. MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. ff. 33v. A követ feladatát ellátta: amikor legközelebb, március 21-én Zichyre került a szó a bíboros államtitkárral, megjegyezte, hogy nem rendelkezik olyan fényes szellemi tehetséggel, mint Prohászka és beteg ember is. Vö.: Somssich 1923. március 21-i jelentése Daruváry Gézának, 1924. res. pol. /1923. MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. f. 71v. és 75r. Klebelsberg Kuno – mivel a hercegprimás megemlítette, hogy „Róma gróf Zichy Gyula pécsi püspök nevét nagy rokonszenvvel emlegette” – Daruváry Gézához írt 1923. április 18-i levelében ismét utal rá, hogy ha a téma előjönne, a március 6-i levelében kifejtetteknek megfelelően válaszoljon Somssich: MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. 254. res. pol./1923. ff. 91v.

<sup>36</sup> MNL OL. K 105. 18. cs. f. 348v (az irat 10/res számmal ellátva).

<sup>37</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. f. 73r. A feljegyzésben – ahogy TÓTH, 2017a. 340. p. kimutattam – jelentősége van annak, hogy Prohászka Ottokárt mint a kormányzó jelöltjét említi, Vaszt pedig a kormány jelöltjeként aposztrofálja. Lásd még: CSIZMADIA, 1966. 285. p. és SALACZ, 2002. 52 és 56. p.

<sup>38</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. ff. 89r–90r.

## II. Jelöltek a pécsi püspöki székre 1923 áprilisában

A nuncius kitartott 1922-ben megnevezett favoritja mellett, a kormány jelöltjeivel szemben Zichy Gyulát szerette volna Kalocsára érseknek. Így azonban megüresedne a pécsi püspöki szék, amelyre jelölteket állít. 1923. március 8-i jelentésében felvetette, hogy amennyiben a Szentszék mégsem szeretné Batthyány Vilmost pécsi püspökké kinevezni, mivel nem látják benne, hogy megfelelően el tudna vezetni egy egyházmegyét, akkor a kormány másik jelöltjét, Vass Józsefet sem kellene elfogadniuk. Utóbbi ugyanis – ahogy korábban említettem – a kormány a Prohászka Ottokár tervezett kalocsai érseki kinevezésével megürülő székesfehérvári püspökségre szánta.<sup>39</sup> A nuncius pedig arra gondolt, hogy ha Kalocsára Zichy menne, akkor vélhetően a kormány Vasst szeretné a helyébe Pécsre. Meggyőződése, hogy jó szokásai vannak, komoly, ügyel a tanítás tisztaságára és képzett is, hiszen a római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult, azonban a politikai életben való részvétel túlzottan leköti, ráadásul törvényes uralkodója ellen is fellépett. Károly király első visszatérési kísérletekor szerepe nem tisztázott, de az a hír járja, hogy megérkezésekor ő is Szombathelyen volt. A király második visszatérési kísérletekor pedig a kormány tagjaként részt vállalt az ellene szervezett fegyveres ellenállásban, az antant kezére juttatásában és detronizációjában. Így a katolikusok egy része minden bizonnyal a Szentszék legitimizmus- és Habsburg-ellenes lépését látná püspöki kinevezésében, és nem melleleg mindannak elismerését, amelyet a magyar kormány Vass közreműködésével Szent István koronája ellen elkövetett. Ezen túlmenően pedig az a hír járja róla, hogy túlságosan öntelt és a protestánsoknak kedvezett vallás- és közoktatásügyi minisztersége alatt.<sup>40</sup>

Helyette Pécsre négy jelöltet állított: Mészáros János esztergomi kanonokot és budapesti általános helynököt, Breyer Istvánt, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium jogi referensét, Lepold Antal esztergomi kanonokot és Ernszt Sándort, a Központi Szeminárium rektorát.<sup>41</sup> Azt, hogy a nevek honnan merültek fel, nem említi és a nunciaturai iratanyagban sincs nyoma. Mivel 1923 szeptemberében Breyer és Lepold elsősorban a primás jelöltjeként tűnnek fel,<sup>42</sup> elképzelhető, hogy a Prohászka tervezett kalocsai érseki kineveztetésével üresedésbe jövő székesfehérvári püspökségre ő ajánlotta őket szóban a nunciának. Ernsztet a két felmerült név mellett talán Klebelsberg szorgalmazta korábban is, hiszen 1925 szeptemberében az ő neve is szerepel, mint lehetséges jelölt a püspöki méltóságra.<sup>43</sup> Tekintve, hogy Ernszt a Keresztény Nemzeti Egység Pártjának vezéralakja volt, így ha esetleg nem is közvetlenül Klebelsberg, de az ötletgazdát vélhetően

<sup>39</sup> Vö.: például MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. ff. 3r–6r: Klebelsberg Kuno 1923. február 23-i levele Daruváry Gézának, 138 res. pol. szám, f. 4r. vagy például: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. f. 43r.

<sup>40</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. ff. 60r–62r.

<sup>41</sup> Uo.

<sup>42</sup> Már 1923 szeptemberében Csizsárik Jánossal folytatott beszélgetésében őket javasolta. Ezt az elgondolást képviselte Klebelsberg is 1924 novemberében a nunciussal folytatott beszélgetése során. Vö.: SALACZ, 2002. 76. p.; CSIZMADIA, 1966. 294–295. és 299. p.; MNL OL. K 64. 11. cs. 34. t. ff. 1r–2v. 511 res. pol./1924.

<sup>43</sup> Vö.: PL. Cat. D/c, 3181/1925 ad 3418/1925.

kormány közeli körökben kell keresnünk. Mészáros nem valószínű, hogy a primás vagy Klebelsberg hozta szóba, mivel nem tapasztaljuk a későbbiek során a részükről püspöki kinevezésének támogatását. A nuncius a budapesti általános helynököt személyesen ismerhette is, hiszen budapesti rendezvényeken többször találkoztak.

Mészáros 1919. március 25-én nevezte ki Csernoch János budapesti általános helynökévé,<sup>44</sup> és közel egy évvel később, 1920. október 19-én az esztergomi székeskáptalan kanonokjává.<sup>45</sup> A nuncius őt tartaná a legalkalmasabb jelöltnek Pécsre, mivel példamutató életet élő, buzgó és szorgalmas pap, illetve szerinte kellően felkészült egy egyházmegye kormányzására, amelyet a budapesti helynökség vezetésével bizonyított, ami meglehetősen felelősségteljes és nehéz feladat az érsek távollétében, akinek székhelye Esztergomban van. Általános bizalomnak és megbecsülésnek örvend, bőkezű és részt vesz a vallási, kulturális és jótékonyági intézmények munkájában is, így nagyban hozzájárul a katolikus élet fellendítéséhez és a karitatív tevékenység elmélyüléséhez Budapesten. Mindössze egy dolgot tud ellene felhozni: részvételét a Papi Tanácsban.<sup>46</sup> Ez a szerv, amely 1918 novemberében alakult meg, egyrészt az alsópapság anyagi helyzetének javítására keresett megoldást, másrészt alulról szerveződő egyházi reformokat akartak keresztülvinni. Amint az a korabeli forrásokból kitetszik, Mészáros ennek nem csak résztvevője, hanem már megalakulásánál is jelen volt.<sup>47</sup> A szervezőbizottság elnöke lett, amelyet 1918. november 20-án a primásnak a fiatalság hevének mérséklése szándékával és a vezetők nemes törekvései, jóakarata irányába táplált szimpátiájával magyarázott.<sup>48</sup> A tanácstól az egyetlen és egyes kérdésekben botránnyosra sikeredett kongresszusa – 1919. január 15–17. – után sem fordult el, hanem úgy vélte, a jövőben még hasz-

<sup>44</sup> Circulares literae dioecesanae anno 1919. ad clerum archidioecesis Strigoniensis a Joanne Cardinale Csernoch principe primate Regni Hungariae et archiepiscopo dimissae. Strigonii 1919. nr. 1562, 21. p. A kinevezés ellentmondásos előzményeire lásd: TENGYEL ADRIENN: A magyar egyházak a forradalmak korában. Eger, 2011. (továbbiakban: TENGYEL, 2011.) 313. p.; TENGYEL ADRIENN: Kereszt és forradalom. Persián Ádám katolikus egyházügyi kormánybiztos emlékirata. Bp., 2019. (továbbiakban: TENGYEL, 2019.) 91–92. p.

<sup>45</sup> Kinevezése 1920. október 19-én kelt. Vö.: Circulares literae dioecesanae anno 1920. ad clerum archidioecesis Strigoniensis a Joanne Cardinale Csernoch principe primate Regni Hungariae et archiepiscopo dimissae. Strigonii, 1920. nr. 2452, 31. p.

<sup>46</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. f. 61v.

<sup>47</sup> Persián Ádám visszaemlékezése szerint a bizottsági elnöki székben ült. Vö.: TENGYEL, 2019. 44. p. Mészáros maga így emlékszik vissza 1919 februárjában publikált cikkében: „Nem vettem részt a Papi Tanács megalakításában, habár tanuja, szemlélője voltam annak a jelenetnek, amikor a forradalmi lángtól izzó, fiatal papi lelkekből kilobbant az az elhatározás, amely a Papi Tanácsnak létet adott. Később csatlakoztam hozzájuk, mert láttam, hogy sok nemes törekvés, ideális felfogás hatotta át a vezetőket.” Vö.: MÉSZÁROS JÁNOS: Kongresszus után – új munka előtt!. In: *Egyházi Közlöny*, 1919. 5. sz. 33–35: 33. p. (továbbiakban: MÉSZÁROS, 1919.) A Tanács szerepéről: TENGYEL, 2011. 333. p.

<sup>48</sup> Vö.: TENGYEL, 2011. 334. p.; TENGYEL ADRIENN: A Papi Tanács (1918–1919). In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2007. (továbbiakban: TENGYEL, 2007.) 1–2. sz. 23. p.

nos szervként működhet az alsópapság érdekei védelmében.<sup>49</sup> A nuncius információi ennek ellentmondanak: úgy tudja, hogy a püspökök jóváhagyásával megalakult, csak gazdasági jellegű célokkal rendelkező Papi Tanácsban bár részt vállalt, de amint az a katolikus alapelvekkel ellentétes célokat fogalmazott meg és a katolikus fegyelem ellen fordult, melyet a püspökök helytelenítettek és a Szentszék elítélt, kivonult belőle. A nuncius szerint, habár Albrecht főherceg tanítója volt és a Habsburgokhoz hű pap, nem politizál, így a kormány nem ellenezné kinevezését, Csernoch pedig egyenesen örömmel venné közeli munkatársa kinevezését a püspöki székbe.<sup>50</sup>

A többi püspökjelölről sokkal szűkszavúbban nyilatkozott a nuncius: az 1915-től a vallás- és közoktatásügyi minisztérium első ügyosztályának élén álló<sup>51</sup> Breyerről az a véleménye, hogy igen jó és kegyes pap, de nem túl energikus, kötődik a kormányhoz és nincs felkészülve a püspökségre. Leopold Antal, aki 1917-től volt az esztergomi székesfőkáptalan kanonokja,<sup>52</sup> igen tanult és jó pap, azonban neki sincsen kormányzásban tapasztalata. Végül Ernszt Sándor, aki 1922-től a budapesti Központi Szeminárium rektora, a nuncius szerint a politikával van elfoglalva, mivel a keresztény-nemzeti párt egyik vezéralakja,<sup>53</sup> azonban durva és rideg természete van.<sup>54</sup>

A nuncius által említett jelöltekről a kalocsai és pécsi székekre, illetve Prohászkaról pápai titoktartás terhe mellett Pietro Gasparri 1923. április 2-án két személy véleményét is kikérte: Patrick Murray redemptorista rendfőnökét<sup>55</sup> és Włodzimierz Ledóchowski jezsuita rendfőnökét.<sup>56</sup> Előbbi csak

<sup>49</sup> Vö.: TENGYEL, 2011. 372. és 381. p.; TENGYEL, 2007. 62. p.; MÉSZÁROS, 1919.

<sup>50</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. ff. 61v–62r.

<sup>51</sup> Vö.: BERESZTÓCZY MIKLÓS: V.K.M. I. A magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium katolikus (I.) ügyosztályának története 1867–1947. Bp., 1947. (továbbiakban: BERESZTÓCZY, 1947.) 82. p.; Az első ügyosztály új főnöke. In: *Néptanítók Lapja*, 1915. 18. sz. 15. p.

<sup>52</sup> Circulares literae dioeclesanae anno 1917. ad clerum archidioecesis Strigoniensis a Joanne Cardinale Csernoch principe primate Regni Hungariae et archiepiscopo dimissae. Strigonii, 1917. V, nr. 1897, 50. p.

<sup>53</sup> Ipolyság képviselőjeként a Keresztény Egység Táborának színeiben szerzett mandátumot. Vö.: LENGYEL LÁSZLÓ–VIDOR GYULA: Nemzetgyűlési Almanach. Bp., 1922. 57. p.

<sup>54</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. ff. 61v.

<sup>55</sup> A későbbi rendfőnök 1865-ben született Írországban, a redemptorista rendbe lépett, ahol 1889-ben tette le ünnepélyes fogadalmát és egy évvel később pappá szentelték. 1907 és 1909 között volt az ír rendtartomány tartományfőnöke, majd 1909-től 1947-es lemondásáig redemptorista rendfőnök. A limericki ír kolostorba vonult vissza és ott hunyt el 1959-ben. Vö.: BOLAND J. SAMUEL: A dictionary of the Redemptorists. Rome, 1987. 252. p.

<sup>56</sup> 1866-ban született és 1889-ben lépett be a jezsuita rendbe. 1894-ben szentelték pappá, majd hét évvel később tette le ünnepélyes fogadalmát és vált professzus szerzetessé. Jezsuita rendfőnöki tisztjét 1915-től 1942-ben bekövetkezett haláláig töltötte be. Vö.: GYENIS ANDRÁS: A jezsuita rend generálisai. Bp., 1925. 78–80. p.; RUFO MENDIZÁBAL S.I.: Catalogus defunctorum in renata Societate Iesu ab a. 1814 ad a. 1970. Romae, 1972. 406. p. Gasparri levele a két rendi eljárónak: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. f. 47r.

Prohászkról és Zichyról tudott némi információval szolgálni, de nem ismerte személyesen őket sem,<sup>57</sup> utóbbi pedig a kalocsai székre jelöltekről írt bővebben. A pécsi vagy székesfehérvári székre jelöltekről a Collegium Germanicum et Hungaricum rektorának véleményét kérte ki és ismertette.<sup>58</sup> Mészárosról nem hallottak semmit, Breyerről az a hír járja, hogy kegyes, szerény, egyházas lelkülete van és a teológiában jártas. Lepold jó pap és Csernoch nagyon kedveli, Ernszt pedig, aki szintén jó pap, a keresztényszocializmus terén aktív, azonban úgy értesült, hogy nem eléggé ügyel a szemináriumban a teológiai tanítás tisztaságára. Ez utóbbi információjában azonban nem biztos.<sup>59</sup>

A nuncius sem tétlenkedett, több Magyarországon élő és a jelölteket személyesen vagy közvetetten ismerő egyházi személy – Tomcsányi Lajos S.J.,<sup>60</sup> Rott Nándor,<sup>61</sup> Glattfelder Gyula,<sup>62</sup> és Mailáth Gusztáv Károly<sup>63</sup> – véleményét is kikérte pápai titoktartás terhe mellett a pécsi püspöki székre jelöltekről. A válaszok április 23. és 27. között érkeztek be.<sup>64</sup> Érdekes ezeket közelebbről is megvizsgálni, hiszen április 30-i levelében ezeket összegezte, illetve idézte szó szerint Pietro Gasparrinak a nuncius, és ezek jelentették a kiindulási alapot a tervezett pécsi – vagy amennyiben mégiscsak Prohászka kerülne a kalocsai érseki székre,<sup>65</sup> a székesfehérvári – püspöki

<sup>57</sup> A nuncius pécsi székre jelöltjeiről tehát nem szolgáltatott információkat. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. f. 66r.

<sup>58</sup> Az intézet rektora 1919-től 1925-ig Michael Hofmann S.J. volt. Vö.: Deutsche Biographische Enzyklopädie der Theologie und der Kirchen, (DBETH). Band 1. A–L. Herausgeben von Bernd Moeller – Bruno Jahn. München, 2005. 665. p.

<sup>59</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. f. 68rv. A fentiekben csak a pécsi püspöki székre jelölt személyekről alkotott véleményüket ismertetem.

<sup>60</sup> 1863-ban lépett be a jezsuita rendbe. Életútjáról bővebben lásd: TÓVAY NAGY PÉTER: „...akihez mint orákulumhoz jártak az előkelők...” Tomcsányi Lajos S.J. (1846–1926). In: Források a magyar színpadi táncművészet történetéhez II. Szerk.: Tóvay Nagy Péter. Bp., 2014. (továbbiakban: TÓVAY NAGY, 2014.) 9–76. p.; BIKFALVI GÉZA: Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. Bp., 2007. 230–231. p.

<sup>61</sup> 1917 és 1939 között volt veszprémi megyéspüspök. Vö.: PFEIFFER JÁNOS: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. 47–50. p.

<sup>62</sup> 1911-től volt csanádi püspök. 1942-ben a pápa kalocsai érsekké nevezte ki, de hivatalát egészségi állapota miatt elfoglalni nem tudta, így 1943-ban visszalépett. Az Apostoli Szentszék érsek-püspöki címmel tüntette ki. 1943-ban hunyt el. Vö.: TÓTH TAMÁS: Glattfelder Gyula c. érsek (1943), csanádi püspök (1911–1943). In: *Deliberationes*, 2011. 2.sz. 254. és 256. p.; PL. Cat. 22, 10543/1942. Átfogóan lásd: Igazságot szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága. Szerk.: Zombori István. Bp.–Szeged, 1995.

<sup>63</sup> 1897-től volt az erdélyi egyházmegye püspöke. 1938-ban lemondott hivataláról, 1940-ben hunyt el. Vö.: FERENCZI SÁNDOR: A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára. Bp.–Kolozsvár, 2009. 332–333. p. Életéről bővebben: BIRÓ VENCEL: Székelyi Gr. Mailáth G. Károly. Kolozsvár, 1940.

<sup>64</sup> AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.3. ff. 183r–190r. A válaszlevelekből azt feltételezem, hogy a nuncius nem jelölte meg a négy papról érdeklődése pontos célját.

<sup>65</sup> Ennek esélye április végére már nagyon csekély volt. Vö.: CSIZMADIA, 1966. 285. p.; SALACZ, 2002. 52. és 56. p.



kinevezéshez.<sup>66</sup> A kérdést a kalocsai érseki szék betöltésével együtt, annak szerves részeként kezelték a római Kúriában, a különböző vélemények begyűjtését követően a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1923. május 21-i ülésén mindkét szék betöltésére javaslatot tett a pápának.<sup>67</sup>

A találkozót előkészítő füzetben kapott helyet a nuncius április 30-i jelentése, amely a kikért véleményeken alapult. Mind Tomcsányi Lajos, mind pedig Rott Nándor előbb adott egy életrajzi áttekintést a jelöltekről, előbbi felsorolásszerűt, utóbbi évszámokkal ellátva karrierútjuk főbb állomásait tüntetve fel, majd jellemezve az egyes jelölteket. A másik két megkérdezett püspök a jelöltek karrierútját külön nem jellemezte, csak benyomásait, információikat írták le róluk. Azzal kapcsolatban, hogy végül is kit kellene kinevezni, csak Tomcsányi foglalt nyíltan állást. A továbbiakban a száraz életrajzi adatok sorolása helyett a jelöltekről alkotott érdemi véleményekre koncentrálok, illetve ezek összevetésére a szakirodalomból esetlegesen már ismert adatokkal.<sup>68</sup>

A nuncius által elsőként megnevezett, általa leginkább pártolt jelölt, Mészáros János volt, így vele indítom a sort. Rott Nándor szerint meglehetősen intelligens, nagyon udvarias és előzékeny a beszélgetésben, kedvesen, szeretetre méltóan bánik mind a hívekkel, mind a papsággal, semmilyen munkát nem tagad meg, tehát szorgalmas, kegyes és buzgó, a legjobb szokásai vannak.<sup>69</sup> Tomcsányi megfigyelése röviden megerősíti Rott észrevételeit: feddhetetlen életű, a legjobb híre van. Azonban felsorolja azokat a dolgokat is, amelyekben nem sikerült kellő eréllyel állást foglalnia, és amelyek miatt bár explicite nem írja le, de úgy véli, hogy nem kellene kinevezni püspökké. Az egyik ezek közül, hogy a Károlyi kormány idején a papság egyházi törvényekkel ellentétes törekvéseinek teret engedett. Itt tehát vélhetően ugyanarra utal, mint korábban a nuncius: részt vett a Papi Tanács munkájában, amelynek egyes tagjai az egyház törvényeivel ellentétes követeléseket fogalmaztak meg.<sup>70</sup>

Második pontban Tomcsányi kiemelte, hogy egy bizonyos pap polgári házasságkötéséről bár tudott, nem akadályozta meg, pedig véleménye szerint könnyen megtehetette volna, és az ezáltal keletkező botrányt nem orvosolta. Itt utalásról van szó, nem konkretizál, azt sem jelöli meg, hogy hon-

<sup>66</sup> A nuncius április 30-i jelentése: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. ff. 50r–53v. Pietro Gasparri május 4-én táviratban sürgette a jelöltekről az információt, azonban május 5-én jelezte, hogy megérkezett az április 30-i jelentés. Vö.: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.2. f. 86r. és 88r.

<sup>67</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Rapportì Sessioni (továbbiakban: Rapp. Sess.), 1923, Sessione 1262.

<sup>68</sup> Egy esetben előfordult, hogy a nuncius pontatlan információt osztott meg a jelölt életútjáról a Szentszékkal: Mészárosról úgy tudja, hogy 1922-ben neveztek ki az esztergomi főszékesegyház kanonokjává. Ehhez az információhoz nem a megkérdezett három püspöktől vagy Tomcsányitól merítette az információt. Vö.: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. f. 50v.

<sup>69</sup> Rott Nándor püspök április 26-i keltezésű olaszul írt levele: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.3. f. 188v–189r.

<sup>70</sup> Tomcsányi április 23-i keltezésű latin nyelven írt levele: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.3. f. 183r.

nan tud róla, hogy Mészáros tisztában volt a kérdéses pap szándékával.<sup>71</sup> Így tehát csak feltételezéssel élhetünk, hogy esetleg Izsóf Alajosnak, a *Regnum Marianum* volt házfőnökének és a *Zászlónk* című lap volt szerkesztőjének aposztáziájáról és polgári házasságkötéséről lehet szó, akit ezt követően Budafokra nevezett ki az állam polgári iskolai tanárnak.<sup>72</sup>

Végül a jezsuita harmadik észrevétele, hogy elnézően viseltetett a kormányzó családjában az egyházi törvények ellenében kötött házassággal szemben.<sup>73</sup> Itt ismét egy homályos utalásról van szó. Mivel a kormányzó családjában az 1920-as évek legelején egy konkrét házasságot kötöttek, így az állításban Horthy Paulette és Fáy László 1922. április 3-án Zadravecz István tábori püspök előtt a budai vár egyik kápolnává alakított szobájában szűk családi körben megkötött házasságát sejtethetjük. Azonban ennek a házasságnak az érvénytelenítése csak 1927-ben merült fel. Ekkori visszaemlékezésében írja Zadravecz István konkrétumok említése nélkül:

„E frigy nem volt boldog. A fiatalok elváltak 1927-ben. Azóta a kormányzó né erős sürgetésére az egyház előtt is válóper folyik. E per koronatanújaul – Horthyné felkérésére – megint én vállalkoztam, mint aki eléggé tudom bizonyítani Fáy Laci rossz lelkületét, mellyel vétett »contra bonum sacramenti« magában a házasságkötésben. Sokhelyt nagy érdeklődéssel várják Róma döntését.”<sup>74</sup>

Adódik tehát a kérdés: honnan értesült arról a jezsuita páter, hogy az egyházi törvények ellen volt a megkötése és erről Mészáros előzetesen tudott is? Erre az eddigi átnézett forrásokban nem találtam választ.<sup>75</sup> Tomcsányi leírásában tehát, mint láthattuk, nagyon sok az utalás, a bizonytalan tényező, ez, valamint jelöltjéhez ragaszkodása vezethetett ahhoz, hogy a nuncius

<sup>71</sup> Uo.

<sup>72</sup> Ez az ügy annyira benne volt a köztudatban, hogy 1920 februárjában, amikor az *Est* című újság riportere interjút készített Mészáros Jánossal, külön kitért rá. Miután tisztázták, hogy egy-két kivétellel nem akadt Budapesten olyan pap, aki behódolt volna a proletárdiktatúra eszméinek, és addig mindössze egy lelki büntetés volt emiatt, a következő kérdést tette fel a riportert: „Mi történt Izsóf Alajossal, a „Zászlónk“ volt szerkesztőjével?” Mészáros helynöknek az újság által közölt válasza: „A szerencsétlen Izsóf az új órában egy ideális korszak felvirradtát látta, olyanét, mint a minőt ő képzelt el álmai, írásai közben. Remélem, csalódott. Az ő esete kétségkívül óriási botrány volt és sok fiatal lelket zavart meg, a kik nem tudnak különbséget tenni az objektív igazság és személyek között. Izsófit az úgynevezett keresztény kurzus idején állami iskolába, Budafokra nevezte ki a kormány polgári iskolai tanárnak. Érthető, hogy ez az intézkedés katolikus körökben kínos feltűnést keltett.” Az érseki vikárius nyilatkozata a katolikus egyház aktuális kérdéseiről. In: *Az Est*, 1920. 38. sz. 3. p. Izsóf lendületesen induló pályájáról és további sorsáról: SINKÓ FERENC: Izsóf Alajos (1870–1945). Egy pap drámája a századfordulón. In: *Vigília*, 1972. 9. sz. 582–590. p.

<sup>73</sup> AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.3. f. 183r.

<sup>74</sup> Páter Zadravecz titkos naplója. Szerk.: Borsányi György. Bp., 1967. 264. p.

<sup>75</sup> Maga a válasra vonatkozó iratanyag a Pápai Államtitkárság történeti levéltárában zárolt. Vö.: Az indexben a tétel mellett (S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1927–1931. pos. 42. fasc. 41.: Causa matrimoniale Ladislao Fáy-Paola Horthy de Nagybánya): „Non si dà in consultazione.”

bár kikérte a véleményét, nem használta fel, sőt, nem is említette azt 1923. április 30-i jelentésében.<sup>76</sup>

A másik két püspöki vélemény nem hoz fel ilyen súlyos vádakot, bár nincsenek egyértelműen a jelölt kinevezése mellett sem. Glattfelder Gyula szerint – aki a budapesti Központi Papnevelő Intézetben egykori tanulótagja volt<sup>77</sup> – igen jószándékú és jóhírű pap, azonban vélhetően nem súlyos problémák megoldására születt, hanem szorgalmasan végrehajtja a kiadott feladatokat, tehát inkább hűséges hivatalnok, mint zseniális alkotó.<sup>78</sup> Mailáth püspök hasonlóan gondolja: szerinte eucharisztikus lelkületű pap, azonban nincs karakteres egyénisége, közepes szónok és a papok lelkét nem tudja magának megnyerni.<sup>79</sup> Összegezve tehát, bár alapvetően papi erényeit elismerik, nem tartják egyéniségnek, inkább az utasítások hűséges végrehajtójának. Mennyiben voltak jobb véleménnyel a többiekéről?

Ernszt Sándort Tomcsányi saját bevallása szerint körülbelül húsz éve ismeri, ez alatt az idő alatt az a benyomása róla, hogy a jóban kitartó volt és XIII. Leó elveinek<sup>80</sup> megfelelően munkálkodott a szociális kérdések megoldásán. Ezen kívül a lelkipásztorokodásban is szívesen részt vett, a tanulatlannokat a hitre tanította, gyóntatott és prédikált.<sup>81</sup> Azt, hogy az utóbbi két tevékenységet szívesen végezte, Rott püspök is megjegyezte. Véleménye szerint Ernsztnak igen jó a híre és buzgó pap, a Katolikus Tanítónők Országos Egyesületének egyházi alelnökeként tekintélyre tett szert: az egyesületet bölcsességgel és jósággal kormányozza. Azonban túlságosan szűkszavú, kevésbé kellemes beszélgetni vele, néha nyersen fogalmaz, amivel nem nyeri meg a lelkeket.<sup>82</sup>

Glattfelder püspök is elismeri a társadalmi élet terén kifejtett érdemeit, tanultságát. Erényes és dicséretes papi életéről is hallott, melynek a politikai életben történő szereplése sem mond ellent. Azonban nem tartja

<sup>76</sup> Akár az is előfordulhat, hogy azért fogalmaz ilyen homályosan, mivel az információk gyónás által jutottak a birtokába és a gyónási titkot nem szeretné felfedni. A világi és egyházi elit tagjai ugyanis korabeli információk szerint hozzá jártak gyónni, illetve gyakran kikérték a tanácsát. Vö.: TÓVAY NAGY, 2014. 22. és 44. p.; BARANYAY JUSZTIN: P. Tomcsányi Lajos, a katolikus megújulás munkása. In: *Uj Nemzedék*, 1926. 52.sz. 5. p.

<sup>77</sup> Egy évfolyam eltéréssel jártak a Budapesti Központi Szemináriumba. Vö.: *Schematismus cleri archidioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1895. Strigonii*, 1895. 186–187. p.

<sup>78</sup> Glattfelder Gyula keltezetlen, 1923. áprilisának utolsó harmadában keletkezett, latin nyelven írt levelét lásd: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.3. f. 185v–186r.

<sup>79</sup> Mailáth Gusztáv Károly 1923. április 27-én kelt, latin nyelven írt levelét lásd: Uo. f. 187r.

<sup>80</sup> Erről újabban lásd például: GERGELY JENŐ: XIII. Leó és a keresztényszocializmus. In: *Vigilia*, 1998. 11. sz. 826–829. p.; HUBER SZEBASZTIÁN: A katolikus egyház politikai és szociális enciklikái és történeti hátterük. In: *Politikai elemzések*, 2003. 3. sz. 7–24. p.; BERAN FERENC: XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű szociális enciklikájának jelentősége és üzenete. In: *Erkölcsteológiai tanulmányok* 18. Szerk.: Laurinyecz Mihály. Bp., 2017. 9–21. p., főleg: 9–16. p.; KÖRÖSI ISTVÁN: A *Rerum novarum*tól a szociális piacgazdaságig – a pápai enciklikák gazdasági tanítása a *Caritas in veritate*-ig. In: 120 éves a *Rerum novarum*. Tanulmánykötet. Szerk.: Tóth Tihamér. Bp., 2012. 101–124. p.

<sup>81</sup> AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.3, f. 183r.

<sup>82</sup> Uo. f. 188rv.

megfelelőnek, ahogy az emberekkel kommunikál, viselkedése nem igazodik a normákhoz, és emiatt sokan nem kedvelik.<sup>83</sup> Végül Mailáth püspök azt emeli ki, hogy már tíz éve szolgálja az egyház érdekeit a politikában, feddhetetlen jelleme van, példás papi életet él, azonban közepes tehetségű szónok.<sup>84</sup> Összegezve a megkérdezettek általános véleménye, hogy jó pap, azonban jellemével nem igazán tudja megnyerni az embereket.

A harmadik jelöltről, Breyer Istvánról Tomcsányi meglehetősen szűkszavúan nyilatkozott: szerinte bölcs férfi és mindenki tiszteli.<sup>85</sup> A püspökök minisztériumi osztálytanácsosként, a katolikus egyházi ügyek főnökeként ismerhették, aki közbenjárt egyházmegyéjük ügyes-bajos dolgaiban a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnál.<sup>86</sup> Rott Nándor szerint buzgó pap, már szemináriumi növendékként is jól teljesített tanulmányaiban és kítűnt kegyességével. Hűségesen ellátta eddig feladatát minden hivatalban, nagyon alázatos, intelligens, előzékeny a püspökökkel. Mindig kész a katolikus intézmények érdekében tenni. Nincs benne karriervágy és nem hízeleg az előléptetésért a minisztereknek. Másokat szívesen meghallgat, azonban kicsit felénk, ha a saját véleményét ki kellene fejeznie, soha nem nyílik meg, nem száll vitába.<sup>87</sup> Glattfelder – aki tanulmányi prefektusa is volt a budapesti Központi Szemináriumban<sup>88</sup> – szintén úgy véli, hogy buzgó pap és tisztalelkű ember. Szelíd, megbecsülésnek örvend, a hívek jó szónoknak tartják. Nem teng benne túl az energia és a kezdeményezőkézség, azonban példásan elvégzi a hivatali feladatait.<sup>89</sup> Mailáth püspök is kiemeli, hogy kiváló szónok, a szegényekkel szemben bőkezű és – habár világi dolgokkal foglalkozik – nincsenek nagyra törő vágyai, és talán a szerénysége még túlzó is.<sup>90</sup> Tehát Breyerről egybehangzóan pozitív a véleményük, többen kiváló szónoknak tartják, azonban meglehetősen visszahúzódo személyiséget látnak benne.

A negyedik jelöltet, Lepold Antalt Tomcsányi jól ismeri, a hercegprímás jobb keze, aki nélkül általában nem cselekszik. Ezért is lehet, hogy

<sup>83</sup> Ernszt speciális stílusával kapcsolatban Glattfelder püspök nem bocsátkozott részletekbe. Uo. f. 185rv.

<sup>84</sup> Uo. f. 187r.

<sup>85</sup> Uo. f. 183r.

<sup>86</sup> Vö.: BERESZTÓCZY, 1947. 82–88. és 123–124. p.

<sup>87</sup> AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.3., f. 189v.

<sup>88</sup> Először az 1900. évi esztergomi Schematismusban tűnik fel, mint ifjabb tanulmányi felügyelő. Ekkor Breyer István másodéves szeminarista. Vö.: Schematismus venerabilis cleri archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1900. Strigonii, [1900]. 190. és 192. p. Utoljára az 1909-es esztergomi Schematismus említi Glattfeldert, mint tanulmányi felügyelőt, akit az uralkodó még abban az évben a teológiai kar nyilvános rendes tanárává nevezett ki. Schematismus venerabilis cleri archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1909. Strigonii, [1909]. 230–231. p. A Schematismusban még egyetemi tanárhelyettesként szerepel. Vélhetően a teológiai tanári kinevezés (*Hivatalos Közlöny*, 1909. 6. sz. 119. p.; TÖRÖK JÓZSEF: Glattfelder Gyula a budapesti tudományegyetem hittudományi karán. In: *Igazságot – szeretettel*. Glattfelder Gyula élete és munkássága. Szerk.: Zombori István. Bp.–Szeged, 1995. 35–37. p.) után vált meg a prefektusi tisztségtől.

<sup>89</sup> AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.3, f. 185r.

<sup>90</sup> Uo. f. 187r.

nem igazán kedvelik, de azért véleménye szerint nyugodt szívvel ki lehetne nevezni püspöknek, azonban Breyer és Ernszt az igazi favoritjai.<sup>91</sup> Rott szintén kiemeli, hogy jól megértik egymást a primással, akinek az akaratát mindig hűségesen tolmácsolja. Intelligens, a teológia minden területén jártas. Jó pap és kiváló kúriai hivatalnok. Diplomátikus, szorgalmas, sokat dolgozik és bírja is a munkát. Azonban a főegyházmegyei papság nem kedveli, mivel másik egyházmegyéből – a kalocsaiból – érkezett és hamar felé ívelt a karrierje. Néha kritizálja Csernoch dispozicióit, de ezeket nem kell komolyan venni, azért teszi, hogy ne tűnjön úgy, hogy ő volt a sugalmazója ezeknek.<sup>92</sup> Glattfelder, a jelölt egykori tanulmányi prefektusa,<sup>93</sup> is páratlan tanultságát dicséri, véleménye szerint Magyarországon az egyik legtanultabb pap. Papi buzgóságát az egyházi funkciók végzésében nem tudja megítélni, azonban rámutat, hogy gyenge az egészsége.<sup>94</sup> Mailáth püspök jellemzésében a primás alteregójaként jelenik meg, aki sok területen osztja a nézeteit. Papi lelki életét nem látja bensőségesnek, azonban tudomása szerint a szegényeket és alázatosakat segíti.<sup>95</sup> Túlnyomóan tehát róla is pozitív a püspökök véleménye, Csernoch nézeteinek, politikájának legfőbb támogatóját látják benne.<sup>96</sup>

A nuncius április 30-i jelentésében a három püspök véleményét idézi mind a négy jelölről, Tomcsányi utalásait kihagyja, ezáltal jelöltjét, Mészáros sem tünteti fel konkrétumokat nélkülöző információk alapján rossz színben. Sőt, kifejezetten hangsúlyozza, hogy őt találja a legalkalmasabbnak fáradhatatlan papi buzgósága és budapesti apostoli helynökként egy meglehetősen nehéz terepen az egyházkormányzatban szerzett gyakorlata miatt. Breyernél attól tart, hogy féltékenysége miatt könnyen tudná a kormány politikai érdekei mentén befolyásolni. Az Ernsztről és Lepoldról megtudott információkhoz nem fűz véleményt, pusztán idézőjelek között bemásolja levelébe a három megkérdezett püspök véleményét. Ezt követően a püspökök kinevezéséről alkotott véleményét, illetve a kalocsai érseki szék betöltéséről vallott elképzelését ismerteti három pontban.<sup>97</sup>

Először arra hívja fel a figyelmet, hogy a püspöki kar gyökeres reformjára lenne szükség, mivel a püspökök inkább a püspökségekhez tartozó hatalmas vagyon kezelésével törődnek, mint a lelkiekkel és a keresztény

<sup>91</sup> Ezt ő maga jelenti ki a nunciának írt levelében: Uo. f. 183v.

<sup>92</sup> Uo. f. 189rv.

<sup>93</sup> 1901-ben volt Lepold Antal elsős szeminarista a budapesti Központi Szemináriumban, amikor Glattfelder Gyula töltötte be az ifjabb tanulmányi prefektus tisztséget. Vö.: Schematismus venerabilis cleri archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1901. Strigonii, [1901]. 191. és 193. p.

<sup>94</sup> AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8, fasc. 2.3., f. 185v.

<sup>95</sup> Uo. f. 187r.

<sup>96</sup> Lepold Antal, akit Csernoch János a kalocsai főegyházmegyéből vitt magával az esztergomi főegyházmegyébe, és végig bizalmas segítőtje volt a főegyházmegye kormányzatában, 1963-ban publikálta visszaemlékezését az 1927-ben elhunyt primásról: LEPOLD ANTAL: Csernoch János. Emlékezés Magyarország utolsó hercegprimására. Bécs, 1963. (továbbiakban: LEPOLD, 1963.)

<sup>97</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926, pos. 13, fasc. 21, ff. 50r–53v.

szerepet gyakorlásával.<sup>98</sup> A második pontban arra tér ki, hogy véleménye szerint ragaszkodni kell ahhoz az elvhez, amit Pietro Gasparri 1922. október 26-i levelében kifejtett neki, hogy a kormány nem szólhat bele a püspöki kinevezésekbe, csak ha a Szentszék előzetesen kommunikálja a jelölt nevét, politikai jellegű kifogást tehet. A Szentszék az utóbbiakat is rangsorolta a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja bíborosainak 1922. július 30-i ülésén.<sup>99</sup> A kormány a nuncius szerint politikai érdekei mentén kívánta befolyásolni a kalocsai érseki kinevezést, Prohászkat azért támogatva, mivel szerinte kormánypárti és a szabad királyválasztók közé tartozik. Most Vasst jelölték, aki jó pap, azonban kormánypárti és a királykérdés kapcsán kompromittálta magát. Mivel Gasparri kétszer is rákérdezett a jelöltre, így a kormány esetleg sértésnek veheti, ha mégsem Vasst nevezik ki, azonban nem szabadna engedni a kérdésben, hogy a kormánytól teljesen függetlenül és szabadon nevezze ki a Szentszék az érseket. Végül megjegyzi azt is, hogy a kalocsai érseki szék betöltése kapcsán olyan jelölt kellene, aki pártatlanul és nagylelkűen tudná kezelni az érsekség jelentős vagyonát.<sup>100</sup>

Összegezve tehát a nuncius jelöltje Zichy Gyula a kalocsai érseki székbe és helyébe Mészáros János a pécsi püspökségre, azonban Breyer Istvánról, Lepold Antalról és Ernst Sándorról is összegyűjtötte az elérhető információkat. A kormány és a prímás előbb Prohászka, majd április végén, május elején Vass József kalocsai érseki jelöltségében gondolkodnak, így lévén, hogy Vass nem bírt egyházmegyével, ekkor kevésbé merül fel a részükről a leendő érsek helyére alkalmas személy megtalálása. A kormányzó Prohászkat látta volna szívesen kalocsai érsekként, de a kormánnyal összhang kedvéért szintén Vasst támogatta. Ha ez sem lenne keresztülvihető, akkor Batthyány érseket ajánlotta.<sup>101</sup>

### III. Az Apostoli Szentszék döntése a pécsi püspöki kinevezésről 1923-ban

Ezek az információk álltak a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja bíborosainak<sup>102</sup> rendelkezésére az 1923. május 21-i tanácskozásukon, amelyen a püspökkinevezések Magyarországon követendő gyakorlatával együtt

<sup>98</sup> E meggyőződését közel két évvel később, az 1925. január 12-ei, a magyarországi egyházi javadalmak állapotáról szóló jelentésében is kifejtette. Vö.: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 61r–65v. Akkori véleményét bővebben elemeztem: TÓTH KRISZTINA: Az Apostoli Szentszék átfogó felmérése a magyarországi egyházi javakról. In: *Aetas*, 2019. 1. sz. 100–104. p.

<sup>99</sup> S.RR.SS. Rapp. Sess., 1922. Sessione 1255. A kérdésről bővebben: TÓTH KRISZTINA: A főkegyúri jog a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendáján 1920 körül. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században* (CVH I/15.). Szerk.: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Bp.–Róma, 2017. (továbbiakban: TÓTH, 2017b.) 349–351. p.

<sup>100</sup> Vö.: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. ff. 50r–53v.

<sup>101</sup> Uo. ff. 83–84. Lorenzo Schioppa nuncius 1923. május 3-án Pietro Gasparrinak írt levele.

<sup>102</sup> E szentszéki dikasztérium tagjai voltak hivatalból a Szent Officium és a Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkára, a kancellár bíboros és a datárius bíboros. Vö.: BÁNK JÓZSEF: *Egyházi jog*. Bp., 1958. 55. p.

tárgyalták az esedékes püspöki kinevezéseket. Azért pont ez a kongregáció foglalkozott velük, mivel amennyiben az illetékes kormányokkal is tárgyalni kellett egy püspökkinevezésről, az ügy e szerv hatáskörébe tartozott.<sup>103</sup> A jegyzőkönyv szerint az előbbi kérdésre, illetve a kalocsai érseki szék betöltésére helyezték a nagyobb hangsúlyt. A pécsi püspöki szék betöltése az ülést előkészítő füzetben szerepel, a megkérdezett informátorok véleményének ismertetésével, míg a jegyzőkönyvben mindössze egy fél mondat erejéig jelenik meg. A bíborosok arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a püspökségek betöltésénél a kánonjog irányelvei érvényesülnek, az Apostoli Szentszék minden befolyástól mentesen, szabadon nevezi ki az arra érdemeseket. Ezen nem változtat az sem, hogy ha esetleg létezne a főkegyúri jog, hiszen lévén, hogy nincs apostoli király, nincs senki, aki azt gyakorolhatná.<sup>104</sup> Kalocsára a kormány mindkét jelöltjét elvetették, Prohászkat nagyrészt az index-ügye és újszerű gondolkodásmódja, valamint modern nézetei miatt, Vasst pedig mivel politizált, illetve a tanítása tisztaságával kapcsolatban konkrét eset kapcsán kétely merült fel ellene.<sup>105</sup> Így a nuncius által jelölt Zichy Gyulát javasolták a pápának, hogy nevezze ki Kalocsára, helyére pedig egyhangúlag Mészáros János helynököt Pécsre. Másnap Borgongini Duca<sup>106</sup> jelentette a pápának a tanácskozás eredményét, aki helybenhagyta a kinevezéseket.<sup>107</sup>

Gasparri május 26-i rejtjeles táviratában arra utasította a nunciust, hogy közölje a megtörtént kinevezéseket a kormánnyal és érdeklődjön meg, hogy van-e ellenük politikai természetű kifogásuk.<sup>108</sup> A nuncius két nappal később kelt iratában értesítette Daruváryt a kinevezésekről, melyet személyesen vitt el neki.<sup>109</sup> Ez nem érte teljesen váratlanul, hiszen a szentszéki követ a kongregáció tanácskozásának eredményét már május 23-án jelentette Budapestre.<sup>110</sup> A kormányt nyilvánvalóan kellemetlenül érintette, hogy nem jelöltjét nevezték ki Kalocsára, különösen, hogy már megtörtént

<sup>103</sup> Lásd: uo.

<sup>104</sup> A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának bíborosai 1921. november 8-i ülésükön a főkegyúri jog megszüntését nem állapították meg, a kérdést elnapolták. Vö.: S.RR.SS. Rapp. Sess. 1921. Sessione 1243, bővebben lásd: TÓTH, 2017b. 345–349. p.

<sup>105</sup> Fröhwrth bíboros pro memoriáját erről a jegyzőkönyvhöz csatolták: S.RR.SS. AA.EE.SS. Rapp. Sess. 1923, Sessione 1262. Tehát ahogy GERGELY, 1997. 56. p. a szentszéki követ jelentésére alapozva sejtette, tényleg nem csak az volt a Szentszék ellenvetése, hogy politizál, hanem egyházi természetű ok is meghúzódott a háttérben.

<sup>106</sup> 1922-től a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára volt. Vö.: AAS, 1922. 17. sz. 563. p.

<sup>107</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Rapp. Sess. 1923, Sessione 1262.

<sup>108</sup> AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.2. f. 91r.

<sup>109</sup> Vö.: CSIZMADIA, 1966. 287. p. A levél fogalmazványa: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.2. f. 92r, f. 93r. Az eredetije: MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. f. 133r.

<sup>110</sup> SALACZ, 2002. 61–62. p. MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t.: Somssich számjeltávirata 1923. május 23-án (véltetően eldatálás, mivel arra hivatkozik, hogy előző nap volt a kongregáció ülése, tehát helyesen: május 22-én), 291. res. pol./1923. f. 127r. Benne, hogy Vass ellen olyan aggályok merültek fel, amik kizárják az előléptetését. Kalocsára Zichyt fogják kinevezni, a helyére Pécsre is van már jelölt, de a nevét még nem tudja. Értesülése szerint a magyar kormány hozzájárulását ki fogják kérni.

kinevezésekként kommunikálta a nuncius az áthelyezést, illetve a nominációt,<sup>111</sup> s ahogy Daruváry a nunciussal folytatott beszélgetése során és a június 7-ei keltezésű, tiltakozó jegyzékében is megjegyezte: a pécsi püspöki székről még csak megbeszélések sem folytak. Mészáros elutasításának okát azonban nem jelölték meg.<sup>112</sup>

A Szentszék 1923. július 4-én a nuncius közvetítésével levelében kérte a jelöltekkel szembeni konkrét politikai ellenvetés megjelölését, elfogadhatatlannak minősítve, hogy a kinevezendő személyében előzetes és bizalmas tárgyalások útján egyezzenek meg, és hangsúlyozva, hogy püspökök szabad kiválasztása a Szentszék joga. A politikai természetű ellenvetést pedig méltányossággal és jóindulattal meg fogják vizsgálni.<sup>113</sup> A kormány augusztus 6-i válaszjegyzékében kifejezte sajnálatát, hogy nem méltatta válaszra Gasparri informatív javaslatukat, kihangsúlyozta az előzetes és bizalmas tárgyalások szükségességét, és arra utalt, hogy ha közölné a jelöltek elleni politikai ellenvetését, akkor a Szentszéknek beleszólást engedne a belpolitikába, ami nem kívánatos.<sup>114</sup> A valódi indokot talán Lepold Antal fogalmazta meg jól 1963-as visszaemlékezésében: a kormány azért jelentette be a politikai vétőt, mivel nem akarta, hogy a jövőben az Apostoli Szentszék teljesen a meghallgatása nélkül nevezzen ki püspököket.<sup>115</sup> Különösen azért nem lehetett elfogadható Mészáros személye a jövőre nézve sem, mivel róla még előzetes egyeztetést sem folytattak, személye fel sem merült korábban mint lehetséges pécsi püspöké.

Párhuzamosan a kormány mégiscsak jelöltjét, Vass Józsefet szerette volna a kalocsai érseki székbe juttatni. Csernoch János – a kormánnyal folytatott bizalmas tárgyalásokat követően – is mellette érvelt Rómába írt június 4-i levelében.<sup>116</sup> Szeptemberben aztán Rómába írt levelében felvetette, hogy úgy véli, a kormány hajlana Zichy elfogadására, Mészároséra

<sup>111</sup> A bíboros államtitkár május 26-án Zichy áthelyezését és Mészáros kinevezését befejezett múlt időt használva kommunikálta a nunciussal, talán ez lehetett az alapja annak, hogy a nuncius is így fogalmazta meg az információt. Vö.: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.2. f. 91r.

<sup>112</sup> SALACZ, 2002. 64–65. p.; CSIZMADIA, 1966. 289. és 293. p. A tiltakozó jegyzékben a nuncius jegyzékére válaszol, tehát a nunciussal küldi meg, azonban arra kéri, hogy hozza az államtitkár tudomására álláspontjukat. A dokumentum eredetije a nunciaturai irattárban: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.1. ff. 110–111. Az államtitkárnak a nuncius által megküldött másolata: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 21. ff. 105r–106r. A külügyminiszter Somssich József szentszéki követnek is elküldeti a dokumentumot. Vö.: MNL OL. K 105. 35. cs. M-6j. t. f. 85r. 318/res-pol. Az érkezés dátuma: 1923. június 11.

<sup>113</sup> SALACZ, 2002. 68–69. p.; CSIZMADIA, 1966. 293. p. MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. f. 196rv. Lorenzo Schioppa nuncius 1923. július 4-i levele Daruváry Gézának, melyben közli Pietro Gasparri megbízásából a Szentszék válaszat.

<sup>114</sup> SALACZ, 2002. 73–74. p. Vö.: AAV. Arch. Nunz. Ungheria, busta 8. fasc. 2.1, ff. 129r–131v.; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 22. ff. 23r–25v. (másolat).

<sup>115</sup> LEPOLD, 1963. 68. p.

<sup>116</sup> AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 22. f. 2rv. Sokkal bővebben kifejtve: SALACZ, 2002. 63–64. p.



azonban nem.<sup>117</sup> Klebelsberg ekkor úgy értesült, hogy a nuncius Pécsre kompromisszumos jelöltet keres és Breyer Istvánra, a katolikus ügyosztály főnökére gondolt. Amikor szeptember végén Csiszárík külügyminisztériumi tanácsos felkereste a prímást Esztergomban, utóbbi azt ajánlotta, hogy Zichy kinevezésébe nyugodjon bele a kormány, míg Pécsre, az ő bevonásával más alkalmas jelöltben, például Breyerben vagy Lepoldban egyezzenek meg, mivel az ő személyük elfogadható lenne a nunciussal is. Jól látható tehát, hogy kik voltak Csernoch jelöltjei.<sup>118</sup> Ezt az ötletet karolja fel majd Klebelsberg 1924 novemberében, amikor a nunciussal folytatott bizalmas megbeszélésen felveti, hogy elfogadnák Zichyt Kalocsára, és a helyére, Pécsre e két jelöltet hozza szóba.<sup>119</sup>

A háttérben tehát a püspöki székek betöltéséről folytatott vita állt a kormány és a Szentszék között, melyben mindkét fél a maga álláspontját szerette volna érvényesíteni: a kormány megnevezni a neki kedves jelöltek és előzetes bizalmas tárgyalásokat folytatni róluk, a Szentszék pedig mindössze annyi beleszólást szeretett volna engedni a kormánynak, hogy jelezhetik, van-e politikai jellegű kifogásuk a Szentszék jelöltjével szemben. Pozitív válasz esetén is fenntartották maguknak a jogot, hogy mérlegeljék a felhozott indokot. Ez nem magyarokra vonatkozó sajátosság, hanem általánosan alkalmazott elv volt.<sup>120</sup>

Zichy maga sem szeretett volna Pécsre átmenni, melynek érdekében írt Klebelsbergnek és kérte a prímást is, hogy járjon közben ez irányban Rómában, aki biztosította elhatározása támogatásáról.<sup>121</sup> Csernoch hercegprímás július 11-én a kalocsai érseki kinevezés elhalasztása mellett érvelt, megemlítve, hogy Zichy maga sem szeretett volna Kalocsára átmenni.<sup>122</sup> Utóbbi őszi római útja alkalmával pedig két pápai audiencián – október 12-én és 22-én – fejtette ki ezirányú szándékát.<sup>123</sup> Ennek ellenére 1923. október 29-én Gasparri, október 30-án a Konzisztoriális Kongregáció titkára, Gaetano De Lai bíboros már arról értesítette, hogy a pápa meghagyva a pécsi püspöki székben, kalocsai apostoli kormányzóvá nevezte ki. Az előbbi

<sup>117</sup> CSIZMADIA, 1966. 294. p. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria. Anno 1922–1926. pos. 13, fasc. 22. ff. 28v–29r: Csernoch János Pietro Gasparriának írt 1923. szeptember 13-i levele.

<sup>118</sup> SALACZ, 2002. 76. p.; CSIZMADIA, 1966. 294–295. p.

<sup>119</sup> CSIZMADIA, 1966. 298. p.; SALACZ, 2002. 91. p.

<sup>120</sup> Vö.: S.RR.SS. Rapp. Sess. 1922, Sessione 1255.

<sup>121</sup> Vö.: SALACZ, 2002. 68. p. Illetve a prímás 1923. június 4-én kelt kézírásos levelét lásd: KFL. I.1.c. (= Zichy Gyula hagyatéka.) „Gratulatio, részvétnyilvánítás, nyomtatványok, kinevezések”. Klebelsberg maga is megemlítette 1923. június 28-án Daruvárynak írt levelében: MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. f. 165rv, 372. res. pol./1923. Véleménye szerint: „Zichy gróf a levelével, ki bár igen beteg ember, de jó hazafi, igazolva látta azt a felfogásomat, hogy a római Curia a magyar katolikus papság színével javával hasztalanul fog kísérletezni, mert hazafias magyar pap nem fog belemenni abba, hogy az ő személye legyen oka az egyház és állam közötti konfliktusnak.” Somssich szentszéki követ értesülése arról, hogy Zichy nem szeretne Kalocsára menni: MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. f. 213rv. Daruvárynak 1923. július 8-án írt levele.

<sup>122</sup> SALACZ, 2002. 70–72. p.

<sup>123</sup> CSIZMADIA, 1966. 295. p.; SALACZ, 2002. 79–80. p.

azonban pápai titoktartásra kötelezte, amíg nem publikálják a vonatkozó dekrétumot.<sup>124</sup> Zichy november 17-i kelettel a kinevezést elfogadta.<sup>125</sup> A publikálásra december 10-én került sor. Az érsekség egyházi kormányzását 1924. január 27-én vette át,<sup>126</sup> az érseki javadalom élvezetébe több levélváltást és egyeztetést követően az állameskü letétele után lépett.<sup>127</sup> A kérdés tehát ideiglenes megoldást nyert, Pécsre nem neveztek ki új püspököt.<sup>128</sup>

#### IV. Az Apostoli Szentszék döntésének értékelése

A felvázoltak jól mutatják, hogy a szakirodalomban feltételezettekkel szemben a pécsi püspöki szék betöltésének kérdése már jóval a nuncius 1923. május 28-i jegyzéke előtt felmerült. Először Lorenzo Schioppa nuncius részéről – még a kalocsai érseki szék megürülése előtt – 1922 szeptemberében, aki úgy vélekedett, hogy Kalocsára Zichy alkalmas lenne érseknek, míg a Csehszlovákiából kiutasított egykori nyitrai, illetőleg beszercebányai püspököknek, későbbi címzetes érseknek egyikének kellene a Zichy áthelyezésével megürülő pécsi püspöki széket juttatni. Ugyanakkor ezt az ötletet a kormány menekült püspökök kinevezésével szembeni határozott ellenállásának köszönhetően elvetette, és a kalocsai szék megürülése után 1923 márciusában négy további jelöltet sorakoztatott fel Pécsre: Leopold Antalt, Breyer Istvánt, Ernszt Sándort és Mészáros Jánost, akikről alaposan tájékozódott. Közülük Mészáros János budapesti apostoli hely-

<sup>124</sup> KFL. I.1.c. „Hivatali iratok. Beszédék. Meghívók”. A szentszéki követ sejtése szerint a helyzet ilyen formában történő megoldása Borgongini államtitkár-helyettes ötlete volt. Vö.: CSIZMADIA, 1966. 295. p. A szentszéki követtel 1923. november 3-án közölte bizalmas formában az államtitkár a kinevezést. Vö.: MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. f. 288r. számjeltávirat.

<sup>125</sup> S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 22. ff. 52r–53r: Zichy Gyula Pietro Gasparrinak írt levele. A szentszéki követ Zichy beleegyezéséről 1923. november 18-án értesítette Daruváryt: MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. f. 305rv. Zichy Gyula Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkárának november 18-án válaszolt és fejezte ki engedelmességét a pápának az apostoli adminisztrátori kinevezés elfogadása kapcsán: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1926. pos. 13. fasc. 22. f. 58r.

<sup>126</sup> KFL. I.1.c. „Gratulatio. Részvétnyilvánítás. Nyomtatványok. Kinevezések”. A „Kinevezések” alatt Zichy Gyula 1924. január 1-i levele a kalocsai főkáptalannak, valamint Rechner Konrád 1924. január 27-i feljegyzése a kinevező dekrétum felolvasásával a kalocsai főegyházmegye egyházi kormányzatának átvételéről.

<sup>127</sup> E témáról lásd: FEJÉRDY, 2015. 107–145. p.; FEJÉRDY, 2016. 139–167. p. Zichy kalocsai apostoli adminisztrátori kinevezéséhez és eskütételéhez lásd még az egyházkormányzati iratsorozat iktatókönyvét: PEL. I.1.a.2. 1923. december 28-i bejegyzés, 3972. szám (amely a 255/1924. alá ment tovább): a nunciátúra megküldi a kinevezését és erről Horváth Győző káptalani helynököt értesítik, valamint: 1924. január 21-i bejegyzés, 255. szám: az érseki javadalmat a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hajlandó átadni, de előbb eskütétel szükséges. Az elintézésnél az szerepel, hogy a kormányzót már megkeresték az ügyben. Sajnos a levéltárban a kikért dokumentum nem volt megtalálható iktatási helyén. Számos üdvözlő távirat és a kinevezés 1924. január 2-i másolata: PEL. I.1.a.1. 402/1923.

<sup>128</sup> Az események rekonstruálásához lásd még: MNL OL. K 64. 11. cs. 34/a t. különösen: ff. 127r–371r.

nőköt javasolta a pozícióra, akivel kapcsolatban azonban elkövette azt a diplomáciai hibát, hogy nem puhatolta ki a kormány véleményét, ami a kinevezés megvalósulására nézve később negatív következménnyel járt. Zichyt megemlítette az előzetes tárgyalások során, de a kormány képviselője azzal hátrította, hogy nem kellően egészséges a kalocsai érsekség átvételéhez. Ezek az információk jelentették a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja bíborosai 1923. május 21-i tanácskozásának alapját.

A kormány jelöltjeinek mérlegelésekor a bíborosok meglevő előzetes ismeretei domináltak, így került mind Prohászka, mind Vass visszautasításra. Helyettük a nuncius jelöltjét, Zichy Gyulát részesítették előnyben Kalocsára, és az általa favorizált Mészáros Jánost Pécsre. Így nem sérült az alapelv, hogy világi befolyástól mentesen nevezzenek ki püspököket. Nem feledkeztek meg azonban arról a globálisan alkalmazott elvről, hogy a kormányt a nuncius útján megkérdezzék, hogy van-e a jelöltek ellen politikai jellegű kifogása. Ezt az alapelvet egyéb megállapodás hiányában ugyanis a király nélküli királyságban is szerették volna érvényre juttatni. A kormány a politikai vétőt bejelentette, de az okokat nem volt hajlandó feltárni, mivel azok mérlegelésre bocsátását az Apostoli Szentszék belpolitikába történő beavatkozására adott lehetőségként értékelték volna. Különösen sértőnek találták, hogy Mészárosról előzetesen egyáltalán nem egyeztettek velük és attól tarthattak, talán nem is alaptalanul, hogy a Szentszék precedenst szeretne teremteni a püspökkinevezések gyakorlatában. A patthelyzetet egy élelmes, ideiglenes, a kormánnyal is kompromisszumra törekvő megoldás zárta le 1923-ban: Zichy Gyula kalocsai apostoli kormányzói kinevezése, melyet a kormány is tudomásul vett, így a pécsi püspöki szék betöltését elhalasztották.

## Az amerikai magyarok 1929-es nemzetgyűlése a New York állambeli Buffalóban, különös tekintettel az egyházak szerepvállalására

*Dudás Róbert Gyula*

1929-ben az Amerikai Egyesült Államok magyarságának jelentős része képviselőket küldött az észak-amerikai Buffalo városába, az első (s valójában egyetlen) összmagyar gyűlésre, amelyet ők nemzetgyűlésnek neveztek el. A nemzetgyűlés célja amellett, hogy az amerikai belső problémákat rendezni kívánta, kiállítás kívánt lenni az anyaország mellett, felhívás a trianoni béke igazságtalanságának hirdetésére. Külön fontos része dolgozatomnak Lord Rothermere személyének és politikájának áttekintése, az, hogy hatására milyen valós vagy álremények merültek fel a magyarságban. Írásom második felében pedig vizsgálom a nemzetgyűlés határozatait, s azt, hogy ezt mennyire tudták átvinni a hétköznapiakba, mennyire lett rövid vagy hosszú távú eredménye a magyarok nemzetgyűlésének.

Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában az 1920-as évek végén nagyjából egymillió letelepedett,<sup>1</sup> magát magyarnak tartó, elsődlegesen első generációs magyar élt. Ezeknek képviselői találkoztak 1929 májusában az Egyesült Államok észak-keleti részén, a New York államban található Buffalo településen, hogy megrendezzék az amerikai magyarok nemzetgyűlését. Ez a nemzetgyűlés, noha az amerikai magyar diaszpóra egyik meghatározó eseménye volt, mára gyakorlatilag kikopott a köztudatból. Jelen írással emléket szeretnék állítani az akkori magyaroknak, akik – bár nagy részük ekkor már amerikai vagy kanadai állampolgár volt – mégis minden erejükkel a magyarságért, az anyaországi és az új világi magyarságért dolgoztak. A nemzetgyűlés kifejezés azért is indokolt, mert – a korabeli sajtó véleménye szerint – gyakorlatilag a teljes amerikai magyarság képviselte magát. 272 egyesület, 87 egyházközség, 41 hírlap, 974 delegátusa vett részt a gyűlésen mintegy egymillió amerikai magyar képviselőjében.

### A trianoni „trauma” mint a nemzetgyűlés előzménye

1871 és 1913 között nagyjából kétfélmillió személy hagyta el az országot, akik főleg gazdasági, egzisztenciális okokból vándoroltak ki. Végső céljuk elsődlegesen az Amerikai Egyesült Államok volt. Ady Endre ezzel kapcsolatosan a *Budapesti Napló*ban így írt:

„Tegnap egy falu népe vonult át szép Budapest vasárnapi népű körútjain. Nem bámészkodtak, nagyon komolyak voltak, s őket is alig vették észre. De akik észrevették s megkérdezték, azoknak válaszolt szívesen a vándorló csapat vezére: – Ez itt Mezőcsát község, az egész falu, megyünk Amerikába. Se váddal, se panasszal, se kérkedéssel, se vígan, se szomorúan, ezt válaszolta. És belemutatott a csapatba s hozzátette: – Senkit se hagyunk otthon, viszünk mindenkit, a zsidót is.

---

<sup>1</sup> A letelepedett magyarok száma nem egyenlő a kiérkezett magyarok számával, erre dolgozatom későbbi részében kitérek.

Igen, ott volt a csapatban a zsidó is, a falu zsidója. S mennek szép egyetértésben, a földönfutók közös sorsával Amerikába.”<sup>2</sup>

Az 1920-as trianoni békekötés az Amerikában élő magyarságot is megdöbbentette, sőt mondhatni személyében érintette, hiszen a kivándorló magyarok jelentős része származott az elcsatolt felvidéki, kárpátaljai, illetve erdélyi területekről. Korábbi kutatásaim<sup>3</sup> alapján megállapítható, hogy az 1920 előtt az Egyesült Államokba érkezett magyar katolikus papok több mint a fele olyan területről származott, amely 1920 után elcsatolásra került. Ez a tényező – azon kívül, hogy természetesen a nemzeti érzést erősítette – egyszerű, mondhatni egzisztenciális problémát is okozott a diaszpóra lakosságának. Addig ugyanis az emigráció jelentős részét tették ki (s ezzel számos problémát okoztak) az ún. „vándormadár gyakorlat”-ot követők, miszerint egy személy kikerkezett „a szezonra” az USA-ba, ott összegyűjtött egy kis pénzt (ha tudott), majd visszavándorolt, esetleg a magyar segélyszervezetek pénzén, s később újra kijött. Viszont a határváltozások miatt az állampolgársági kérdések is megváltoztak, mivel „[a]z 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződéssel Magyarországtól elcsatolt területek lakossága, a nemzetközi szerződésben szabályozott szuverenitás átszállással – államutódlással – automatikusan elveszítette magyar állampolgárságát, és az utódállam állampolgárává vált. A békeszerződés 1920. június 26-án<sup>4</sup> lépett hatályba, a joghatások ekkor álltak be.”<sup>5</sup> Ezzel a lépéssel – bár a pontos szám ismeretlen – számos Amerikában élő, korábban magyar állampolgár vált gyakorlatilag hontalanná, hiszen sok esetben magyar állampolgárságukat ekkor elveszítették, az utódállam állampolgárságát nem fogadták el, de az amerikaiakat még nem szerezték meg, vagy arra még lépéseket sem tettek.

A trianoni békediktátum után az amerikai magyarság körében – leszámítva a baloldali lapokat, amelyek mindezt nevetségesnek tartották<sup>6</sup> és a résztvevőit számos esetben kifigurázták<sup>7</sup>– egyre erősebben jelent meg a

<sup>2</sup> ADY ENDRE: Jegyzetek a napról. In: *Háromszék*, 1999. február. 4.

<sup>3</sup> DUDÁS RÓBERT GYULA: Magyar katolikus papi sorsok Észak-Amerikában. Adalékok az amerikai magyar katolikus pasztorációhoz, pályamű, Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekció, Amerikai kultúra és történelem tagozat. Budapest. Eötvös Loránd Tudományegyetem. 2019.

<sup>4</sup> Valójában a békeszerződés – magyar részről – 1921. június 26-án lépett hatályba, amikor kihirdetésre került az „1921. évi XXXIII. törvénycikk az Észak-Amerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovák országgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről” törvény, így az állampolgárság kérdésében ez a dátum releváns.

<sup>5</sup> UGRÓCZKY MÁRIA: Megtalált magyar állampolgárok. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica*, 2015. 550–576. p.

<sup>6</sup> Vö.: Vitagyűlés a revízióról. In: *A Munkás* [A Szocialista Munkáspárt hivatalos lapja. New York, NY], 1929. november 2. 1., 4. p.

<sup>7</sup> „A buffaloi »nemzetgyűlés« elhalasztását kérte egy tucat pap azon a címen, hogy ők is szeretnének arra elmenni, de a böjti ájtatosságok ideje alatt nem érnek rá. Állítólag

területi revizionizmus kérdése. Különösen ez azért volt egy érdekes kérdés az Amerikai Egyesült Államokban, mert a helyi magyarság úgy gondolta, hogy Wilson elnök háború alatti tevékenységével, valamint a párizsi békekonferencia idején folytatott Habsburg-politikájával kvázi hitet tett a Monarchia egysége mellett.

Tény, hogy Thomas Woodrow Wilsonnak<sup>8</sup>, az Amerikai Egyesült Államok elnökének 14 pontból álló, részben a nemzetközi jog új alapelveit jelentő békejavaslata, amelyet a szenátus és a képviselőház közös ülésén hirdetett meg 1918. január 8-án, s a wilsoni-elvek néven lettek ismertek, 10. pontja az alábbiakat tartalmazza: „Ausztia-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés leghabzóbb lehetőségét.”<sup>9</sup>

Ebből arra következtettek, hogy az Egyesült Államok kormánya nem kívánta feldarabolni az Osztrák-Magyar Monarchiát, hanem csak autonómiát kívánt biztosítani a területen élő nemzetiségek részére. Más kérdés, s erről a korabeli magyarság valószínűleg kevésbé tudott, hogy 1918 októberében már az amerikai kormányzat jelezte a – legyőzött s fegyverszünetet kért – bécsi kormányzatnak, hogy a 10. pont már nincsen érvényben. Az viszont jól látható, hogy a háború gyors befejezése meglepetésként érte az amerikai kormányzatot, így nem tudtak rendesen, terveik alapján az úgynevezett „tudományos békére”<sup>10</sup> készülve felkészülni a békekötésre. Az amerikai bizottság maga is beismerte, hogy csak hevenyészett tervet tud lerakni az asztalra, amely a magyarságnak lesz leginkább hátrányos:

„Így nyilvánvaló, hogy a csehszlovákok, románok és jugoszlávok számára javasolt határok egy nagy történelmi múltú állam feldarabolását jelentik... Nyilvánvaló, hogy amikor az alárendelt nemzetiségek számára igazságos és célszerű határokat jelölünk meg, olyan javaslatok születnek, melyek magyar szempontból igazságtalanok. A tízmillió magyar majdnem egynegyede a tervezett Magyarország határain kívül él majd. Ez lehetséges megoldás volna egy újonnan felszabadított nép esetében, mely történelme során először nyeri el függetlenségét, de a magyarok Magyarország urai voltak nyolc évszázadon át. Jelentős részük idegen fennhatóság alá helyezése minden bizonnyal elégedetlenséget és - valószínűleg - irredentizmust fog szülni, ami a jövőben komoly problémák forrása lehet. A magyarok - akik a szlovákokat, románokat és szerbeket hosszú időn át alacsonyabb

---

azért lett elhalasztva a gyűlés májusra, mert alkalmat akarnak adni a papoknak is elmenni oda. Tehát májusban már ráérnek a papok papolni a revíziós mozgalom »szent« céljairól. [...] Ha a papok betartják ígéretüket és megjelennek Buffalóban, akkor most még csak az volna hátra, hogy az a bizonyos amerikai magyarság is szánja rá magát az elmenésre. Az eddigi jelek szerint nem igen tülekednek, hogy követői legyenek. Ennek oka bizonyára abban rejlik, hogy nekik nagyon mindegy, lesz-e revízió. Mit tudja az amerikai acélgvári vagy bányamunkás, hogy az mit jelent, elsősorban?” – Szerkesztői Jegyzetek. In: *A Munkás*, 1929. március 3. 2. p.

<sup>8</sup> Thomas Woodrow Wilson (Staunton, Virginia, 1856. december 28. – Washington DC, 1924. február 3.) az Amerikai Egyesült Államok 28. elnöke 1913 és 1921 között.

<sup>9</sup> Wilson elnök 14. pontja. In: *Múltunk – Történelmi Portál*, é.n. Online: [multunkportal.hu](http://multunkportal.hu) – 2019. július.

<sup>10</sup> vö.: GLANT TIBOR: A 14. pont története és mítosza. In: *Külgügyi Szemle*, 2009. 4. sz. 84–99. p.

rendűnek tartották - így olyan államban élnek majd, mely területét és lakosságát tekintve is kisebb, mint bármelyik, ezen népek számára javasolt ország.”<sup>11</sup>

A trianoni béke aláírását illetően a diaszpóra magyarságának ott volt – mondhatni végzetes – tévedése, hogy eltúlozták azt a nyilvánvaló tény, hogy 1917. április 6-án, amikor az USA belépett a háborúba, csak Németországnak üzent hadat, Berlin szövetségeseinek nem. Ezáltal Amerika nem azonosult a szövetséges hadicélokkal, hanem önmagát kvázi „társult” hadipartnernek nyilvánította, ezzel fenntartva a jogot az önálló, a szövetségektől független hadicélok és béketervek megfogalmazására.<sup>12</sup> Mindez a kor itthoni és külföldi magyarságának azt az illúziót közvetítette, hogy az igazságtalannak tartott (s azt reálisan megvizsgálva, valóban igazságtalan) trianoni békeszerződést Wilson elnök akarata ellenére fogadták el, de az is igaz, hogy Wilson nem állt ki eléggé Magyarország mellett, hibázott (rosszabb vélemények szerint árulóvá vált), s ezért erkölcsi kötelessége lenne ezt a „szörnyű hibát helyre hozni.” Ez a várakozás szinte elementáris erővel nyilvánult meg az úgynevezett Kossuth-zarándoklat<sup>13</sup> alkalmával 1928-ban, majd az 1929-es Buffalóban megtartott Nemzetgyűlésen.

Szintén a magyarok reményét erősítette az is, hogy a James Monroe<sup>14</sup> amerikai elnök által 1823. december 2-án deklarált Monroe-elv<sup>15</sup> alapján az Egyesült Államok egyáltalán nem volt hajlandó ratifikálni a világháborút lezáró béke-megállapodásokat, illetve az azt követő nemzetközi politikai eseményektől távol kívánt maradni. Az USA láthatóan fontosnak tartotta, hogy a gazdasági és egyéb érdekeltségei az új magyar államalakulattal ne

<sup>11</sup> GLANT TIBOR: Kettős tükörben: Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején. Debrecen. 2008. 193. p.

<sup>12</sup> Uo., 87–88. p.

<sup>13</sup> KÓSA KÁROLY: Ötszáz Kolombusz. In: Karcagi Kalendárium, 2001. Szerk.: Körmendi Lajos. Karcag, 2001. 98–103. p. Online: Kósa Károly honlapja: [www.kosakaroly.hu](http://www.kosakaroly.hu) – 2019. július.

<sup>14</sup> James Monroe (Colonial Beach, Virginia közelében, 1758. április 28. – New York, NY, 1831. július 4.) az Amerikai Egyesült Államok 5. elnöke 1817 és 1825 között, az Alapító atyák és a „virginiai dinasztia” utolsó tagja.

<sup>15</sup> „Az európai hatalmak háborúiban, melyek az ő belső ügyeik voltak, sohasem vettünk részt, sem azok politikáinkat közelebről nem érintik. Csak akkor utasítjuk vissza a sérelmeket vagy készülünk védelemre, ha jogainkat megtámadják vagy komolyan fenyegetik. Féltékénk mozgalmában már ilyen okoknál fogva is közvetlenebbül vagyunk érdekelve, melyek minden felvilágosodott és részrehajlatlan szemlélőnek szemébe tűnnek. A szövetséges hatalmak politikai rendszere lényegesen különbözik az amerikaitól. E különbség a kormányok különbözőzéséből veszi eredetét, és a miénk védelmén, melyet oly sok vér és kincs elvesztése árán és felvilágosodott polgárainak bölcsességével alkottunk meg, és mely alatt példátlan boldogságot élveztünk, odaadón csügg az egész nemzet. Mi tehát az Egyesült Államok és azon hatalmak közt fennálló baráti viszonyt illetőleg kijelentjük, hogy békénre és biztonságunkra veszedelmesnek tartunk minden kísérletet az ő részükről rendszereiknek e félgömb bármely részére való kiterjesztése iránt.” LACKENBACHER ANNAMÁRIA: A Monroe-doktrína másfél évszázada. I. rész. In: *ujkor.hu*, 2017. április 6. Online: [ujkor.hu](http://ujkor.hu) – 2019. július.

szűnjének meg, ezért hosszas tárgyalás után kötött Magyarországgal különbékét. Igaz, ez a különbéke szintén a magyarság részére lett hátrányos, nem először s nem utoljára a történelemben. A sikertelen tárgyalás egyik bizonyítéka, hogy bár egyértelműen el szeretne volna a magyar fél érni, hogy Trianont ne említsék meg a szerződésben, az végül mégis bekerült, így ráutaló magatartással gyakorlatilag az USA is szentesítette a trianoni szabályokat és döntéseket.<sup>16</sup>

Összességében az mondható, hogy mind a külhoni, mind pedig az itthoni magyaroknak irreális elképzelései voltak azzal kapcsolatban, hogy majd az USA jön, és mindent helyre tesz:

„Az Amerikával szemben támasztott magyar revíziós elvárások vizsgálata különösen érdekes kérdés annak fényében, hogy a két világháború között mind a politikai elit, mind a közember számára köztudott volt, hogy az Egyesült Államok az első világháborút követően az európai ügyekkel kapcsolatban a politikai be nem avatkozás elvét és gyakorlatát követte, mi több az USA kivonult a párizsi békeműből: a békéket nem ratifikálta, és nem csatlakozott a Népszövetséghez sem. Az Amerikát megszólító magyar propaganda a fent említettek mellett éppen ezekre a politikai tényekre alapozva, ezeket sajátosan félreértelmezve kovácsolt tőkét érveléséhez.”<sup>17</sup>

A valóságban viszont a hivatalos Amerika teljes egészében elhatárolódott a magyar revíziós törekvésektől, de ezt a tényt sem a hazai, sem az amerikai magyarság nem akarta tudomásul venni.

### **Lord Rothermere politikája és hatása a magyarságra**

Lord Rothermere<sup>18</sup> angol vikomt, sajtómágnás az Associated Newspapers Limited tulajdonosa hosszú éveken át volt a magyar revízió lelkes támogatója a húszas évek második felétől. Személye számos esetben köszön vissza a kor magyar eseményeiben, elég csak az 1931-es Justice for Hungary magyar óceánrepülésre gondolni, melynek anyagi bázisát ő biztosította. Nagyon érdekes viszont, hogy ez az ember, akinek bátyja 1917-ben légügyi miniszterként szerepelt az angol kormányban, s később Csehszlovákia elkötelezett támogatója lett (egyes vélemények szerint maga Csehszlovákia soha nem jött volna létre Alfred Harmsworth lelkes támogatása nélkül), hogyan fordult mégis a magyarság irányába, szembeszegülve bátyjával, illetve a kor brit közvélekedésével. Fontos megjegyezni, hogy Lord Rothermere nem egy kis vidéki lap tulajdonosa volt, újságjának, a *Daily Mail*-nek olvasószáma elérte a kétmilliót, ő maga Anglia harmadik leggazdagabb milliommosa volt.

Első alkalommal 1927-ben járt Magyarországon, s ettől kezdve – bár vannak vélemények, hogy elsősorban üzleti okokból – de a magyarság

<sup>16</sup> 1921. évi XLVIII törvénycikk az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről.

<sup>17</sup> MATHEY ÉVA: Az amerikai kormányzati körök és a magyar revízió kérdése a két világháború között. In: *Aetas*, 2014. 3. sz. 109–126. p.

<sup>18</sup> Lord Rothermere, született Sidney Harold Harmsworth (Dublin, 1868. április 26. – Bermuda, 1940. november 26.) Rothermere első vikomtja, brit sajtómágnás és politikus, az Associated Newspapers Limited tulajdonosa.



ügyének elkötelezett szószólója lett. Lord Rothermere, akinek figyelmét az ún. „magyar–román optánsper”<sup>19</sup> körül kialakuló botrány fordította a trianoni béke igazságtalansága felé, június 21-én, a *Daily Mail* hasábjain fejtette ki véleményét a kérdésben. Ekkor így írt:

„A Közép-Európa térképét árajzoló három szerződés közül az utolsó és legszerencsétlenebb a trianoni, amit Magyarországnak 1920. június 4-én kellett aláírnia. Ahelyett, hogy egyszerűsítette volna a nemzetiségek amúgy is meglévő szövevényét, még tovább bonyolította azt. Olyan mély elégedetlenséget váltott ki, hogy minden pártatlan utazó, aki a kontinensnek erre a tájára téved, világosan látja az elkövetett hibák jóvátételének szükségességét.”<sup>20</sup>

A cikkben felhívta a figyelmet a kisantant – szerinte a trianoni békeszerződésnek a kisebbségek védelmére szóló szabályainak semmibevitelével történő – törekvéseire, a magyar kisebbség jogfosztottságára, s kérte – különösen az angol bankok közbenjárását –, hogy a trianoni utódállamoknak kölcsönt nyújtó bankok a hitelek megvonásával kényszerítsék rá ezeket a kormányokat a Magyarországgal meg és kiegyezésre. Ezzel egy időben némi területi revíziót is javasolt, amely következtében a határok kisebb módosításával nagyjából kétmillió magyar személy került volna vissza az anyaországba, kikerülve a kisebbségi létből.

Lord Rothermere cikke – legalábbis a hazai és az emigráns magyarság körében – nagy felzúdulást és mondhatni eufóriát okozott,<sup>21</sup> hiszen a trianoni diktátum egyik országának vezető mágnása állt a magyarság ügye mellé. Másik oldalról viszont egyértelműen kijelentette mind az angol, mind a francia állam, hogy a Lord véleményét magánvéleménynek tartja, azt semmiféle módon nem kívánja átvinni a hivatalos politikába. Természetesen a kisantant háborodott fel leginkább már magán a kérdésnek a felvetésén, Edvard Beneš<sup>22</sup> csehszlovák külügyminiszter, későbbi csehszlovák elnök, egyenesen háborús uszításnak tekintette, amely ellen Rothermere hevesen tiltakozott.

<sup>19</sup> Vö.: MARKÓ JENŐ: *A Nemzetek szövetsége és a magyar–román optáns per.* Bp., 1928.

<sup>20</sup> TARJÁN M. TAMÁS: „Magyarország helye a nap alatt” – Lord Rothermere cikke a revízióról. In: *Rubicon Online*, é.n. Online: [www.rubicon.hu](http://www.rubicon.hu) – 2019. július.

<sup>21</sup> Természetesen ez alól a bal oldali lapok kivételek voltak, amelyek elég szkeptikusan álltak a kérdéshez, s meglepő módon a kereszténység oldaláról közelítették meg a témát: „A Népszava Dávidja többszöri eredménytelen felszólítás után most már vezércikkben szólítja fel Amerika magyarságát, hogy a magyar határok visszaállítása érdekében Lord Rothermere angol újságíró által írt cikk hatása alatt mozduljon meg és teljesítse szülőhazájával szembeni kötelességét. A kötelességteljesítésnek abban kell kimerülni, hogy az amerikaiak figyelmét fel kell hívni arra, hogy Magyarország a kereszténység védelmezője és a legutóbbi világháború alatt is Krisztusért verekedett. Ezért az amerikaiak a magyarokkal együtt követeljék a trianoni szerződés megváltoztatását és az elrabolt magyar területek visszaadását.” *A Munkás*, 1927. július 23. 2. p.

<sup>22</sup> Edvard Beneš (Kožlany, 1884. május 28. – Sezimovo Ústí, 1948. szeptember 3.) cseh politikus, Csehszlovákia külügyminisztere 1918 és 1935 között, közben miniszterelnöke 1921 és 1922 között, majd elnöke 1935 és 1948 között (1939 és 1945 között emigrációban). Erősen magyarellenes politikát folytatott.

A magyar sajtó lelkesen számolt be Rothermere cikkéről,<sup>23</sup> s ezt alaptól a világ lelkiismeretének hangjaként kezelte, s szinte már abban bízott, hogy napokon, heteken belül megindul Trianon átgondolása:

„Villám cikázott át a trianoni börtön éjszakáján. Anglia leghatalmasabb újságmágnása lord Rothermere cikket irt az angol világbirodalom egyik legelterjedtebb újságjába, a Daily Mailbe<sup>24</sup> Trianon tarthatatlan igazságtalanságáról, a népek önrendelkezési jogának meghamisításáról és két millió elszakított testvérünknek visszacsatolását követeli az egész világ lelkiismeretétől. Mi magunk, akik hét éve sínylődünk a csonkká nyomorított trianoni Magyarország börtönében, hét esztendeje vigasztaljuk egymást, hogy a mi igazságunk kikél sírjából. Hét éve várjuk a világ lelkiismeretének megmozdulását. Az utóbbi esztendőkből itt-ott hangot is kapott a magyarsággal szemben elkövetett bűn öntudata, de soha még olyan hatalmas és az egész világ lelkiismeretét megmozgató szó nem kiáltotta el az egész földkerekségen, mint most lord Rothermereé, hogy engedjétek a megalázott magyarságot a Nap alá. Több mint százmillió ember olvassa ma és holnap Kanadától Indiáig, hogy a Magyarországtól elszakított területek felét vissza kell adni, mert senkinek sincs joga a színmagyarok által lakott területeket bitorolni. Hogy mit jelent a hatalmas angol sajtó egyik leghatalmasabb vezérének megszólalása Trianon ellen, annak megértésére elég, ha számba vesszük, mit jelentett a világháború sorsának eldöntésére az angol sajtó propagandája. Vilmos császár maga vallotta be, hogy csak ezt: az angol sajtó hatalmát felejtette ki számításából, amely a germán militarizmus gőgje ellen fegyverbe állította az egész világot. Ez a világhatalom pedig kinyithatja a trianoni börtön ajtajait. De gondolják meg a trianoni börtönben mindazok, akik a sajtó gúzsba kötözésének vesszőparipáján nyargalásznak itthon, akik a szó szárnyának nyirbálásában keresik a magyarság megváltásának varázsszerekét: vajjon megszólalhatott volna-e ma a világ leghatalmasabb sajtójában a magyar igazság szava, ha ott is elnémíthatták volna a trianoni békét megpecsételő és annak érinthetlenségét hirdető kormányhatalmak az igazság szabad szavát. A magyar föltámadás kakasszava azért szólalhatott meg a világ egyik legolvasottabb lapjában, mert Angliában is a sajtó olyan hatalom, amelyet a kormánynak is respektálnia kell.”<sup>25</sup>

Talán merész lenne egyértelműen kijelenteni, hogy Rothermere tevékenysége adott lökést a magyar revizionista gondolkodásnak, de az mindenestre látható, hogy hatása lelkesedéssel töltötte el a bel- és külföldi magyarságot, s számos szervezet alakult ennek hatására. Szintén egyértelműen bizonyítható, hogy a Lord mind közvetlenül, mind pedig közvetetten jelenős anyagi forráshoz juttatta a revizionista szervezeteket, valamint több egyéb magyar szervezetet, mozgalmat, programot is. Igaz, arra, hogy Rothermere anyagilag támogatta volna a buffalói gyűlés megtartását nincsen

<sup>23</sup> Friss hírek. In: *Friss Újság*, 1927. június 28. 4. p.

<sup>24</sup> *Daily Mail*: Alfred Harmsworth (későbbi Lord Northcliffe) és testvére Harold (későbbi Lord Rothermere) által alapított angol újság. Napjainkban is több mint másfél millió példányban jelenik meg. Az újság az 1920–1930-as években a magyar revízió mellett foglalt állást.

<sup>25</sup> Trianon megváltása. In: *Friss Újság*, 1927. június 22. 1. p.

bizonyíték, de erősen valószínűsíthető, mivel egy ekkora rendezvény lebonyolítása anyagilag jelentősen meghaladta volna a korabeli magyarság lehetőségeit, s erre utal az is, hogy személye – rendkívül pozitív véleményezés mellett – többször is szóba kerül a tárgyalások során.<sup>26</sup> De még abban az esetben is, ha anyagilag nem állt volna a szervezés mellé, egyértelmű a korabeli dokumentumok vizsgálata alapján, hogy az ő tevékenysége olyan lelkesedéssel töltötte el a diaszpóra magyarságát, hogy ennek hatására kezdték el megszervezni a buffalói nemzetgyűlést.

### **A nemzetgyűlés előkészületei**

Az amerikai magyar egyletek között már hosszabb ideje téma volt egy nagyobb – egész Észak-Amerikára kiterjedő – gyűlés gondolata. A gyűlés fő célja az amerikai magyarság érdekeinek közös nevezőre hozása volt. Jelentős problémaként merült fel, már rögtön a szervezés keretében, majd később a nemzetgyűlésen, hogy bár hangzatosan azt nyilatkozták, hogy a magyarság 90 százaléka képviselve volt, de ez legalábbis erős túlzásnak minősíthető. Ennek fő oka, hogy a szervezés és a tematika erősen azon csoportok kezében volt, akik a Horthy-kormányzattól – legalább politikai – támogatást kaptak, s ezt azon csoportok, melyek ellenségesek voltak a Horthy-féle vezetéssel, elutasították. Gyakorlatilag elmondható, hogy maga a nemzetgyűlés csak egy apró repedésnek bizonyult abban a szakadékban, ami már megfigyelhető volt ekkor az úgynevezett „nemzeti emigráció” és a „liberális-szocialista baloldal” között. E liberális-szocialista baloldal vezetői között számos dualista-kori munkásvezért és 1919-es forradalmárt találhatunk, akik egyértelműen elítélték Horthy Miklóst és politikai rendszerét, hiszen azt a régi rend továbbéléséért értékelték, és bár egyetértettek azzal a követeléssel, hogy Trianont felül kell bírálni, de még ennek érdekében sem voltak hajlandóak együttműködni, igaz, ezt a másik oldal sem nagyon forszírozta, mondhatni halkan még örültek is neki, hogy a baloldal elkülönült. Hasonló álláspontra jutott az Amerikai Magyar Zsidók Szövetsége is, amely a fehérterrorral kapcsolatos antiszemita kilengések, valamint a numerus clausus törvény eredményeként szintén – nagyrészt – szervezetileg távol maradt, noha egyes rabbik és hívek részt vettek az eseményen.

A nemzetgyűlést 1929. március 15-ére hívták össze, még hozzá a New York állam északi részén található Buffalo városába. Buffalo kiválasztására azért került sor, mert valamennyi csoport részére aránylag könnyen megközelíthető volt, s miután az USA-Kanada határán van, így a kanadai magyarság is aránylag könnyedén meg tudta közelíteni.

Később – elsődlegesen az amerikai magyar katolikus papok kérésére, illetve egyéb szervezési nehézségek miatt – magát a rendezvényt áttették május 27. és 29. közé. Az áthelyezés mellett szólt – a bőjti szertartások nehézségei mellett –, hogy Buffalo időjárása márciusban általában még elég zord.

---

<sup>26</sup> „azóta ez a nagyszívű ember közel két év alatt egymaga többet tett Magyarorszáig igazsága érdekében, mint az egész világ együtt véve. Lord Rothermmerrel szemben ép azért egyetlen jó magyar ember sem lehet hálátlan.” Rev. Eördögh Elemér előadása a Buffalói Nemzetgyűlésen (1929 május hó 29-én) a revízió ügyében. Cleveland, OH, 1929. (továbbiakban: EÖRDÖGH, 1929.) 6. p.

A *Nemzeti Újság*<sup>27</sup> című keresztény-politikai napilap 1929. február 13-i számában beszámolt arról a polémiáról, amely elsődlegesen két napilap, a jobboldalinak minősíthető Cleveland, OH-ban megjelenő *Szabadság*<sup>28</sup> és a baloldali New York, NY-ban megjelenő *Amerikai Magyar Népszava*<sup>29</sup> között alakult ki. Magát a találkozót a *Szabadság*, annak szerkesztője Cserna Endre,<sup>30</sup> valamint másik 42 magyar újság kezdte el szervezni. Gyakorlatilag a korszakot ennek a két újságnak a rivalizálása határozta meg, ezért a New York-i *Amerikai Magyar Népszava* és a körülötte álló körök elleneztek a gyűlést, el szerették volna érní, hogy vagy más tematikákat is vegyenek fel a nemzetgyűlés programjába, vagy egész egyszerűen ne ott és ne akkor legyen a találkozó. Végül ez odáig fajult, hogy az *Amerikai Magyar Népszava* távol tartotta magát a gyűléstől, míg a *Szabadság* és társújságai nagy számban jelentek meg és tudósítottak a helyszínről.<sup>31</sup> A *Nemzeti Újság* ír a gyűlés előkészülete körüli bonyodalmakról:

„Izgalmas harcok előzték meg az amerikai magyarság nemzetgyűlését. A lengyel és orosz zsidó vállalkozók kezére került newyorki napilap, az Amerikai Magyar Népszava kétségbeesett eszközökkel, személyes támadásokkal harcolt az ellen, hogy az amerikai magyarok tanácskozássra ülhessenek össze Buffalóban. Ezek a támadások különösen akkor keltettek nagy visszahatást, mikor a támadó cikkeket Węgrzynek<sup>32</sup> lengyel lapkiadó, aki magyarul egy szót se tud, saját jegyével jegyezte és mikor kiderült, hogy a lengyel kiadónak a magyar belügyekbe avatkozó cikkei Kálmánon Jakab orosz társtulajdonos jóváhagyása mellett láttak napvilágot. Ez az illetéktelen beavatkozás akkora visszahatást keltett az amerikai magyarság körében, hogy a nemzetgyűlés sikere biztosítva volt. A megnyitás órájára a hatalmas ülésterem és a karzatok zsúfolásig megteltek a magyarság képviselőivel.”<sup>33</sup>

<sup>27</sup> *Nemzeti Újság*: Politikai napilap, amely 1919 és 1944 között jelent meg, eredetileg a Központi Sajtóvállalat reggeli lapjaként. Felfogásában a konzervatív keresztény-nemzeti eszméket hirdette. Szerkesztője Turi Béla, majd később Tóth László volt.

<sup>28</sup> *Szabadság*: Cleveland, OH-ban jelent meg 1906 és 1948 között. Szerkesztője Kohányi Tihamér volt. Elsődlegesen konzervatív beállítottságú hetilap volt. 1948-ban egyesült az *Amerikai Magyar Népszavával*.

<sup>29</sup> *Amerikai Magyar Népszava*: 1899-ben New Yorkban alapított magyar hetilap, elsősorban szociáldemokrata beállítottságú. Napjainkban is megjelenik.

<sup>30</sup> Dr. Cserna Endre (? , 1882 – New York, NY, 1929. szeptember) ezredes, a *Szabadság* szerkesztője.

<sup>31</sup> Vö.: A buffalói magyar nemzetgyűlés. In: *Pesti Napló*, 1929. június 5. 3. p.

<sup>32</sup> Maksymilian Węgrzynek (Rudnik nad Sanem, Galícia, 1892. – New York, NY, 1944. november 8.) lengyel származású lapkiadó.

<sup>33</sup> SZABÓ ALAJOS: A buffalói magyar nemzetgyűlés egyhangú lelkesedéssel foglalt állást a revízió mellett. In: *Nemzeti Újság*, 1926. június 26. 2. p.

A tervek szerint három fő témakört terveztek érinteni:<sup>34</sup>

1. Az amerikai magyarság állandó és súllyal bíró szervezetének kiépítése.
2. Hatásos állásfoglalás a trianoni béke ellen és a revízió elleni fellépés módjainak vizsgálata.
3. Speciális magyar-amerikai problémák intézése.

Bár a revízió lényeges szerepet töltött be a tanácskozás előzetes terveiben, fontos megjegyezni, hogy már előre úgy döntöttek a szervezők, hogy Magyarország belügyeivel kapcsolatosan, a magyar politikai állapotokat illetően nem kívánnak véleményt nyilvánítani. Összességében 1929. május 27-én 272 egyesület, 87 egyházközösség, 41 hírlap képviselőjében mindösszesen 974 delegátus jelent meg a New York állambeli Buffalo város akkori legelőkelőbb szállodájának, a Hotel Statlernek 1500 ember befogadására alkalmas nagytermében, s kezdte meg a magyarok első amerikai nemzetgyűlését. A gyűlésen résztvevők összetétele rendkívül összetett volt, ahogy Tarnóczy Árpád<sup>35</sup> beszámolójában megjegyezte:

„Buffalóban voltak katolikus papok, református papok, lutheránus papok, baptista prédikátorok, zsidók papjai; voltak istenesek és Isten nélkül vándorlók; voltak legitimisták, szabadkirályválasztók, köztársaságiak és egészen szélről eső pártok képviselői; voltak gazdagok, szegények, urak, munkások, magyarok, ruthének, vendek, svábok, tótok...”<sup>36</sup>

Érdekes viszont, hogy a legtöbb – magyarországi – újság jelentős, majdnem egy hónapos késéssel számolt be az eseményekről, annak pontos dátumát legtöbb esetben le sem írva, amelyet nem indokolt a távolság, hiszen a kor modernnek nevezhető távközlési eszközei már rendelkezésre álltak.

### **Az egyházak szerepvállalása a nemzetgyűlés lebonyolításában**

Az amerikai magyarság története – s így ennek részeként a Nemzetgyűlés – nem képzelhető el az egyházak részvétele nélkül. Az egyházak már korán, az 1880-as években felfedezték, mekkora igény van az emigráns magyarok körében az önszerveződő, mai szóval értve civil szervezetek léte. Az első ilyen, úgynevezett önszerveződő egyesületet 1886-ban alapították a korai magyarság egyik fő központjában, Cleveland, OH-ban Verhovay Segély Egylet (Verhovay Fraternal Insurance Association) néven. Ennek a szervezetnek eredetileg 13 bányász volt az alapítója, s később a taglétszám több mint ötvenezer főre növekedett.

A századfordulóra az elindított betegsegélyező egyesületek új feladatkört kaptak, hiszen a korábbi mellett fontos feladatuk lett a templomok építésének elősegítése. Különösen hangsúlyosan szolgálta ezt a célt az 1897-ben Böhm Károly által alapított Szűz Mária Magyarok Pátrónája Ró-

<sup>34</sup> KERENDI SÁNDOR: A buffalói nemzetgyűlésen az amerikai magyarság kilencven százaléka részt vesz. In: *Az Est*, 1929. május 19. 16. p.

<sup>35</sup> Tarnóczy Árpád (Tarnóc, 1884. szeptember 21. – Akron, OH, 1957. június 24.) amerikai, magyar származású író, újságíró.

<sup>36</sup> A Magyarok Világkongresszusának tárgyalásai Budapesten, 1929. augusztus 22–24. Szerk.: Krisztics Sándor. Bp., 1930. 330. p.

mai és Görög Katolikus Szövetség.<sup>37</sup> A számos egyletnek fontos szerepe volt abban is, hogy a bevándorlók elsajátíthatták azokat a formákat, amely az új világban az önmegvalósítás szempontjából szükségesnek mutatkozott, valamint tárgyaló félként léptek fel az amerikai püspökök felé, magyar pap kérése szempontjából. A kikerülő magyar papok beilleszkedésében is lényeges volt tevékenységük, hiszen a működéshez szükséges anyagi forrásokat az első időszakban ezek az egyletek teremtették elő. A templomok építésének lezárultával az egyletek – általában egyházi vezetéssel – elsődleges feladata a magyarság képviselése, azok érdekeinek érvényesítése lett. Szinte valamennyi – magyarok által lakott településen – megfigyelhető, hogy a plébánia mellett szerepet kaptak az egyletek is. A kis közösségek vezetését, segítségét vállaló egyletek és egyházak helyi szervezeteiből dalárdák, tánc-csoportok, műkedvelő gárdák alakultak. Tevékenységük elsősorban hazafias ünnepek, multságok és színelőadások rendezésével szélesedett ki. A társas-, műkedvelő és önképzőkörök könnyen alakultak, és könnyen fel is oszlottak. Elsősorban szórakozást jelentett az amerikai magyarság számára a színészet és a műkedvelő előadások minden fajtája, de megnyilvánult bennük a művészet is. Az egyházak szinte minden esetben (akár anyagi, akár közösség-szervezési kérdésben) biztosítékként álltak az egyletek mögött, s ez fordítva is igaz volt.

A Buffaloi Nemzetgyűlés mögött is jól megfigyelhető ez a kettősség, hogy az egyletek és az egyházak nagy számban képviselték magukat. A feljegyzések szerint 272 egylet, valamint 87 egyházköztség vett részt a gyűlésen. Ökumenikus szempontból is rendkívül jelentősnek nevezhető ez a tanácskozás, hiszen ebben az időben még számtalan esetben megtörtént, hogy a különböző felekezetek képviselői (és hívei) egymással nem hogy nem álltak szóba, de sok esetben erőszakba torkoló összetűzések is megfigyelhetőek voltak.

### **A nemzetgyűlés főbb programpontjai és főbb beszédei**

Magának a gyűlésnek napirendje nem maradt fenn, illetve nem elérhető. A sajtó elsődlegesen a revizionista eseményekről, határozatokról számolt be, pedig több, jelentős témában is születtek döntések, hangzottak el előadások. A nemzetgyűlés táviratot küldött Herbert Hoover<sup>38</sup> amerikai elnöknek az alábbi tartalommal:

„Elnökünk! Az Itteni nemzetgyűlésen egybegyűlt magyar származású amerikai polgártársaim biztosítják Önt, az ország első polgárát fogadott hazánk, az Amerikai Egyesült Államok iránti hűségükről és ragaszkodásukról, valamint azokkal a nagy eszmékkal szemben, amelyeket az amerikai demokrácia képvisel. Mi magyar származású polgárok tengerentúli messzi szülőhazánkból magunkkal hoztuk Magyarországot nagy alföldein és rögös hegyeiben született szabadságért rajongó szeretetünket. A magyarok az amerikai polgárháborúban éppen úgy ontották az amerikai szabadságért vérüket, mint ahogy Kossuth Lajos vezetése alatt vérüket ontották

<sup>37</sup> MÁTÉ ANITA: Az amerikai magyar katolikusok és az Óhaza. Bp., 2011. 26. p.

<sup>38</sup> Herbert Clark Hoover (West Branch, Iowa, 1874. augusztus 10. – New York, 1964. október 20.) az Amerikai Egyesült Államok 31. elnöke 1929 és 1933 között, nevét viseli az Arizona-Nevada határán található Hoover-gát.

Magyarország függetlenségéért és a magyar nép szabadságáért. Annak a szenvedélynek ereje, amellyel szeretjük Amerikát, magyar vérünkre vezethető vissza. Drága szülőhazánk emlékét szeretettel őrizzük szívünkben! Ebben a komoly órában, amikor egymillió magyar származású amerikai polgár egyesül a fogadott és szülőhaza hűségének szóló érzelmek kifejezésében, vajon megkérhetjük-e Önt, ki az amerikai nép nagylelkűsége folytán az éhező magyar milliőknak segédkezet nyújtott, - hogy a kellő időben, komoly figyelembe méltóztassák venni a szegényteljes trianoni békeszerződést, amelyet az Amerikai Egyesült Államok nem erősített meg, miután ez a békeszerződés az amerikai köztársaság két alapvető elvének, az igazságnak és a békének nem állott szolgálatában. Engedje meg, hogy megkérjük arra, mint az Amerikai Egyesült Államok hűséges fiai, hogy a nagy amerikai nép nagylelkűségét Magyarország esetében terjessze ki az igazság és a béke kérdésére, annak a Magyarországnak érdekében, amelyet területének kétharmad részétől, ezeréves örökségétől megfosztottak. Milliókra rúg azoknak a polgárainak száma, akik mesterkél, igazságtalan, a történelem szellemének ellentmondó külföldi határok között, messze testvéreitől kénytelenek élni. Engedtessek meg nekünk, hogy megkérjük arra, vegye figyelembe a trianoni békeszerződés revidiálását kívánó jajkiáltásunkat, mert ez a békeszerződés minden baj okozója. Igazságot kérünk Magyarországnak, békét a világnak!”<sup>39</sup>

Hoover szintén táviratban válaszolt, s ez alapján következtetett az *Est* című újság arra, hogy az amerikai elnök egyértelműen elkötelezte magát a magyar ügynek:

„Megkaptam mai dátummal kelt táviratukat és ki akarom fejezni azt, hogy nagyra becsülöm azokat a nemes érzelmeket, amelyeket Önök irántam és kormányom iránt kifejeztek. A nyilatkozatot nagy érdeklődéssel olvastam.”<sup>40</sup>

Ezen kívül még táviratban köszöntötték a magyar Országgyűlést, Ramsay MacDonald<sup>41</sup> frissen megválasztott brit miniszterelnököt, illetve fő támogatójukat, a korábban már tárgyalt Lord Rothermerét. Hogy a Lord milyen fontos szerepet töltött be a magyarság gondolkodásában, jól bizonyítja a küldött távirat szövegének részlete:

„Lordságod nevének említésére zúgó ovációban tört ki a nemzetgyűlés, amely állandó szervezetté tömörült és zászlajára a trianoni szerződés revízióját írta.”<sup>42</sup>

A nemzetgyűlésről szóló beszámoló két beszédet emeltek ki, mint a találkozó legnagyobb hatású beszédeit. Az egyiket, melynek szövegét a *Cleveland*, OH-i Szabadság című hetilap 10000 példányban kinyomtatta, s in-

<sup>39</sup> A revízió része lett az amerikai politikában. In: *Az Est*, 1929. június 18. 1. p.

<sup>40</sup> Uo.

<sup>41</sup> Ramsay MacDonald (Lossiemouth, 1886. október 12. – meghalt az Atlanti óceánon, a MV *Reina del Pacifico* fedélzetén, 1937. november 9.) angol miniszterelnök 1924-ben, valamint 1929 és 1935 között.

<sup>42</sup> A revízió része lett az amerikai politikában. In: *Az Est*, 1929. június 18. 2. p.

gyenesen szétküldte, Eördögh Elemér<sup>43</sup> prelátus, Toledo, OH magyar plébánosa jegyezte. Beszédében kiemelte, hogy mekkora káoszt és válságot okozott Trianon, hiszen:

„Európa, ha nem is áll háború előtt, gazdaságilag is, politikailag is, társadalmilag is nagyon beteg. A betegségnek egyik legnagyobb oka, forrása: Trianon!”<sup>44</sup>

Később bővebben fejtegette, hogy bár az igaz, hogy a magyarság elleni cselekedetek a legerősebbek s legdurvábbak, de ez a békekötés valójában senkinek sem jó, hiszen számtalan problémát és konfliktust szült szerte Európában:

„Az osztrákok Németországgal akarnak egyesülni, másrészt a szerbek és horvátok, - a csehek és tótok, - a bolgárok és macedónok, - a csehek és rutének irgalmatlan, szinte késhegyre menő élet-halál harcot folytatnak egymással, ugyanezt teszik a románok, szerbek és csehek a magyarokkal is.”<sup>45</sup>

Eördögh felhívta a figyelmet, hogy Európának nyugalomra, csendre, békére, valamint stabilizációra lenne szüksége, s felhívta a Népszövetség figyelmét, hogy annak alapokmánya is arról szól, hogy a békét veszélyeztető nemzetközi szerződéseket felül kell vizsgálni. Külön kiemelte, hogy a jelenlegi status quo előbb-utóbb bizonyosan újabb háborúhoz fog vezetni.

Ezek mellett arról is beszélt, hogy mit is ért revízió alatt. Kijelentette, hogy nem fogadhatnak el olyan revíziót, ami nem biztosítja a „magyar nemzetnek önálló, teljes fejlődőképes nemzeti létnek külső feltételeit”.<sup>46</sup>

Erre az is reményt ad, hogy valamennyi komolyabb történelmi esemény után az első rendezést követte egy megfontoltabb, második rendezés is, s lassan itt lenne ennek az ideje. S ebben a harcban megfogalmazta az amerikai magyarság fő feladatát: „A revíziós mozgalom győzelemre juttatásában áll az amerikai magyarság nagy történelmi küldetése.”<sup>47</sup>

A másik, szintén jelentős beszéd Konta Sándor,<sup>48</sup> az amerikai magyarok „grand old man”-jének beszéde volt, amelyet később az amerikai szenátus is megismert, s egy különleges eljárásban, melyet a kiemelkedő beszédek elismerésére alkotott meg a szenátus, úgynevezett jegyzőkönyvbe iktatással<sup>49</sup> örökítette meg, ezáltal a beszédet a Kongresszusi Könyvtárban

<sup>43</sup> Eördögh Elemér (Kassa, 1875. július 4., Toledo, OH, 1955. április 6.) prelátus, eredetileg kalocsai egyházmegyei áldozópap, az amerikai magyar katolikusság egyik vezető papja, több évtizeden keresztül Toledo, OH magyar plébánosa.

<sup>44</sup> EÖRDÖGH, 1929. 1. p.

<sup>45</sup> Uo.

<sup>46</sup> EÖRDÖGH, 1929. 8. p.

<sup>47</sup> EÖRDÖGH, 1929. 13. p.

<sup>48</sup> Konta Sándor (1862–1933) magyar származású újságíró, milliomos, a kor egyik legbefolyásosabb amerikai magyar személyisége. A világháború alatt ő szervezte meg az amerikai iránti elkötelezettséget tanúsító Amerikai-Magyar Hűség Ligát.

<sup>49</sup> Az Egyesült Államokban a Kossuth-hagyományok még ma is élnek. In: *Magyarország*, 1929. június 19. 4. p.



helyezte el, s tette kutathatóvá. Néhány hónappal később a beszédről a magyar Országgyűlésben is megemlékeztek, Gömbös Gyula<sup>50</sup> napirend utáni felszólalásában jelezte, hogy határozati javaslatot kíván benyújtani, hogy a beszédet s annak az amerikai szenátusban történt elismerését határozatban köszöntse a parlament.<sup>51</sup>

Konta szerepe a gyűléssel kapcsolatosan azért is lényeges, mivel az amerikai magyarok helyzete igen kényes volt, hiszen nem folytathattak olyan tevékenységet, amely annak az államnak (jelesül az Egyesült Államoknak), amelynek állampolgárai lettek, elveivel, nemzetközi politikájával ellentétes. Ez viszont látszólag egy megoldhatatlan akadály volt, hiszen az Egyesült Államok a különbékében elfogadta a trianoni határokat, s annak felülvizsgálatát – ha nem is ellenezte –, de nem támogatta. Ennek a gordiuszi csomónak a megszüntetése várt beszédében Konta Sándorra, aki hivatkozva idős korára – bár a beszéd megírását vállalta –, Rickert Ernő Lorain, OH-i katolikus plébánossal olvastatta azt fel. A beszédet rövid időn belül 10000 példányban jelentették meg.

A *Nemzeti Újság* összefoglalásában az alábbi főbb gondolatok hangzottak el a beszédben:

„Konta Sándor beszéde elsősorban azt állapította meg, hogy mikor az amerikai magyarok letették az amerikai polgári esküt, akkor nem éltek mentális reservatioval, hanem csakugyan hűséges fiai lettek az új hazának. Ez az eskü azonban nem követelte soha az amerikai állampolgárrá lett magyartól azt, hogy szülőhazáját megtagadja, elfeledje. Éppen ellenkezőleg: az amerikai közvélemény mindig a legtoleránsabb volt Konta Sándorral szemben akkor, mikor negyven esztendei közszerelése alatt Magyarország dicsőségéről, az élethez való jogáról, művészetének és irodalmának, egész kultúrájának fölényes voltáról emlékezett. Ezután arra mutatott rá, hogy óriási különbség van között, hogy a kivándorló magyarok Amerika földjén miként éreznek és miként cselekednek Magyarországgal szemben. Az érzéseket korlátozni nem lehet. A tetteket azonban a józan megfontolás a lehetőségekhez kell, hogy szorítsa. A megoldás a jó ízlés és a helyes politikai taktika kérdése.

Konta kimutatta azt, hogy az Egyesült Államok alkotmányában nincs egyetlen olyan tiltó rendelkezés, amely akadályozná azt, hogy az amerikai magyarság teljes részletességgel foglalkozzék a trianoni revízió ügyével. E tekintetben csakis a jó ízlés és a külpolitikai szükségesség szabhat határokat. Nagyon kell vigyáznunk különösen arra, hogy az amerikai közvélemény érzékenységét ne sértsük meg e téren, hanem azon fáradozzunk, hogy a Magyarország iránt erősen ébredező jóakaratot még jobban megnyerjük. Még csak a látszatát se szabad kelteni főleg annak a gyanúnak, hogy a trianoni revízióra törekvő mozgalmat Magyarország irányítaná vagy segítené elő anyagi eszközökkel.”<sup>52</sup>

<sup>50</sup> Vitéz jákfai Gömbös Gyula (Murga, 1886. december 26. – München, 1936. október 6.), császári és királyi (k. u. k.) vezérkari tiszt, magyar királyi szolgálaton kívüli gyalogsági tábormok, politikus, országgyűlési képviselő, titkos tanácsos, honvédelmi miniszter, a Magyar Királyság miniszterelnöke 1932-től haláláig.

<sup>51</sup> A képviselőház ülése. In: *Új Barázda*, 1929. június 19. 2. p.

<sup>52</sup> SZABÓ ALAJOS: A buffaloi magyar nemzetgyűlés egyhangú lelkesedéssel foglalt állást a revízió mellett. In: *Nemzeti Újság*, 1926. június 26. 2. p.

E beszéd több pontja igen lényeges. Az első az, hogy tisztázni akarja az Amerikában élő magyarokat az alól a kimondott vagy kimondatlan vád alól, hogy – mivel a világháborúban ők egy kvázi ellenséges országból származott személyek voltak – a választott hazájuknak „ellenségei” lennének. Pont ellenkezőleg, magukat jó és hűséges amerikai polgároknak gondolták, de a gondolatszabadság elve alapján fenntartották maguknak a jogot, hogy javaslatot tegyenek Amerikának a hivatalos álláspont – Trianon támogatása – megváltoztatására. Ezt viszont – kifejezetten hangsúlyosan – önerőből, a magyar állam támogatásának mindenféle látszata nélkül kívánták elérni. Különösen el akarták kerülni a magyar állam anyagi támogatását, nehogy „külföldi ügynökök” gyanújába keveredjenek.

### **A tárgyalás gyakorlati lebonyolítása és főbb döntései**

Az ülés elnökévé közfelkiáltással Molnár Istvánt,<sup>53</sup> az amerikai magyar református segédegylet titkárát választották meg. Magát a gyűlést Tarnóczy Árpád költő levelének felolvasásával kezdték meg. A levél hangsúlyozta, hogy még nem fordult soha elő, hogy Magyarországon kívül ennyi magyar gyűljön össze tárgyalni s a jövőt tervezni.

Már a szervezés időszakában felmerült a gondolat, hogy a különböző témákat bizottságokban tárgyalják meg, majd ezek a bizottságok tegyenek jelentést a teljes plénumnak. A sajtó bizottság előadója Fonyó Aladár<sup>54</sup> lett, az alkotmányozó bizottság – melynek feladata az ezen az ülésen megalakítandó országos magyar szervezet részleteinek meghatározása – előadója Konta Sándor lett. A pénzügyi bizottságot Aczél Aurél dr.<sup>55</sup> képviselte. Az egyik legjelentősebb bizottság az ún. revíziós bizottság ötven tagból állt, s vezetőjének Eördögh Elemér prelátust választották. Ezeken kívül még külön bizottság foglalkozott a jövő nemzedékkel, Tóth Sándor dr. vezetésével, valamint bizottságot állítottak fel az árvák és aggok ügyeinek, illetve a kulturális ügyek rendezésére, melyet Varga Hugó Cleveland, OH-i ügyvéd vezetett. A bizottságok a pénteki napon üléseztek, majd ezután ült össze maga a nemzetgyűlés. Az ülésen számos javaslat merült fel, melyek között voltak komolyabbak, illetve voltak olyanok, amelyek legalábbis megmosolyogtatóak. Az egyik ilyen furcsa javaslatot Juhász Péter küldött fogalmazta meg, aki azt vetette fel, hogy Budapest nevét Kossuthra változtassák. Ezt a nemzetgyűlés – mint amelyiknek e téma nem tartozik a kompetenciájába – elutasította.

Természetesen az ülés legfontosabb témája a revízió kérdése volt, de emellett számos olyan kérdés merült fel, amely a magyarság amerikai életét a későbbiekben meghatározta, meghatározhatta volna. Az egyik ilyen kifejezetten fontosnak ítélt téma az oktatás kérdése volt. A tervek szerint kötelezővé tették volna a szülőknek gyermekeik magyar nyelvre tanítását,

<sup>53</sup> Molnár István (?–?) az Amerikai Magyar Református Egyesület titkára, rendőrkapitány.

<sup>54</sup> Fonyó Aladár (? , 1884. – ?, 1939) több magyar lap szerkesztője.

<sup>55</sup> Aczél Aurél (Királyhelmec, 1888. május 22. – Harrisburg, PA, 1968. október 15.)

és a hétvégi és nyári iskolák lehetőség szerinti felállítását.<sup>56</sup> Erről Smik Csaba Ferenc tanulmányában így írt:

„Mentsd meg a második generációt!« jelszavú program, amelynek fontos állomása volt az 1929-es Buffalói Nemzetgyűlés, majd ugyanez év augusztusában, a Magyarok Első Világkongresszusa Budapesten, a Klebelsberg-i progresszív, kulturális nacionalizmus jegyében. Tankönyveket és egyéb, a magyar kultúrát terjesztő anyagokat juttattak el Magyarországról Amerikába. Diákcsere, nyári táborok indultak. Érdekessé akarták tenni a magyarságot gyermekeik számára. Azonban a lassan meginduló párbeszédet, a hazai és diaszporiális magyarság között megakasztotta, majd egy rövid átmenet után lehetetlenné tette az újabb világháború, és az azt követő magyarországi politikai, társadalmi fordulat.<sup>57</sup>

Mivel a korábbi bevándorlók ekkorra már gyakorlatilag letelepedettnek minősülnek (számos esetben állampolgársággal), a született gyermekek számára egyre erősebb az igény a magyar és katolikus iskolák létrehozására, fenntartására, illetve kibővítésére. A magyar iskola, illetve a katolikus iskola kérdését árnyalja, hogy bár valamennyi plébános – s itt nem csak a nemzetiségieket értjük – lelkiismereti kötelességként előírta, hogy katolikus iskolába írassák a szülők gyermekeit, ez számos alkalommal – elsődlegesen anyagi okból<sup>58</sup> – nem történt meg. Ennek a kötelezettségnek, például Chicago, IL-ben, a szülők csak mintegy fele tett eleget.<sup>59</sup> Összefoglalva a buffalói nemzetgyűlésen kimondták, hogy a magyar nyelv védelme terén a leghatározottabb eszközöknek a magyar iskolákat ismeri el, tehát a nemzetgyűlés teljes tekintélyével sürgette és buzdította a magyar szülőket, hogy legfontosabb faji kötelességüknek tartásuk gyermekeiknek a magyar iskolákba való járatását.<sup>60</sup>

A nemzetgyűlés mindezek mellett kijelentette, hogy a magyarországi helyzetbe nem kíván beavatkozni, de azért – a Népszava beszámolója szerint – elkötelezte magát a faji és felekezeti különbségtétel megszüntetése mellett, és a határozottan támogatta a szabadság kérdését:

„Az amerikai magyarok buffalói nemzetgyűlése határozottan követelte mindama szabadságjogok bevezetését Magyarországon, amelynek ők részesei a demokratikus Egyesült Államokban. Az amerikai magyarok kimondták, hogy a magyar népet érettnek tartják mindazokra a szabadságjogokra, amelyeknek ők Amerikában régóta élvezetében vannak. (...) Az amerikai magyarok teljes szabadságot követelnek a köztársasági pro-

<sup>56</sup> Vö.: A magyar nyelv és kultúra megtartása. Szerk.: Nagy Károly – Papp László. USA. 1997. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága. Anyanyelvi Konferencia. Bp., 1998. 21–22. p.

<sup>57</sup> SMIK CSABA FERENC: Valahol otthon lenni. Tanulmány az amerikai magyar emigránsok százhusz évéről – New Brunswick példáján keresztül. In: *Regio*, 2004. 1. sz. 65–88. p., 83. p.

<sup>58</sup> Az állami iskola ingyenes volt.

<sup>59</sup> Vö.: FEJŐS ZOLTÁN: A tengerentúli magyar egyházak. In: *Regio*, 1991. 3. sz. 89–105. p.

<sup>60</sup> Vö.: TÓTH AURÉL: Magyarok milliói idegenben. In: *A Földgömb*, 1934. 5. sz. 184. p.

pagandának, hogy ne vessék börtönbe a Kossuth Lajos követelte köztársasági államformának híveit.”<sup>61</sup>

Szintén fontos döntés volt, hogy a nemzetgyűlés létrehozott egy úgynevezett ernyőszervezetet az amerikai magyarság képviseletére. Ez a szervezet az Amerikai Magyarok Országos Szövetsége (AMOSz) nevet kapta.

Az AMOSz létrejöttét azért tekintették rendkívül fontosnak, mert míg korábban pár tucat ember próbált meg szervezeteket létrehozni, addig ebben az esetben – véleményük szerint – az amerikai magyarok nagyjából kilencven százalékát képviselő delegátusok sora hozta létre az új országos szövetséget. Ezzel egy időben megszűntnek tekintették a Tengerentúli Magyarok Országos Szövetségét, s jogutódjának az AMOSz-t tekintették. A szervezet kilenc tagú vezetést kapott, melynek tagjai külön-külön és egységesen is feleltek az amerikai magyarok minden megmozdulásáért.

A vezető tanács tagjai voltak:

- A katolikus egyház képviseletében: dr. Mosonyi Lipót<sup>62</sup>
- Protestáns egyházak képviseletében: Csutoros Elek<sup>63</sup> / Ormay János / Orosz István (éves váltásban)
- Az amerikai magyar egyletek képviseletében: Kövér Sándor (ideiglenesen)
- Az amerikai magyar sajtó képviseletében: dr. Cserna Endre
- Külön megbízással tagok még: Jósika-Herczeg Imre,<sup>64</sup> Tarnóczky Árpád, Eördögh Elemér, Dezső János<sup>65</sup>

A nemzetgyűlés kulturális ügyekben is tárgyalt, s azt a döntést hozta, hogy létrehoz egy 25 tagú kulturális biztosságot, amelynek feladata, hogy az amerikai magyar kultúrát irányítsa:

„Arra kell törekedni, hogy az amerikai magyarság elsőrendű szintársulat fenntartását tegye lehetővé. A magyar sajtónak és a szövetségnek meg kell adni a lehetőséget, hogy az anyagi egzisztenciát biztosítsák a szintársulatoknak. a színigazgatók pedig a támogatás ellenében évente legalább egy irredenta, vagy hazafias szívdarabot kötelesek előadni.”<sup>66</sup>

A gyűlés végül új szlogent, mondhatni jelszót választott, amelyet a későbbiekben minden magyar témával kapcsolatosan használni kívántak: „Igazságot Magyarországnak! Békét a világnak!”

<sup>61</sup> *Népszava*, 1929. június 15. 4. p.

<sup>62</sup> Dr. Mosonyi Lipót (Süly, 1886. szeptember 6. – Derby, NY, 1940. március 31.) magyar származású amerikai katolikus plébános, ebben az időben Buffalo, NY magyar plébánosa.

<sup>63</sup> Csutoros Elek (Kismarja, 1865. július 12. – Columbia, SC 1951. november 7.) Cleveland, OH, majd Columbus, OH magyar református lelkésze.

<sup>64</sup> Jósika-Herczeg Imre (1869–1935) író, költő.

<sup>65</sup> Dezső János (?-?) a bridgeport-i betegsegélyező egylet elnöke.

<sup>66</sup> Igazságot Magyarországnak! Békét a világnak! In: *Pesti Napló*, 1929. június 18. 10. p.

### A Nemzetgyűlés utóélete

A Nemzetgyűlés az 1920-as évek végének nagy eseménye volt, viszont ma már megállapítható, hogy nem lett belőle folyamat, gyakorlatilag egyszeri fellángolás lett. Lezárásakor sok biztató jel volt. Létrejött az AMOSz. Detroit polgármestere meghívta a magyarságot, hogy a következő nemzetgyűlést – három év múlva – ott tartsák. Igaz, ez a találkozó sohasem valósult meg. A sajtóban a találkozó híre egyértelműen pozitív volt.

A találkozó sikerén felbuzdulva Budapest városa elhatározta, hogy 1929-ben megrendezik a magyarok világtalálkozóját.<sup>67</sup> Erre a világ 24 országának nyolcvan magyar szervezete küldte el képviselőit. Az amerikai magyarság nagyjából félszáz intézményét képviselte, 128 küldöttel. Az elmondható, hogy az augusztus 22. és 24. között ülésező kongresszus fordulópontot jelentett az óhaza és a külföldi magyarok közötti kapcsolatok fejlődésében, mivel ekkor hozták létre a Magyarok Világkongresszusa Állandó Szervezeti Irodáját, amelynek fő feladata a második világháború előkészítése (melyet végül 1938-ban rendeztek meg) és a Magyarok Világszövetségének (MVSZ) létrehozása volt.

Másik oldalról viszont elmondható, hogy a nemzetgyűlésen meghozott döntések nagy része szalmaláng életűnek bizonyult. A sajtóban már 1930-ban arról panaszkodtak, hogy az AMOSz szervezete életképtelen, gyakorlatilag már akkor sem működött.<sup>68</sup>

Sajnos egyértelműen kimondható, hogy a nemzetgyűlésen a sokszor „legyőzöttnek” tekintett „turáni átkot” végül mégsem sikerült legyőzni. Az a szembenállás, amely az amerikai magyarság két pólusa, a „nemzeti emigráció” és a „liberális-szocialista baloldal” között már ekkor is fennállt, a későbbiekben is erősen hatott, s ezen gyakorlatilag csak ennek a generációnak a kihalása „segített”. Mindenesetre a magyarok buffaloi nemzetgyűlése nagyon jó kezdeményezés volt, kár, hogy ennek hasznát az utókor nem tudta kiaknázni, eredményeit felhasználni.

<sup>67</sup> *Pesti Napló*, 1929. június 28. 9. p.

<sup>68</sup> VÁRDY BÉLA: Az amerikai magyarság viszonya az óhazához a második világháború előtti évtizedekben. In: *Kapu*, 1994. 9. sz. 28–33. p., 30. p.

## Egyházi vizsgálatok Kun András minorita páter ügyében 1944–1945-ben

*Kurucz Ádám*

A háborús és népellenes büntettek elkövetésében bűnösnek talált és kivégzett Kun András minorita szerzetes vélt és valós büntettei 1945-ben országosan ismertté váltak. Hírhedt cselekedetei miatt napjainkig visszatérő alakja a szak- és szépirodalomnak egyaránt.<sup>1</sup> A római katolikus egyház több mint másfél évvel népbírósi tárgyalása előtt a lehető legmagasabb szinten foglalkozni kezdett személyével. Az Esztergomi Prímási Levéltárban őrzött dokumentumok alapján három – párhuzamosan futó – ügy tanulmányozható: egyházzogi helyzetének tisztázása, ittas duhajkodása és a Boldog Katalin Nagyleányotthonban lefolytatott nyilas razziában való szerepvállalása és annak következményeinek kivizsgálása. Az alábbiakban e három esetet ismerheti meg az olvasó abban a kronologikus sorrendben és abból a szemszögből, ahogyan azok az egyházi vezetők elé kerültek 1944 januárja és 1945 szeptembere között. A tanulmány – a rendelkezésre álló források alapján – bár egyoldalúan az egyházi hatóságok szemszögéből ismerteti az eseményeket, az már előjáróban is említést érdemel, hogy eljárásukat mindvégig a lehető legalaposabb körültekintés és minden érintett fél meghallgatásának igénye jellemezte.

### **Kun András egyházzogi helyzete és részeg duhajkodása**

Kun András egyházzogi helyzetének kérdése dr. Hamvas Endre protonotárius kanonok, budapesti általános érseki helytartó 1943. december 30-án kelt levele nyomán került Serédi Jusztinián, Magyarország bíboros hercegprímása elé. Hamvas – aki azzal kezdte levelét, hogy a hercegprímás bizonyára emlékezni fog arra a minoritára, aki egy kultúrház avatásakor<sup>2</sup> programon kívül fellépett és elénekelt a Magyar Miatyánkot – arról számolt be, hogy Kun

„jelentkezett [nála] azzal, hogy rendjétől 1/2 évi szabadságot kapott, melyet Budapesten anyjánál tölt és valami beosztást kért. Azt mondtam – írja Hamvas – most nem tudok adni. Beszélgetés közben elárulta, hogy a laikus státusba<sup>3</sup> akarja magát tételni és máris beiratkozott az egyetemre.<sup>4</sup> Ügyének elintézéséig azonban szeretne egyházi funkciót viselni. A misézést, ha iratai rendben vannak nem tiltom meg neki, de adható-e, neki

<sup>1</sup> Kun András hírhedtté vált tetteiről és azok történeti megítéléséről levéltári források, sajtóhírek és visszaemlékezések alapján összeállított korábbi kutatási eredményeim: KURUCZ ÁDÁM: Kun páter a 21. századi történetírásban. In: *Létünk*, 2017. 3. sz. 173–193. p.; Uő: Adalékok Kun András, a nyilasterror emblematis alakjának tevékenységéhez. In: *Létünk*, 2019. 4. sz. 139–158. p.

<sup>2</sup> A kézírásból nem kivehető, hogy melyik kultúrházról van szó, feltételezhetően az ünnepségen Serédi Jusztinián és Hamvas Endre is jelen volt.

<sup>3</sup> Laikus – az a világi hívő, aki nem tagja a klérusnak, vagyis a papi testületnek

<sup>4</sup> Kun András egyetemre történő beiratkozására a vizsgált iratcsomóban ez az egyedüli utalás.

instructió azon a számon, hogy az »apostoli szentszék döntésének ügyis alá fogja magát vetni«?» – zárta sorait a helytartó.<sup>5</sup>

Annak érdekében, hogy a kérdésben megalapozott döntést hozhasson, 1944. január 11-én Serédi Jusztinián levélben fordult dr. P. Péchy Alán Miskolcon székelő minorita tartományfőnökhöz. Tájékoztatta, hogy egy laicizálását<sup>6</sup> kérő minorita, bizonyos P. Kun András – aki állítása szerint fél évre szabadságot kapott és Budapesten az V. kerületben, a Váci út 16. szám alatt választott magának lakhelyet – gyóntatási joghatóság megadásáért fordult hozzá. A hercegprímás hozzáfűzte: Kun laicizálási kérelmét a szentelés érvénytelenségére hivatkozva adta be,<sup>7</sup> ezért a misézésre sem adhatja meg számára az engedélyt.

Válaszul a tartományfőnök 1944. január 14-i keltezéssel közölte: Kun András minorita rendi áldozópap összeférhetetlen természete miatt már kétszer részesült *monitio canonica*-ban,<sup>8</sup> és tőle azzal az indoklással kért hat hónapra (1943. december 1-jétől 1944. június 1-jéig) szóló *exclaustratio*-t,<sup>9</sup> hogy ez idő alatt elintézhesse a *reductionem ad statum laicalem*-et, vagyis világi állapotba való visszahelyezését. E körülményekre való tekintettel nem javasolta a kérelem pozitív elbírálását.

A kapott információk alapján Serédi 1944. január 19-én üzent Hamvas Endrének. Tájékoztatta: „az az álláspontom, hogy nevezettnek gyóntatási joghatóság egyházmegyém területén ne adassék”. Továbbá a misézési engedély megadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy laikus státuszba való visszahelyezését nem szentelésének érvénytelensége címén kérelmezte. Ezzel a Kun-ügy „első felvonása” le is zárult, Kun András nem nyert alkalmazást az esztergomi főegyházmegyében.

Kun szabadságának lejártá után – amint az dr. Drahos János esztergomi általános érseki helytartó 1944. november 6-án Hamvas Endre hivatali utódjának, Witz Bélának írt leveléből kiderül –, 1944. június 13-án személyesen kereste meg Drahost, ezúttal őt kérve: vegye alkalmazásba az egyházmegyében, adjon számára misézési engedélyt és gyóntatási joghatóságot. Egy iratot is bemutatott – ezt Drahos ekkor nem vizsgálta meg alaposan –, amiben 1944. május 29-i keltezéssel az állt, hogy további hat hónapra meghosszabbítást nyert kolostoron kívüli tartózkodási engedélye. Az

<sup>5</sup> Prímási Levéltár, Esztergom. 3108/1945. (= Kun Andrásra vonatkozó iratok.) A tárgyban folytatott teljes levelezés ebben az iratcsomóban található, ezért csak az egyéb felhasznált forrásokra hivatkoztam a továbbiakban.

<sup>6</sup> Laicizálás – A felszentelt pap világi hívek jogi állapotába történő visszahelyezése a cölibátusra tett eskü szentszéki felmentése által.

<sup>7</sup> A gyóntatási joghatóságot (*iurisdictio*) csak a területileg illetékes megyéspüspöktől kaphatta meg Kun, ugyanakkor amennyiben valóban szentelése érvénytelenségére hivatkozott – erre vonatkozóan máshol nincs utalás –, azzal eleve kizárta magát kérelme pozitív elbírálásának lehetősége alól, tudniillik a gyóntatási joghatóság előfeltétele volt az érvényes papi felszentelés.

<sup>8</sup> *Monitio canonica* – hivatalos egyházi intés, büntetést megelőző kánoni figyelmeztetés

<sup>9</sup> *Exclaustratio* – a fogadalmas szerzetesnek illetékes előljáró által adott engedélye arra, hogy ideiglenesen szerzetesi közösségén kívül élhessen. Szerzetes marad és fogadalmi kötelezik, szerzetesi ruháját viselheti. Az idő leteltével vissza kell térnie a szerzetesi közösségbe.

ügyben Serédi Jusztinián 1944. július 11-én újabb elutasító határozatot hozott, amit közölt is Kunnal: „a körülményekre való tekintettel legnagyobb sajnálatomra nem áll módomban Tisztelendőségedet egyházmegyém papjai közé felvenni, sem egyházmegyém területén alkalmazásához hozzájárulva a szükséges jurisdictiót<sup>10</sup> megadni.” Bár Kun András ügye ezzel ismét rövid úton nyert elintézését, fővárosban maradásának kérdése egy eddigiektől független megkeresés eredményeként hamarosan ismét felvetődött.

Történt ugyanis, hogy 1944 októberében egy budapesti rendőrtisztviselő, bizonyos Bajai László arra a meggyőződésre jutott, hogy nem hivatalos formában értesíti a hercegprímást egy minorita atya hónapokkal korábban elkövetett kihágásáról. „Vártam és magam akartam meggyőződni sok mindenről” – indokolta késlekedését. 1944. október 8-án megfogalmazott állítása szerint már több pap barátja felhívta figyelmét erre a szerzetesre. A rendőrtisztviselő előre bocsátotta, hogy véleménye szerint a szóban forgó Kun András helytelen és veszélyes utakon jár. Megállapítása szerint illegitim módon tartózkodik Budapesten, *fugitivus*<sup>11</sup> szerzetes, aki hónapokkal korábban Erdélyből érkezett. „Hébe-hóba misézik ugyan, de megélhetése nincs biztosítva és könnyelmű élete apostaria-ba<sup>12</sup> sodorhatja. Erdemes lenne őt sarokba szorítani a saját és az Anyaszentegyház érdekében” – fogalmazta meg aggodalmait Bajai, aki mellékelte az esetről készült jegyzőkönyvet is.

Ebből kiderül, hogy 1944. január 30-án, éjjel negyed 12-kor Csejtei Imre rendőr és Kőszegi Zoltán próbarendőr záróra-ellenőrző szolgálatukat látták el, amikor észlelték, hogy a IX. kerület Liliom utca 18. szám alatti László és Bajó étterem ajtaja még nyitva van. Beléptek a helyiségbe, ahol Bajó Emil étteremtulajdonos azzal sietett Csejteihez, hogy vendége – az ekkor még nem azonosított Kun – a helyiségből többszöri felszólítás ellenére sem akar távozni. A belső helyiségbe vezette a járőrt, aki – jelentése szerint – látta, hogy a reverendát viselő későbbi feljelentett, ittasan látszó állapotban „lármás hangon kiabálva” Bajót meg akarja pofozni, amiért ő a helyiség elhagyására szólította fel. Csejtei a hangoskodót – papi mivoltára való tekintettel – udvariasan kérte: hagyja el a helyiséget, mert már elmúlt a záróra. Erre többszöri gyözködés ellenére sem került sor, sőt kiabálni kezdett és a járőrt is pofonokkal fenyegette meg. Mindeközben a társaságban lévő hölgy és egy honvéd zászlós is kérte Kunt: távozzanak, de hiába. Ekkor Csejtei – megelégedve a huzavonát – megragadta a karját és kivezette a botránykeltőt. Az említett hölgy és a zászlós kérésére a rendőrök eltekintettek az előállításától, mert megígérték: hazakísérik a részeg papot – aki időközben a kiabálással is felhagyott.

Csejtei Imre bemondás alapján állapította meg, hogy a kihágást Kun András követte el, aki ellen megtette a szükséges feljelentést a IX. kerületi rendőrkapitányságon. Kun később az intézkedő rendőr ellen – eljárása

<sup>10</sup> Jurisdictio – joghatóság

<sup>11</sup> Fugitivus – olyan szerzetes, aki előjárói engedély nélkül, de visszatérési szándékkal elhagyja a szerzetesházat és egy napig vagy hosszabb időtartamra jogtalanul távol marad

<sup>12</sup> *Apostaria abordine religioso* – szerzetesi hitehagyásra, ha valaki a szerzetesi fogadalmait megszegve elhagyja rendjét



miatt – panaszt tett az osztályparancsnokságon, ezért nem büntetőparancsot kapott, hanem tárgyalásra került sor. A rendőrbíró 30 pengő vagy 6 napi elzárásra ítélte, mert nyilvános helyen ittas állapotban botrányt okozott, de az ítélet végrehajtását papi mivoltára való tekintettel egy év próba-időre felfüggesztette. Kun könyörgött, hogy az egyházi hatóságot ne értesítsék a történetéről, aminek a rendőrbíró helyt is adott, így a kihágás ekkor nem került a hercegprímás elé, csak októberben informális úton.

Serédi – feltehetően a fenti felvetések eredményeként – 1944. október 14-én ismét Péchy Alánhoz fordult, felvilágosítást kérve arra vonatkozóan, hogy Kun kapott-e újabb *exclaustratio* engedélyt, s ha igen, Budapesten miből tartja fenn magát? A felvetés jogos volt, hiszen nem nyert alkalmazást az egyházmegyénél és gyóntatási joghatóságot sem kapott.

### **Botrányos prédikáció a városmajori templomban**

Októberben Kun ismét hallatott magáról, ami Drahos János figyelmét is felkeltette. Értesült ugyanis, hogy október 22-én vasárnap egy idegen pap – feltételezhetően Kun András – „különös bevezetéssel és tartalommal” mondott beszédet a városmajori Jézus Szíve plébániatemplomban. Október 27-én jelentéstételre szólította fel a „házigazdát”, Kriegs-Au Emil<sup>13</sup> pápai kamarás plébánost. Előre bocsátotta: „ha tényleg Kun Andrásról van szó, annak nem volt joga prédikálni, sem a városmajori templomban, sem másutt az esztergomi főegyházmegyében, mert tőle a jurisdictio megtagadtatott és így igehirdetési hatalma sincs. Tdőségednek nem lett volna szabad őt prédikálni engedni. A jövőben gyakoroljon gondos ellenőrzést ilyen vonatkozásban” – figyelmeztette a helytartó.

Kriegs-Au Emil 1944. október 30-i válaszában tájékoztatta feljebbvalóját: ő már október 23-án e tárgyban magyarázatot adott a budapesti általános érseki helytartónak, „aki azt megértéssel fogadta”. A plébános elmondása szerint „a haza védelméért a frontra induló katonák élén jött P. Kun, akik a jó Isten áldását, szentmisét, a hívek imáját és a Páter buzdító szavait kérték.” Megígérte továbbá, mihelyst alkalma nyílik rá, személyesen is részletes beszámolót ad.

Drahos János 1944. november 6-án ismertette Witz Bélával a plébános álláspontját, felidézve annak fentiekben ismertetett szavait. Kiemelte:

„Bármint is van ez a különös dolog P. Kun András minorita további egyházi szereplésének kérdése rendezést igényel. A nevezettnek kolostoron kívüli legitim tartózkodása idejére volt misézési engedélye a főegyházmegye területén, de a gyóntatási joghatóság kifejezetten is megtagadtatott tőle. A nevezett szerzetében kapott két kánoni megintés után – ezt bizalmasan jelentem – azért kért és f. é. jún. hó 1-ig terjedően nyert engedélyt kolostoron kívüli tartózkodásra, hogy laikus statusba való visszahelyezését elrendezze. Ezért nem kapott jurisdictiót.”

Folytatva az ügy taglalását, Drahos beszámolt a június 13-i látogatásról, amikor is Kun személyesen jelent meg nála, de akkor benyújtott kérelmét

<sup>13</sup> Kriegs-Au Emil szervezte meg a városmajori plébániát az első világháború után és az ő plébánossága alatt épült fel az ún. városmajori kistemplom, majd a Jézus Szíve Plébániatemplom. *Új Ember*, 1955. október 16. 3. p.

július 11-én kelt határozatával a hercegprímás elutasította. Felidézte, hogy bemutatott egy dokumentumot, miszerint kolostoron kívüli tartózkodási engedélye meghosszabbítást nyert. Kérte a helytartót, „szíveskedjék ezt az iratot bekívanni, alaposan betekinteni, esetleg arról egy másolatot ide beküldeni, hogy ügyében megfelelő rendelkezés történhessék.” Végül tudatta vele: „Rendfőnökéhez f. é. okt. 14-én intézett megkeresésre Miskolcra eddig – sajnos – válasz nem érkezett.”

A hercegprímáshoz csak mindezek után jutott el Péchy Alán hivatali utódjának, P. Ladányi Lászlónak 1944. október 27-én kelt levele. Tájékoztatta: Kun András június 1-ig kapott *exclaustratio*-ját az április 26–27-én Szegeden tartott *definitorium*<sup>14</sup> hozzájárulásával az akkori *Delegatus Provinciaális*<sup>15</sup> fél évvel meghosszabbította (1944. december 1-jéig), és az erről kiállított okmányt már Ladányi írta alá. Eközben Kun a *Delegatus* atyától engedélyt kért és kapott arra, hogy tábori lelkészi szolgálatra jelentkezhesen.<sup>16</sup> Ladányi az alábbiakban foglalta össze Kun aktuális egyházi helyzetét:

„Az első *exclaustratio*t arra kapta P. Péchytől, hogy laicizálását elintézhesse, a másodikat pedig azért kapta, hogy szegény szülőit intensive támogathassa. Mielőtt ezt neki kiadtam volna, személyesen adtam tudtára, hogy további meghosszabbítás nem áll módomban az Apostoli Szentszéktől kapott jogomnál fogva sem, s így dec. 1-én vagy visszajön a rendházba vagy keres magának *Ordinariust*<sup>17</sup> és sekularizál.<sup>18</sup> Saját bevallása szerint ez idő alatt óraadásból (olasz és hegedű) tartja fenn magát ezen idő alatt. A rendfőnök változás<sup>19</sup> következtében történhetett meg az újabb *exclaustratio* illetve a meghosszabbítás bejelentésének elmulasztása az *Ordinari*-usnál.”

### **Kriegs-Au Emil plébános számonkérése**

Witz Béla 1944. november 10-én válaszolt Drahos János november 6-i – a városmajori plébániatemplomban történetekkel kapcsolatos – levelére. Beszámolója szerint a plébánost szombaton (1944. október 28.) a Helynökségre<sup>20</sup> rendelte, hogy számot adjon a kérdéses eseményről. Witz meghallgatva a referátumot, magatartását rosszalta és erősen helytelenítette. Meghagyta: Kunnak misézési engedélyt többé nem adhat és adja tudomá-

<sup>14</sup> Definitorium – választott bizottság a szerzetesrendeknél, amelynek feladata, hogy segítségére legyen a rend- vagy kerületi főnökek a rendet érintő fontosabb ügyekben

<sup>15</sup> Delegatus Provinciaális – a szerzetesrend tartományának (provincia) főnöke

<sup>16</sup> Tábori lelkészi szolgálatára vonatkozóan jelenleg nem áll rendelkezésre több forrás.

<sup>17</sup> Ordinarius – rendes joghatósággal bíró egyházi főhatóság

<sup>18</sup> Sekularizál – itt a világi hívek sorába való visszahelyezkedésre utal

<sup>19</sup> 1944-ben több személyi változás is történt a minorita rend élén. 1944 februárjában betegsége miatt lemondott dr. Péchy Alán rendfőnök, akinek helyére P. Bujnovszky Aurélt választotta a római rendi nagytanács, de őt egészségi állapota megakadályozta hivatali székének elfoglalásában. Ezért az ügyek vitelére dr. P. Merényi Vince szegedi házfőnök-plébánost delegálták. 1944 májusában P. Ladányi László egri házfőnököt választották a magyar rendtartomány új főnökének. *Magyar Élet*, 1944. február 20.; *Magyar Jövő*, 1944. február 20. 3. p.; *Nemzeti Újság*, 1944. február 25. 9. p.; *Eger*, 1944. május 6. 3. p.

<sup>20</sup> Helynökség – Budapesti Általános Érseki Helytartóság.

sára, hogy máshol sem tarthat istentiszteletet, mert az erre vonatkozó engedélyt megvonja tőle. Hozzátette: egy ilyen jámbor és idős plébánostól több *pasztorális*<sup>21</sup> bölcsességet várt volna el. Witz szerint Kriegs-Au Emil azon véleménye, hogy magyarázatát ő megértéssel fogadta, csak alámasztja a naivitásáról elterjedt általános véleményt.

Witz ezt követően P. Kunt is a Helynökségre rendelte, elsősorban azért, hogy tisztázza magát a felmerült „rágalmakkal” kapcsolatban. Részletekbe nem bocsátkozott vele, mert időközben a fültanúktól is teljesen ellentétes híreket kapott. A helytartó az ügy egészének „bírálata, tónusa, beállítottsága révén” kijelentette, hogy amit Kun tartott, az nem minősült szentbeszédnek, és bizony sokakat mélyen megbotránkoztatott. Ebből kifolyólag azon kérését, miszerint, engedje meg Budapest bármely templomában – az általa kijelölt órában – liturgia és szentbeszéd tartását, nem teljesítette, sőt ezektől a tevékenységektől szigorúan eltiltotta. Hivatkozott arra is, hogy a nála lévő iratok szerint Kun nem is tartózkodhat Budapesten, kolostorában kellene lennie, fegyvert sem viselhet pap, pártmozgalomban pedig jelentősebb szerep vállalásához szentszéki engedéllyel kellene rendelkeznie.

Witz konstatációira Kun válasza az volt, hogy rendi hatóságától december 1-jéig engedélyt kapott a kolostoron kívüli tartózkodásra és megígérte: ezt írásban is be fogja mutatni. Fegyverhasználatát azzal indokolta, hogy élete állandó veszélyben forog, de – hangsúlyozta – használni kizárólag a morálisan megengedett esetekben fogja, ami ilyen helyzetben kötelessége is. A pártmozgalomban való szereplésével kapcsolatban megígérte: azt el fogja intézni a kormányhatalom. Kiemelte: az nagyon bántja és meg is ütközik rajta, hogy attól tiltják el, amit az *ordo*<sup>22</sup> szerint megtehetne, de – mint mondta – majd ezt is elintézteti. Végezetül szavát adta, hogy hétfőn (1944. október 30.) iratait beviszi. Erre azonban nem került sor.

Időközben (október 28-a és november 10-e között) Witz is megkapta a Serédinek címzett rendfőnöki levelet, miszerint Kunnak december 1-jéig a kolostoron kívüli tartózkodásra engedélye van. „Megkísérlem, hogy ezen engedélyt bemutassa – folytatta Witz –, de alig hiszem, hogy erre megkaphatom.” Arra a véleményre helyezkedett, hogy Kunra semmiféle egyházi fenytés nem fog hatni, nem törik meg, „de makacsabbá válik és az egyházi rendelkezéseknek aligha fogja magát alávetni és megjátssza az »üldözött« szerepét”. Ezért javasolta: engedjék, hogy „essen bele abba a verembe, amit maga ásott magának. Ez a verem pedig az, hogy ő laicizálását kérte.” Witz logikusan érvelt:

„ennek elismerése esetén semmit sem tehet és kifelé ennek kihangsúlyozása mindennél hatásosabb lenne, mert mindaz, amit eddig tett, valóban csak olyantól telik ki, aki lélekben már régóta távol áll a papságtól. A reá kiszabható egyházi fenytéseknek nem kell okvetlenül elmaradniok, mert egy laicizált sem tehet akármit. De kezdeni vagy bármit is tenni vele szemben mindent figyelembe véve, legajánlatosabb laicizálásának perfectuálása vagy legalábbis ez irányú törekvéseinek kihangsúlyozása. Ez úgy-

<sup>21</sup> Pasztorális – lelkipásztori.

<sup>22</sup> Ordo – szerzetesrend.

szólván mindent megértet s az ő részéről minden mentegetőzést és védekezést kizár, mert a saját maga vetette hurokba került.”

### **Kun András részvétele a Boldog Katalin Nagyleányotthonban végrehajtott nyilas razziában**

1944. november elején ismét új fejezet nyílt Kun András ügyében. Witz Béla a Szent Jobb Veszprémbe történő átszállítása<sup>23</sup> miatt 6-án és 7-én nem tartózkodott Budapesten. 7-én este érkezett vissza hivatalába, ahol a Nunciatúra<sup>24</sup> azon üzenetével fogadták, hogy P. Kun András legutóbbi botránykeltő eljárása miatt haladéktalanul fossa meg a reverenda viselésének jogától, annak érdekében, hogy a polgári hatóság is eljárhasson vele szemben. Amint arról a helytartót értesítették, erre vonatkozóan a Külügyminisztérium már ígéretet tett a Nunciatúrának.

„Én erre azt feleltem – írta Witz november 9-én Serédi Jusztiniánnak –, hogy semmiről sem tudok semmit, mert jelentést senki sem tett a történetekről. P. Kun egyébként is minorita, dec. 1-ig engedélye van a kolostoron kívüli tartózkodásra, rendi ruhát visel, s tartományfőnöke Egerből rendelkezhetik vele. Pesti magatartását feltétlenül hajlandó vagyok ellenőrizni, de az ügy megvizsgálása nélkül nem kezdeményezhetek semmit.”<sup>25</sup>

Witz reggel azonnal hozzászólt a nyomozáshoz. Próbálta elérni Klinda Pált, a Nagyleányotthonban működő hadiüzem (varroda) igazgatóját, valamint Kun András, hogy mindkét érintett felet meghallgathassa az ügyben – egész nap eredménytelenül. Noha a mielőbbi intézkedést az is indokolta, hogy a Nunciatúra aznap további két üzenetben kérte intézkedését. Witz válaszüzenetében mindössze azt kérte az eljárás felgyorsítása érdekében, hogy legalább pár sorban jelezzék a történeteket, mivel hivatalos feljelentést senki sem tett. Miután a Nunciatúra ennek nem tett eleget, maga adott utasítást, hogy másnap a helyszínen vizsgálják ki a történeteket és jegyzőkönyvet vegyenek fel.

„Jegyzőkönyv [a Boldog Katalin Nagyleányotthonban 1944. november 5-én történetekről]

Felvétetett a Római Katolikus Boldog Katalin Nagyleányotthon, XII. Budakeszi út 46. sz. alatt 1944. november 9-én délelőtt 1/2 11 órakor, Benedek Katalin Domonkosrendi nővér gondnok és dr. Tóth K. János külügyminisztériumi szentszéki referens, mint a budapesti érseki helytartó úr megbízott ügy hallgatója jelenlétében, az 1944. november 5-én történt eseményekről.

Jelen vannak 65-en az Otthon lakói és a Hadiüzem alkalmazottai közül.

<sup>23</sup> Szálasi Ferenc döntése alapján 1944. november 6-án délután 2 órakor a koronázási jelvényeket – a palást kivételével – Veszprémbe szállították. CENTGRAF KÁROLY: Budától Kőszegig. Radvánszky Albert országos koronaőr emlékirata. In: *Levéltári Szemle*, 1978. 1. sz. 65–69. p., 67. p.

<sup>24</sup> Apostoli Nunciatúra - A Szentszék Magyarországi Nagykövetsége.

<sup>25</sup> Valószínűsíthető, hogy Witz a nunciatúra felé informálisan javasolta, hogy Kun Andrással kapcsolatban a minorita tartományfőnököt keressék meg.

Az 5-én történt eseményekről a következőket vallják:

1. Dél előtt 1/2 12 felé Pongrácz Miklósné kapustól egy nyilaskeresztes karszalaggal ellátott fegyveres, Molnár nevű férfi bebocsátást követelt, hogy végig nézze a lakásokat és ellenőrizze az itt lakókat. Pongráczné kíséretében végig járta az összes helyiséget, sőt nők hálószobáit is, hol egyesek még az ágyban voltak. Amikor meglátta a látogatóban éppen itt tartózkodó néhány férjet és édesapát, gyanúsító megjegyzést tett, hogy ezek is itt bújtak el. Távozóban megegyeztek, hogy az összes itt lévő nők 16-40 éves korig kötelesek másnap reggel bevonulni.

2. Ugyanaznap 1/2 4 óra felé Seregi Gabriella 23 éves kapus két másik hadiüzemi munkásnővel (Décsi Zsuzsanna és Fraknói Éva) éppen a kapuban volt, amikor nyilas karszalaggal ellátott és felfegyverzett férfi jelent meg ott. Puskát szegeztek Seregire és lövéssel fenyegetőztek, ha be nem engedi őket. Seregi rémulten kinyitotta a kaput, mire a Molnár nevű nyilaskeresztes kicsavarta kezéből a kulcsot és először egyedül, majd körülbelül 20 tagú karszalagos felfegyverzett férfiakból álló csapattal benyomult a villa területére. Ekkor megjelent az igazgatónő dr. Molnár Erzsébet, akit puskatussal hátba vágtak, visszakergettek. Ugyanígy járt a hadiüzem felügyelőnöje, Mallász Margit<sup>26</sup> is.

Molnár nyilaskeresztes vezetésével a nyilasok végig járták a parkot, le-lövéssel fenyegetve mindenkit, aki nem megy be a házba. »Büdös zsidó kurvák!« »Kuplerei!« A zsidóbérenc és zsidókat bújtató Nuncius, a hercegprímás, majd a zsidókirály Horthy és a zsidóbérenc Szálasit szidva a legtrágárabb kifejezésekkel kevert (az emberi és állati nemi élet köréből vett képekkel) és Istenkáromló megjegyzések között terelték be a társaságot a varrodába. A jelenlévő 6 férfit megkardlapozták. Egyiküket, Fraknói Rezsőt<sup>27</sup> – volt gyárvezető – jelenlegi munkaszolgálatost ökölrel arcba vágták, szemüvegét eltörték és orrán, szemén, halántékán súlyosan megsebesítették. A nőket durván puskatussal a varroda egyik sarkába terelték.

Mielőtt az irodába értek volna, dr. Molnár Erzsébet igazgatónőnek sikerült felhívni a Nunciatúrát (a Nuncius Úr Őexcellenciájával személyesen beszélt) valamint a főkapitányságot és segítséget kért tőlük. Mindig több és több nyilaskeresztes nyomult be a házba. Megérkezett dr. Falusi<sup>28</sup> hadnagyi uniformisban, részegen, páter Kun András minorita szerzetes kíséretében, aki fekete reverendát viselt, fehér kordával, revolverrel, tojásgránátokkal felfegyverezve, sötét felöltőben és kalapban, nyilaskeresztes karszalaggal és hatalmas nyilas jelvénnel a kereszt mellett. Ezekkel együtt jött egy magas szemüveges férfi, kutyakorbáccsal, pártkarszalag nélkül, akit a többiek mérnöktestvérnek szólítottak. A főkapitányságról is megérkezett Lotzner rendőrfogalmazó 8 rendőrrel – az igazgatónő hívására –, aki azonban gúnyos mosollyal tétlenül nézte végig a villában lezajló eseményeket.

<sup>26</sup> Mallász Margit – Ismertebb nevén Mallász Gitta, akinek az itt történetekről írt visszaemlékezése: MALLÁSZ GITTA: Az angyal válaszol. Bp., 1998. 381–382. p.

<sup>27</sup> Fraknói Rezső a Magyar Ruggyantaárugyár Rt. gyárvezetője (igazgatója), 1937 júniusától egyik cégvezetője. *Budapesti Hírlap*, 1937. június 4. 9. p.; *Papír és Írószer*, 1939. augusztus 15. 10. p.; *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz 1941–1942. évre*. Bp., 1941. 451. p.

<sup>28</sup> Dr. Falusi Endre Kun páter bűntársaként vált hírhedtté. A háború utáni sajtó értesülése szerint 1940-ben Nagykőrösről érkezett Budapestre és a Ráday utca 9. szám alatt – ahol lakott – fűszerüzletet nyitott. *Kis Újság*, 1946. december 13. 2. p.

Közben az irodában jelen voltak: a rendőrtiszt, páter Kun, dr. Falus és egy pár fegyveres nyilaskeresztes. Az irodában minden szekrényt felfeszítettek, feltörték az intézeti pénztárt, és az egyik kiemelte az oltárkövet a szekrényből. Megvizsgálták és megállapították, hogy robbanó akna, úgynevezett tányérakna. Páter Kun bevitte a varrodába, felmutatta a borítékot, amiben küldték és gúnyos megjegyzések kíséretében kijelentette: nagyon örülök, hogy kezemben vannak a bizonylatok az egyházzal szemben, hogy egy római katolikus intézetben robbanó aknán miséztek.

A varrodában őrséget hagytak, a többiek bejárták az egész házat, házkutatást tartottak fegyverek és elbűjtött zsidó férfiak után. Az utcáról és a személyzeti lakásból idegeneket is felhoztak a varrodába, köztük Páter Süle minorita atyát, aki éppen az Otthonba tartott. Bernáth Elemér tart. tábori lelkészt szembe köpték, lezsidózták és igen gúnyos kifejezésekkel illették.

Mallász Margit felügyelőt megkérdezték, hogy mennyi a létszám. Névsort olvasni nem engedték, csak a számszerűséget ellenőrizték, közben a felügyelőt mellbe vágták, leköpték, többször pofon ütötték és a legdurvább kifejezésekkel illették. Ő igazolni akarta magát, hogy őskeresztény és a hadiüzem megbízott felügyelője. Ezt nem fogadták el. P. Kun volt a főuszító, aki erre meg is jegyezte, hogy ha száz iratot mutat, akkor is tudja, hogy zsidó, mert ismeri a papokat, akik hamis keresztleveleket állítanak ki. Ugyancsak ő volt az, aki a jelenlévő két papot legjobban gúnyolta, csuhába öltözött zsidóknak nevezte őket.

Az idegenektől különválasztott társaságot hetes sorokba állították, folytonos szidalmak és fenyegetések között, hogy ha megmozdulnak, keresztül lövik őket. A férfiakat mindegyiket megpofozták. Steiner László tart. hadnagy munkaszolgálatosról Falusi hadnagy letépte a nemzeti színű karszalagot, sapkájáról a rózsát, mondván, hogy meri zsidó létére ezeket a színeket hordani. Mikor a hadnagy Fraknói munkaszolgálatosról megtudta, hogy félvér, dühében letépte melléről a keresztet, mondván: én én szent keresztmet gyalázod meg ezzel a pofával és az én Szűz Máriámat! – és a tiédet is testvér – fordult P. Kunhoz. Fraknóit puskatussal verte és becsmérő kifejezésekkel illette.

Időközben telefonhívásra beidéztek az irodába a hívottakat, akiknek azt kellett a telefonba mondaniok lelövés terhe alatt, hogy a hívó azonnal jöjjön ki az Otthonba, mert pl. felesége haldoklik. Guttman Sándorné férje így érkezett meg, őt belökték durva szitok kíséretében a varrodába.

Az ajtó mindkét üvegtábláját kitörték. Guttmannt ütötték, verték puskatussal, végigesett a földön. Mikor felakart kelni újra leütötték és ordítottak, hogy meghal ha nem kel föl. Mikor végre fölemelkedett, megmondta, hogy a Todt szervezet<sup>29</sup> szolgálatában áll. Ekkor bekötötték a súlyos fejsérüléseit és gyógyszer is adtak neki. Guttman elájult. Mikor magához tért ráparancsoltak, hogy vetközzék le, hiszen ezek előtt úgysem kell magát szégyellnie, mert ezeknek úgyis gyakorlatuk van ilyenekben, hiszen ez nem hadiüzem, hanem zsidó »kuplerej«. Guttman olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy a fejsebét utólag több varrattal kellett bevarrni.

---

<sup>29</sup> Todt szervezet (Organisation Todt) – Kényszermunkára és munkaszolgálatra kötelezettekkel álló egységeket alkalmazó, katonai építkezéseket lebonyolító szervezet.

Átmeneti nyugalom után a hadnagy tajtékozva rohant ki a varrodába, mondván, hogy eddig még szépen bántak a társasággal, de most már bebizonyult bűnösségük, mert az irodában robbanó aknát találtak. Rá is van írva a csomagra nagy betűkkel. A Páter Kun is követte, mint aknaszakértő és megállapította, hogy ez az akna negyedóra múlva robbant volna, hogy mindenkit a levegőbe röptessen. Kérdezték, hogy a varrodában lévők mit tudnak erről. Egyöntetűleg azt felelték, hogy fogalmuk sincs róla. »Persze most tudtok egyszerre hazudni.« A jelenlevők egyetemes tagadására rájuk riváltak: »talán mi hazudunk?« »Hallgassatok, mert belétek lövünk.« P. Kun kihozta a csomagot, az igazgatónőtől kérdezték tartalmát. Ő mondta, hogy ez oltárkő, amelyen nyáron táborig misét tartottak. Páter Kun: »szóval tényéknél miséztek. És ki ministrált?« Az igazgatónő felelte, hogy a lányok. P. Kun: »jó, hogy nem kézigránatokon ministráltatok«. Majd kijelentették, hogy most már nincs kegyelem. Trágár, durva szitkok állandóak voltak, sőt a Páter maga szólította fel a nyilaskereszteket: »Basszatok beléjük a zsidó kurvákba!« A Páter a domonkosrendi nővérhez fordult: »te vagy a fekete apáca, meggyalázod Szent Margit ruháját!« »Majd a fejébe nyomjuk ezt a fátyolt!« Az igazgatónőt a hadnagy mellére szegezett pisztollyal kérdezte egy cím felől, amit az nem tudott.

Ezután kijelentették, hogy elviszik a társaságot a párthelyiségbe megverni és meggyalázni, utána pedig a toloncházba. Nem engedtek kabátot venni, hanem kezdték leterelni őket a kertbe. Ott már nyilas őrség állt.

Négyes sorokba állították a levonulókat. Az első nyolc ember[t] a hidegbe legalább fél óráig állni hagyták minden meleg ruha nélkül, míg a többieket mégis engedték felöltözni. A lent állókra rá-rá világítottak és trágár megjegyzéseket tettek. A fiatal 15 éves Gábor Olgától pl. megkérdezték: »nincs férjed, ilyen fiatal fejlett leány már igazán gondoskodhatott volna róla«. Közben Fraknoi Rezső[t] egy nyilaskeresztes és a hadnagy kardlapozva kergette végig a kerten. Ellentétes utasításokat kiáltva: »menj, állj!« Mivel – mint maguk mondták – ebben van a móka.

A hadnagy azzal vált el az őrségtől, hogy a fegyverhasználat nem csak joguk, de kötelességük, aki kilép a sorból, vagy elesik, azt azonnal puffantásuk le. P. Kunnal együtt távozott el, magukkal vitték a kapuról a táblát (a Nunciatúra tábláját) és a pápai zászlót, melyet »az itteni zsidó csürhe meggyalázott és amit P. Kun fog megszentelni«. Mindez P. Kun jelenlétében történt.

Közben lehozták az udvarra az egész társaságot, köztük a hadiüzemi felügyelőnőt, akit Molnár nyilaskeresztes kísért, kiáltva: »külön elszámolok ezzel a kurva felügyelőnővel!« Odalépett hozzá és bár a felügyelőnő eltakarta arcát, leköpdöste.

Dr. Molnár Erzsébet[et], a Boldog Katalin Nagyleányotthon igazgatónőjét, mint főbűnöst félreállították, pofozták Benedek Katalin nővérral együtt, hogy velük külön végeznek.

Az egész menetet útnak indították gyors menetlépésben. Körülbelül az Új Szt. János Kórház előtti megállóig jutottak. Minden második sornál nyilaskeresztesek és rendőrök álltak. A János kórháznál megállították a menetet, 20 perc múlva megfordították és visszakísérték az Otthonba.

Az épületben visszatartott igazgatónőt szíjjal egymáshoz kötözték, ütésekkel, puskatussal nedrigálták a varrodába és ott letérdeltették, ököllel arcul ütötték, minden oldalról verték, a nővér fátyolát lerántották és, mint apácát gyalázó kifejezésekkel illették. »Kurva apáca, őt lehetett volna legjobban megbecsteleníteni.« »Aljas féreg, utolsó fekete ördög.«

»Kitől kaptad ezt a fátyolt?« Később levitték őket a kapuhoz. Ekkor jött a felmentő telefon.

Az irodából a kézi pénztárból elvittek 800 pengőt, dr. Molnár igazgatótól 140 pengőt, egy hócsizmát, 3 pár cipőt és egyéb apróságot.”

Az ügy érdemi elintézéséhez fűzött meglátásai során Witz – tekintettel a kormány és a párt hatalmának erőviszonyaira – tartózkodott attól, hogy Kunból „mártírt” csináljon: „ha valaki a hurkot a nyakába vetette, azt kell megragadni és nem szükséges új után szaladni”. Arra hivatkozott, hogy Kun laikus státuszba való visszahelyezését kérte, vagyis már nem akar papi funkciót végezni, nem akar reverendát viselni. „Ezen a vonalon kell őt megfogni – fogalmazott – és kidomborítani, hogy nem más, de önmaga vágta el a fát maga alatt. Így nem játszhatja ki magát üldözött »mártírnak«. Mód lenne még az is – mutatott rá –, hogy rendőrségi vagy bírósági eljárás ellen velem szemben az Egyház óvást nem emel; tehát a polgári hatóság minden gátlás nélkül járjon el velem, s ne hozza junktimba az Egyház magatartását saját kötelezettségével.” Végezetül hangsúlyozta: Kun teljesen lehetetlen magatartását lényegesen súlyosbítja, hogy pápai védelem alatt álló hely ellen vétett, s így annak következményei is csak a legsúlyosabbak lehetnek.

A hercegprímás még a jegyzőkönyv felvételének napján kézhez vette a dokumentumot, amire azonnal megfogalmazta álláspontját. Közölte: „én már ismételtén tartományfőnökhöz fordultam, de választ is nehezen kaptam. Úgy látszik, a rendfőnök nem mer hozzányúlani.” Az aktuális ügygel kapcsolatban – az egyházjogra hivatkozva – egyedül akkor tartotta magát illetékesnek a büntetés kiszabására, ha a tartományfőnök felszólítás ellenére sem akarná megbüntetni Kunt. „Esetünkben azonban – folytatta sorait –, mivel a rendfőnökhöz való fordulásom és az ő esetleges intézkedésének foganatosítása a mostani postai viszonyok mellett hetekre is eltolhatná az ügy elintézését, amely pedig felette sürgős, én nem látok más megoldást, mint azt, hogy az ap. nuncius úr, mint az Ap. Szentszék teljhatalmú és mindenféle jogokkal felruházott képviselője, közvetlenül kiszabja és alkalmazza Kunra a megérdemelt büntetést”, beleértve azt is, ami a reverenda megfosztásáról intézkedik. Serédi az ügy végleges megoldására azt a javaslatot tette, hogy a nuncius forduljon a külügyminiszterhez, kérje őt, hogy

„a belügyminiszter vagy a honvédelmi miniszter útján a rendőrségnek adjon olyan utasítást, amely szerint Kunról erővel is szedjék le a papi ruhát, ha a nuncius úr büntetésének e tekintetben nem akarna engedelmessé válni. Esetünkben a büntetés annál is inkább a nuncius úrra tartozik, mert Kun az Ap. Szentszék védelme alatt álló helyen és személyeken tetézte be delictumait.<sup>30</sup> Ha Kun ugyanezt a delictumot az Ap. Szentszék területéhez tartozó helyen követte volna el, akkor is közvetlenül a Szentszék büntetné meg, nem pedig az Ordinárius.”

### **Serédi Jusztinián cselekvésre utasítja Witz Bélát**

Nem áll rendelkezésre arra vonatkozó adat, hogy Angello Rotta nuncius fellépett-e Kun Andrással szemben, de feltételezhető, hogy nem. Serédi Jusztinián azonban nem hagyta annyiban az ügyet. November 15-én két

<sup>30</sup> Delictum – polgári személy ellen elkövetett vétség



végzést és egy levelet küldött Witz Bélának, amelyben utasította: hívassa magához Kun Andrást azzal az indokkal, hogy „őminenciája reá vonatkozó végzését akarja vele közölni”. Amint megérkezik – szólt a további direktíva – két tanú előtt írassa alá vele az I. sz. végzést:

„I. számú végzés

Krisztus egyházának fegyelmi törvényei mind a világi, mind pedig a szerzetes papoktól a laikusok belső és külső életénél tökéletesebb, erényesebb és példásabb életet kívánnak (can. 124 + 592). Aki tehát a világi vagy a szerzetes papok közül az egyház fegyelmi törvényeit megszegi, azt a büntett súlyosságával arányban álló büntetésben kell részesíteni, amint ezt a büntető törvények megszabják.

Mivel Ön azóta, hogy, – mint exclaustrált szerzetes – az esztergomi főegyházmegye területén tartózkodik, számos igen súlyos büntetést követett el, amelyek miatt saját Rendfőnökétől büntetésben nem részesült, azért az intézkedést sürgető botrányos esetek miatt, énnekem, mint annak a főegyházmegyének az érseke, amelynek területén a büntetteket elkövette, minden enyhítő és súlyosbító körülmény figyelembevételével mellett az 1933. can. §. 4. és 2225. can. értelmében jelen végzésemmel Önre súlyos büntetéseket kell kiszabnom.

Megállapítom, hogy Ön szerzetes-pap létére a 138. can. tilalma ellenére szerzetes-papi ruhája felett a derekán nagy pisztolyt viselt és más robbanószerkeket is hordott magánál, amivel nemcsak mód nélkül megbotrányoztatta híveinket és komolyan gondolkodó embereket, hanem igen sokat ártott a papi rendnek is, amelyhez tartozik.

Hasonlóképpen megállapítom, hogy Ön, bár főegyházmegyében gyóntatási joghatósága nem lévén prédikálási joga sem volt, Budapesten mégis prédikált a városmajori és a Helyőrségi templomokban, ahol beszédeibe a napi pártpolitikát is belekeverte és a hívek még nagyobb botrányoztatására politikai személy éljenzésével fejezte be politizáló beszédeit.<sup>31</sup> Súlyosbítja a büntetést és a botrányt az a körülmény, hogy az előbbi esetben a sajtó, az utóbbi esetben pedig a rádió is közölte a beszédet.

Megállapítom azt is, hogy fegyverrel a derekán olyan politikai tevékenységet fejtett ki, amely nyilván a 141. kánon 1. §-ába ütközik.

Végül a Boldog Katalin katolikus nagyleány-otthonba másokkal együtt fegyveresen és robbanó szerekkel behatolt, ott a legrágárabb szavakkal biztatta társait ártatlan személyek bántalmazására, sőt maga is neveléses argumentumot keresett Krisztus egyháza ellen.

Mindezek alapján azonfelül, hogy a tilos és botrányos fegyverviselést azonnal abba kell hagynia, jelen végzésemmel Önre azonnali hatállyal a következő büntetéseket szabom ki:

1. Megtiltom, hogy jelen végzésem közlése napját követő éjjeltől kezdve az esztergomi főegyházmegye, kivált Budapest területén tartózkodjék (can. 2298, n. 7.).

<sup>31</sup> Legutolsó templomi prédikációját idézi a *Világosság*, a rádióban elhangzott beszédeinek rendőrség kezébe került másolataira hivatkozva: „Krisztus igéi Szálasi célkitűzéseiben érvényesülnek. A hungarizmus tehát az evangéliumból táplálkozik. Legyünk hűségesek az új kormányhoz és tegyük le az esküt. Dicsértessék a Jézus Krisztus! Kitartás! Éljen Szálasi!” – *Világosság*, 1945. szeptember 7. 4. p.

2. Az esztergomi főegyházmegye területén az 1. pontban említett időtől fogva sem szentmisét, sem más egyházi funkciót nem végezhet.

3. Bár gyóntatási joghatósága híján az esztergomi főegyházmegye területén eddig sem volt joga prédikálni, jelen Végzésemmel külön és nyomtatékosan is megtiltom, hogy akár nem exempt, akár exempt templomokban, akár azon kívül, akár a rádió bekapcsolásával, akár anélkül, s akármilyen nyelven prédikáljon.

Az 1–3. pontok alatt megállapított büntetések addig maradnak hatályban, míg én magam, vagy törvényes utódaim, vagy az Ap. Szentszék meg nem szünteti őket.

Esztergom, 1944. november 14.

Alulírott elismerem, hogy fenti Végzést Witz Béla budapesti érseki helynök úr óméltósága előttem két tanú jelenlétében felolvasta. Kijelentem, hogy azt megértettem és rendelkezéseinek töredelmes lélekkel alávetem magamat.

Budapest, 1944. november ....-n.”

Arra az esetre pedig, ha ezt nem volna hajlandó aláírni, egy másik végzést is előkészített:

„II. számú végzés

Mivel Kun András minorita felszentelt pap, sem eddigi botrányos viselkedését abbahagyni, sem pedig azoknak a büntetéseknek, melyeket az esztergomi főegyházmegye területén, nevezetesen Budapesten elkövetett súlyos és botrányos fegyelmi vétségei miatt 1944. november 14-én (8661/1944.sz.) kelt Végzésemmel reá kiszabtam, amint ezt Witz Béla, budapesti érseki helynök előtt kijelentette, magát alávetni nem akarta, illetve mivel a hivatkozott Végzés közlése céljából neki kézbesített idézésre meg sem jelent, azért jelen Végzésemmel a 2300. can. alapján főegyházmegyém egész területén, kivált Budapesten, megfosztom őt mindennemű egyházi ruha viselésének és mindennemű egyházi funkció végzésének jogától.

Budapest, 1944. november .....-n.”<sup>32</sup>

A harmadik eshetőséggel számolva – ha Kun meg sem jelenik – Witznek kézbesítenie kellett számára mindkét végzést, a másodikat dátummal ellátva. Amennyiben az utóbbi forgatókönyv következne be, vagy személyesen nem venné át az I. sz. végzést, akkor a II. sz. végzés két példányát az apostoli nunciushoz is el kellett juttatnia, „aki a külügy – honvédelmi minisztérium – rendőrség útján leveteti róla az egyházi ruhát, ha azt önként le nem tenné”. Végezetül amennyiben Kun András megjelenik és egy végzést átvész, akkor annak egy példányát a nuncius mellett Hász István tábori püspöknek is el kellett juttatnia.

#### **Kun András Witz Béla előtt**

1944. november 17-én Witz Béla idézést küldött Kun Andrásnak – számolt be Witz november 18-án kelt levelében a hercegprímásnak –, aki másnap

<sup>32</sup> A II. számú végzés 1944. november 17-i keltezéssel lett kiállítva.

meg is jelent nála. Két tanú, dr. Szabó Imre és dr. Ritsmann Pál budapesti érseki helynökségi titkárok jelenlétében felolvasta az I. sz. végzést, amire Kun első és határozott kijelentése az volt, hogy annak nem veti alá magát, mert az abban megfogalmazott állítások tévesek. Kijelentette: a Helyőrségi templomban ő nem prédikált, fegyverviseléstől pedig, mint exponált, frontokat járó ember, el nem tiltható, és Pestről Őeminenciája nem távolíthatja el. Witz figyelmeztette: az adott körülmények között nincs helye és lehetősége sem a bíráltnak, sem a magyarázkodásnak, mindezt azonban a kellő formában az illetékes helyen majd megteheti, de akkor is a legkedvezőbb hozzáállás az lenne, ha ennek a végzésnek töredelmesen alávetné magát.

Kun ekkor gondolkodási időt kért, majd hajlandónak mutatkozott aláírni a végzést, ha egy példányt megkap belőle, aminek a birtokában – a párt vagy a politikai szereplők segítségét kérve – elintézheti az ügyet, vagyis Pesten maradását és fegyverviselését. Witz erre újfent figyelmeztette: világi hatósághoz nem fordulhat, mert ez egy új *delictum* lenne, a végzés kiadására pedig nincs megbízatása, csak annak közlésére. Ugyanakkor megnyugtatta: másolatot biztosan fog kapni, amennyiben azt kérvényezi.

Kun újabb gondolkodási időt kért, majd aláírásra határozta el magát. Amikor a két tanú is aláírta, kijelentette, hogy Pestről való távozását nem ígéri meg. Nem fog misézni, gyóntatni, prédikálni, ugyanis ezt – mint papnak – az egyházi hatóság elrendelheti és ehhez tartani is fogja magát, azonban az egyházi hatóságnak nincs joga őt Pestről kitiltani. Mint mondta, ezt a két tanú vegye tudomásul, mert erre a kijelentésére hivatkozni akar.

A helynökségi titkárok tiltakoztak és bejelentették tanúskodásuk visszavonását, mert nem kikötéses végzés átvételéről volt szó. Kun ragaszkodott kritériumaihoz, ezért – miután Witz jelezte, hogy így nem fog menni – törölte aláírását. Ekkor – Serédi utasítása szerint – dátummal látta el a II. számú végzést, amit átadott Kunnak.

Witz Béla jelentésére 1944. november 28-án reagált a hercegprímás. Továbbra is fenntartotta, hogy a két végzést Witz juttassa el a nunciatúrára, azzal a módosítással, hogy a II. sz. végzés szövegéből az „illetve mivel a hivatkozott Végzés közlése céljából neki kézbesített idézésre meg sem jelent” részt törölje. Továbbá tájékoztatta a még elérhető *ordinariusokat*, hogy Kun Andrást az esztergomi főegyházmegye területén, de kiváltképpen Budapesten mindennemű egyházi munka viselésétől és egyházi funkció betöltésének jogától megfosztotta.

Hász István tábori püspök már másnap reagált a hercegprímás levelére. Közölte, hogy végzései értelmében „a lehető leghathatósabban” felhívja és utasítja a budavári Helyőrségi templom őrzésével és gondozásával megbízott szerveket, hogy ügyeljenek a hivatkozott végzések pontos végrehajtására, „és tegyék lehetetlenné nevezett P. Kun András minorita felszentelt pap számára a Kapisztrán templomban esetleg szándékolt bármiféle egyházi funkciót, de különösen is a prédikálást – akár rádió bekapcsolásával, akár anélkül s akármilyen nyelven.”<sup>33</sup>

<sup>33</sup> Hász István e levelét megküldte a budapesti I. honvéd hadtest parancsnokság vezető rk. lelkészének, a budapesti érseki általános helytartóságnak (Witz Bélának) és a budapesti Koronázó Főplébánia Hivatalának.

A székesfehérvári püspök december 1-jén küldött értesítést a végzések tudomásulvételéről. Más visszajelzés nem érkezett.

### **A minorita rend állásfoglalása és az ügy megjelenése a sajtóban**

1945. március 29-én tragikus hirtelenséggel elhunyt Serédi Jusztinián. A kánonjog szerint összeült fő- és székeskáptalan a székesváros idejére Drahos Jánost választotta káptalani helynöknek, aki így hivatott lett az utód kinevezéséig a főegyházmegyét vezetni.<sup>34</sup> 1945. június 13-án Ladányi László minorita tartományfőnök már hozzá fordult azzal a kéréssel, hogy a Kun Andrásra vonatkozó aktákat tegye át hivatalához, mivel még az elmúlt esztendőben „hallotta”, hogy „őminenciája Kun András Imre exclaustált minorita szerzetes áldozárt engedetlen magaviselete és helytelen magatartásáért felfüggesztette és eltiltotta az egyházi ruha viselésétől”.

Drahos János június 21-i levelében ennek eleget is tett: megküldte az I-es és II-es számú végzést és ismertette az 1944. november 18-án Witz Bélánál történetet, miként kapta kézhez Kun a II. sz. végzést. Ugyanakkor emlékeztette: „a bíboros főpásztor az ügrről jelentést küldetett Ntdőségednek, minden püspöknek, akivel postai érintkezés akkor még fennállt, a tábori püspöknek, az Apostoli Nunciaturának.”

Ladányi 1945. augusztus 25-én kelt válaszában értesítette a káptalani helynököt, hogy „a nehéz idők után” összeült első *Definitorium* augusztus 23-án kelt határozatával kizárta a minorita rend kötelékéből Kun Andrást, ezenfelül a legerősebb egyházi büntetés kiszabása végett ügyét az Apostoli Szentszékhez terjesztette fel.

1945. szeptember 1-jén Jámbor Dezső, a Magyar Kurir Részvénytársaság főszerkesztője levélben fordult a frissen kinevezett bíboros hercegprímáshoz, Mindszenty Józsefhez, felhívva figyelmét, hogy az aznap megjelenő lapok – köztük a *Kossuth Népe* – beszámolnak arról, hogy Kun András minoritát a rendőrség letartóztatta.<sup>35</sup> Szerkesztőként kötelességének tartotta, hogy felhívja a bíboros figyelmét a botrányos esetre. Mivel ennek további folytatására számított, arra a véleményre helyezkedett, hogy az egyház részéről, hivatalos helyről meg kellene világítani egy rövid nyilatkozatban, mit lehet tudni Kun Andrásról. Erre 1945. szeptember 6-án Drahos János a következő tájékoztatást adta:

„A nevezett P. Kun András Imrét ismert súlyos büntetetei miatt boldogult Serédi Jusztinián bíboros érsek 1944. november 14-én a következő büntetésekkel sújtotta: 1.) Megtiltotta neki az esztergomi főegyházmegye területén, kivált Budapesten a további tartózkodást. 2.) Eltiltotta ugyanezen főegyházmegye területén a miséztetéstől és minden más egyházi funkció végzésétől. 3.) Nyomatékosan megtiltotta, hogy az esztergomi főegyházmegyében akár templomokban, akár azokon kívül, akár rádió bekapcsolásával, akár anélkül, akármilyen nyelven prédikáljon. Ez a büntetés vele két tanú jelenlétében 1944. november 18-án szóban és írásban is hivatalo-

<sup>34</sup> *Szabad Szó*, 1945. április 1. 3. p.

<sup>35</sup> 1945. szeptember 1-jén a *Kossuth Népe* címlapján jelent meg MAGYAR PÁL: *Rendőrkezen Kun András, a vérengző nyilas páter* című cikke.

san közöltetett. Szerzete pedig hivatalos közlés szerint a Rend kebeléből kizárta és degradáció eljárást tett vele szemben folyamatban.”<sup>36</sup>

Miután Angelo Rotta apostoli nuncius elhagyta Magyarországot, minden ügyében Grósz József kalocsai érsek lett hivatott eljárni. Ezért 1945. szeptember 11-én Ladányi László hozzá fordult azzal, hogy a Minorita Rend határozata szerint Kun Andrásra a végső büntetést kiszabja. Grósz érsek azonban semmit nem tudott a Kun-ügy előzményeiről, ezért erre hivatkozva a megkeresést 1945. szeptember 18-án Drahos János káptalani helynökhöz tette át azzal az indoklással, hogy ezen az előterjesztésen kívül nevezettről semmilyen hivatalos értesülése nincs, ezért információ hiányában ügyében nem tud eljárni.

Ekkor már Kun András elfogásáról, a vádiratban megfogalmazott büntetteiről több tucatnyi újságcikk beszámolt, és másnap (szeptember 19-én) a dolog végső elintézését nyert. A népbíróság megtartotta tárgyalását, halálra ítélték és még aznap végrehajtották a kivégzést. Ezt követően már Drahos Jánosra sem hárult több feladat. 1945. október 1-jén Ladányi Lászlónak írt levelével lezárta Kun András aktáját. Tudatta vele: a kalocsai érsek hozzá tette át megkeresését. Mivel „nevezett köztudomásúlag már nincs az élők sorában”, kérte tájékoztatását: van-e a minorita rend részéről az ügygel kapcsolatban további kívánság vagy tennivaló. Erre október 8-án Ladányi László közölte: a páter ellen „folyamatba helyezett fegyelmi eljárás befejezést nyert,” degradációra azonban csak akkor terjesztette fel, amikor megtudta, hogy él, „azonban a gyorsan bekövetkező események” feleslegessé tették a további eljárás lefolytatását.

Miközben a Kun András ellen folyó eljárás a végéhez közeledett, Ladányi László tartományfőnök is felvette a kapcsolatot a sajtóval és a minorita rend állásfoglalásának közzétételét kérte, ami meg is történt 1945. szeptember 16-án:

„A Szabad Nép szombati számából<sup>37</sup> értesültem »Kun András 35 éves minorita szerzetes« elfogatásáról és bűnlajstromának összeállításáról. Mint-hogy az újságok a közeljövőben per longum et latum<sup>38</sup> fogják tárgyalni a volt páter ügyét, a félreértések megelőzésére kérem katolikus olvasóközönségünk szíves felvilágosítását érdemes lapjának – mely ez idő szerint egyetlen sajtóorgánunkunk – hasábjain az alábbiakban:

A magyar minorita Rendfőnökség annak közlését kéri a napilapokban megjelent hírrrel kapcsolatban, mely Kun András 35 éves minorita szerzetes elfogásáról szól, hogy a nevezett még 1943. december 1-én kivált a rend kötelékéből s mint exklauztrált pap élt a fővárosban azon célzattal, hogy a Szentszéktől a világi hívők sorába való visszahelyezését kéri. Amikor a múlt év októberében szomorú emlékü szereplése megkezdődött, rendfőnöke tiltakozását fejezte ki amiatt, hogy jogtalanul előszedte egy

<sup>36</sup> A Drahos János által küldött nyilatkozat több hírlapban is megjelent: *Kossuth Népe*, 1945. szeptember 11. 2. p.; *Világosság*, 1945. szeptember 11. 3. p.; *Világ*, 1945. szeptember 11. 3. p.

<sup>37</sup> A Ladányi László által közreadott nyilatkozat némi csúszással jelenhetett meg az *Új Ember* hasábjain, ugyanis a hivatkozott tartalommal két héttel korábban jelent meg egy rövid cikk: *Szabad Nép*, 1945. szeptember 1. 4. p.

<sup>38</sup> Per longum et latum – részletekbe menően.

évvel ezelőtt letett rendi ruháját s tisztán propaganda céljából hordta azt a hívek nem kis megbotránkoztatására, amiért is akkori főpásztor, a b. e. hercegprímás november közepén megfosztotta mindennemű egyházi ruha viselésének jogától és felfüggesztette az összes papi ténykedések gyakorlásától. Ezt követte a rendből való kizárása, amihez külön már másfél esztendő óta semmi sem fűzte a jogi köteléken kívül.”<sup>39</sup>

### Összegzés

Kun András ügyére kezdettől fogva a már-már túlzott körültekintés volt jellemző a római katolikus egyház legfelsőbb magyarországi vezetőinek részéről. Végigkísérve az eseményeket megállapítható: Kun András egyházi jogi helyzetének tisztázása még egyszerűen lezajlott Serédi Jusztinián és a minorita tartományfőnök között. Korábbi részeg duhajkodása – bár bizonyosan befolyásolta megítélését – nem képezte további büntetés alapját. A Boldog Katalin Nagyleányotthonban elkövetett kihágása pedig már próbára tette az egyházi hatóságok eljárásrendjét. Mi okozta a kialakult hatáskör-értelmezési nehézséget? Kun András kolostorán kívül tartózkodó minorita szerzetesként az esztergomi főegyházmegye területén egy Apostoli Nunciatúra védelme alatt álló épületben követte el jegyzőkönyvezett cselekményeit, ráadásul háborús környezetben, midőn az információáramlás is akadozott. Nem volt tehát egyértelmű az adott körülmények között, hogy a minorita rendfőnök, a főegyházmegye élén álló esztergomi érsek vagy a kihágást elszenvedő intézmény védnökségét vállaló nuncius az illetékes a büntetőeljárás lefolytatásában. Továbbá – amint arra több utalás is történt – az adott politikai környezet az egyházi szereplőket is némi kiváráásra, a drasztikus lépésektől való tartózkodásra készítette. Mire a hatáskörök tisztázása és a döntéshozatal felvállalása körvonalazódni látszott az egyházban, a polgári hatóság „megoldotta” a problémát: Kun Andrást a népbíróság 1945. szeptember 19-én halálra ítélte és kivégzését tárgyalását követően még aznap végrehajtották.

Kun András alakja a sajtóban tömeggyilkos vérengző szadistaként tűnt fel a nyilvánosság előtt. Bizonyosan ez készítette Ladányi László tartományfőnököt, hogy a minorita rend „tisztázására” érdekében némiképp csúsztasson az 1945. szeptember 16-i nyilatkozatában. Nincs nyoma ugyanis annak, hogy a rendfőnök – maga Ladányi – tiltakozását fejezte volna ki Kun András rendi ruhájának jogtalan viselése felett. Ezt egyébként nem is tehetne volna meg, hiszen csak 1944. november 17-én tiltotta meg Kun számára annak viselését Serédi Jusztinián. Ráadásul Ladányi hozzáállásával kapcsolatban a hercegprímás még november 7-én is úgy fogalmazott, hogy „a rendfőnök nem mer hozzányúlni” – ezért is került sor az említett végzés kiadására. Az állásfoglalás zárása, miszerint ezt követte a minorita rendből történő kizárása, helytálló ugyan, de erre csak több mint 9 hónappal később, „a nehéz idők után” került sor.

A hercegprímási iratokat vizsgálva szembeötlő, hogy a másfél éves időszak alatt, amely felőleli Páter Kun András egész hírhedtté vált működését, mindössze egy templomba nem illő – mai fogalmaink szerint – politikailag inkorrekt prédikáció, egy nyilas razzia során tanúsított botrányos viselkedés, valamint egy mindezeket megelőző ittas viselkedés híre-ténye

<sup>39</sup> *Új Ember*, 1945. szeptember 16. 2. p.

jutott el Serédi Jusztiniánhoz. A napilapokban megjelent brutális cselekményeknek nyoma sincs ezekben az iratokban. Noha egy hívő rendőr lelkiismereti okokból kötelességének érezte, hogy Kun megbotránkoztató dorbézolásáról értesítse a hercegprímást, addig olyan személy három hónap alatt nem akadt, aki a sajtóban később megjelent tetteiről beszámolt volna az egyháznak. E kérdés megválaszolása e helyütt elmarad ugyan, de a további kutatások talán ennek okára is fényt derítenek majd.

## A hitélet és a plébánia működése Jászladány 1944–45-ös kilakoltatása idején

Vincze János Farkas

### A forrásokról

Dolgozatom alapvetően három forráscsoportból táplálkozik. Az Egri Főegyházmegyei Levéltár községi anyaga, a Jászladányi Sarlós Boldogasszony Plébánián található Kiss Imre-féle *Historia Domus*, illetve jelentős mértékben az elbeszélte történelem, az „oral history.”

Leggyéresebb a téma kapcsán a levéltári források száma. Az egyházközség és a hitélet vonatkozásában a szóban forgó időszakból a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában nem találtam releváns forrást. Az érseki levéltár jászladányi és a jászsalsószentgyörgyi egyházközségre vonatkozó iratanyaga elsősorban nem e vészterhes hónapok életét taglalják.

A *Historia Domus* kapcsán meg kell említeni, hogy az eseményekig vezetett házkönyv a kilakoltatás során megsemmisült. Kiss Imre plébános a *Historia Domus* 1946 nyarán kezdte el írni, amely elsőként retrospektív, majd kurrens. A plébános, mint az események személyes átélője, 1,5 év elteltével élénken emlékezhetett vissza a háborús időszakra. Mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy a házkönyv az egyházközség korai időszakától az 1947-es utolsó bejegyzésig mindösszesen 14 oldalt tett ki.<sup>1</sup>

Éppen ezért tartom fontosnak a témám kapcsán az oral history felhasználását, hiszen e nélkül Jászladány egy igen izgalmas időszaka kerülne a feledés homályába. Mivel az emlékezet a történetek után 75 évvel megcsalhatja a visszaemlékezőt, ezért igyekeztem minél több, az eseményekkel kortárs személyt megszólítani. A visszaemlékezők megkeresése terén fontosnak tartottam az évtizedek óta aktív hitéletet élőket és volt egyházközségi képviselőtestületi tagot is megszólaltatni éppúgy, mint kevésbé vallásos személyeket.

### A frontvonal átvonulása és az egyházközséget ért háborús károk

1944. november 11-én a frontharcok elérték Jászladányt. A délelőtti órákban intenzív támadásba lendültek a szovjet csapatok, a németek pedig visszavonulni kényszerültek. A harci morál nagyon alacsonynak bizonyult a visszavonulóknál. A túl fiatal vagy túl idős németeket fegyverrel kényszerítették, hogy állásaikban maradjanak.<sup>2</sup> Kiss Imre, a település plébánosa is említést tesz arról, hogy a plébánián több német katona „rimánkodott polgári ruháért /köztük egy bácskai tanító és sekrestyés is/, teljesen céltalannak és elveszettnek látván a további harcot”.<sup>3</sup> A településről a 39/I. SS-

<sup>1</sup> KISS IMRE: *Historia Domus – A jászladányi háztörténet Kiss Imre plébánossága idején*. Bp., 2015. 7-8. p.

<sup>2</sup> SZÁMVÉBER NORBERT: *Páncélos hadviselés a budapesti csatában, 1944. október 29. – 1945. február 13.* Bp., 2011. 59. p.

<sup>3</sup> Jászladányi Sarlós Boldogasszony Plébánia (továbbiakban: JSBP.) Kiss Imre *Historia Domusa* 6. p.



páncélgránátos-zászlóalj megmaradt 34 tagja 10 óra körül Jászkisér felé sikeres kitörést hajtott végre és 15 órára elérte azt.<sup>4</sup>

A vallásosság a második világháborút megelőző időszak természetes velejárója volt. Az 1919-es tanácsköztársaságot kivéve az egyház az állam támogatását élvezte, sőt, fontos szerepeket töltött be. A változás a második világháború után kezdődik meg, de akkor sem azonnal. Elsőként érdemes megfigyelni, hogyan alakul az egyház és a szovjet csapatok kapcsolata.

Ha kiürítésre került sor, az egyházi személyek döntően helyben maradtak, ha muszáj volt elhagyni szolgálati helyüket, akkor is a lakossággal voltak, segítve, biztatva őket. Az egyházi személyek gyakran bekapcsolódtak az újjáépítésbe és az új politikai közéletbe is. Zombori István megállapította, hogy az egyház és a hadsereg között ellentét csak közkatonák esetében alakult ki, a tisztek részéről viszont támogató jelleg mutatkozott, kulturális kapcsolatok kialakítására törekedtek.<sup>5</sup>

Általában feladatuk volt a szovjet egységek fogadása, kisebb települések plébániáin rendezkedtek be a tisztek is.<sup>6</sup>

Az egyház és a Vörös Hadsereg viszonyára vonatkozóan, a lenini korszakhoz képest változás állt be, mivel Sztálinnak a nemzetközi viszonylatban fontos volt, hogyan ítélik meg. Sztálin a moszkovitákat egyenesen az egyházzal való együttműködésre szólította fel.<sup>7</sup>

A félelem Kiss Imre soraiban is megjelent. „Nyugatról a német zsaroknokság prése szorított ki belőlünk mindent fronton és front mögött, keletről pedig közeledett egy olyan hadsereg, melyről semmi komoly információnk nem volt, a német propaganda pedig a legképtelenebb mesékkel ijeszgette a népet s így két malomkő közt őrlődött a szerencsétlen magyar nép.”<sup>8</sup> Azonban később kölcsönös együttműködést tapasztalt.

„Az orosz parancsnokság segített a javításokban, a dolgok rendbehozatalában s készültünk a szép karácsonyi ünnepek megülésére s azért a hiveknél elrejtett egyházi felszereléseket haza hozattuk, [...] Azt is meg kell állapítani, hogy az orosz hadsereg hivatalos tényezői is, meg a katonák egyéneknél is /ritka sajnálatos kivétellel/ nem hogy akadályozták volna, hanem inkább segítették az egyházközségeket a munkájában és mindenben segítségünkre és védelmünkre voltak s vannak ma napig is.”<sup>9</sup>

4 SZÁMVÉBER NORBERT: Páncélosok a budapesti csatában. Páncélos-hadviselés a budapesti hadművelet első felében és a főváros ostromában, 1944. október 29. – 1945. február 13. Bp., 2018. (2. kiad.) 135. p.

5 ZOMBORI ISTVÁN: A katolikus egyház és a szovjet hadsereg, 1944–1945. In: Háborús hétköznapiak hadszíntéren, hátszágban. Szerk.: Gyarmati György – Pihurik Judit. Bp.–Pécs, 2015. 285–294. p.; 294. p.

6 BÁNKUTI GÁBOR: A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója. In: Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Szerk.: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József. Bp., 2017. 411–424. p. (továbbiakban: BÁNKUTI, 2017.) 413. p.

7 BÁNKUTI, 2017. 418–419. p.

8 JSBP. Kiss Imre Historia Domusa 4–5. p.

9 JSBP. Kiss Imre Historia Domusa 6–8. p.

Nem csak a sztálini parancsra változott a szovjetek véleménye a vallással, egyházzal kapcsolatban. Sokak titkon a sztálini elnyomás alatt is vallásosak maradtak. Faragho Gábor – 1944-ben vezérezredes, 1944 és 1945 fordulóján az Ideiglenes Nemzeti Kormány közellátási minisztere – szerint az oroszok alapvetően békeszeretőek, vallásos, jámbor emberek.<sup>10</sup> Simon István a naplójában pedig így fogalmaz az oroszok vallásosságával kapcsolatban: „Mi lakik lelkében? Szentképet, keresztet azért látni a házakban.”<sup>11</sup> E rejtett vallásosság a Vörös Hadsereg egyes katonái részéről megjelent Jászládány életében is. Turupulyi László a szüleitől azt hallotta, hogy „a nagyszakállúaktól nem kellett félni, azok folyton imádkoztak. Volt sokféle ember a szovjet seregben.”<sup>12</sup> A Szovjetunió fennállása óta először, 1943. szeptember 4-én Sztálin fogadta az orosz ortodox egyház képviselőit és egyetértését fejezte ki feléjük. Célja ezzel a propaganda növelése volt a katonák felé is, mivel a frontokra is kijuttatták a híret az ateista politikában történő változásokról.<sup>13</sup>

Kiss Imre plébános a *Historia Domus*ban tudósít a templomot ért károkról. A tetejét 2 akna találta el. A homlokzat és a torony 7 helyen sérült belövések által, melyek közül 2 átütötte a falat is. Az ablakok 2/3-a betört, valamint a templomi felszerelésben is keletkezett némi kár. Az aknatalálatok sérüléseit azonnal javították palával. A belövéseket anyag híján csak ideiglenesen, az ablakokat kátránypapírral javították. A munkálatokban az orosz parancsnokság segítette az egyházközséget.<sup>14</sup>

### Kilakoltatás ténye

1944. december 24-én váratlanul érte a települést a szovjet katonai parancsnokság utasítása: a lakosságnak el kell hagyni 24 órán belül a belterületet egyetlen utca kivételével, amelyet „vasúton túli” részként emleget a mai napig a köznyelv. A környező településekre és a tanyavilágba menekült a lakosság. A belterületen Grigorij Ivanovics Gyenyiszov vezette politikai osztály működött, valamint itt készült a *Szovjet harcok* című frontújság is.<sup>15</sup> A *Historia Domus* a következőképpen fogalmaz a kilakoltatásról:

„[...] akkor villámcsapásként ért bennünket a hír, hogy községünk főhadiszállás lesz, teljesen kiüritik 30 napra s minden élőlénynek el kell azt hagyni 24 óra alatt. De a valóságban még ennyi időnk sem volt a hurcolkodásra, mert december 24 reggel 7 órától dec. 25 reggel 7-ig lett volna a kiköltözködési idő s már pár óra múlva a legtöbb házat bezárták a patrulok a lakok előtt s így csak holmijuk roncsaival tudtak kiköltözni s egy kis eleséggel.”<sup>16</sup>

<sup>10</sup> PIHURIK JUDIT: Naplók és memoárok a Don-kanyarból, 1942–1943. Bp., 2015. (2. kiad.) (továbbiakban: PIHURIK, 2015.) 100. p.

<sup>11</sup> PIHURIK, 2015. 103. p.

<sup>12</sup> Turupulyi László (1975, Jászládány, 2015.08.18.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>13</sup> GOSZTONYI PÉTER: A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története, 1917–1989. Bp., 1993. 193. p.

<sup>14</sup> JSBP. Kiss Imre *Historia Domusa* 5–6. p.

<sup>15</sup> ALEKSZEJEV, MIHAIL: Vigvázat, akna! In: Szovjet írók elbeszélései Magyarország felszabadításáról. Vál.: Gerencsér Zsigmond. Bp., 1975. 13–22. p.; 15–16. p.

<sup>16</sup> JSBP. Kiss Imre *Historia Domusa* 6. p.

Kiss Imre az érsekség felé intézett február 7-ei levelében így fogalmazott: „De alig tudtunk elhozni valamit, mert a katonák már dél felé bezárták a lakások ajtajait és az értékes holmik uép [sic!] mind el voltak ásva.”<sup>17</sup> A menekült családok elhelyezkedése kapcsán a *Historia Domus*ba a következőket jegyezte le a plébános: „Elég legyen csak annyit megjegyezni, hogy volt tanya, hol 150–180 ember volt összezsúfolva, de legalább 50 minden háznál lakott, természetesen minden zuga meg volt annak töltve.”<sup>18</sup>

### A szenteste

A Jászságban a karácsonyi szokások is színesek és igen gazdagok. De ezeket a szokásokat felülírja az olyan rendkívüli állapot, mint a világháború és az országra nehezedő nyomor.

Békeidőben a karácsony böjtjének reggelén nem ettek semmit, néhol pedig délben sem. Jászládányon, aki a karácsonyi böjtöt is szigorúan tartotta, délben egy pohárka pálinkát ivott, mellé egy gerezd fokhagymát evett. Napközben aszaltszilvát, diót, mogyorót ehettek, „négyyszer egy kanállal”. Egyesek szerint az éjféli misét követően a maradékot lehetett csak megenni, ezért bőséggel hagytak a böjti ételekből. Ettől kezdve mindent lehetett enni: oldalast, szalonnát, kolbászt stb. Az asztalon alma és dió, a fiatal legények pedig az éjféli mise után dióért kártyáztak. A morzsákat beteg állatoknak adták, a karácsony és Gyümölcsoltó Boldogasszony napja közötti időben a kemencében tartott ételmaradékokat kiszórták a gyümölcsfák alá a jó termés reményében.<sup>19</sup> De ezen a karácsonyon csak nagyon keveseknek adatott meg a hagyományok ápolása. A helyi szokások ismertetése a kilakoltatás alatti tényleges fogyasztással összehasonlítva érdekes.

Analógiaként érdemes megemlíteni, hogy az ostromlott Budapesten az angolszász gépekből ledobott sztaniolcsíkokat használták fel a fenyőfák díszítésére. Megint mások fenyőfa hiányában a fikuszt díszítették fel efféle fénylő csíkokkal. Ám ennek a lehulló alufóliadarabnak is hadicélokot kellett szolgálnia: erős fényvisszaverő hatása miatt dobták le a gépekből.<sup>20</sup> „December 25-én már minden tanyában volt karácsonyfa.”<sup>21</sup> – fogalmazott Kalmár István patetikusan. Fejes Lászlóéknál, mivel ők eleve tanyán laktak, állt a karácsonyfa. „Kimentünk és feldíszítettük a fát, 8-9 órakor este. Másnap főztünk, minden, ettünk. Kukoricát főztünk. Horváth Sándorék is ájtóttek kukoricát enni.”<sup>22</sup> Nem mindenhol volt ilyen könnyed a helyzet. Fejes Lászlónéék fagallyakat sztaniolpapírba csavartak be, ez jelképezte a karácsonyfát. Alá almát és diót tettek, de készítettek szaloncukrot is, ami

<sup>17</sup> Egri Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban: EFL.) Archivum novum par. Jászládány 1935–1960. 750/1945.

<sup>18</sup> JSBP. Kiss Imre *Historia Domus*a 6. p.

<sup>19</sup> SZABÓ LÁSZLÓ: *Jászság*. Bp., 1982. 10. p.

<sup>20</sup> UNGVÁRY KRISZTIÁN: *Budapest ostroma*. Bp., 2005. (6. kiad.) 224. p.

<sup>21</sup> KALMÁR ISTVÁN: *Jászládány kilakoltatása, 1944. december 24. – 1945. március 16.* In: *Ladányi Hírek*, 2001. 4. sz. 8. p.

<sup>22</sup> Fejes László (1931, Jászládány, 2015.02.06.) készítette: Vincze János Farkas.

tej, vaj és cukor keveréke volt. Végül ezt is sztaniolpapírba csavarták.<sup>23</sup> Ez egyébként bevett volt a jászberény-homoki tanyavilágban is, ahol melaszt csomagoltak sztaniolpapírba.<sup>24</sup> Az ágból készült karácsonyfa más családoknál is megfigyelhető volt. Gazdag Péternééknél a bokorág alá gyertya, dió és alma került.<sup>25</sup> Kiss Józsefnéék éppen szenteste akarták a karácsonyfát díszíteni.<sup>26</sup> Major Ferencnéék egy fenyőgallyat állítottak. Ez jelképezte a karácsonyfát. A karácsony mint ünnep teljesen hétköznapi hangulatban telt náluk.<sup>27</sup> Nagy Editéknél már állt a karácsonyfa, várták a szentestét. Azonban a kilakoltatás miatt mindez a házukban maradt.<sup>28</sup> Túri Ferdinánd érzékletesen mutatta be az 1944-es karácsonyt az emberi gyötrelmek közepe: „Ó hát nem vót ott karácsonyró’ szó se! Eszibe se vót senkinek, hogy karácsony van.”<sup>29</sup> Gál Lajos is a történelmi időkbe helyezte a karácsony emlékét: „a totális háború uralta a hangulatot, hát nem volt. Hát az egy szomorú karácsony volt.”<sup>30</sup> Gál Lajosné szintén így emlékezett: „Nem volt megtartva mer ott arrú kellett gondolkodni, hogy ki hol alszik ugye. Egyáltalán nem volt vele foglalkozva.”<sup>31</sup>

Másoknak nem jutott fa sem. Holló Józsefné az ünnepekre készülve már előre kitakarította a házukat, mire kidobolták a kilakoltatás parancsát.<sup>32</sup> Tálás Ernő így emlékezett vissza az 1944-es szentestére és karácsonyra: „Szomorú karácsony volt, karácsonyfa nélkül. De a szép karácsonyi dalokat énekeltük – az élet ment tovább.”<sup>33</sup> Sziráki Jenőnééknél sem volt karácsonyfa. Csupán imádkozni tudtak szenteste révén.<sup>34</sup> Szenteste Zakar Péterék is összeültek, de nem volt mit körülülni. Csak sirtak és szomorkodtak egész este.<sup>35</sup> Polgár Ilona pedig nem is emlékezett rá, „hogy valaki is megemlítette volna-e Krisztus születését.”<sup>36</sup> Mácsai Béla gondolataiban valószínűleg nem csak az 1944-es karácsonyra, hanem általában a háborús évek karácsonyaira is visszaemlékezett. „Nálunk egyébként az volt a divat abban az időben, hogy eltették az asszonyok a szaloncukornak a

<sup>23</sup> Fejes Lászlóné Vincze Irma (1936, Jászládány, 2015.02.06.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>24</sup> KATONA KATALIN: A tanyai élet virágzása és hanyatlása Jászberény-Homokon. Jászberény, 2009. 104. p.

<sup>25</sup> Gazdag Péterné Molnár Eszter (1939, Jászládány, 2015.02.17.) készítette: Vincze János László.

<sup>26</sup> Kiss Józsefné Muhi Gizella (1940, Jászládány, 2015.02.11.) készítette: Kalmár Istvánné Kiss Márta.

<sup>27</sup> Major Ferencné Kormos Jolán (1937, Jászládány, 2015.03.21.) készítette: Vincze János László.

<sup>28</sup> Nagy Edit (1934, Eger, 2014.08.26.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>29</sup> Túri Ferdinánd (1924, Jászládány, 2014.08.24.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>30</sup> Gál Lajos (1926, Jászládány, 2014.08.19.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>31</sup> Gál Lajosné (1932, Jászládány, 2014.08.19.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>32</sup> Holló Józsefné Gólya Etelka (1922, Jászládány, 2015.02. 12.) készítette: Vincze János László.

<sup>33</sup> Tálás Ernő (Budapest, 1926) levele Vincze János Farkasnak (kelt. 2014.12.24.)

<sup>34</sup> Sziráki Jenőné Molnár Erzsébet (1930, Jászládány, 2015.02.12) készítette: Vincze János László.

<sup>35</sup> Zakar Péter (1935, Jászládány, 2015.08.21.) készítette: Drávucz László

<sup>36</sup> Polgár Ilona (1938, Jászládány, 2015.03.01.) készítette: Vincze János Farkas.

papírját, összegyűjtötték, aztán maguk főztek szaloncukrot. Fenyő az nem volt, hát honnan lett volna. A szikes Alföldön nem terem fenyőfa. Beszélgettünk kártyáztunk, búsultunk.”<sup>37</sup>

Nem csak a kilakoltatott Jászladányon fagyott meg az ünnepi hangulat. Kökényesi Mátyásnéék Jánoshidára menekültek rokonokhoz. A karácsonyt ott sem tartották meg. Mindösszesen egy kis karácsonyfa állott, ami jelezte: ünnep van.<sup>38</sup>

Nagy Mihályné emlékezetében élt, hogy szentmisén is részt vehetett 1944 szentestéjén a tizasülyi határban lévő Halasi-kastélyban. „Na, ott vótunk összemelve, ott tőtöttük a szentestét. Nagyon sokan ríva, nagyon sokan ríva. Ténéne összeszedett bennünket, aszonta menjünk oda, mer’ szentmise. Tehát a szentmise le vót adva odakint. Ott a kastélyba, Halasi-nak a kastélyába tartották.”<sup>39</sup> Valószínűleg Devánszky Imre káplán tarthatta meg, aki a határrészhez közeli tanyavilágban látta el a híveket szolgálataival.

### Plébános és a káplánok működése

Varga Sándor jászsalszentgyörgyi plébános az érsekségnek tett jelentésében a jászladányi menekültekről így írt: „Hogy pedig a szerencsétlen kilakoltatott Jászladány határának tavaszi munkájával mi fog történni, arról fogalmunk nincs. Pedig szegények már most is kétségbeejtő helyzetben vannak, nem tudni mikor költözhetnek haza (December 24-én kellett kiköltözniök) és már sokan közülük valósággal házról-házra járva koldulnak! Otthon meg jómódu kisbirtokosok voltak!”<sup>40</sup> A koldulást megerősíti Kiss Imre plébános is: „A kihozott eleség a vége felé jár, otthon semmi sincs, nem is tudom, mi lesz velünk. Már is sokan mennek koldulni a szomszéd községekbe.”<sup>41</sup>

A település úgynevezett vasúton túli részén került berendezésre a plébánia irodája: „ketten pedig a vasuton tul fekvő egyetlen utcában helyezkedtünk el. [...] és ott volt a plebániai iroda s itt rendeztük be a szükséges kápolnát is.”<sup>42</sup> Kiss Imre 1946-ban a *Historia Domus*ban így írt. Azonban akkor, az események közepén, 1945. február 7-ei levelében drasztikusabb képet festett le. „Baranyi Sándorral ide Földesékhez húrcolkodtam (a vasúton túlra) és ezen utca 70 házban lakunk vagy 2 ezren, a többi 8 ezer kiven a tanyákra és a szomszéd községekbe menekült. Ma 46-ik napja, hogy ez történt és csak most tudjuk, hogy milyen mérhetetlen katasztrófa szakadt a nyakunkba.”<sup>43</sup>

Mivel a település maga kiürítésre került, így a vallási színtér központja, vagyis a templom nem láthatta el feladatát. Gaál István szerint minden vasárnap az I. számú tanyasi iskolában tartottak istentiszteletet a kilakolta-

<sup>37</sup> Mácsai Béla (1928, Szolnok, 2019. február 18.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>38</sup> Kökényesi Mátyásné Sziráki Rozália (1932, Jászladány, 2014.08.29.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>39</sup> Nagy Mihályné Karkus Margit (1939, Jászladány, 2014.08.21.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>40</sup> EFL. Archivum novum par. Jászsalszentgyörgy, 1943–. 743/1945.

<sup>41</sup> EFL. Archivum novum par. Jászladány, 1935–1960. 750/1945.

<sup>42</sup> JSBP. Kiss Imre *Historia Domusa* 6. p.

<sup>43</sup> EFL. Archivum novum par. Jászladány, 1935–1960. 750/1945.

tás idején. Mint írja: „Itt a sűrű tanyavilágban oly sok kilakoltatott volt, hogy a misehallgatók fele sem fért be az iskolába a legtöbb esetben.”<sup>44</sup> Nagy Károly a vasúton túlra helyezte az istentiszteleteket. A kilakoltatás alatt ők is ott tartózkodtak. „Plébániárul a Plébános úr meg a hozzátartozó személyzet a Tisza István utcában Földes Lajos bácsiékhoz költöztek. Ott tartottak imaórákat, összejöveleteket. Amit csak titokba lehetett, mert voltak olyan jóakarók, akiknek nem tetszett az ilyen összejöveletek.”<sup>45</sup> A mindennapi szentmiséről pedig így fogalmazott: „[...] ott volt a reggeli mise áldozással és gyónással.”<sup>46</sup> Vélhetően mindkettejüknek igazuk van. Ezt erősíti meg Gazdag Péterné is, aki szintén két helyszínt adott meg istentiszteletnek: a tanyasi iskolát és a vasúton túli részt.<sup>47</sup>

Az eucharisztia bemutatásához szükség volt miseborra is. Ennek beszerzése alapvetően körülményes volt, mivel háborús helyzet állt fenn. Még körülményesebbé tette a kilakoltatás ténye. Varga Sándor, Jászsalszentgyörgy címzetes esperes-plébánosa az érsekségnek benyújtott 1945. március 9-ei jelentésében erről így írt: „Misebort az orosz parancsnokság útján kapok s a jászládányi plébánia részére is én szerzem be karácsony óta.”<sup>48</sup>

Jelentős téli szokás volt a település életében a kánai menyegző és a szent család szálláskeresése is. Fejes Lászlóné az 1944-es tél kapcsán így mesélt: „Jártak imádkozni. Vitték a Máriát. A főnök Paróczainé volt. Este télen mentek a tanyákra. Egyszer egy héten. Ez januárba kezdődött. 44-be se ez, se a kánai menyegző nem volt, pedig előtte is, utána is szokás volt. De nagyon féltek.”<sup>49</sup>

Gál Lajosné a lourdes-i ájtatosságról mesélt: „február 11-én lurdesi ájtatosság a tanyán kimeneküléskor is csuda emlékszek rá. Akkor úgy többen összegyűltünk tanyasiak, s akkor elvégeztük ezt a lurdi ájtatosságot, meg a rózsafüzért, de pap egyáltalán nem volt.”<sup>50</sup> Gál Lajos tanyák közötti hitéletéről mesélt: „ugye négy-öt vagy hat, hát attól függött milyen sűrű volt a tanya, akivel a kapcsolatot tartották, oszt akkor azok összegyűttek erre, farsang előtti imára hát ez végett. Meg volt beszélve, hogy most ide, holnap amoda, meg volt beszélve, oszt mentek sorba.”<sup>51</sup> Mint az látható, a különböző hitéleti hagyományok a tanyavilágban csak szórványosan jelenhettek meg.

Kökényesi Mátyás emlékei szerint a pap csak beszélgetni járt hozzájuk, így tőle tudták meg, hogy a katonák a kerítések mind feltüzelték.<sup>52</sup> Kiss Imre plébános a *Historia Domus*ba így emlékezett meg az efféle látogatásokról: „Házrol-házra, tanyáról tanyára járva csititgattuk, csendesítettük az embereket. [...] Minden pótolható idővel, csak a hit és remény ma-

<sup>44</sup> GAÁL ISTVÁN: Jászládány története. III. köt. 1920–1999. Jászládány, 2000. 52., 71. p.

<sup>45</sup> Nagy Károly (1930, Jászládány, 2015.03.06.) készítette: Vincze János László.

<sup>46</sup> Nagy Károly (1930, Jászládány, 2015.08.16.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>47</sup> Gazdag Péterné Molnár Eszter (1939, Jászládány, 2015.02.17.) készítette: Vincze János László.

<sup>48</sup> EFL. Archivum novum par. Jászsalszentgyörgy, 1943–. 743/1945.

<sup>49</sup> Fejes Lászlóné Vincze Irma (1936, Jászládány, 2015.02.06) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>50</sup> Gál Lajosné (1932. Jászládány, 2014.08.19.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>51</sup> Gál Lajos (1926. Jászládány, 2014.08.19.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>52</sup> Kökényesi Mátyás (1926, Jászládány, 2014.08.29.) készítette: Vincze János Farkas.

radjon meg a szivekben. Az volt a legnehezebb az egész kilakoltatásban: a csüggedőket vigasztalni és bátorítani, családonként s házanként öntöttünk beléjük erőt.<sup>53</sup> A Halomi dűlőúton a Millér folyócska mellett volt az úgynevezett pap-tanya, ami a plébánosé volt. Major Ferencné elbeszélése szerint, akik szintén ott húzhatták meg magukat, néha kilátogatott oda Kiss Imre plébános is.<sup>54</sup> Nagy Mihályné bővebben számolt be Kiss Imrének a hitéleten túli tevékenységéről:

„Olyan vót, hogy a tanyába kiment, tudod, akik ott maguk vótak, illetve akik kimenekültek ott mindenkiné vót. Beteglátogatást, azt sorba látogatata az biztos, mindig mondta szegény apám, hogy ilyen pap oszt a világon sincs. Felkutatta az öregeket, meg akik a háború féllábbal, sebesülten hazagyüttek, azok mindenkit sorba látogatott. Tát nem sok időt tóttott ott velünk a izé be, kastélyba, mikor ott voltunk összejőve.”<sup>55</sup>

Bagi Kálmánné nem emlékezett arra, hogy járt volna-e náluk egyházi személy, ezért csak imádkoztak.<sup>56</sup> Bíró Andrásnéék szintén a mindennapi imában és szenténekek éneklésével találtak utat Istenhez,<sup>57</sup> míg Donkó Lajosék Bibliaolvasással.<sup>58</sup> Kurucz István sem emlékezett arra, hogy egyházi személy járt volna náluk.<sup>59</sup>

Azok, akik közelebb voltak valamely másik községhez, oda jártak szentmisére. Cseh Jánosnéék gyalogosan mentek Tiszasülyre.<sup>60</sup> Fejes Lászlóéktól pedig már egyszerűbb volt a szomszédos Besenyszögre menni templomba.<sup>61</sup> A visszaemlékezések alapján látható, hogy a fennálló vészterhes időszakban a hitélet többé-kevésbé mindenhol megjelent, az egyházi személyzet látogatásai pedig lelki kapaszkodót és a kilakoltatást megelőző szervezett közösségi élet nyújtotta reményt jelképezték.

Nehézséget jelentett ebben a tragikus időszakban a helyi egyházközség fenntartása is. Kiss Imre plébános levelében így fogalmazott: „Itt van Földeséknél egy néhány bútor darabom, ezzel majd beveszem magamat a plébánia egyik szobájába Devánszky Imrével együtt ki a tanyai iskola mellett lakik, és ott látja el a hiveket. Majd a berényi és fényszarúi atyafiaktól keríték egy kis eleséget, hogy új termésig (de lesz-e hiszen vetve sincs?) valahogy kihúzzuk. Kettén elvégezzük az összes lelkipásztori munkát és nagyon kérlek, hogy Kegyelmes Főpásztorunk elé terjeszd azon tisztelettel-

<sup>53</sup> JSBP. Kiss Imre *Historia Domusa* 6–7. p.

<sup>54</sup> Major Ferencné Kormos Jolán (1937, Jászládány, 2015.03.21.) készítette: Vincze János László.

<sup>55</sup> Nagy Mihályné Karkus Margit (1939, Jászládány, 2014.08.21.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>56</sup> Bagi Kálmánné Drávucz Margit (1926, Jászládány, 2015.02.23.) készítette: Vincze János László.

<sup>57</sup> Bíró Andrásné Cseh Katalin (1939, Jászládány, 2015.03.09.) készítette: Vincze János László.

<sup>58</sup> Donkó Lajos (1934, Jászládány, 2015.02.23.) készítette: Vincze János László.

<sup>59</sup> Kurucz István (1935, Jászládány, 2015.03.05.) készítette: Vincze János László.

<sup>60</sup> Cseh Jánosné Donkó Teréz (1931, Jászládány, 2014.08.12.) készítette: Gál Anikó és Vincze János Farkas.

<sup>61</sup> Fejes László (1931, Jászládány, 2015.02.06.) készítette: Vincze János Farkas.

jes kérésemet, hogy Baranyi Sándort valahová elhelyezni kegyeskedjék, kit hazamenetelünk után így is kénytelen leszek szülei házához, Jászberénybe, szabadságot, mert sem ágyat, sem kosztot adni neki nem tudok és Jászladányon senki segíteni nem tud rajtunk!!” Végül levelének végén Baranyi helyzetére ismét visszatért: „Nagyon kérlek, a Kegyelmes Úrnak röviden referáld el helyzetünket addig is míg módomban lesz kézcsókra megjelenni és részletes jelentést tenni. A nyárig kettőnknek is művészet lesz megélni, mert nem csak mi, de az egész község koldús szegény lett. Ezért kérem tisztelettel a Baranyi elhelyezését.”<sup>62</sup> A posta- és úthálózat tragikus volt. Kiss Imre a következőképpen oldotta meg a kapcsolattartást Egerrel: „Földes Menyhért teológusunkal próbálom a levelet Egerbe eljuttatni, ha szerencsésen beérne a fiú. Röviden informálni szeretnék Jászladány kétségbeesítő helyzetéről.”<sup>63</sup>

### Visszaköltözés után

Rékási Pálné beszámolt arról, hogy milyen érzés volt a visszaköltözés utáni hálámise. „És utána ugye jött a föltámadás. Elővettük azokat a megdézsmált ruha helyett, amiket a szekrénybe maradt és felöltöztünk. Még annyian nem voltak a ladányi templomba mikor elmentek hálát adni az Úristennek, hogy hazaértünk, otthon vagyunk. És amikor a körmenet harangja szólt, imádkoztunk. Olyan szívvel énekeltük azt a körmeneti énekeket, hogy otthon vagyunk, hogy azt nem lehet elmondani, hogy az milyen nagy dolog volt.”<sup>64</sup>

Kiss Imre a *Historia Domus*ban így fogalmazott az újrainduló hitélettel kapcsolatban: „Közben megindult a lelki ujjáépítés is, 3-3 napos lelki gyakorlatot tartottunk hűveink számára. Iskolában és egyesületekben megindult a gyermekek-íjak és felnőttek lelkeinek az átdolgozása. Teljesen kézbe vettük az iskolán kívüli népoktatást s igyekeztünk politikamentesen a keresztény demokrácia elvei szerint iskolázni tiszta katolikus népünket.”<sup>65</sup>

Jászladány három hónapos tragikus időszaka alatt is igyekeztek az egyház kötelékéhez tartozók mindent megtenni mind a hitélet fenntartására, mind pedig a hívek lelki nyugalmanak megőrzésében.

<sup>62</sup> EFL. Archivum novum par. Jászladány, 1935–1960. 750/1945.

<sup>63</sup> Uo.

<sup>64</sup> Rékási Pálné Tóth Mária (1928, Rákócziúfalva, 2014.10.04.) készítette: Vincze János Farkas.

<sup>65</sup> JSBP. Kiss Imre *Historia Domusa* 7–8. p.



---

## *SUMMARIES IN ENGLISH*

---

### **The Beginnings of the Diocese of Eger**

*Galambosi, Péter*

The study overviews the moot questions of the early history of the diocese of Eger. Contrary to the concept, which has been approved by the literature of the late decades, the author disputes the direct contact between the foundation of the bishopric and the putative compromise of king Saint Stephan and chieftain Aba Sámuel. Based on the contexts of political history, he dates the alliance of the Árpáds and the Abas to the last third of the 10th century, and argues, that the diocese was set up directly after the coronation of Stephen, during the years 1001–1003. About the character of Aba, the author emphasises, that the chieftain was a committed supporter of the holy king, and according to the contemporary sources, later became a professing Christian king. In the second half of the study the origins of Egers' ecclesiastical authority over Zaránd county are under examination. The author aims to refute those theories, which suppose, that the territory of the bishopric of Bihar was disannexed from the southern parts of diocese of Eger. According to the author, the Eger diocese had covered the northern Alföld, and the mountainous parts drawn over it, since its foundation. Through the analysis of the bishoprics grand charter from 1261, he concludes, that the gain of the diocese in the southern parts of Alföld must dated to the end of the 11th century. At the end of the study, the author declares, that the episcopal seat was designated in Eger, because of its central location.

### **Myth or Reality? Blessed Eusebius of Esztergom in Gergely Gyöngyösi's historical chronicle of the order of Saint Paul and his significance in the formation of the Pauline Order**

*Scheffer, Miklós*

In recent years there has been a change of paradigm in the investigation of the origin of the Pauline Order and the judgement of Eusebius, the founder of the order, according to tradition.

Lately new viewpoints have been becoming more and more widespread which claim that the data in Gyöngyösi's book, 'Vitae fratrum' are to doubt or some of their components can be even considered fully fictional. Did Eusebius even live and what role did he have in the foundation of the order of Saint Paul the First Hermit?

The main representatives of the research evaluate the authenticity of the Eusebius-story presented by the Pauline chronicler in different ways. Many accept its truthfulness to a certain degree, such as József Török, Tamás Guzsik, Leve F. Hervay, László Holler, Zsolt Németh, but there are sceptics as well, for example László Solymosi and Beatrix F. Romhányi, who considers Gyöngyösi's Eusebius-story entirely fictional as well as the character of Eusebius itself.

Her current writing seeks the answer to the credibility of Gyöngyösi's portrayal of Eusebius. Since we possess a diploma displayed on 24th november 1255 which mentions another ecclesiastical person of the same name in the city of Esztergom, where the Pauline chronicler places him as

well, the author used the method of contrasting the statements of the *Vitae fratrum* and the scant data of the diploma of the period. According to the author the comparative parts of the two documents are concordant. However, Gyöngyösi describes the saintliness of Blessed Eusebius with the colourful literary tools of his period.

The second part of the study contains the circumstances of the formation of the Pauline Order. According to the illustrated theory, a complex of historical, church historical, canonic, theological and personal reasons led to the formation of the Pauline Order. For this reason, there is mention of the spread of joachimism, the formation of the Augustine Order and the Mongol invasion of Europe. Blessed Eusebius becomes the central figure in the context of the mentioned factors, but the author claims that the Hungarian ecclesiastical and secular powers play the role of director in the plot of the integration of the monks.

Finally, it is important to highlight that behind the Church political, power and legal ambitions and activities there is spirituality, spiritual motives, faith and the sense of involvement into salvation after all.

### **Palatine Miklós Esterházy and the National Council of 1638**

*Tusor, Péter*

The Hungarian councils in the early modern period were “*de reformatione*” synods; basically, they dealt with the modalities of the reform of Trient; however, they rarely discussed the problems related to faith (*de fide*). They were special due to the involvement of the secular nobility in the decision-making that is revealed in the study. The secular participation was significant in the general councils of the 15<sup>th</sup> century, which were headed by Sigismund as the Holy Roman emperor and the king of Hungary, who summoned and organized them. We can find the representatives of the monarchs in Trient; Ferdinand I had even proposals there. Yet, on lower levels, as opposed to the Protestants, the Catholic synods were exclusively handled by the clergy. In this process one can find a refreshing exception that of the Hungarian national council summoned by Primate Imre Lósy (1637–1642). Namely, during this gathering the palatine of Hungary, Miklós Esterházy (1625–1642) had semi-official proposals by heavily criticizing the ethics and abuses of the upper clergy. The exploitation and publication of the source, whose two copies can be found in the Barberini-collection of the *Biblioteca Apostolica Vaticana*, was realized in the frame of the Hungarian historical research in the Vatican. The significance of the document is further emphasized by the fact that it had also been preserved in the primatial archive of Esztergom. The 14 points listed by the palatine – that are carefully analysed in the study – introduce the important details and truly existing problems of the contemporary church life. His suggestions were embraced in the canons of the council; however, they had evanescent effect.

The secular participation in a Catholic council of Hungary in 1638 was a unique occasion. Miklós Esterházy’s conduct was on the one hand motivated by inter-confessionalism (due to the Lutheran and Calvinist effect), on the other hand by the Hungarian peculiarities of feudalism in the early

modern period, namely by the close legal cooperation of the “*prelati et barones*”. Not only the secular Catholic elite’s acts of this sort, but also the synods themselves were effaced with the strengthening of the monarchical absolutism and the Catholic hegemony. During the intensifying process of secularisation, the prelates could interfere less in administrative and political affairs, and the laity in the internal business of the church. The existing and approved practice of 1638 was monopolised by the state, especially and most vividly in the decades of Josephinism and post-Josephinism.

#### **‘How can we Love our Homeland?’**

#### **An Interview and two Holy Speeches of István Zadravecz, Szeged–Alsóváros, 1919. January – May**

*Sarnyai, Csaba Máté*

Before turning to the subject matter of our paper, the relevant biographical aspects need to be mentioned, such as the 1919 period of his career. Through his interview given to Gyula Juhász in late January 1919, we also examine his relation to the secular and ecclesiastic radical movements that were emerging at the time. Then, two of his sermons are inspected with the intention of establishing Zadravecz’s possible answer to our titular question. Lastly, the above sources are interpreted with regard to his presumed criterion and value system, and to his view on man and society. Reflecting on the later ideological developments of the Horthy era, the above are extended to how his ideas can be viewed as an early articulation of the Christian-national program that later became known as the ‘Szeged thought’.

#### **The Concept of the Apostolic See and its Diplomatic Representative in Hungary about the Appointment to the Diocese of Pécs in 1922–1923**

*Tóth, Krisztina*

This study reveals the point of view of the Holy See and the apostolic nuncio of Budapest in 1922 and 1923 about the appointment of the bishop of Pécs. This question came up together with the appointment of the archbishop of Kalocsa, already in September 1922 when the holder of that benefice, Árpád Lipót Várady had yet lived. Namely, he suffered from severe cardiac disease, which was incurable and according to the doctor he could have died in any moment. Hence, the government started negotiations with Nuncio Lorenzo Schioppa about the future archbishop of Kalocsa. The nuncio reported about these to the Cardinal Secretary of State Pietro Gasparri, to whom he also mentioned that Gyula Zichy the Bishop of Pécs would be worthy for this office. As this way the episcopal see of Pécs would have been vacant, he suggested the one time bishop of Besztercebánya, Farkas Radnai or the one time bishop of Nyitra, Vilmos Batthyány – who had been both exiled from Cecoslovacchia – as Zichy’s successor in the episcopal see of Pécs. However, he later dropped this idea because of the

categorical remonstrance of the government against the appointment of exiled bishops.

After the archbishop of Kalocsa actually died, in March 1923 Nuncio Schioppa enumerated four other candidates to the diocese of Pécs: Antal Lepold, canon of Esztergom, István Breyer, the legal secretary of the Ministry of Religion and Public Education, Sándor Ernszt, the rector of the Central Seminary, and János Mészáros, canon of Esztergom and the general vicar of Budapest. Among them, he found János Mészáros the most suitable to the position, but he committed a diplomatic fault: he strongly suggested his appointment to the Holy See while he did not consult with the government about it. That is why the latter vetoed his actual appointment and after all, along with other reasons, this led to the fact that the Holy See left Gyula Zichy as the bishop of Pécs and appointed him as the apostolic administrator of Kalocsa in 1923. This study reveals the collected information about the candidates to the diocese of Pécs, the evolution of the concept of the nuncio, which influenced the way of thinking of the cardinals of the Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs, and the differences between the opinion of the government and the Holy See about the appointment of bishops when there wasn't apostolic king who could have practiced the royal right of patronage.

### **The 1929 Grand Assembly of the American Hungarians in Buffalo, New York, with Special Regard to the Role of the Churches**

*Dudás, Róbert Gyula*

In 1929, the majority of the Hungarians living in the United States sent their representatives to the North American town Buffalo, for the first (and actually the only) meeting of the entire Hungarian community, which they called grand assembly. The aim of the grand assembly was – besides that it intended to solve the inner American problems – to make a stand for the mother country, calling for the injustice of Trianon Treaty. In the paper, the American Hungarians' approach to the revision, and also the process which led to this three day long, truly monumental meeting is studied. The paper answers the question whether the Hungarians living both in the mother country, and in the diaspora were able to think realistically about the events of that time, how much did they take into consideration the approach of different countries to the Trianon Treaty. A particularly important part of the paper is the review of the person of Lord Rothermere and his policy, and what kind of real or fake hopes did he arouse among the Hungarians. The second part of the paper studies the decision of the grand assembly: how much could they implement them to the everyday, was there any short- or long-term result of the Hungarians' grand assembly?

**Ecclesiastical Inquiry of Minorite András Kun's Case in 1944 and 1945***Kurucz, Ádám*

In 1945, both the supposed and actual crimes of András Kun, a Minorite monk, found guilty and executed for war crimes and crimes against humanity, became well-known countrywide. The current essay aims to process three parallel cases based on documents held in the Esztergom Primate Archives. These cases – concerning his legal stance according to canon law, his drunken misconduct and his role in an Arrow-Cross Party raid –, were conducted one and a half year earlier than his trial in the People's Court. The cases will be scrutinized based on the letters from Prince Primate Jusztinián Serédi, Deputy Archbishops Endre Hamvas, Béla Witz and János Drahos, and Minorite Provincial Chief László Ladányi, in chronological order and in the context as they were presented to the clergy between January 1944 and September 1945. Although this time the author limits himself to only interpret the events from the aspect of the ecclesiastical authorities, it is important to note that these procedures were every time executed by the greatest circumspection possible, together with the pursuit to hear out every party involved.

**The Spiritual Life and the Operations of the Presbytery in Times of the 1944–1945 Evictions in Jászládány***Vincze, János Farkas*

The further study is about a affliction of a town. In 1944, the villagers could not begin the reconstruction after the war ended, because they were evicted by the Soviet Military Captaincy for three months. The scattered population of the boondocks became disorganised. The aim of the study is to demonstrate how people visited the church and how the presbytery operated in those times. Also, to show the wartime damages the vicarage suffered at the front lines. The reader can have some insights in the Soviet Soldiers' relation to the religion, the reasons of the eviction and the Christmas of 1944. The actions of the parish, Imre Kiss, his management of keeping touch with the diocese and the neighbour vicarages. About how the traditions changed reasoned by the inordinate situation and the experiences of the reoccupation. It also should be admitted that a significant part of this study is from the so called „oral history”, after all the opportunities the counties' Archives and the vocational literature guaranteed.

## Komáromi Csipkés György dedikált disputája

2019 őszén egy könyvtári állományrevízió kapcsán jött a felszínre a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában (továbbiakban: DRKN) egy olyan Komáromi Csipkés György disputa, mely a szerző dedikációját is tartalmazza.<sup>1</sup> Ezt mutatjuk be most: Csorba Dávid a kötet könyvészeti és művelődéstörténeti háttérét, Koltai Kornélia pedig az aprónyomtatvány Komáromi Csipkés Györgyöt köszöntő héber nyelvű versének a normalizált átírását, fordítását és elemzését adja meg.

\* \* \*

A kis kötet Komáromi Csipkés 1651-es utrechti tanárnál, Gisbertus Voetiusnál tartott disputája a mennyország kulcsairól. Ennek alaptextusait (mint az utóbbi itt idézett versek is hivatkozták, pl. az Ézs 22,22, illetve Péter 2. levele és Máté evangéliuma alapján) felvette. A végén a vitatéziseit felsorolta a szokott módon, a kettő között azonban élesen vitatkozott az egyházi hatalom megkérdőjelezőinek eseteiről és azok téziseiről (Erastus, hutteriták, brownisták, jezsuiták, filozófusok etc.). Nem hagyta figyelmen kívül az éppen aktuális holland példákat sem.<sup>2</sup>

Ennek a kiadványnak a hazai példányai elérhetőek az Országos Széchényi Könyvtár és a DRKN könyvtáraiban (utóbbiban a fentivel együtt immár 2 példányban is). A mű szerzője, mint ifjú református teológus, későbbi debreceni tanár és lelkész 1650 nyarán indult Németalföldre, s 1651 és 53 közt 5 ízben is tartott nyilvános vitát Utrechtben, jelentetett meg publikációt, s végül itt szerezte meg 1653-ban a teológiai doktorátust.<sup>3</sup> Ebben a két évben egy sor magyarországi diák tanult itt, köztük számos későbbi neves tudós és lelkész, Erdélyből (Apácai Csere János, Szatmári Baka Péter, Tofeus Mihály) és a pataki (Alistáli F. Jakab, Buzinkai Mihály, Geleji Katona István, Miskolci Csulyak Gáspár, Somosi Petkó János, Szepsi Korotz András), illetve a debreceni kollégiumból (Báthori G. Mihály, Bökényi F. János, Diószegi Kalmár Pál, Némethi Fekete István, Szatmári Ötvös István) egyaránt.<sup>4</sup> Ők alkotják a puritanizmus hazai második nemzedékét, fordításaik (angol, német, holland s latin nyelvből), itthoni tankönyveik és kegyességi írásaik meghatározó olvasmányai koruknak.

Komáromi Csipkés fenti disputáját cím szerint Zoványi nem említette, de tudott arról, hogy utrechti diáktársa, Szatmári Ötvös István, későbbi

---

<sup>1</sup> Erre Oláh Róbert, a DRKN igazgatóhelyettese hívta fel a figyelmemet, neki köszönöm a publikáció lehetőségét.

<sup>2</sup> KOMÁROMI CSIPKÉS György: Disputatio theologica de clavibus regni coelorum, sub praesidio Gisberti Voetii, publice ventilandum proponit Georgius Csipkes Comarino Pannonius Ung. ad diem 8. Febr., Ultrajecti, ex officina Johannis a Waesberge, 1651, [18] fol., 4r. – RMK III, 1780; DRK Nagykönyvtára, jelzete: RMK 1619.

<sup>3</sup> BOZZAY RÉKA – LADÁNYI SÁNDOR: Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918. / Hongaarse studenten aan Nederlandse Universiteiten, 1595–1918. Bp., 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.) (továbbiakban: BOZZAY–LADÁNYI, 2007.) Nr. 1291.

<sup>4</sup> Uo., Nr. 1262–1311.

pataki tanár, majd komjáti esperes<sup>5</sup> írt hozzá héber nyelvű köszöntőverset, és szintúgy ő is laudálta társának munkáját ebben az évben.<sup>6</sup> A bejegyzések arra látszanak utalni, hogy Komáromi Csipkés a saját kiadványából küldött haza Debrecenbe (mivel debreceni tanárok kezén öröklődött a kötet), de ez azért nem ennyire egyszerű.

A címlap legalján vörös tintával letörölve, alig olvasható módon: „D. Michaeli Debreczeni mittit Georg. Comaromi mpp”, ezt oldotta fel egy későbbi, írásképe alapján 19–20. század fordulójához tartozó könyvtárosi kéz: <sup>7</sup> „A legelső sor, mely tentával végig van törölve, így van: D. Michaeli Debreczeni mittit Georg. Comaromi mpp. Ez a Debreczeni Mihály Debreczenben volt akkor tanár. Neki küldte tehát Utrechtből Komáromi György.” Az átlagos név, melyből a században több is ismeretes;<sup>8</sup> egy debreceni diákot fed, ő pedig nagy valószínűséggel Debreczeni Hentes Mihállyal azonos (1626 – 1686 után). Előbb Munkácson tanult (erre utrechti disputáinak ajánlásai utalnak), majd 1644. április 14-én a debreceni kollégiumi törvényeknek írt alá,<sup>9</sup> s nem sokkal ezután pedig ugyanitt 1648. május 27-én a peregrinusok kötelezvényének.<sup>10</sup> A németalföldi egyetemek egész sorát látogatta végig 1648 és 52 közt (Leiden, Utrecht, Deventer, Groningen, Franeker),<sup>11</sup> s publikált is több ízben.<sup>12</sup> Már Zoványi lexikona rögzítette Hentes Mihályt a nagyenyedi esperesek sorában (1671–86), de dátum nélkül. Pénzes Tiborc Szabolcs kutatásai alapján pedig jócskán pontosíthatók az életút adatai. Előbb a Bihar vármegyei Körösszeg (1655–56), aztán Diószeg (1656–62) papja, majd enyedi (1678) és marosszentkirályi lelkészként (1679) maradt róla fenn adat. Vezetőként pedig a mixta congregatio tagja és enyedi esperesi, illetve egyházkerületi jegyzői tisztet is betöltött gazdag életútjában.<sup>13</sup>

<sup>5</sup> ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. (3. jav. kiad.) 332., 574. p.

<sup>6</sup> RMK III, 1780, 1790; Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása, Online: mkdny.oszk.hu – 2020. április. Nyart.sz.: bibDRT263211.

<sup>7</sup> Oláh Róbert szóbeli közlése szerint feltehetően Barkóczy Jánosé lehet (1834–1900), akinek a nevéhez fűződik számos adattár (debreceni lelkészek, kollégiumi tanárok, seniorok listája), ld.: Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár (továbbiakban: TTREL) II. 28.

<sup>8</sup> Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában. Szerk.: Szabadi István. Debrecen, 2013. (továbbiakban: SZABADI, 2013.) I. (1637) 260. p., Nr. 1216.; (1657) 286. p., Nr. 2071. Talán a korábbi személyt az 1651. június 18-i kállói zsinat ordinálta a Bihar vármegyei Sáránra lelkésznek, ld.: TTREL I. 1. a) (= Tiszántúli egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek) 2. köt. 1651. június 18.

<sup>9</sup> SZABADI, 2013. I. (1644) 266. p., Nr. 1423. Itt feltevésem szerint Borovszky olvasata a névre: BOROVSZKY SAMU: Debreczeni írók és tanárok, 1588–1700. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1898. 4. sz. 448–465. p., 452. p. Bozzay Rékái az időpontra helyes: BOZZAY–LADÁNYI, 2007. Nr. 284.

<sup>10</sup> TTREL I. 1. j. D. 1.

<sup>11</sup> BOZZAY–LADÁNYI, 2007. Nr. 284.

<sup>12</sup> RMK III. 1728., 1729., 1767.

<sup>13</sup> PÉNZES TIBORC SZABOLCS: „Valakik Szikrának szárnya alatt vadnak...” Várad és a puritanizmus II. Rákóczi György fejedelemsége idején. Oradea, 2014. 168–170. p.

De mivel az ő saját possessori bejegyzése nem áll a címlapon és a többi lapon sem, két dolog feltételezhető: vagy nemcsak ezt a kiadványt kapta (de egybekötve vagy crudában még más tételekkel, s azokon lehetett a possessor-jegy), vagy az is elképzelhető lenne, hogy a címzetthez nem ért el a küldemény. Az utóbbira bizonyíték lehetne Makkai László 1984-es adata: az akkor úttörő kutatásában úgy jelölte, hogy Debreczeni Mihályt az 1650–51-es tanévtől az 1658–59-es tanévig debreceni másodtanárként foglalkoztatták.<sup>14</sup> A debreceni magisztrátusi jegyzőkönyvekben eddig ennek az alkalmazásnak nem leltem a nyomára. Hentes Mihály két diáktársa (Diószegi Kalmár Pál és Komáromi Csipkés) neki ajánlott kiadványaiból tudjuk,<sup>15</sup> hogy ő 1652 második felében már Debrecenben volt rector. Komáromi Csipkés 1651 februárjában vizsgázott, de mindketten maradtak még Németalföldön, s Hentes Mihály 1652 második felében, ő maga csak 1653 nyarán tért haza. Ez inkább az első feltevést erősíti meg. Ezek alapján tehát Csipkés György Utrechtből küldte az akkor Franekerben tanuló diáktársának a kötetkét, s valószínűleg más kiadványok társaságában, s talán ezért nincs rajta dátum.

A címlapon Debreczeni Hentes Mihályét egy másik neves személy bejegyzése követi, de év megjelölése nélkül: „Ex libris Georgii Martonfalvi” – a neves debreceni professzornak ez hiteles aláírása. Kérdés tehát, hogy mikor szerezhette meg a kiadványt. Mivel Martonfalvi 1655 februárjától 1659 nyaráig tanult külföldön (ott nem találkozhatott a szerzővel), franekerri doktorálása (1658) után hazatért,<sup>16</sup> s előbb váradi, majd – miután azt a török 1660 augusztusában bevette, a diáksággal együtt a cívisvárosba költözött át és – debreceni tanár lett haláláig (1681). Itt már együtt dolgozott Komáromi Csipkéssel, aki 1657 óta a város első lelkésze volt (szintén haláláig, 1678-ig). Emiatt 1660-tól megkaphatta Martonfalvi azt a szerzőtől magától vagy „örökölhette” korábbi elődje, Debreczeni Hentes Mihály hagyatékából, s bármikor bejegyezhetette a nevét a kiadványba.

Végül egy kevésbé ismert tulajdonos neve és a kötetke birtokba kerülésének a pontos dátuma következik a címlapon: „Successit Joh. K. Thuri [16]93. 25 Julii”. Thuri K. János debreceni diákként lett tógátus 1689. február 21-én, és a diáklistán a neve mellett az „örökké való mester” mondat áll.<sup>17</sup> Talán a possessori bejegyzésben jelölt évszám sem véletlen: Lisznyai Kovács Pál halálának évével esik egybe, aki pedig 1681 után Martonfalvi elholtával annak özvegyét, Csapó / Nagy Katát feleségül vette.<sup>18</sup> Az utrechti disputa tehát végig debreceni tanárok kezén forgott: előbb csak annak címezve (Debreczeni Mihály), majd az egyik neves utódtól (Martonfalvi) hagyatékként az özvegy magával vihette a következő, szintén debreceni tanárral kötött házasságába (Lisznyai), s végül annak halálát követően került ajándékként a kötet – erre utal inkább a latin ige, mintsem a vásár-

<sup>14</sup> MAKKAJ LÁSZLÓ: Debrecen mezőváros művelődéstörténete. In: Debrecen története 1693-ig. Szerk.: Szendrey István. Debrecen, 1984. (Debrecen története, 1.) 668. p.

<sup>15</sup> RMK III. 1806., 1813.

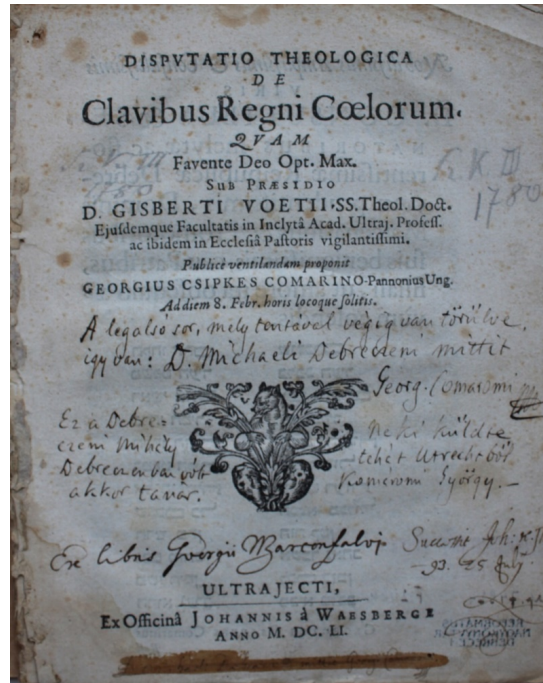
<sup>16</sup> BOZZAY-LADÁNYI, 2007. Nr. 1330.

<sup>17</sup> SZABADI, 2013. I. 343. p., Nr. 3315.

<sup>18</sup> ZOLTAI LAJOS: Mártonfalvi György czimerlevele 1666-ból. In: *Turul*, 1903. 3. sz. 135–137. p.



lásra – egy újabb tanárhoz (Thuri). Debrecen s a könyvtár lett a végső átlomáshely, s ezt egy neves kutató / könyvtáros keze nyoma mutatja.



### Carmina gratulatoria: kutatástörténeti áttekintés

A magyar művelődéstörténet szempontjából fontos, ám elfeledett, vagy soha igazából számon sem tartott kérdéskört: a 17. századi magyar protestáns peregrinusok által héber nyelven írt üdvözlőverseket (*carmina gratulatoria*) Zsengellér József teológus-hebraista professzor kezdte először kutatni a 2000-es évek elején.

Kutatómunkája során az évszázadokon át többnyire külföldi gyűjtemények „mélyén” eddig még feldolgozatlanul heverő versek feltérképezését és összegyűjtését végezte el, és szisztematikus feltáró munkája eredményeként több mint 50 üdvözlőversnek a digitális másolatát szerezte meg. Az általa elért eredményekről 2012-ben számolt be.<sup>19</sup> Tanulmányában a versek adatait is feltüntette (keletkezési hely, idő, körülmények, a publikáció adatai, katalógusszám, lelőhely stb.), és nemcsak a már birtokában lévő *carmenekről* adott pontos leírást ebben a lajstromban, hanem arról a további hat-nyolc versről is, amelyeket különféle okok miatt még nem sikerült kézre kerítenie.

<sup>19</sup> ZSENGELLÉR JÓZSEF: *Carminae Gratulatoriae Hebraicae*. Héber üdvözlő versek a 17. századból. In: „A szívnek van két rekesze”. Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére 90. születésnapja alkalmából. Szerk.: Koltai Kornélia. Bp., 2012. (Studia Hebraica Hungarica, 2.; MTA Judaisztikai Kutatócsoport Értesítő, 19.) 341–351. p. (továbbiakban: ZSENGELLÉR, 2012.)

Zsengellér József nem elégedett meg a versek dokumentálásával, regisztrálásával, illetve beszerzésével, hanem teljes körű hebraisztikai, nyelvészeti, irodalmi, teológiai, kultúrtörténeti stb. tanulmányozásukat tűzte ki célul. Ennek érdekében 2017-ben egy kutatócsoportot állított fel, amely az NKFIH K-125486 számú kutatási pályázat keretében, 2021-ig, *Magyar peregrinusok héber köszöntőversei a 17. században* címmel, a *carmina gratulatoria*-korpusz megadott szempontrendszerű kutatásával foglalkozik. Zsengellér József irányítása mellett Biró Tamás, Götz Andrea, Juhász Szandra munkatársakkal közösen, összesen öten alkotjuk a kutatócsoportot. A munkabeosztást illetően kinek-kinek személyes kompetenciája, érdeklődési köre, tudása, metodológiai jártassága, kutatási gyakorlata az irányadó: az én feladatomban a *carmen*ek (szoros értelemben vett) hebraisztikai természetű (nyelvi, irodalom- és forráskritikai, poétikai stb.) vizsgálata lett.

A 17. századi magyar protestáns peregrinusok héber nyelvű költeményeinek tekintélyes részét az Utrechttben íródott és publikált 11 *carmen* képezi.<sup>20</sup> Kutatócsoportunk tehát a szóban forgó, utrechti, 1651-ben kelt üdvözlőverseket is vizsgálja.

A Komáromi-disputációnak helyet adó nyomtatvány könyvészeti és művelődéstörténeti háttérével már megismerkedtünk, most ismerkedjünk meg a kötetben található, Szathmári Ötvös István által írt héber nyelvű *carmen*nel is.

### **Szathmári Ötvös István üdvözlőverse Komáromi Csipkés Györgyhez (1651) (RMK III. 1780)**

Ahogy korábban Csorba Dávid már kifejtette, Komáromi Csipkés György 1650 és 1653 között számos tudományos művet írt.<sup>21</sup> Ekkor keletkezett a *Disputatio Theologica De Clavibus Regni Coelorum* (RMK III. 1780) című második disputációja is, amelyet később már nem sorolt saját művei közé, feltehetőleg azért, mert tanára-mentora: Gisbert Voetius jelentős segítséget nyújthatott számára a munka elkészítésében.<sup>22</sup>

A nyomtatványban a szokásostól eltérően nem egy *carmen* található, hanem kettő. Közülük a második az, amelynek Szathmári István a szerzője, s amely Komáromi Csipkés György tiszteletére készült.<sup>23</sup> Az első költeményt maga a respondens: Komáromi Csipkés György írta, hálája

<sup>20</sup> ZSENGELLÉR, 2012. 347. p. Az utrechti anyag kb. az egyötöde a rendelkezésünkre álló teljes korpusznak, amely jelen pillanatban 55 *carmen*et tesz ki. A 2017 óta futó projekt keretében három új *carmen*et fedeztünk fel, amelyek már elérhetőek, kutathatók is.

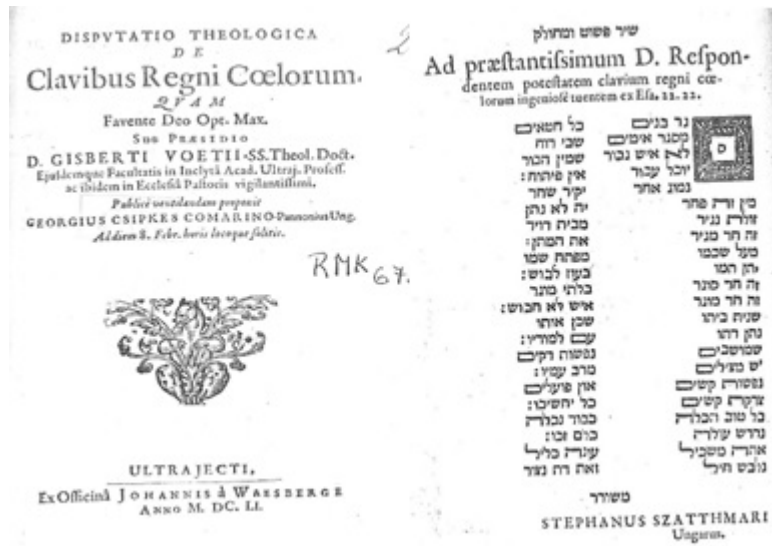
<sup>21</sup> MÁRKUS MIHÁLY: Komáromi Csipkés György: Egyháztörténeti értekezés. Bp., 1990. (továbbiakban: MÁRKUS, 1990.) 231–234.

<sup>22</sup> MÁRKUS, 1990. 232. p. Voetius nagylelkű, külföldi diákok tanulmányait támogató ösztöndíj-alapításáról, valamint a magyar diákok kiváltságos helyzetéről Voetius *rector magnificus* időszaka alatt, ld. ZSENGELLÉR, JÓZSEF: György Komáromi Csipkés (1628–1678) and the influence from the Netherlands on Christian Hebraism in Hungary. (Kézirat, megjelenés alatt.) 1. p.

<sup>23</sup> A *Carmina Gratulatoria Hebraica*-listáján így, Szathmári névvel szerepel az Utrecht 1. tétel, vö. ZSENGELLÉR, 2012. 347. p.

jelül Debrecen város mecénásainak, akik a tanulmányait finanszírozták.<sup>24</sup> Mi most a kötetben szereplő második verssel foglalkozunk.

### A kiadvány címlapja és az üdvözlővers



#### Az üdvözlőversről

A költemény feliratot tartalmaz, amely részben latin, részben héber nyelvű, és az aláírás is tartalmaz latin kifejezést szintén héber bevezetéssel.

A vers „két oszlopos” megoldást mutat, és egyetlen strófaaként, elválasztás nélkül jelenik meg, jóllehet négy, illetve két soronként feltűnik egy-egy gyenge elválasztásra utaló, kettőspontra vagy még inkább *szóf pász-úqra* emlékeztető írásjel.

#### Javított átírás

A köszöntőverset a könnyebb befogadás érdekében normalizált változatban közöljük, azaz az eredetileg pontozatlan, csak mássalhangzót tartalmazó költeményt pontozottan, magánhangzókkal kiegészítve adjuk közre.<sup>25</sup> A

<sup>24</sup> Peregrinációja, amelynek keretében megjárta Angliát is, Debrecen város ösztöndíjával valósult meg, ld. MÁRKUS, 1990. 14., 197. p. NB: Angliai tanulmányútja során Londonban és Oxfordban is megfordult, és ez utóbbi városban, tehát az Oxfordi Egyetemen töltött el hosszabb időt, vö.: GÖMÖRI GYÖRGY: Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken, 1526–1789. Bp., 2005. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 14.) 39. p.

<sup>25</sup> A *carmen* eredeti, betűhív átírásban, valamint szövegkritikai és fordítástechnikai jegyzetek kíséretében hamarosan kiadásra kerül a *Collegium Doctorum. Magyar református teológia* 2020/2. számában. Jelen szövegközlés és magyarázat tehát a megjelenés alatt álló hosszabb tanulmányom egy lényegesen lerövidített, átszerkesztett és némiképp átfirt változata. Az RMK III. 1780. jelzetű másik *carmen*, valamint Komáromi Csipkés György Szathmári Ötvös István *Disputatio Theologica*,

pontozás egyúttal magában hordozza azt a munkát is, amelyet az értelmezés során el kellett végezni.<sup>26</sup>

שיר פשוט ומחולק<sup>27</sup>

*Ad PRAESTANTISSIMUM D. RESPONDENTEM potestatem clavium regni coelorum ingeniosé tuentem ex Esa. 22.22.*

קל חטאים	סגר בנים
שבי רוח	מסגר אים
שמיין עבור	לא איש עבור
אין פיתוח:	יוכל עבור
יקיר שחד	נמוג אחר
יה לא נמן	מין זה פחד
מבית דויד	זולת נגיד
את המתן:	זה חד מגיד
מפתח שמו	מעל שקמו
בעוז לבוש:	יתן תמו
בלתי מוגר	זה חד סוגר
איש לא חבוש:	זה חד מוגר
שכן אותו	שנית ביתו
עם למודיו:	נמן דתו
נפשות דקים	שמושכים
מרב עמיו:	יש מצילים
אנו פועלים	נפשות קשים
כל יחשיכו:	צדקת קשים
כבוד נקלה	בל טוב תקלה
כלם זפו:	נדרש עולה
עונה פליל	אתה משפיל
זאת דת נצור	נלקש חיל

משורר

*STEPHANUS SZATTHMARI*  
*Ungarus.*

*De Sepultura Mortuorum* alkalmából írott, RMK III. 1790. jelzetű „válasz”-üdvözlőversének (Utrecht, 1651.) publikálása is folyamatban van, az említett hosszabb tanulmányom részeként.

<sup>26</sup> Természetesen egyáltalán nem biztos, hogy ez a helyes olvasat, pontosabban nem biztos, hogy sikerült mindenhol rekonstruálni a szándékolt szavakat, szerkezeteket. Nem egyszerű feladat megfejteni a költemény szövegét, még ha a kifejezetten nehéz részek helyenként könnyebb és érthetőbb, egyértelműbb alakokkal váltakoznak is.

<sup>27</sup> Az eddigi kutatásaink alapján úgy tűnik, hogy az ilyen típusú, két oszlopos beosztást mutató, felező 8-as, 12-es versek formai megnevezésére külön kifejezés, műszó (מחולק: 'el-, megosztott') is forgalomba került, amely cím formájában, az 'ének' (שיר) második jelzőjeként, az 'egyszerű' (פשוט) mellett szerepel a versek élén. Egy további, az RMK III. 1813. jelzetű utrechti vers esetében is tetten lehet érni ugyanezt a címet, az Alistáli Farkas Jakab által Komáromi tiszteletére írott költeményben (1652).

### Helyesírás

Az eredeti nyomtatvány szkennelt változatában, amely alapján az átírás készült, az íráskép tiszta, a szöveg szépen követhető, jól olvasható. A betűk tipográfialag is jól elkülönülnek egymástól. Mindössze egy ponton merül fel a helyesírási hiba lehetősége.

### Nyelvi sajátosságok

A *carmen*ben a lexémák hangalakjának és jelentésének megfejtése nem okoz gondot, a szerző egyszerűbb biblikus kifejezéseket használ, jóllehet előfordulnak ismeretlen (גִּיחַ) vagy ritkán használt alakok (פִּיתוּחַ, זָכוּ, מִקְשִׁיכוּ), sőt, egy *hapax legomenon* is (מִקְרִי).

Jelen esetben a szintaktikai-szemantikai vetület az, ami akadályokat gördít a megértés elé. A szövegértés nehézségét tetézi, hogy a sűrű *enjambement*-alkalmazás miatt a sorhatárt sokszor vágja ketté az aktuális mondat. Az áthajlásoknak köszönhetően pedig úgy tűnik, mintha a nominális mondatok szignifikáns túlsúlyban lennének a verbálisokhoz képest, ez a megállapítás azonban nem állja meg a helyét.

Fontos adalék lehet ugyanakkor az utrechti teológushallgatók hébertanulásával kapcsolatban, hogy mely igetörzsek használatát preferálják: ebben a versben (miként más utrechti *carmen*ekben is) a *qal* mellett csak a *nifal* és a *hifil* igetörzs képviselteti magát.

A szövegben nyelvtani hibának a lehetősége pusztán a jelzős szerkezetek körül merül fel: Szathmári a szórendi szabályokra szorosabban a rím, tágabb értelemben a poétikai szempontok miatt nincs tekintettel. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a szintagmák ilyen típusú, hibás felépítése egybeesik a magyar jelzős szerkezetek struktúrájával: nemcsak szórendiség terén, hanem a határozottság jelölésében is. A héber grammatikai-szintaktikai hibák alakzataiban tehát a magyaros nyelvi gondolkodást lehet felismerni.

### Verstani elemzés

A *carmen* rím- és ritmusképlete bravúros. Szathmári látszólag ugyan két oszlopra tagolja a verset, de az elkülönítés valójában a metszetet jelzi a verssorokban (azaz ettől még vízszintesen kell olvasni a sorokat). (Szinte) hibátlanul megtartja a kétütemű felező 8-ast, illetve a 4|4 ritmusképletet.<sup>28</sup>

Továbbá a verssorok belső rímeire is, valamint arra is ügyel, hogy az első félsorokban egymás alá kerülő sorok (valójában félsorok) is rímeljenek, és a második félsorokban is minden második sor (valójában félsor). Belső rím, páros rím és keresztrím is szerepel tehát a rím-repertoárjában. Mivel a rím-szisztémája négy soros egységre épül, amelyet mindig páros rím zár le (konkrétan öt különböző a 20 sor vonatkozásában), az utolsó két sor, lévén a 22 négyvel nem osztható, elkülönül az előzményektől, bár csak annyiban, hogy hiányzik a sorvégi válasz-páros rímmel alkotott sorpárja.

Az utolsó sorpár hívó-rímbéli magánya megerősítheti a zárlat által kifejezett mondanivaló elszigeteltségét: ez a két sor más, mint a többi, ennél a résznél megtörik valamiféle korábban létező kohézió. A 21. sor valóban

<sup>28</sup> A bizonytalanság részben abból fakad, hogy nem biztos, hogy minden egyes kifejezést úgy rekonstruáltam, ahogy a szerző értette, illetve nem egyértelmű, hogy például bizonyos redukált hangzókat hogy ejtettek ki (önálló szótagképző szereppel ruházták-e fel).

fordulópontot jelent a vers egészében, hiszen a szerző csakis itt, ebben a részben szólítja meg közvetlenül az ünnepeltet, s intézi direkt, közvetlenül hozzá a szavait. Forma és tartalom szervesen összetartozik tehát.

A rímek képi ábrázolása a következő:

	←		↓
A		A	
B		A	
C		C	
B		C	
E		E	
F		E	
G		G	
F		G	

stb.

Hogy a 22 sor a héber ABC (*alefbét*) 22 betűjére utal-e, s ezáltal a teljességet szimbolizálja-e, lehet, de persze nem lehetünk benne biztosak. Mindenesetre figyelemre méltó az egybeesés.

A strófába rendezés, tagolás kérdése kapcsán fontos újból kiemelni a versnek azon sajátosságát, hogy kezdetben négy, később zömében két-két sor után lezárul egy egység, annak ellenére, hogy szünet, kihagyás nélkül, látszólag egyetlen strófában jelenik meg a szöveg. Az elválasztásért egy kettősponthoz vagy a bibliai verseket lezáró *szóf paszúq*hoz hasonló írásjel felel.

### Fordítás

A héber vers javított, normalizált átírása, valamint a rövid helyesírási, nyelvi és poétikai ismertetés után következnek most a 22 soros *carmen* magyar fordítása, feliratostul.

A szögletes zárójelekben az értelmező jellegű, fakultatív, a kerek zárójelek között pedig a magyar nyelvi rendszerből adódó kötelező kiegészítésemet tüntetem fel. Az alternatív célnyelvi megoldásokat *slashes* mentén helyezem el. A magyarra közvetítés során gondot fordítottam a szerző által jelzett, szorosabban összetartozó tematikai-szintaktikai blokkok változatlan, azaz egybefüggő átültetésére, és az egységeket elkülönítő határok világos megjelenítésére.

#### *Egyszerű és meg-/felosztott ének*

*AZ IGEN KIVÁLÓ RESPONDENS Úrnak, aki a mennyek országa kulcsai  
feletti hatalmat okosan őrzi, az Ézs. 22,22 szerint  
(=ahogy az megíratott az Ézs. 22,22-ben)*

Fiakat zárt be,  
rettenetes börtönbe,  
nincs oly vitéz férfi,  
át/ki tudna hatolni,  
Kétségbeesik egy[ikük]:  
az Úr nem adott,  
nem számítva (a) vezetőt,  
ez az egy jelenti be  
Az ő válláról

minden bűnöst,  
lelki rabságba,  
aki a gödör-félén/gödörből  
vésés sincs [rajta].  
drága jutalmat  
[csak] ezt a fajta rettegést –  
Dávid házából:  
az ajándékot.  
hírnevének kulcsát:

a tökéletességét adja, Ez az egy zár be, ez az egy vet el: akinek nyugalom a háza, át is adta törvényét Akik kihúzzák <sup>29</sup> vannak megmentők /vannak, akik megmentik A kemények lelkei[vel] a kemények igazságát Nem jó[, ha] vége lesz, keresik/kérdezik [azt, aki] fölmegey, Te értelmes vagy, erőbe öltözött,	az erővel felruházott. azon kívül, hogy elvet, (a) férfi, [aki] nincs megkötözve; azt lakja, (a) nép az Őt dicsőítőknak. a gyengék lelkeit: nagy/sok népe/i/ közt nagy/sok népétől/ gonoszságot tesznek, mind elsötétítik. [mert] véget ér (a) dicsőség, mindannyian megtisztulnak. tökéletesen válaszolsz, ez törvény: védve vagy /e törvény által vagy őrizve/.
---	---

Megénekelte / Énekes  
Stephanus Szathmari  
Ungarus

### Tartalmi elemzés

A latin nyelvű feliratban – melynek bevezető formulája feltűnik egyéb utrechti *carmen*ek latin nyelvű feliratában is – Komáromi disputációjára történik hivatkozás, ahogy ez már korábban említésre került. Az egyházi hatalom témáját Szathmari egy bibliai *locushoz* köti: -לע , בית דוד , וְהָיָה מִפְּתֵי מַחְסֵי דָוִד , וְהָיָה מִפְּתֵי מַחְסֵי דָוִד ; וְהָיָה מִפְּתֵי מַחְסֵי דָוִד , וְהָיָה מִפְּתֵי מַחְסֵי דָוִד . (Ézs. 22,22), magyarul: „Az ő vállára teszem Dávid palotájának kulcsát. Amit kinyit, nem tudja bezárni senki, és amit bezár, nem tudja kinyitni senki” (RÚF), amely Héber Biblia-beli / ószövetségi részlet az Újszövetségben, Máténál utalásként, illetve vendégszöveggént köszön vissza (kiemelés tőlem, KK): „Et tibi dabo **claves regni caelorum**. Et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis: et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis” (Vulgata, Mt. 16,19). Magyar nyelven pedig: „Neked adom **a mennyek országának kulcsait**, és amit megkötsz a földön, kötve lesz az a mennyekben is, és amit feloldasz a földön, oldva lesz az a mennyekben is” (RÚF).

Szathmari látszólag tehát a feliratban a kiváló teológus társnak – tudása alapján, amely a disputációjában ölt testet –<sup>30</sup> bizonyos természetfeletti hatalmat tulajdonít. Hogy ebben a megtisztelő elismerésben van-e némi irónia és polémikus él bizonyos vallási-felekezeti

<sup>29</sup> Amennyiben jelen ige eredetiben szereplő alakját nem az általam rekonstruált módon, hanem attól eltérően rekonstruáljuk (az itt participiumként használt ige utolsó gyökmássalhangzója ugyanis másként is, vagy inkább másként azonosítható), akkor az „akik el lettek helyezve, le lettek telepítve” fordítást kapnánk, amely jelentést nehezen lehetne értelmezni az adott kontextusban. Ezen a ponton tehát felmerül a lehetősége a helyesírási hibának, amelyet felülvizsgálók, javítók a normalizált változatban.

<sup>30</sup> Még úgy is, hogy – amint fent jeleztük – Komáromi a későbbiekben nem saját szellemi terméként kezelte, hanem (összességében) mentora szellemi produktumának tekintette a művet.

felfogásokkal szemben, nehéz megmondani, de egyáltalán nem kizárt. Az egész vers fényében azonban ez a felirat mégis inkább olyan tudásra (nem pedig valamiféle transzcendentális hatalommal való felruházásra) utal, amelynek birtokában a címzett ismeri a kulcsok őrzésének titkát. Ez a tudás pedig hatalom.

Szathmári szépen játszik ezzel a kétértelműséggel (akár még a finom polémiával is) a verset bevezető dedikációban, és e nyitánnyal kiválóan előrevetíti a későbbieket: magának a versnek a többértelműségét, homályos voltát is.

A verssel tehát Szathmári Komáromi tudása előtt hódol, amelynek tényszerű bizonyítéka maga a disputáció és a disputáción nyújtott teljesítmény, kérdésekre adott feleletek formájában. A „kinyit”, „bezár” és „kulcs” kulcsszavai köré épülő vers tartalmi kivonata a következő.

Mindjárt a felütésben a szerző az Ézs 22,22-vel a „Seregek Urát” evokálja. A szöveg arról tudósít, hogy a Seregek Ura felhatalmazza Eljákimot, hogy ő legyen ezentúl Dávid palotájának a gondnoka. Ő az, aki megkapja Istentől a palota kulcsait. Bár kétségkívül ez a szövegrész is rendelkezik metaforikus többlettartalommal, amely a fennálló helyzetből kifelé mutat, az erre épülő újszövetségi idézet ugyanakkor már tisztán metaforikusan fogható föl.

A késői, újszövetségi párhuzamos szöveghelyen Jézus Krisztus, a Messiás tölti be az ószövetségi szövegbeli Seregek Ura szerepét, és az egyik tanítványát, Pétert ruhazza fel az egyháza fölötti hatalommal. A neki átadott kulcsok már nem valóságos földi tárgyak, amelyek egy földi palota zárainak szabályozását teszik lehetővé, hanem a „mennyegek országának” kapui felett bírnak erővel.

Ahogy korábban jeleztem, a feliratban finom célzások formájában kétféle jelentéstartalom is manifesztálódik. Az egyik, mely szerint Szathmári a respondensnek valamiféle természetfeletti hatalmat tulajdonít, a másik, mely szerint nem a kulcsok birtoklásának hatalmát tulajdonítja neki, hanem azt a tudást, amely a kulcsokat birtokló személyére, illetve magára a műveletre vonatkozik.

A felirat tartalmával összhangban a vers első harmadában a büntető Isten, a Seregek Ura („Úr”) alakja mutatkozik meg, aki elől nincs menekvés. A vers második harmadában azonban fölcsillan a remény, a „Dávid házából való fejedelem” személyében, aki nem más, mint a Messiás. Ő a szabadító, csak általa lehetséges a menekülés. A büntető Isten alakját tehát felváltja a szabadító Messiás képe.

Érdemes megvizsgálni, hogy az újszövetségi citátum fényében miként jeleníti meg a Messiást a szerző. A Máté-idézet Messiását láthatjuk ugyanis a *carmen*ben színre lépni, de abban a minőségében, mielőtt még a kulcsokat Péter kezébe adná, tehát az átadás előtti pillanatok Messiása tűnik fel a színen. Szathmári minden tekintetben a Messiást helyezi a vers középpontjába. Formai szempontból: a vers középső részének főszereplőjeként ábrázolja, és háromszor ismétli meg a 8., a 11. és a 12. sorban a rá vonatkozó kiváltságos képességeket („ez az egy”...). Tartalmi szempontból pedig: a későbbi cselekményekben is beleszövi a leírásba, hiszen az ő hatalma él tovább másokéban.

Olyan Messiást fest meg, aki eleinte korlátlan szuverenitással bír, egymaga rendelkezik a nyitás-zárás fölött, amely bűn-büntetés-lelkek



megmentése vonatkozásban, metaforikusan értendő. Ám átadja „tökéletességét”, átadja a kulcsot, mégpedig saját válláról, úgy, akárha teher lenne. A jutalmazottak – azok, akik „dicsőítik Őt” – aztán a felelősség súlyát hordozzák tovább: a tőle kapott hatalmuknál fogva maguk is alkalmasak lesznek a büntetésre és jutalmazásra; maguk is „megmentőkké” válnak. A vers elején megelevenített „gödör” többé nem mindenki számára jelent végső nyughelyet, a „gyengék lelkeit” ugyanis „kihúzzák” onnan. A „keményeknek” azonban örök „sötétségül” szolgál.

A vers utolsó harmadában tehát már a „megmentőkre” helyeződik át a hangsúly, akik azonban csak a Messiás ajándéka által képesek igazságszolgáltató tevékenységüket kifejteni, önmaguktól nem volnának érdemesek rá.

Ebben a kontextusban bontakozik ki a nagyon is valóságos jelen: az utolsó két sorban már bizonyosan a disputáció helyszínét és cselekményét látjuk, de gyaníthatóan az előtte lévő két sor képeiben is. Ez a két sor azonban még finom átmenetet képez a kissé apokaliptikus színezetet is öltő „megmentés”-aktus és a disputációs esemény józansága között: a messiási mennybemenetel jelenete és a második eljövétel váradalma, a Krisztust követő életvitel ugyanis itt még implikáltan ugyan, de megidéződik („fölmegy”, „nem jó”, „véget ér”, „az Ő keresése jelenti a megtisztulást /megigazulást”). A zárlat fényében ugyanakkor a Messiásra vonatkozó kijelentések akár már a respondensre is érthetőek, aki „fölmegy” a pulpitusra, a „kérdésekre” adott feleletek által „megtisztítja” a hallgatót, de a „dicsőség” „elmúlik” a disputáció befejeztével, ami „nem jó”.

Az utolsó két sor (21–22.) markáns váltást jelez a nyelvezetben. Szathmári megszólítja Komáromit, hangsúlyosan, E/2. személyes névmással vezetve be mondanivalóját.

Közvetlenül az ünnepeltnek címzett szövegrészben a szerző az aktuális szituációra reflektál. Ez a szituáció az, amely a *carmen* megírását is motiválta. Szathmári elhalmozza bókokkal a respondenst tudása és felkészültsége okán, indirekt módon azonban – a szövegelőzmény fényében – azt is kinyilvánítja, hogy ő azon „megmentők” egyike, akik szabadító képességüket a Messiástól kapták. A történet összeér. Míg a felirat alapján csak az tudható, hogy Komáromi a mennyország kulcsai feletti hatalom „őrzője”, a versből már arról is értesülünk, hogy megkapja a kulcsot, egyenesen a Messiástól, amely által jogosulttá válik a „megmentésre”. Szabadító ereje pedig a szellemi tevékenységekben realizálódik, amilyen például ez a disputáció is.

(Csorba Dávid – Koltai Kornélia)

## Szentesi János sárospataki diák ajánlása Tiberius Hemsterhuis leideni professzornak (1761)

Az 1735-ben született Szentesi János itthoni tanulmányait a sárospataki református kollégiumban kezdte 1750-ben, majd külföldön, a hollandiai Franekerben folytatta, ahol 1760 júliusában teológus hallgatóként iratkozott be az ottani egyetemre.<sup>1</sup> 1762-ben tért haza, és előbb a rimaszombati református gimnázium rektora lett, majd 1767-től haláláig, 1781-ig az alma mater professzoraként földrajzot, kronológiát, ó- és újszövetségi történelmet, természet- és nemzetközi jogot, latin irodalmat tanított.<sup>2</sup> Kortársai „aranszajú Szent János”-ként emlegették, nyilván szónoki képességeire utalva, emiatt tarthatta ő az ünnepi prédikációt 1781-ben, amikor a Bodrog-parti város református templomát felszentelték.<sup>3</sup> A pataki tanár nevét László János még Szentesnek írta,<sup>4</sup> jöllehet mind a sárospataki kollégium,<sup>5</sup> mind a franekeri egyetem anyakönyvében Szentesinek írta be a nevét.<sup>6</sup> E tévedésnek köszönhetően Szinnyei József írói életrajzi lexikonában kétszer is szerepel: Szentesi János franekeri magyar diákként és Szentes János pataki professzorként.<sup>7</sup>

A pataki diák franekeri tanulmányait egy-egy 1761-ben, illetve 1762-ben előadott disszertációval zárta le Herman Venema (1697–1787), illetve Petrus Conradi (1708–1781) teológiaprofesszorok elnökletével. Az elsőt a paradicsombeli kígyó témájának szentelte,<sup>8</sup> a másodikban a Prédikátor könyve 12. fejezetének 1-7. verséről értekezett.<sup>9</sup> Koncz Sándor hívta fel a figyelmet arra, hogy nyelvtudásának köszönhetően Szentesi a hazai összehasonlító nyelvészet egyik korai hazai művelője volt.<sup>10</sup>

- 
- <sup>1</sup> BOZZAY RÉKA – LADÁNYI SÁNDOR: Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918. / Hongaarse studenten aan Nederlandse Universiteiten, 1595–1918. Bp., 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.) Nr. 1085.
  - <sup>2</sup> LÁSZLÓ JÁNOS: A sárospataki tanárok életrajza. In: *Sárospataki Lapok*, 1889. 52. sz. (továbbiakban: LÁSZLÓ, 1889.) 974. p.
  - <sup>3</sup> KONCZ SÁNDOR: A filozófia és a teológia oktatása 1703–1849 között. In: *A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*. Bp., 1981. (továbbiakban: KONCZ, 1981.) 131. p.
  - <sup>4</sup> LÁSZLÓ, 1889. 974. p.
  - <sup>5</sup> HÖRCSIK RICHÁRD: *A Sárospataki Református Kollégium diákjai, 1617–1777*. Sárospatak, 1981. 267. p.
  - <sup>6</sup> *Album studiosorum Academiae Franekerensis (1585–1811, 1816–1844)*. Eds.: Fockema Andreae, S. J. – Meijer, Th. J. Franeker, 1968. 13064.
  - <sup>7</sup> SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. Bp., 1909. (továbbiakban: SZINNYEI, 1909.) 719–720. p., 722. p.
  - <sup>8</sup> *Dissertatio philologico-theologica de verbo nāhāsh cujus praeter significationes superstitiose hariolandī vindicatis a prava interpretatione aliquot locis V. T. sensus purus philologico [!] indagine detegitur, quam [...] publico examini submittit Johannes Szentesi Hungarus S.S. Theol. Stud. Auctor. Franekeruae, 1761.*
  - <sup>9</sup> *Dissertatio philologico-theologica, ad Ecclesiasticis cap. XII. 1–7. quam [...] publico examini submittit Johannes Szentesi Hungarus S.S. Theol. Stud. Auctor. Franekeruae, 1762.*
  - <sup>10</sup> KONCZ, 1981. 130. p.

A két disszertáció közül Petrik Géza csak az 1762-est regisztrálta,<sup>11</sup> Szinnyei már mindkettőt nyilvántartotta.<sup>12</sup> Újabban a franekeri egyetemhez köthető kiadványokat összesítő bibliográfia regisztrálta őket,<sup>13</sup> és bekeverültek a Régi Magyar Könyvtár III. kötetének új, 18. századi sorozatába is. Ez utóbbi, legfrissebb számvetés szerint a két disszertációból számos példány maradt fent magyarországi, erdélyi és hollandiai könyvtárakban.<sup>14</sup>

A jelenleg nyilvántartottak közül, az 1761-es mű példányainak egyikében, melyet a hágai Királyi Könyvtárban (Koninklijke Bibliotheek) őriznek,<sup>15</sup> a szerzőtől származó dedikáció található:

Viro Celeberrimo T(iberio) Hemsterhuis hanc suam Dissertationem mittit modeste, cum sciat cui, et iussus Author.

Az ajánlás címzettjének nevét látva azonnal szembetűnik, hogy a sárospataki diák egy másik egyetemi városba, Leidenbe küldte meg munkája dedikált példányát, a címzett ugyanis 1740-től ott volt professzor. Szentesi leideni beiratkozásának nincs nyoma, viszont elképzelhető, hogy hollandiai tartózkodása alatt – számos honfitársához hasonlóan – ellátogatott Leidenbe, így elvben találkozhatott a leideni tanárral.<sup>16</sup> Inkább valószínű azonban, hogy a sárospataki diák ismeretlenül dedikálta a példányt, és a leideni tanár iránti tisztelete jeléül küldte neki, erre utal ugyanis a szöveg második felében található fordulat, miszerint a szerző a címzett kilétének tudatában kötelességének tekinti, hogy munkáját eljuttassa hozzá.<sup>17</sup>

Hemsterhuis, aki korának egyik legkiválóbb klasszika-filológusa volt, egyetemi tanulmányai után, előbb 1704-től Amszterdamban volt a filozófia és a matematika, majd 1717-től Franekerben, végül 1740-től egészen haláláig, 1766-ig Leidenben a görög nyelv professzora. Munkásságát úgy tartják számon, mint ami jelentősen hozzájárult az ógörög nyelv és irodalom tanulmányozásának hollandiai újraéledéséhez. A holland szakirodalom egyenesen Hemsterhuis-iskoláról beszél, mivel tanítványai is továbbvitték, illetve -fejlesztették a leideni tanár módszerét, aminek az volt a lényege, hogy a tanulmányozott szerzők szövegeinek kritikus megközelítése és nyelvtani értelmezése mellett nagy hangsúlyt fektetett a diákok önálló, otthoni tanulására. Fontosnak tartotta még, hogy a diákok a görög szerzőket időrendi sorrendben tanulmányozzák, és ezzel párhuzamosan a latin szerzőket is olvassák. Arra buzdította a diákjait, hogy a szövegeket ne csak olvassák, hanem folyamatosan jegyzeteljenek is. Végül azt ajánlotta, hogy a megfelelő jártasság megszerzése után a diák válasszon ki magának néhány

<sup>11</sup> PETRIK GÉZA: Magyarország bibliographiája. III. Bp., 1891. 521. p.

<sup>12</sup> SZINNYEI, 1909. 722. p.

<sup>13</sup> POSTMA, F. – SLUIS, J. van: Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker, 1585–1843. Leeuwarden, 1995. 119/1761.1.; 128/1762.1.

<sup>14</sup> Régi Magyar Könyvtár III/XVIII. század. 2. kötet, 1761–1800. Összeáll.: Dörnyei Sándor – Szávuly Mária. Bp., 2007. 349. p.

<sup>15</sup> Jelzete: 445 K 307:14.

<sup>16</sup> Szentesi album amicorum, amely erre a kérdésre választ adhatna, jelenlegi ismereteink szerint nem maradt fenn.

<sup>17</sup> A szövegrész értelmezésében nyújtott segítségéért köszönet Latzkovits Miklósnak.

olyan szerzőt és témát, melyekben azután kellően elmélyülhet, ébren tartva választott stúdiuma iránti érdeklődését.<sup>18</sup>

A leideni professzor nem tartozott a termékeny szerzők közé, fontosabb művei a következők voltak: *Julius Pollux* Onomasticonjának kiadása<sup>19</sup> 1706-ban, melyet 1708-ban *Lukianosz* párbeszédeinek kifejezetten diákok számára készített változata<sup>20</sup> követett. Bár hozzákezdett a görög szerző összes műveinek bilingvis (görög-latin) kiadásához, a komplett kiadásból végül is csak az első kötetet jegyezte.<sup>21</sup> Utolsó munkája *Arisztophanész* Plutoszának<sup>22</sup> 1744-ben történt megjelentetése volt.<sup>23</sup>

Iskolateremtő életműve alapján érthető, hogy nemcsak a külföldi szakirodalomban, hanem itthon is helyet kapott már az első betűrendes általános lexikonban,<sup>24</sup> és egy korai klasszika-filológiai monográfiában is külön fejezetet szenteltek neki.<sup>25</sup>

A leideni professzor munkásságának fő vonulata, vagyis az antik szerzők kommentárral ellátott kiadása mellett volt tevékenységének egy olyan része, ami a Hollandiában tanuló magyar diákokat nagyon is érdekeltette – a görög nyelvet diákjainak többek között az Újszövetséget olvasva tanította.<sup>26</sup> Hemsterhuis magyar kapcsolatairól eddig nem készült összefogla-

<sup>18</sup> GERRETZEN, JAN GERARD: Schola Hemsterhusiana. De herleving der Grieksche studien aan de Nederlandsche universiteiten in de achttiende eeuw van Perizionus tot en met Valckenaer. Nijmegen, 1940. (Studia Graeca Noviomagensia, Fasc. 1.) (továbbiakban: GERRETZEN, 1940.) 95–99. p. Az iskola értékelésére ld. legújabban NOORDEGRAAF, JAN: The Schola Hemsterhusiana Revisited. In: History and Rationality. The Skövde Papers in the Historiography of Linguistics. Eds.: Klaus D. Dutz – Kjell-Åke Forsgren. Münster, 1995. (Acta Universitatis Skodvensis, Series Linguistica, 1.) 133–158. p.

<sup>19</sup> Iulii Pollucis Onomasticum, Graece et Latine. Omnia contulerunt [...] Joh. Henricus Lederlinus [...] et Tiberius Hemsterhuis. Amstelaedami, 1706.

<sup>20</sup> Luciani Samosatensis colloquia selecta et Timon. Cebetis Thebani tabula. Menandri sententiae morales, Graece et latine. Colloquia Luciani et Timonem notis illustravit Tiberius Hemsterhuis. Amstelaedami, 1708.

<sup>21</sup> Luciani Samosatensis opera cum nova versione Tib. Hemsterhusii et Io. Matthiae Gessneri [...] Tomus I. cujus priorem partem summo studio curavit et illustravit Tiberius Hemsterhusius [...] Amstelodami, 1743.

<sup>22</sup> Aristophanis comoedia Plutus. Recognovit ad veteres membranas, variis lectionibus ac notis instruxit et scholiastas locupletavit Tiberius Hemsterhuis. Harlingae, 1744.

<sup>23</sup> Viszonylag kevés számú publikációja mellett az is megjegyzendő, hogy a Hollandiában 1800-ig megjelent nyomtatványokat regisztráló Short-Title Catalogue of the Netherlands (STCN) jelenleg csak egy olyan disszertációt tart számon, melyet az elnökségével adtak elő. Online: [www.kb.nl/en/organisation/research-expertise/for-libraries/short-title-catalogue-netherlands-stcn](http://www.kb.nl/en/organisation/research-expertise/for-libraries/short-title-catalogue-netherlands-stcn) – 2020. április.

<sup>24</sup> Közhasznú esmeretek tára. A' Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva. VI. Pest, 1839. 184–185. p.

<sup>25</sup> BÁSZEL AURÉL: A classika philologia jelesebb munkásai életrajzokban. I. A 16., 17. és a 18. század első felének jelesebb philologusai. Bp., 1882. 176–180. p.

<sup>26</sup> Pál apostol leveleit magyarázó előadásjegyzeteket is készített. Ld. GERRETZEN, 1940. 102., 153. p. Ezek közül egynek (Observationes in Epistolam Domini Pauli ad Colossenses, 1739–1740) a másolata – két másik görög tárgyú előadása másolata mellett – megtalálható a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Kézirattárában, jelzete: Kt. 239.

lás, pedig számos magyar diák kereste fel, illetve van adat arra, hogy peregrinusaink részt vettek az óráin.

Jelenleg ismert első látogatója *Bánffyhunyadi Abacs Márton* (1710 k. – 1768) volt, aki 1735-ben kért tőle bejegyzést emlékkönyvébe.<sup>27</sup> Az erdélyi diák, aki hazatérve Ótordán lett lelkész,<sup>28</sup> Hollandiából magával hozott könyvei között ott volt a holland tanár Lukianosz-kiadása is.<sup>29</sup> Hemsterhuis Bánffyhunyadiak és valamennyi későbbi magyar látogatójának a következő szöveget írta be az emlékkönyvébe: „Légy józan és ne feledj kétkedni! Ezek tartják össze az elmét.”<sup>30</sup> A leideni professzort két évvel később *Maróthi György* (1715–1744) kereste fel Debrecenből hasonló céllal, ő később szülővárosában lett professzor.<sup>31</sup> Arra nincs adat, hogy hazatérte után kapcsolatban maradt-e egykori vendéglátójával.<sup>32</sup> 1740-ben, nem sokkal azelőtt, hogy az utóbbi Leidenbe került professzornak, *Szilágyi Sámuel* (1719–1785) kereste fel Hemsterhuist, bejegyzést kérve tőle album amicorumába.<sup>33</sup> A debreceni diák, aki később a tiszántúli református egyházkerület püspöke lett, Hemsterhuis saját közlése szerint az ő diákja volt.<sup>34</sup> *Bod Péter* (1712–1769) önéletírásában maga közli, hogy „látogatta néha” a professzort, amikor az „az Újszövetség görög szövegét fejtegette és a görög régiségeket adta elő”.<sup>35</sup> *Bányai István* (1771–1767) sárospataki diák – hazatérte után Szentesihez hasonlóan szintén pataki professzor – 1742-ben kezdte tanulmányait Leidenben. Hemsterhuisszal 1743-ban íratott

<sup>27</sup> A bejegyzés dátuma: Franeker, 1735. július 25. Ld. Bánffyhunyadi Abacs Márton album amicorumát (Protestáns Teológiai Intézet Könyvtára, Kolozsvár, RMK 147.), számozatlan oldal.

<sup>28</sup> ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. (3. jav. kiad.) (továbbiakban: ZOVÁNYI, 1977.) 11. p.

<sup>29</sup> Erdélyi könyvesházak, III. 1563–1757. Sajtó alá rend.: Monok István – Németh Noémi – Varga András. Szeged, 1994. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/3.) 318. p.

<sup>30</sup>  $\nu\alpha\phi\epsilon$  και  $\mu\acute{\epsilon}\mu\nu\alpha\sigma'$  ἀπιστεῖν ἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν. – Az antikvitásban többek által Epikharmosznak tulajdonított idézet eredeti forrása: Fragmenta Pseudepicharmea, 250. (Köszönet Gellérfi Gergőnek a görög szöveg átírásáért, magyarra fordításáért és a forrás azonosításáért.)

<sup>31</sup> A bejegyzés dátuma: Franeker, 1737. augusztus 2. Ld. Maróthi György album amicorumát: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSzK.Kt.) Oct. Lat. 455. f. 28r. Ld. még: Inscriptiones Alborum Amicorum, SZTE, 2003–2020, projektvezető: Latzkovits Miklós – <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/> (továbbiakban: IAA.) – 2020. április. 13543.

<sup>32</sup> A Maróthi életművét tárgyaló monográfia még a bejegyzés tényét sem említi. Ld. TÓTH BÉLA: Maróthi György. Debrecen, 1994.

<sup>33</sup> A bejegyzés dátuma: Franeker, 1740. szeptember 12. Ld. Szilágyi Sámuel album amicorumát: Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Kézirattár. R 607/36. f. 41r. Idézi: SZABÓ BOTOND: Piskárkosi Szilágyi Sámuel peregrinációja. (1738–1742) In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 1985. (továbbiakban: SZABÓ, 1985.) 141. p.

<sup>34</sup> SZABÓ, 1985. 143., 146. p.

<sup>35</sup> BOD Péter önéletírása. A bevezető tanulmányt írta: Egyed Emese. Marosvásárhely, 2007. (Erdélyi ritkaságok, 2.) 84. p.

emléksorokat albumába<sup>36</sup> azután, hogy korábban részt vett az óráin, ahol többek között Lukács evangéliumát tanulmányozták görögül.<sup>37</sup> *Baczoni Incze Mihály* (1723–1795), miután kiköszönt a kolozsvári református kollégiumból, 1745-ben iratkozott be a leideni universitasra. Hazatérte után Kolozsváron lett lelkész, majd a kolozs-kalotai református egyházmegye esperese.<sup>38</sup> Az elhunyt után készült halotti kárta hollandiai tanárai között megemlíti Hemsterhuist is.<sup>39</sup> *Id. Albisi Csomós Mihály* (1722–1796), aki 1752-ben iratkozott be Leidenben, majd hazatérte után a kolozsvári református kollégiumban kapott professzori állást, szintén tanárai között tudhatta a leideni professzort.<sup>40</sup> *Szathmári Pap Mihállyal* (1737–1812) kapcsolatban, aki külföldi tanulmányai után nem sokkal szintén a Kis-Szamosmenti városban lett a teológia professzora, ugyancsak a halála után készült nekrológból értesülünk arról, hogy leideni tanárai között ott volt Hemsterhuis is.<sup>41</sup>

A leideni professzor eddig ismert látogatóinak sorát gróf *Teleki Sámuel* (1739–1822), a későbbi erdélyi kancellár és könyvtáralapító zárja, aki útinaplójában megörökítette az 1761 augusztusában lezajlott találkozását Hemsterhuisszal, feljegyezve, hogy azt hallotta: amellet, hogy a leideni professzor remekül beszél latinul – ezt maga Teleki is megtapasztalta –, görögül is hasonló teljesítményre lenne képes. Hozzáfűzte még, hogy vendéglátóját a hollandok „nagy Hemsterhusius”-ként emlegetik, „aki bejárta Görögország minden szegletét”.<sup>42</sup> Az erdélyi gróf 1762-ben újra találkozott a leideni tudóssal, és bejegyzést kért tőle az emlékkönyvébe.<sup>43</sup>

Az eddigiekben felsorolt adatok azt mutatják, hogy a magyar egyház- és művelődéstörténet számos kiválósága személyesen is találkozott Hemsterhuisszal, néhányan közülük pedig bizonyíthatóan diákjai is voltak. Itthoni ismertségére és elismertségére nemcsak a bemutatott látogatások vetnek fényt, hanem az is, hogy az erdélyi kollégiumok VII. osztályában (classis graeca) a görög nyelv gyakorlására a leideni tanár Lukianosz-

<sup>36</sup> A bejegyzés dátuma: Leiden, 1743. május 5. Ld. Bányai István album amicorumát: OSzK.Kt. Oct. Lat. 130. f. 112r. Ld. még IAA. 14369.

<sup>37</sup> POSTMA, FERENC – BOZZAY, RÉKA: Die Briefe von Stephanus Bányai [F. Bányai István] (1711–1767) an Prof. Ludovicus Casparus Valckenaer in Franeker, 1742–1760. In: *Sárospataki Füzetek*, 2009. 3. sz. 150. p.

<sup>38</sup> ZOVÁNYI, 1977. 276. p.

<sup>39</sup> GÖRÖG FERENC: Egylevels nyomtatványok. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1901. 1. sz. 96. p.

<sup>40</sup> TÖRÖK ISTVÁN: A kolozsvári ev. ref. collegium története. II. Kolozsvár, 1905. 58. p.

<sup>41</sup> *Siebenbürgische Provinzialblätter*, 1813. 253. p.

<sup>42</sup> „Magnus Hemsterhusius, qui omnes Graeciae angulos perreptavit.” Ld. Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója, 1759–1763. Sajtó alá rend.: Biás István. Bev.: Imre Sándor. Marosvásárhely, 1908. 79. p. – A mondat képletesen utal a leideni tanár alapos tudására.

<sup>43</sup> A bejegyzés dátuma: Leiden, 1762. november 9. Ld. Teleki Sámuel albuma. Kísérő tanulmánnyal közreadja: Jankovics József. Szeged, 1991 (Peregrinatio Hungarorum, 8.) 21. p. Ld. még IAA. 9396.

kiadását használták,<sup>44</sup> az 1769-es tanterv – három évvel Hemsterhuis 1766-ban bekövetkezett halála után – ugyanezzel az osztállyal kapcsolatban pedig azt írta elő, hogy „Lucianus párbeszédeit Hemsterhuis kiadásában [...] kell elemezni”.<sup>45</sup> Ennek fényében nem meglepő, hogy 1780-ban Kolozsváron is megjelent a leideni professzor műve, mely vállaltan a mű 1732-es amszterdami kiadását vette alapul.<sup>46</sup>

Azt, hogy a leideni professzor neve jóval halála után sem ment feledésbe, jól mutatja, hogy *Nemegyei János* (1751–1837), aki berni tanulmányait követően 1780-ban érkezett Utrechtbe, és a nagyenyedi professzorságot már kintléte közben elnyerte, két, kint vásárolt Hemsterhuis-előadásjegyzetet hozott magával.<sup>47</sup>

A leideni tanár magyar ismerőseinek nagy száma ellenére jelenleg nem ismert olyan fennmaradt levél, melyet akár Magyarországról vagy Erdélyből hozzá címeztek volna vagy ő írt volna magyar címzethez.<sup>48</sup> A fentiekből kitűnik, hogy Hemsterhuisnak ennek ellenére nagy presztízse volt Magyarországon, különösen pedig Erdélyben. Szentesi János neki szóló ajánlása ezért hiánypótló adalékkal szolgál a holland klasszika-filológus itthoni elismertségéhez.

---

<sup>44</sup> JAKAB ELEK: Az erdélyi reformált egyház közoktatási állapota a múlt században. In: Szilágyi Sándor – Karsay Sándor et al.: Magyar protestáns egyháztörténelmi monographiák. Bp., 1880. (A Magyarországi Protestánsok Egyesülete kiadványai, 17.) 69–70. p.

<sup>45</sup> TÖRÖK ISTVÁN: A kolozsvári ev. ref. collegium története. I. Kolozsvár, 1905. 157. p.

<sup>46</sup> Luciani Samosatensis colloquia selecta et Timon. Cebetis Thebani tabula. Menandri sententiae morales Graece et latine. Colloquia Luciani et Timonem notis illustravit Tiberius Hemsterhuis. Ex editione Amsteledamensi a. 1732. impressa. Claudiopoli, 1780.

<sup>47</sup> Az egyik Arisztophanész Plutoszáról, a másik Kallimakhosz himnuszairól és epigrammáiról szól. Ld.: HEGYI ÁDÁM: Magyarországi diákok könyvgyűjtési és könyvtárhasználati szokásai Bazelben és Bernben a 18. században. In: *Magyar Könyvszemle*, 2008. 4. sz. 378. p.

<sup>48</sup> Kazinczy Ferenc a 19. század elején Szilágyi Sámuel hagyatékában még látta Hemsterhuis „egy levelét egy critical tárgyút, ’s ez mutatja, melly tekintetben volt Szilágyi a maga Professorai előtt”. Ld. KAZINCZY FERENC: Debreczeni Superintendens Piskárkosi Szilágyi Sámuel élete. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 1820. 94. p. Idézi: SZABÓ, 1985. 143. p. – A levél ma már nincs meg a hagyatékban. (Kovács Teofil, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára munkatársának szíves közlése.)

A sárospataki diák 1761-es franekeri munkája dedikált példányának értékét – azon kívül, hogy a két disszertációnak az alma mater mai könyvtárában megtalálható példányai egyikében sincs ajánlás<sup>49</sup> – az is növeli, hogy a leideni professzor egykori bibliotékájában Szentesi munkáján kívül mindössze egyetlenegy magyar vonatkozású mű, a Drabik Miklós látomásait is tartalmazó kötet<sup>50</sup> volt megtalálható.<sup>51</sup>

*(Bujtás László Zsigmond)*

---

<sup>49</sup> Köszönet Tanászi Árpádnak, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei munkatársának a címlapokról készült felvételért.

<sup>50</sup> *Historia Revelationum C. Kotteri, C. Paniatoviae et N. Drabicy*, 1659. Ld.: *Pars Bibliothecae Hemsterhusianae sive Catalogus librorum exquisitissimorum, rarissimorum et nitidissime compactorum [...] quos collegit et reliquit vir eruditus et egregius Franciscus Hemsterhuis. Hagae Comitum*, 1791. 30. p. – Hemsterhuis könyvtárát fia, a filológus Frans Hemsterhuis (1721–1790) örökölte. A kettejük könyveit együttesen tartalmazó könyvtár állományát 1791-ben Hágában bocsátották árverésre. Ld. SLUIS, JACOB VAN: *Bibliotheca Hemsterhusiana. Het boekenbezit van Tiberius en Frans Hemsterhuis, met genealogie en bibliografie*. Leeuwarden, 2001. 13. p.

<sup>51</sup> Szentesi disszertációja az előbb említett aukciós katalógusban nem szerepel, de ez nem meglepő, mert az ilyen kis terjedelmű műveket a korabeli holland árverési könyvjegyzékekben nem szokták külön tételként feltüntetni, így a sárospataki diák műve nyilvánvalóan a könyvtár elárverezése után került ki annak állományából.



**The Correspondence of Boldizsár Batthyány. The Everyday Life of an Early Modern Alchemist. Ed.: Dóra Bobory. Pécs, Kronosz – Pen Club, 2019. 575 old.**

Miért közöl egy alkimista levelezéséről recenziót egy egyháztörténeti folyóirat? Batthyány Boldizsár (1542–1590) dunántúli főnemes a magyar reformáció történetének egyik jeles alakja volt, ez világosan kiderül abból a kötetből, amelyet Iványi Béla adatgyűjtése alapján 1990-ben jelentettek meg Szegeden.<sup>1</sup> Nemcsak a protestantizmus egyszerű támogatójaként ismerjük azonban, hanem művelt könyvgyűjtőként, s a kor természettudományának nagy rajongójaként, ebbe bizony a botanikán, orvostudományon kívül beletartozott a reneszánsz korban az alkímia is. Szét lehet-e választani a protestánst, a botanikust, az alkímistát, a politikust, a katonát és a férjet, családapát? Ez az a kérdés, amelyre jelen sorok írója csak nemmel tud válaszolni.

Bobory Dóra már tíz évvel korábbi angol nyelvű monográfiájában is elsősorban az alkímistára koncentrált. Dicséretes, hogy végül kiadta a forrásokát is, azokat a leveleket, amelyek orvosi vonatkozásúak, illetve a fémekekről és az alkímiáról szólnak. A legfontosabb levelezőpartnerek: Elias Corvinus, Nicolaus Pistorius, Felizian von Herberstein, Kubinyi László, Jean Aubry, Carolus Clusius, Hans Lasanz, Johannes Hemelius. Ez a kötet láthatóan folytatás, együtt olvasandó a korábbi monográfiával. Ugyanakkor már az elején jelezni kell, hogy zavarba ejtően kétértelmű, kinek szánja Bobory Dóra a művét. A könyvnek nincs lektora, eredeti dokumentumokat közöl latin, német, francia és magyar nyelven, angol nyelvű tartalmi összefoglalásokkal és jegyzetekkel. A jegyzetek limitáltak, s csak a gyakran említett személyekről találhatunk benne rövid életrajzokat. Az idegen nyelvű leveleket átírja, viszont – történész és irodalomtörténész logikával is teljesen értelmetlenül – a két magyar nyelvű episztolát nyelvész mintára szuper-betűhűen közli. Ez már nem igazán nyelvemlék-korszak, özönével vannak magyar nyelvű szövegek, ezekben nem szokás még az ipszilónra rakott két pontot is reprodukálni. Annál sem inkább, mert a sajtó alá rendező a bevezetőben bevallja, hogy ez nem egy kritikai kiadás, nincsenek benne szövegkritikai jegyzetek, még az sem derül ki valójában, hogy egy levelet íródeák írt, vagy autográf.

Újra közöl olyan leveleket is, amelyet Iványi Béla és mások már kiadtak, azonban nem ad ezekhez részletes jegyzeteket, hanem a korábbi publikációhoz utasítja az olvasót. Könyvjegyzékek esetében is ezt teszi, csak akkor ír megjegyzést, ha kiigazítja a szakirodalmat; ez az eljárás meglehetősen furcsa, s nem olvasóbarát, nincs értelme a közlésnek, ha úgymint meg kell nézni a korábit. Előfordulnak minden szempontból érdektelen episztolák, s sok a szöveggondozási hiba is: nem standard latinra átírt szavak (michi, aduc, foelix), valamint néha összekeveredett a jegyzetszámozás. Ezeknél is zavaróbbak azonban az alapvető értelmezési gyengeségek, például a katolikus püspökök említésének fel nem ismerése. A 138. lapon azt

---

<sup>1</sup> A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei. I. 1527–1625. Iványi Béla anyaggyűjtése, az előszót írta: Mályusz Elemér, kiad.: Szilasi László. Szeged, 1990. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 29/1.)

olvassuk, hogy „domino reverendissimo Agriensi”, a jegyzetnek itt meg kellene adnia, ki volt akkor az egri püspök, ehelyett csak a helynevet magyarázza. Hasonlóan látjuk a 237. oldalon a győri püspökkel kapcsolatban („dominus Jaurinensis”), de nem ismeri fel a „Palatinus”-ban III. Frigyes pfalzi választófejedelemet (277. oldal), s a „Gubernator”-ban Habsburg Ernő főherceget sem (403. oldal.), illetve a „Belgium”-ot Netherlands (Németalföld) helyett Belgiumnak fordítja. Nem tud mit kezdeni a „főispán” tisztségével, a magyar szakszót fordítás és magyarázat nélkül beilleszti az angol szövegbe (43. oldal, 38. jegyzet).

Általában is feltűnő a korszak szakirodalmának nem eléggé alapos ismerete: Valois Henrik lengyel királlyá választását tárgyalva nem hivatkozik a Dudith-levelezés harmadik kötetére, amely szinte teljes egészében ezekről az eseményekről szól. Nem tartja fontos személyiségnek Szokoly Miklóst, Rákóczi Zsigmond születési éveként pedig tévesen 1555-öt ad meg (402. oldal). Ez a hiányos háttérismeret aztán a rövid életrajzokban (Short Biographies) csúcsonyosodik ki, itt derül ki, hogy még a Magyar Művelődéstörténeti Lexikont sem vette elő. Balassi János születési-halálozási évszámait pontosan ismerjük Balassa András feljegyzéseiből – Bobory erről nem tud. Ugyanez a helyzet Forgách Imrével kapcsolatban is: tudjuk, mikor született és halt meg, a sajtó alá rendező szerint ő „feltehetően protestáns” (supposedly Protestant) és „főispán of Trencsény”, műveiről, művelődési, egyházi szerepéről fogalma sincs. Hubertus Languetussal kapcsolatban nem említi, hogy atyai pártfogója volt annak a Sir Philip Sidney-nek, aki Magyarországra is ellátogatott, s talán Batthyány Boldizsárral is kapcsolatba került. Mindez a problémahalmaz visszatükröződik a szakirodalomjegyzékben is („Selected Literature”), amely szintén meglehetősen hiányosra sikeredett. Igazságtalanok lennének ugyanakkor, ha nem említenénk meg azt az alkímiai szótárt, amely szakirodalmi hivatkozások nélkül ugyan, de részletesen megvilágítja a levelekben előforduló szakszavakat. Bárki, aki e terület iránt érdeklődik, haszonnal forgathatja máskor is ezeket a szócikkeket.

Végeredményben el kell mondanom, hogy a szép kiállítású, keményfedelű kötet nagy mennyiségű eredeti forrást tesz közzé, ráadásul mindezt angol nyelven, a nemzetközi kutatás számára is hozzáférhetően. Kár, hogy mindezt lerontják a szakmai gyengeségek. Ismeretterjesztő műnek túlságosan tudományos, tudományos műnek viszont nem eléggé alapos és szakzszerű. Érdemes lett volna ezt az anyagot kritikai kiadásként, jóval több jegyzettel és pontos szakirodalmi hivatkozással közreadni. A tudományos műveknél szokásos egy-két lektor még inkább növelhette volna a kötet értékét.

(ism.: Szabó András)

**TENGELY ADRIENN: Kereszt és forradalom. Persián Ádám katolikus egyházügyi kormánybiztos emlékirata. (1918. november 1. – 1919. március 21.) Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), Historia Ecclesiastica Alapítvány, 2019. 213 old.**

A szerző egy általa jól ismert korszakkal és témával kapcsolatos forráskiadvány megjelentetésére vállalkozott úgy, hogy a bevezetőben és az első fejezetekben felvázolja azokat a körülményeket, melyek meghatározták a magyar katolikus egyház helyzetét az I. világháború végén, valamint az őszirózsás forradalom, illetve a Károlyi-kormány működése során. De a forrásközlés szempontjából nagyon fontos az emlékirat írójának, Persián Ádámnak életpályája, illetőleg az emlékiratból kirajzolódó személyisége is, mert bármennyire igyekszik kerülni minden személyes megnyilvánulást, jól érzékelhető, hogy sem erkölcsi, sem politikai szempontból nem értékelhető pozitívnak a szerepvállalása. Ahogyan a szöveg gondozója, Tengely Adrienn is utal rá, a memoárból kitűnik egyrészt sértettsége és meg nem értettsége, másrészt az írás utólagos magyarázkodásnak tűnik a Károlyi-kormányban, valamint a Tanácsköztársaság idején játszott egyházipolitikai szerepe miatt.

Mindezek ellenére, illetve ezekkel együtt nagyon érdekes memoárt vehet kezébe elsősorban a témával foglalkozó kutató, másrészt az egyszerű érdeklődő is. Azon kívül, hogy az írás olvasható, igen jól rávilágít azokra a kaotikus állapotokra, melyek nemcsak a közéletet, a politikát, de magát az egyházat is jellemezték a háború szenvedései, veszteségei, a forradalmi hangulat, a már kibontakozni látszó területi veszteségek, a nemzetiségek elégedetlensége, lázongása miatt és nem utolsósorban az oroszországi események hatására is.

A magyar katolikus egyház számára hatalmas kihívást jelentettek ezek a körülmények, és a maga középkori struktúrájával – szemmel láthatóan – nem tudta kezelni a vulkánként feltörő nehézségeket. Elsősorban az alsó papság részéről jelentkeztek olyan követelések-igények, melyek egy részét az egyháznak nemhogy akkor, de még mára sem sikerült megoldani.

Az események hatására a főpapok többsége nem kívánt komoly ellenállást tanúsítani az új kormánnyal szemben, Mikes János szombathelyi püspök kivételével nem ragaszkodtak különösebben a monarchiához, mint államformához sem, noha köztük volt Csernoch János, aki IV. Károlyt koronázta, és közülük többen viseltek tisztségeket az uralkodó környezetében. Ez a viselkedés érdekes volt, hiszen az egyház függetlenségét voltak készek feladni annak érdekében, hogy megfelelően az új kormány elvárásainak, ennek fejében megőrizték előjogaikat, kiváltságait, az pedig már önmagában is ellentmondás volt, hogy mindeközben azt hangoztatták, hogy meg akarják őrizni az egyház autonómiáját. Jellemző, hogy hozzájárulásukkal/tudomásukkal – állami kezdeményezésre is – olyan egyházi vagy egyházas szerveződések jöttek létre, melyek abszolút összeegyeztethetetlenek voltak a klérus hierarchiájával.

Az alsópapság részéről viszont olyan követelések, kívánságok merültek fel, melyek teljesen abszurdnak és ellentmondásosnak bizonyultak. Egyrészt az államtól vártak orvoslást főpapjaikkal szembeni kifogásaikra és állami fizetést követeltek; természetesen az egyházi autonómia sértetlenül

hagyása mellett. Már ekkor felmerült – igaz, hogy szűk körben – a cölibátus megszüntetésének igénye. Jellemző, hogy az anyanyelven tartott liturgia is – amely igazán jogos igény volt – csak a II. Vatikáni Zsinat után valósulhatott meg. A forradalom hevében az alsópapság teljesen megfélemlített arról, hogy a katolikus egyház világegyház, Rómától függ, és az ilyen fontos kérdésekben nem lehet helyi döntéseket hozni az egyházzsakadás kockázata nélkül.

Ez az igen kényes és nehéz helyzet, valamint az egyházügyi kormánybiztos ugyancsak kényes és nehéz funkciója Persián Ádám számára olyan kihívást jelentett, amelynek kevéssé tudott megfelelni. Az egyháziak – főleg a konszolidációt követően – túl balosnak tartották, míg a frissen létrejött köztársaság tisztségviselői és hívei – mint egykori szerzetest – túl klerikálisnak. Akkor sem lett volna könnyű dolga, ha zseniális politikai stratégia lett volna. De nem volt az. Mint ahogy főnöke és megbízója, Károlyi Mihály sem volt az. Rosszkor kezdett politizálni, nem mérte fel, hogy ha nemcsak pillanatnyi tervei vannak a karrierjét illetően, az adott helyzetben nem szabad politikai tisztséget vállalnia. Részben ennek a sikertelenségnek a megmagyarázása készítette a memoár megírására. Persián politikai szerepvállalásának kudarcos kimenetelére legjobb bizonyíték a Persián-Malcsiner per volt, mely Persián fellebbezését követően 1922-ben ért véget. Arról volt szó, hogy Malcsiner Emil lapszerkesztő a Pázmány Egyesület (katolikus írók és hírlapírók) egyik közgyűlésén azzal vádolta Persiánt, hogy ő lázította föl az alsópapságot, és hogy szerepe volt Mikes János szombathelyi püspök 1919. február végén történt internálásában. Persián rágalmozás miatt feljelentette a lapszerkesztőt, és ezzel „a saját maga által ázott verembe esett”, mert amikor a tárgyalásra sor került, más (szintén politikai) ügyben épp letartóztatásban volt, és felperesként egy fogházőr vezette be a tárgyalóterembe. Ebből a helyzetből nehéz lett volna pert nyerni, a bíróság Malcsinert felmentette, így Persián „politikai hullaként” jött ki a részben általa generált konfliktusból, annak ellenére, hogy a letartóztatását okozó vád alól később a bíróság felmentette. Korábbi keresztényszocialista párttársaival is megromlott a viszonya, többé nem tudta magát visszaküzdeni számottevő pozícióba.

Tengely Adrienn rendkívül jó érzékkel választotta ki közlésre az emlékiratot, mert amellet, hogy érdekes és olvasmányos, számos olyan dokumentumot tartalmaz, melyek eddig ismeretlenek voltak nemcsak a nagyközönség, de a korszak kutatóinak körében is. Meg kell jegyezni – és ez nem az emlékirat gondozójának szól –, hogy a memoárban foglaltakat kellő kritikával kell kezelni, hiszen annak célja az egyházpolitikai események bemutatása mellett írója szerepének minél pozitívabb színben való feltüntetése is volt.

(ism.: *Löffler Erzsébet*)

**KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben. I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzatokhoz tartozók ősfái.**  
**Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018. (Történeti elitkutatások, 11.) 436 old.**

Az ELTE Társadalomtudományi Karán folyó elitkutatások újabb reprezentatív eredményeit vehette kézbe az érdeklődő olvasó, a *Történeti elitkutatások* sorozatnak immár 11. kötetét. A sorozatot, vagy Kovács I. Gábor régóta folyó, az elitek és a felekezeti hátterek összefüggéseit elemző tanulmányait még felsorolni is nehéz volna, de érdemes röviden visszautalni a sorozat két korábbi kötetére.<sup>1</sup> Ezek a korábbi kötetek is reprezentatív módon tükrözték a szerzők, szerkesztők, munkatársak szisztematikus kutatások keretében megvalósított munkájának eredményeit, módszertani sajátosságait. Kiderül belőlük, hogy mit is jelentett a 19. század második és a 20. század első felében professzori pozícióba emelkedő tudósok számára a református egyházi és családi háttér. Nemcsak az aprólékos gonddal összeállított életútleírásokból összeállított adattárak, hanem a bevezető és elemző tanulmányok is jól felépített szerkezetben mutatják be több tucatnyi – nemcsak egyházában és oktatási intézményében, hanem általában a magyar közéletben meghatározóvá vált – személyiség pályafutásán keresztül az oly sokat emlegetett „háttér” szerepét. E háttér pedig bonyolult koordinátarendszer alapján lehet csak megrajzolni, amelyben egyformán szerepe van a családnak (szülőknek, nagyszülőknek), az elvégzett iskoláknak, az e kettőt összefoglaló halmazként átfogó református egyháznak, valamint a felmenők társadalmi (rendi) állásának és foglalkozásának. E két korábbi kötetrel kapcsolatosan is igaz, hogy bár az adattárakból levonható következtetések akár néhány oldalon is összegezhetők, a vaskos adattárak összeállítása és publikálása egyáltalán nem hiábavaló, hanem a későbbi kutatásokat nagyon is inspiráló, sőt, kifejezetten érdekes olvasmányok. Ami pedig a következtetéseket illeti, azt részben az olvasóra hagyják, részben azonban – szerencsés módon – a Kovács I. Gábor által jegyzett tömör összegzések jól érthetően fel is hívják azokra a figyelmet. Csak az illusztráció kedvéért, például a húsz debreceni professzor élettörténetét bemutató *Hit – Tudomány – Közélet* c. kötetben olvashatjuk: „Nem kétséges, hogy a református felekezeti-művelődési alakzat, mint szociológiai valóság, a 18. századtól kontinuusan létezett. Ha pedig azt a kérdést tesszük fel, hogy min nyugodott ez a folyamatosság, akkor a hitbéli, szellemi tényezők mellett elsősorban az intézményrendszer

---

<sup>1</sup> *Hit – Tudomány – Közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára, 1848–1944. II. Szerk.: Kovács I. Gábor. Összeáll.: Kovács I. Gábor – Takács Árpád. Bp., 2014. (Történeti elitkutatások, 9.); Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára, 1848–1944. III. Szerk.: Kovács I. Gábor. Összeáll.: Kovács I. Gábor – Takács Árpád. Bp., 2016. (Történeti elitkutatások, 10.)*

megszakítatlanságát, magának a református egyháznak, az egyházmegyékbe és egyházkerületekbe szervezett élő gyülekezeteknek a szerepét kell hangsúlyoznunk. Ez volt az az alapstruktúra, amely hordozta, fenntartotta, működtette azt a speciális intézményrendszert, a református iskolahálózatot, amely lelke, éltetője volt a szóban forgó alakzatnak.” (182. p.) De pontos információkat kaphat az olvasó arról, mit is jelentett e professorok számára az első vagy második generációs értelmiségi lét, a felmenők által a tanuláshoz biztosított háttér, s hogyan értelmezhető mindez statisztikai adatokká konvertálva, hogyan demonstrálják ezek az adatok az értelmiség (ezáltal a mindenkori jövő) formálásában az egyház mint társadalmi intézmény szerepét Magyarországon.

A két világháború közötti tudáselitben az akadémikusok szerepét elemző kötetük mindezt igyekezett szélesebb perspektívába, illetve egy másik vezető értelmiségi csoport elemzésének keretei közé emelni. A kötet (ezúttal is) három nagy részt foglal magában, a témakörökhöz illeszkedően kiegyensúlyozott terjedelmű kialakításban, minden alkalommal saját bibliográfiái és hivatkozási apparátussal. (Utóbbiak alaposága külön megérne egy részletesebb elemzést, de terjedelmi kereteink szorítása miatt csak annyit említünk, hogy a szerzők gyakorlatilag mindent felhasználtak, ami a tudáselitek szociológiai elemzéséhez szükséges. Nemcsak az anyakönyvek, egykorúan készült adattárak, hanem az azokat feldolgozó történeti, szociológiai szakirodalom esetén egyaránt elmondható a „teljességre törekvés” igénye.)

Az első rész KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR: *A két világháború közötti tudáselit akadémikus tagjainak származása az apák adatai alapján* című tanulmánya, mely jóval több egy alapos módszertani bevezetőnél. A szerzők pontosan igyekeztek definiálni a tudáselit-kutatás diszciplináris sajátosságait, azt a négy társadalmi kategóriát, amelyek képviselőit ide sorolhatjuk. (Az oktatási és tudományos elitek mellett a professzionális, illetve a kulturális-művészeti elit csoportjait.) Emellett a Horthy-rendszer történeti szociológiai vázlatát is nyújtják, meghatározva a klebelsbergi kultúrpolitika időbeli határait, a korszak művelődéspolitikai csomópontjait. A fontosabb alapváltozók (születési hely és vallás szerinti megoszlás) mellett bemutatják, mit értettek elemzésükben a „háttér” megrajzolásakor fontos mutatóknak: a két világháború közötti tudáselit az apák származása (társadalmi státus, foglalkozás, mobilitás, életpálya, ágazat szerinti tevékenység és iskolázottság) alapján próbálják feltérképezni, rendkívül tanulságos „állóképeket”, valamint időbeli változásokat is tanulmányozható táblázatokat elemeztek. (Utóbbi esetén például külön bontva az elit tagjait születési évük alapján 1871 előtt, 1871 és 1885 között, valamint 1886 után születettek.) A korszak társadalmi hierarchiájának jellemzésekor elengedhetetlen a rendi állás szerinti származás, vagyis annak bemutatása, kik rendelkeztek nemesi felmenőkkel és milyenekkel, a szerzők ennek külön alfejezetet szenteltek, mint joggal mondják, „viselkedésszociológiai értelemben” a nemességhez társuló jelenségek a polgári jogegyenlőség törvénybe iktatása után is meghatározóak maradtak. (47. p.) Ennek megfelelően elemezték, hogy kik számítottak „régí”, illetve „új” nemeseknek, valamint kik nélkülözték a már születéskor is meghatározó társadalmi státust. Az adatokból jól kimutatható, hogy – a fenti születési év szerinti kategóriák között – egyre

inkább csökkent a nemesi származás jelentősége. A következő nagy alfejezetet a hierarchikus szintek bemutatásának szentelték, amelyet külön elvi-módszertani bevezetéssel is elláttak. A fizetési osztályok szerint megkülönböztetett „méltóságosok”, „nagyságosok”, tekintetesk” és „új tekintetesk” nemcsak tanulságos adatokkal szolgálnak a társadalmi mobilitás jellemzését illetően, hanem a kor hangulatának megidézésével is színesítik a statisztikákból levont következtetéseket. Végző konklúziókat és új feladatokat kijelölő zárófejezetük a korszak akadémikusai „hasonló, sőt sok tekintetben azonos mutatókkal ugyanazokból a társadalomszerkezeti elemekből származtak, mint az egyetemi tanárok”. (69. p.) További izgalmas kutatási feladatot a „pozíciószámok” részletesebb elemzése, vagyis az elemzett akadémikusok által betöltött pozíciók (akadémikusság mellett egyetemi tanárság, fontos tudományos vagy egyéb testület elnöki, vezetőségi stb. megbízatása) továbbgondolása, valamint a bázisul választott háttér történeti mélységbe való további szélesítése adhat.

A II. részt a fenti szerzőpáros által összeállított – egyben a kötet terjedelmének jelentős, de nem majdnem kizárólagos részét nyújtó – *Adattár* adja, alcíme szerint *A Magyar Tudományos Akadémia tagjainak ősfái*, amelyhez illesztett „I.”-es sorszám mutatja, hogy nem a teljes mintáról, hanem annak csak egy részéről van szó. Mielőtt erre rátérnénk, egy személyes megjegyzés: aki már készített vagy csak használt történeti archontológiát, vagy ilyen jellegű adattárakat, tudhatja, hogy ez mekkora óriási és mennyire kevésbé „látványos” tevékenység. Továbbá a sok-sok egykori (iskolai, születési, halálozási stb.) anyakönyv, valamint egyéb adatbázis felkutatása és rendszerezése óriási felelősséggel is jár, hiszen joggal feltételezhető, hogy az olvasó csak egy-egy személy egy-egy adata miatt lapozza fel ezeket az adattárakat. A pontos életrajzi adatok rekonstruálása egy jelentősebb számú társadalmi csoport esetén (márpedig a két világháború közötti akadémikusoké kétségtelenül ilyen) óriási feladat, időrabló aprómunkát igényel, s közben arra is oda kell figyelni, hogy az adatok sorba rendezése tetszetős, áttekinthető szócikkeké álljon össze, továbbá a feldolgozás ne legyen pusztán öncélú. Úgy gondolom, Kovács I. Gábor és Takács Árpád adattáza messzemenőkéig megfelel annak a célnak, hogy társadalomtudományi elemzés alapjául szolgáljon, továbbá érdekes böngészési lehetőséget adjon a téma iránt érdeklődőknek. (A hasonló adattárakat egyébként még a „szakma” képviselői is alapvetően kétfajta hozzáállással szokták fogadni: vagy egyszerűen unalmasnak, vagy – éppen ellenkezőleg – izgalmasnak és inspirálóknak találják. A magunk részéről az utóbbit valószínűsítjük.)

Az *Adattár*ban tehát a felekezet és azon belül ABC-rendbe szedett névsor szerint feltüntették az akadémikusok nevét (ahol lehetett, névváltozatait) és foglalkozását (pontosabban azt a diszciplínát, amelyet műveltek, de azokat is, amelyekről ismertekké váltak saját korukban, így szerepel például „politikus”, „agrárpolitikus”, „miniszterelnök” stb.), az MTA-tagságának adatait (rendes és levelező tagság, megszűnés – ez sokak neve mellett szerepel 1949-es évszámmal, illetve az 1989. évi visszaállítással együtt), születésének és halálozásának idejét és helyét, valamint sírjának helyszínét. A nevek után az első adatsor (már akinél releváns) az akadémikus nemesi származására vonatkozik. Az adattár szerkesztői az „ősfákat” három további generációs szintig értelmezték,

vagyis közölték a szülői ágak szerint az apák, nagyapák és dédapák fellelhető életrajzi adatait, sőt, rövid életrajzi kivonatokat is, már ahol természetesen ez lehetséges volt, s ugyanígy jártak el az anyai ág esetében is. (A precizításra jellemző, hogy a nevelőszülőkkel ugyanúgy jártak el, mint az édesapákkal és édesanyákkal, ahol ez szükséges és/vagy lehetséges volt.) Szembetűnő az alaposág és a teljességre törekvés, akkor is, ha ez egyes esetekben másfél oldalas, máshol csak néhány soros szócikket eredményezett. A feleségek életrajzi adatait is megtaláljuk, a testvéreket azonban csak akkor, ha a tudáselit szempontjából relevánsak (vagyis akadémikusok, egyetemi tanárok) voltak, az egyes személyek adatsorait pedig a középiskolai tanulmányokra vonatkozó adatok zárják. A felekezeti hovatartozásra utaló rövidítések is mindenütt fellelhetők, a felekezet-változ(tat)ások adataival együtt. Feltűnhet, hogy míg a szülők, nagy- és dédszülők esetében rövid, de komplett életrajzi szócikkekkkel találkozunk, maguknak az akadémikusoknak az életpályáját nem ismertetik. Eljárásuk persze védhető (maguk is megindokolják, 79. p.), hiszen az adattár célja az akadémikusok hátterére vonatkozó, statisztikai elemzés alapjául szolgáló adatbázis összeállítása volt, s joggal utasítják érdeklődő olvasójukat *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002* c. három kötetes életrajzi lexikonhoz. (79. p.) (Arról nem is beszélve, hogy az esetek többségében az érdeklődő nem azért lapozza fel az adattárat, mert nem tudja, ki volt Bethlen István, Mályusz Elemér vagy Thirring Gusztáv.) A mostani adattár a történelmi protestáns egyházakhoz tartozókat sorolja fel: 83 református, 66 evangélikus és 7 unitárius akadémikus ősfáit közli. (Az adattárat záró névsor csak 62 evangélikus személyt sorol fel, négy név ebből véletlenül kimaradt, vö. 296–297. p.) A legterjedelmesebb akadémikus ősfá-adatbázist, vagyis a római katolikusokét (kiegészítve a néhány görögkatolikkal, görögkeletivel, izraelitával és felekezeten kívülivel) a *Történeti elitkutatások* sorozat következő kötetében fogják publikálni. (80., 297. p.) A nemesi származásra, a dédszülőkre, a vallási hovatartozásra, a feleségekre és a középiskolai tanulmányokra vonatkozó adatok felkutatása és közzététele nem elsősorban érdekességként lapozgatható lexikon (jóllehet, akként is forgatható!), a szerkesztők célja egyértelműen a származásra vonatkozó információk számszerűsíthetővé tételének, „a felekezeti-művelődési alakzathoz való kötődés alakulásának” (79. p.) feldolgozhatósága volt.

Utóbbi feladatot KOVÁCS I. GÁBORNak a kötet terjedelmes (130 oldalas!) III. részébe foglalt *Felekezeti-művelődési alakzatok, ősfák, mobilitási pályák, történeti-szociológiai mintázatok. Protopográfiai elemzés a Magyar Tudományos Akadémia 1920 és 1944 közötti protestáns tagjainak családjairól* c. tanulmánya végezte el. A szerző historiográfiai bevezetőjében vette sorba a témában korábban végzett kutatásokat, esettanulmányokat, majd tárgyára térve aprólékos gondnal, hogy kik és mik tekinthetők a „felekezeti-művelődési alakzatok szerves részének a többgenerációs családtörténeti háttér alapján”. (311. p.) A generációs mintakövetés erős hagyománya derül ki adataiból, akkor is, ha a századforduló felé haladva a vizsgált protestáns akadémikusok felmenői (pontosabban elsősorban az anyai ági felmenői) tekintetében nőtt a vegyes házasságok aránya. Külön fejezet foglalkozik az apai dédapák nemességének fontos kérdésével, majd külön-külön elemezte a



reformátusok, az unitáriusok és az evangélikusok „felekezeti-művelődési alakzatait”. Rendkívül izgalmas, hogy a felmenők melyik generációja „váltott” értelmiségi pályára, milyen volt a felmenők között a lelkipásztorok, tanítók, közszolgálatban álló tisztviselők aránya, hogyan alakultak a mobilitási minták stb. A táblázatokkal sűrűn tűzdelt szöveget gyakran „lazítják” egy-egy konkrét akadémikus személyes sorsát bemutató gondolatok, a számokkal teletűzdelt, illetve az azokat értelmező szövegrészek.

Kovács I. Gábor és Takács Árpád kötete összességében tudományterületeken is átnyúló, a történész és társadalomtudós mellett minden értelmiségi számára érdekes olvasmány. Egyszerre bonthatók ki belőle család- és tudománytörténeti vonatkozású, kvantitatív és kvalitatív módszerekkel feltárható tanulságok. Az bizonyos, hogy akár a súlyos statisztikák, akár a rekonstruált és kiegészített ősfák (családfák), akár az életútíráások oldaláról közelítjük meg a kötetet, segítségével sokkal jobban megérthetjük, hogy milyen mély gyökerekből táplálkozott a magyar tudományosság legmagasabb színvonalát reprezentáló akadémikus-elit. Márpedig ezekben a gyökerekben megragadható a régmúlt óta folyamatosan továbbhagyományozódó egyházi és iskolai környezet szerepe, a magyar társadalom több törésvonalon is átlépő, de mindenképpen folyamatosan építkező fejlődése. Ezen folyamatok alap kutatásokra épülő dokumentálása pedig még inkább sokkolóvá teszi a tényt, hogy 1945 után milyen óriási és sokoldalú törést is szenvedett el nemcsak a „tudós társaság”, hanem a magyar értelmiség általában. Az erőszakos szovjetizálás részeként akadémikusok sorát fosztották meg elitben viselt pozíciójától (ezáltal a legmagasabb szintű tudományművelés és utánpótlás-képzés lehetőségétől), magát az intézményt pedig – politikai ideológiától vezérelt átlényegítési kísérlete folytán – a „nemzet tanácsadójának” több generáción át építkező szerepétől. (Mindehhez persze hozzátartozott az egyházak társadalmi szerepének és az iskolarendszernek az erőszakos átalakítása is.)

(ism.: *Fazekas Csaba*)

**PETRÁS ÉVA: Álarcok mögött. Nagy Töhötöm életei.**  
**Budapest – Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó, 2019. 308 old.**

A 20. századi magyar egyháztörténet bővelkedik feledésbe merült életutakban vagy megtört pályáikban. Pedig múlt századunk magyar históriája optimista légkörben fogant, egy regionális középhatalom minden ambíciójával. Mégis: a századelő antiliberalis, agrárius, keresztényszociális, munkásmozgalmi tendenciái a nyugtalanság légkörét hordozták – az első világháború válsága benne vibrált a levegőben. A nagy háború pedig nem pusztán a történeti Magyarország államtestét szakította darabokra, de a magyar társadalmat is a permanens válság állapotába sodorta. A magyar egyházi világ ezt a válságot szintén átélte, igaz, nagy veszteségek árán. E válság azonban minden szférát áthatott, az 1930-as évek pedig már bővelkedtek különböző vallásos színezetű reformmozgalmakban. E forrongó szellemi közeg szülte Nagy Töhötöm jezsuita szerzetes, aki szerepet vállalt a KA-

reformátusok, az unitáriusok és az evangélikusok „felekezeti-művelődési alakzatait”. Rendkívül izgalmas, hogy a felmenők melyik generációja „váltott” értelmiségi pályára, milyen volt a felmenők között a lelkipásztorok, tanítók, közszolgálatban álló tisztviselők aránya, hogyan alakultak a mobilitási minták stb. A táblázatokkal sűrűn tűzdelt szöveget gyakran „lazítják” egy-egy konkrét akadémikus személyes sorsát bemutató gondolatok, a számokkal teletűzdelt, illetve az azokat értelmező szövegrészek.

Kovács I. Gábor és Takács Árpád kötete összességében tudományterületeken is átnyúló, a történész és társadalomtudós mellett minden értelmiségi számára érdekes olvasmány. Egyszerre bonthatók ki belőle család- és tudománytörténeti vonatkozású, kvantitatív és kvalitatív módszerekkel feltárható tanulságok. Az bizonyos, hogy akár a súlyos statisztikák, akár a rekonstruált és kiegészített ősfák (családfák), akár az életútíráások oldaláról közelítjük meg a kötetet, segítségével sokkal jobban megérthetjük, hogy milyen mély gyökerekből táplálkozott a magyar tudományosság legmagasabb színvonalát reprezentáló akadémikus-elit. Márpedig ezekben a gyökerekben megragadható a régmúlt óta folyamatosan továbbhagyományozódó egyházi és iskolai környezet szerepe, a magyar társadalom több törésvonalon is átlépő, de mindenképpen folyamatosan építkező fejlődése. Ezen folyamatok alap kutatásokra épülő dokumentálása pedig még inkább sokkolóvá teszi a tényt, hogy 1945 után milyen óriási és sokoldalú törést is szenvedett el nemcsak a „tudós társaság”, hanem a magyar értelmiség általában. Az erőszakos szovjetizálás részeként akadémikusok sorát fosztották meg elitben viselt pozíciójától (ezáltal a legmagasabb szintű tudományművelés és utánpótlás-képzés lehetőségétől), magát az intézményt pedig – politikai ideológiától vezérelt átlényegítési kísérlete folytán – a „nemzet tanácsadójának” több generáción át építkező szerepétől. (Mindehhez persze hozzátartozott az egyházak társadalmi szerepének és az iskolarendszernek az erőszakos átalakítása is.)

(ism.: *Fazekas Csaba*)

**PETRÁS ÉVA: Álarcok mögött. Nagy Töhötöm életei.**  
**Budapest – Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó, 2019. 308 old.**

A 20. századi magyar egyháztörténet bővelkedik feledésbe merült életutakban vagy megtört pályáikban. Pedig múlt századunk magyar históriája optimista légkörben fogant, egy regionális középhatalom minden ambíciójával. Mégis: a századelő antiliberalis, agrárius, keresztényszociális, munkásmozgalmi tendenciái a nyugtalanság légkörét hordozták – az első világháború válsága benne vibrált a levegőben. A nagy háború pedig nem pusztán a történeti Magyarország államtestét szakította darabokra, de a magyar társadalmat is a permanens válság állapotába sodorta. A magyar egyházi világ ezt a válságot szintén átélte, igaz, nagy veszteségek árán. E válság azonban minden szférát áthatott, az 1930-as évek pedig már bővelkedtek különböző vallásos színezetű reformmozgalmakban. E forrongó szellemi közeg szülötte Nagy Töhötöm jezsuita szerzetes, aki szerepet vállalt a KA-

LOT (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete) életében, majd a második világháború alkonyán közvetített Róma és Budapest között, Mindszenty érsekségét támogatandó, majd került ki Dél-Amerikába, hogy idővel rendjét elhagyva előbb szabadkőművesként, majd a Kádár-rendszer besúgójaként fejezze be életét. Változatos életút, komoly hajtűkanyarokkal, kompromisszumokkal, megalkuvásokkal – a 20. század minden tipikus válságjegyével. Már ezt tükrözi a kötet borítója is, hiszen kilenc képet, kilenc különböző élethelyzetet láthatunk, amelyek mind-mind Nagy Töhötöm életének nagyon is különböző, de összetartozó és meghatározó részei. A kötetből pedig kiderül, hogy talán még ennél a kilencnél is több álarcot hordott élete során a kötet főhőse, akiről most hiánypótló monográfia született.

Petrás Éva ezt a kusza, fordulatokban gazdag életutat igyekezett feltérképezni, s már most ki kell jelentenünk: vállalkozása abszolút sikeres lett. Nagy Töhötöm pályájának felvázolása ugyanis mintha minden színt megőrzött volna eredeti gazdagságából, változatosságából, azaz Petrás jó érzékkel igyekezett a teljes embert – a nagyon is bonyolult, esendő, gyakran hibázó, de bizonyos helyzetekben helyesen döntő embert – felmutatni. Eljárásával el tudta kerülni azon leegyszerűsítő olvasatokat, melyek Nagy Töhötömben pusztán a katolikus tanok árulóját, lejáratóját, esetleg egyszerű spiclit látnak; hisz a recenzált kötet hőisére akár ezen jelzők is megállhatnának, de nem önmagukban, hanem csakis az adott helyzetek kontextusának ismertetése mellett, kizárólag az alternatívák felmutatása tükrében. Petrás Éva pedig totalitásra törekedett, olyan portréfestésre, amely nem maszatol el semmit, de végeredménye nem is fénykép: hanem egy személyiség főbb vonásainak kontúros bemutatása, minden részlet arányos ábrázolása – nem propagandafreskó, hanem finom műalkotás. Aki kézbe veszi ezt a művészi alkotást és elolvassa, az meggyőződhet erről. A tizenkét fejezet hasonló terjedelemben mutatja be az életút egy-egy fontos részét, finom arányosság jellemzi a kötetet. A jegyzetapparátus pontos, precíz, minden lehetséges gyűjteményt felölelt Petrás Éva kutatása, és minden állítását, Nagy Töhötöm életútjának minden részletét precízen adatulja. Azt is fontos aláhúzni, hogy olyan könyvet tarthatunk kezünkben, amely nem túlírt, nem terjengős, pont annyi, amennyi szükséges, ugyanakkor letisztult, kifinomult stílus jellemzi.

De ki is volt Nagy Töhötöm, akit Petrás Éva – igen helyesen – Martinovics Ignác karakteréhez hasonlít? (11. o.) A kötet első fejezete a gyermekkorú idézi meg: erdélyi vasutas család, korán elhalt édesanya, sok költözés. Bár 1926-ban egyetemi tanulmányokba kezdett (történelem-földrajz szakon), ekkor döntött: pályát módosít és jezsuita szerzetes lesz. Döntésében Bangha Béla, a kor katolikus közéletének óriása játszott szerepet, akit az ifjú Nagy példaképnek tekintett. Az Érden megkezdett új élet után bölcséleti tanulmányok következtek Szegeden, majd nevelőtanár Kalocsán, ahol rendtársa, Kerkai Jenő 1931 tavaszán megkeresi, és az általa szervezendő katolikus tömegmozgalomhoz kéri segítségét. Petrás jó érzékkel jellemzi a korszak szociális mozgalmait, a katolikus reformtendenciák honi adaptációját. 1937-ben Nagyot pappá szentelik, ekkor már ismert a katolikus sajtóban.

A kötet második fejezete a KALOT bűvkörében eltöltött éveket elemzi. Maga a mozgalom Kerkai Jenő elgondolásai alapján kezdte meg működé-

sét Szegeden és környékén, idővel pedig országos hálózattá nőtte ki magát. Nagy Töhötöm egyike volt a legfőbb organizátoroknak, mely hatására hamarosan a központ a fővárosba költözött. Az ekkor hivatalba lépő Teleki Pál komoly lehetőséget látott a szervezetben, így ekkortól az állami támogatás is realitássá vált, Nagy pedig 1940-es firenzei útja után minden idejét a mozgalomnak szentelte. A munka pedig óriási: terjeszkedés a felvidék és Erdély irányába, népiskolák alapítása és fenntartása, a mozgalom mindennapi munkájának koordinálása. Teleki halála után a viszonyok bonyolódtak: az állami támogatás elveszett, így újabb források felé kellett orientálódni: növekvő egyházi dotáció, valamint a Leventeegyesületek Országos Központjával kötött támogatás lendítette át a szervezetet a válságos éveken. A KALOT meghatározó szervezete volt a katolikus hivatásrendi mozgalomnak. 1943 augusztusában az Apor Vilmos püspök által a győri Püspökvárba összehívott titkos találkozó résztvevői a katolikus egyház világháború utáni szerepét igyekeztek értelmezni. Ekkor jött létre a Katolikus Szociális Népmozgalom is, mely ernyőszervezete kívánt lenni több katolikus mozgalomnak, s ekkor jutott el megvalósulási szakaszába egy modern, a Horthy-kor neobarokk katolicizmusát meghaladni kívánó keresztény párt alapításának ötlete is. Ekkor azonban már közeledett az összeomlás, a front magyar területre lépett.

A harmadik fejezet Nagy Töhötöm 1944-45-ös szerepvállalását mutatja be. A fiatal jezsuita 1944 őszén motorbiciklijével járta a Dunántúl falvait, s vitt hírt a háborús propagandából ki nem olvasható, lehangoló, várható eseményekről. Már a Szálasi-puccs után indul meg kollégájával, Ugrin Józseffel Debrecen felé, hogy az orosz ellenőrzés alatt álló városban felvegye a kapcsolatot a szovjet vezetéssel. Kalandos utazás után szovjet fogságba esett, s különböző seregtestekkel vándorolt, mindenhol bizonygatva, hogy ő a Keresztény Demokrata Néppártot képviseli antifasiszta alapállásból. Végül megérkezett Debrecenbe, ahol az ideiglenes kormány áldását adta a KALOT működésére.

A negyedik fejezet Nagy római útjairól tudósít. 1945 áprilisában Kerkaival abban állapodtak meg, hogy Nagy Rómába utazzon és igyekezzen a Szentszék által is biztosítani a mozgalom további elismerését, esetleg anyagi forrásokat is szerezve a KALOT-nak. Kalandos utazásait álnéven tette meg, egy deportálásból szabadult olasz zsidó személyiségét öltve magára. Végül kora nyárra az örök városba érkezett, ahol ő tette az első hivatalos jelentéseket a magyarországi állapotokról, a magyar egyház és katolicizmus helyzetéről. Érdekes színpoltja Nagy életének az a mikrovilág, melybe ekkor beleszöppent: hiszen ezekben a napokban volt napirenden a megüresedett esztergomi érseki szék betöltésének kérdése, mely vitához a maga szerény módján Nagy Töhötöm is hozzájárult. Egyik beadványában konkrét jelöltek is felvázolt, első helyen Mindszenty József veszprémi püspököt jelölve meg lehetséges utódként. Petrás Éva közli Nagy Mindszenty mellett és ellen előadott érveit, mely érdekes színpoltja a kötetnek. (71-73. o.) Ráadásul 1945. augusztus 14-én maga XII. Piusz fogadta Nagyot, kikérdezve jelentéseiről és beadványáról. Augusztus 16-án pedig megtörtént Mindszenty kinevezése, melyben minden bizonnyal Nagy működése is szerepet játszott – több egyéb ok mellett. Végül Nagy hazaindult a kinevezési okirattal, közben pedig kapcsolatba került amerikai hírszerzőkkel is. Mindszenty kezdetben támogatta a KALOT-ot, idővel azonban a viszony elhidegült. 1945

szeptemberében Nagy újra Rómába indult, zsebében Mindszenty Habsburg Ottónak címzett leveleivel. Ezen az utazásán beszélgetett a szintén amerikai szolgálatban álló Himmler Mártonnal is, aki a magyar háborús bűnösök kézre kerítésében szerzett komoly érdemeket. Budapestre érkezése után Nagy Erdélybe utazott, ahol átadta XII. Piusz leveleit Márton Áronnak. Nagyjából 1946 januárjától – azaz a köztársasági államforma bevezetésének vitájától – indult az a folyamat, mely során Mindszenty kezdett elhidegülni Kerkai és Nagy kompromisszumos politikájától. Ezt a válságot tetőzte be a Demokrata Néppárt és Barankovics szerepének értékelése-átértékelése. 1946 februárjában Nagy újra Rómába indult, mely úttal a kötet ötödik fejezete foglalkozik.

Nagy Bécsben újfent az amerikai hírszerzés embereivel vette fel a kapcsolatot, célja pedig a szovjetekkel kialakítandó *modus vivendi* részleteinek megtárgyalása lett volna. Ekkor viszont már Mindszenty is aktivizálta magát, és XII. Piusz pápának tett jelentése meglehetősen sötét tónusokkal ecsetelte a szovjet megszállást. A kötet szerzője helyesen jellemzi a korabeli helyzetet, miszerint ekkor, 1946-ban még nagyon képlékeny volt, miként is alakul a szovjet politika Magyarországon, így reális érveket lehetett felhozni Mindszenty álláspontja és a mérsékeltebb, kompromisszumkereső meggyőződések mellett is. Nagy hazatérése azonban nem volt minden kaland híján, egyik amerikai ügynök kísérője lebukott, így a magyar hírszerzés tudomást szerzett Nagy tevékenységéről. Hazatérése után szembesülhetett azzal a kommunista törekvéssel, hogy a KALOT-ban konkurenciát látó pártvezetés annak megsemmisítésére tör. A KALOT vezetői a fogyatkozó levegőt különböző taktikai szövetségekkel igyekeztek orvosolni – mint 1941-ben –, azonban ezt Mindszenty komolyan nehezítette. Nagy ekkor még egy NKVD-prominenssel is tárgyalt ügyük támogatása érdekében. Bár eredményt nem ért el, hamarosan Mindszenty is ejtette egykori jezsuita szövetségét és a KALOT-ot. 1946 nyarán – kimunkált kommunista boszorkányüldözés és sajtókampány mellett – Rajk László belügyminiszter feloszlatta a szervezetet, mely ezután Katolikus Parasztifjúsági Szövetség néven támadt fel. A szervezetet ekkor már nem pusztán a hazai munkáspártok, de a hivatalos katolikus körök is ellenségesen szemlélték. Ekkor indult Nagy újabb római útjára: segített Nyisztor Zoltán országból való kiszöktetésében, egyúttal informálódni is akart a Szentszéknél. Rómában beszámolt a Mindszenty-KALOT-afférról, s igyekezett álláspontját igazolni. Utolsó római útjára 1946 októberében indult, ekkor már legális okmányokkal, azaz először hivatalos minőségben. Rómában viszont már új feladat várta: Mindszenty nem pártolta hazatérését: új állomáshelyet kapott a világ másik felén, Dél-Amerikában.

A hatodik fejezet a dél-amerikai évekről szól. Nagy Töhötöm Uruguayba érkezése után bekapcsolódott a helyi jezsuita közéletbe, spanyolul tanult, s kifejezetten szimpatizált az általa egyáltalán nem ismert latin-amerikai világgal. Lassan akklimatizálódott, s állandó cselekvési vágya abba az irányba vitte, hogy Dél-Amerikában is egy, a KALOT-hoz hasonló mozgalmat szervezzen. Azonban az új közeg nem kedvezett elképzeléseinek: a talán a magyar egyházi hierarchiánál is merevebb helyi egyházak általában komoly összefonódásban álltak a jellemzően jobboldali, autoriter rendszerekkel. Ráadásul Dél-Amerika volt gyűjtőhelye ekkoriban a náci, vagy náci szimpatizáns emigránsoknak is – azaz Nagy idővel kifejezetten elszigetelődött. 1948-

ban Argentínába rendelték, s ekkor kapott meghívást egy chilei előadás-sorozatra is, melyet a helyi keresztényszociális gondolat hívei szerveztek. Visszatérve Uruguayba azzal szembesült, hogy szociális mozgalmát egyházi körök likvidálták. Ekkor már tudta: békében, rendezetten, de elhagyja a jezsuitákat és az egyházat is. Az elkövetkező húsz évet Argentínában töltötte, megházasodott, s gyermeke is született 1949-ben. Ugyan az emigráns magyar közélettel nem ápolt komoly kapcsolatot, egyházi kötődései némileg megmaradtak – s ez természetes is, korábbi kapcsolati hálója minden bizonnyal nem szakadt meg. És persze Nagy ekkor is szociális mozgalmat szervezett – ezúttal világi alapokon. Ekkor azonban új közösséget talált magának – az argentin szabadkőműveseket.

A kötet hetedik fejezete Nagy életének ezen fejezetét ismerteti. Argentína sok kivándorló magyar szabadkőművest is befogadott, akik 1960-ban külön páholyt alapítottak Kossuth Páholy néven. Maga az átigazolás nem volt egyértelműen elvtelen, a jezsuita rend és a szabadkőműves mozgalom valóban sok hasonlóságot tudott felmutatni története során, Nagy Töhötömnnek pedig lételeme volt a közösség, melyben saját magát is kiteljesíthette. Optimista világlátását tovább motiválta az a reformszellem, mely a II. vatikáni zsinat korabeli működését kísérte. Az út, melyen Nagy elindult, ekkortól már nem volt visszafordítható. A hetedik fejezet útkereséséről ad számot, mely kezdete a jezsuitákról és szabadkőművesekről írt könyve meglehetősen rideg egyházi fogadtatásától indult, mely után kötetével felkereste a Buenos Aires-i magyar követséget. A korabeli dél-amerikai magyar emigráns világ szempontjából ez a cselekedet végső soron az illegitimnek tételezett kommunista rendszer elismerését jelentette, ami viszont több: Nagyra felfigyelt a honi állambiztonság. Ő azonban nem volt naív: pontosan tudta, hogy cselekedetével milyen következményekre számíthat, hiszen Argentínában ekkorra már ismertté vált a kádári konszolidáció emigráns politikát bomlasztó tevékenysége. 1965-ben került sor az első találkozóra Nagy és egy magyar diplomata között, melyen Nagy könyvének magyar kiadásához kért segítséget, 1966-ban pedig ő és családja a Magyarok Világszövetsége vendégeiként látogathattak haza. Magyarországi útja pozitív kicsengésű: rokonokat látogat, püspökökkel találkozik, az Új Ember szerkesztőségét keresi fel. A Népköztársaság legjobb arcát igyekszik felmutatni emigráns fiának. Szeptember 15-én pedig együttműködési megállapodást köt az állambiztonsággal. Feladata: a katolikus magyar emigráció bomlasztása. Buenos Airesbe történő visszatérése után már hazatelepülését fontolgatja, valamint a katolicizmus és kommunizmus összeegyeztetésén munkálkodik. 1968 januárjában rendeződik a hazatelepülés programja, 2500 dollárt vesz át a magyar követségen, majd Chile, London és Róma után Budapestre érkeztek. Itthon a Pusztaszeri úton 3 szobás lakás várta Nagyot és családját. Élete ettől kezdve már lejtmenet: többször deklarálja, hogy ateista, a szép egyházi elveket már nem vallja, azokat egy egyetemes humanizmus kinyilatkoztatásának tartja. Hogy eme állambiztonsági nyilatkozatok mennyire őszinték, kérdéses.

A kilencedik fejezet az itthon töltött évek foglalata. Nagy ambiciózus tervekkel érkezett, elgondolása az volt, hogy ő fog közvetíteni a Vatikán és a magyar állam között. Az enyhülés éveiben komoly tárgyalások folytak a Vatikánnal, s nem lehet kérdés, az állambiztonság számolt Nagy szerepvállalásával. De nem sokáig, hiszen a tárgyalások a Vatikánnal ekkor – 1968-ban – már a végéhez közeledtek. Ekkoriban találkozott újra Kerkaival, egykori

harcostársával, de a találkozás után keserű szájíz marad mindkét résztvevőben. Mindszenty szerepét pedig ekkortól végérvényesen negatívnak ítélte, melynek alternatívája saját maga, azaz a Nagy Töhötöm-féle megegyezés-koncepció.

A tizedik fejezet Nagynak az Akadémiai Kiadó munkatársaként eltöltött éveit elemzi, melynek során a Világirodalmi Lexikon egyik szerkesztőjeként működött. Közben pedig aktív kapcsolatot tartott latin-amerikai követségekkel – különös tekintettel Argentínára. Állambiztonsági működése tehát kiegészítést nyert, ezúttal egykori befogadó hazái kárára. Idővel azonban elszigetelődött, melynek jele egy hamisítvány elkészítése: VI. Pál motu proprio-ja a valóságban nem született meg, Nagy viszont létrehozta, gondolván, ezzel lejárathatja a pápa Vietnam-politikáját. A nagyszabású fake news akcióból végül semmi sem lett, csupán az elkeseredés dokumentuma. Az állambiztonság viszont levonta a következtetést: Nagy nem megbízható...

A tizenegyedik fejezet Nagy és a magyar szabadkőművesség kapcsolatait boncolja. Petrás Éva felvázolja a honi szabadkőműves mozgalom főbb csomópontjait, és érzékletesen ír a Horthy-korszak bizalmatlan légköréről, majd a szervezet feloszlásáról 1950-ben. Nagy szerepe azonban homályos, miként az utolsó éveket tárgyaló tizenkettedik fejezet is már a leépülés dokumentuma. Római látogatások, a Mindszenty-ügy folyamatos kommentálása – visszatérő témák életében. Még szerepet vállal egy Mindszenty-ellenes filmben, 1979-ben azonban végleg búcsút mond e földi világnak.

A kötet elolvasása után az a benyomásunk, hogy Petrás Éva eredetit alkotott: olyan biográfia született ugyanis, amely körültekintő és finom elemzések segítségével hoz testközelbe egy nagyon komplex személyiséget, megidézve a korszak minden dilemmáját, útkeresését. Nagy Töhötöm pedig kilép abból a szürke realitásból, melybe a honi történetírás eddig kényszerítette, azaz a KALOT-mozgalom másodvonalbeli vezetőjének *futottak még* kategóriájából. Igazi huszadik századi életút, drámák, törések, megaláztatások és felmagasztalások dinamikájában, egy hús-vér ember, hibákkal, erényekkel... Ha valaki olyan elemzést szeretne olvasni Nagy Töhötöm – és a korabeli magyar katolicizmus – életéről, mely nem elfogultságok mentén, de eredeti, szabad, friss, gondolatébresztő megközelítésben reprezentálja e bonyolult témát, mindenképpen olvassa el Petrás Éva könyvét. Bár lehet, hogy több kérdést fogalmaz meg, mint amennyi választ kínálhat – ez tudományos műnél a legnagyobb erény.

Ahogy erénye a kötetnek az is, hogy minden benne van, ami elvárható egy kiváló szerzőtől, így egy jól felépített, precízen szerkesztett, az egyes fejezetek elején gondosan kiválasztott, találó idézetekkel, arányos, és így sem az egyes fejezetek, sem maga az életrajz nem lett terjengős, túlírt, benne olyan fotókkal, amelyek segítenek megismerni a főhős, Nagy Töhötöm különböző álarcait. Az előszó és epilógus közötti 12 fejezet, az 1039 hivatkozás, a 11 önálló levéltári hely és közel 1000 levéltári egység, a 180 hivatkozott szakirodalom, a kötet borítóján lévő 9 és a kötetben megtalálható 13 fénykép, a névmutató és az angol nyelvű összefoglaló, mindez bő 300 oldal terjedelemben azt mutatja, hogy egy valós, nem mű, azaz MŰALKOTÁS született.

(ism.: Soós Viktor Attila)